

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

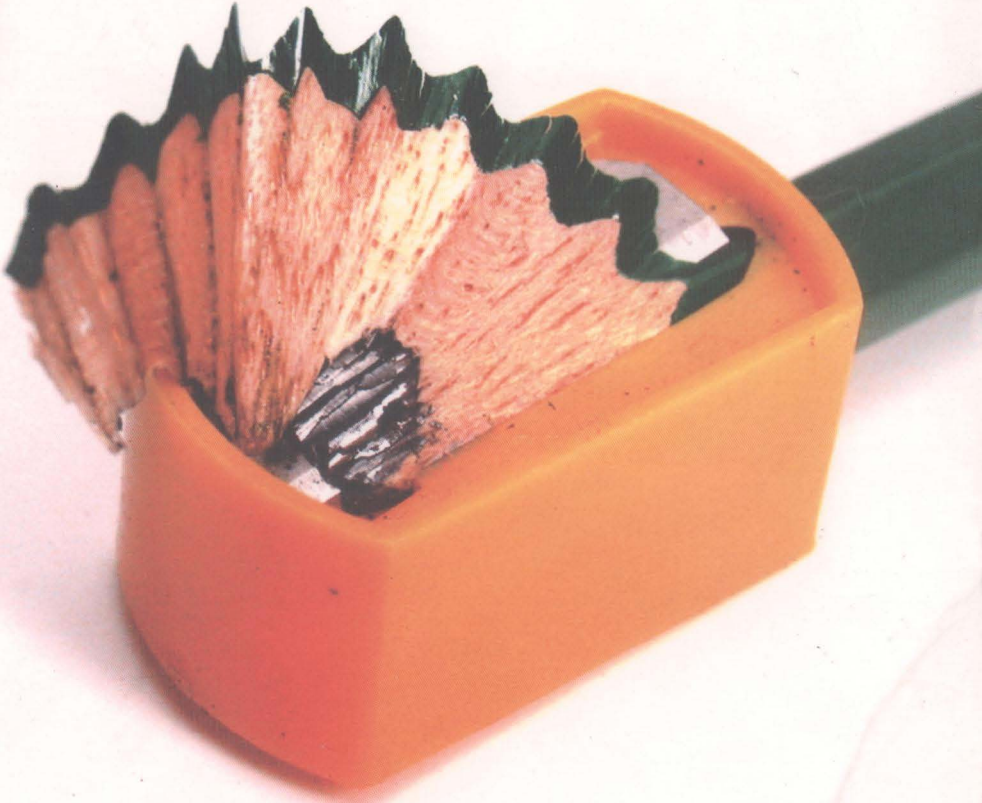
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PRAXIS

Tarih
Yazımı
2

Yayın Kurulu

Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ateş Uslu, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Besime Şen, Burak Gürel, Burak Sönmez, Bülent Batuman, Cenk Saraçoğlu, Demet Yılmaz, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Atilla Aytekin, Fuat Özdiç, Gökhan Atılğan, Güçlü Ateşoğlu, Hakan Güneş, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Melda Yaman Öztürk, Mustafa Bayram Mısır, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Nuray Tanyılmaz, Özgür Mehmet Kütküt, Özgür Öztürk, Saniye Dedeoğlu, Selime Güzelsarı, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Şebnem Oğuz, Taylan Koç, Tolga Tören

Danışma Kurulu

Ahmet Haşim Köse, Asuman Türkün, Berna Müftüoğlu, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Ferdan Ergut, Fikret Başkaya, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, Gamze Yücesan Özdemir, H. Tarık Şengül, Hatice Kurtuluş, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyavuz, Mehmet Türkay, Mehmet Yetiş, Metin Altıok, Nail Satılğan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoglu, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yüksel Akaya, Zülküf Aydın

17. Sayı Editörler Kurulu

Ateş Uslu, Atilla Aytekin, Burak Gürel, Fatih Yaşlı, Ferdan Ergut, Fuat Özdiç, Güçlü Ateşoğlu, Sinan Yıldırım

Praksis hakemli bir dergidir.

Sahibi ve Sorumlu Yazışmaları Müdürü: Mustafa Bayram Mısır

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

İdare Yeri: Toros sok. No: 25/13 06430 Sıhhiye Ankara

Tel: 0312 229 09 10 - 0312 230 48 58

Tasarım: Savaş Çekic

Baskı Öncesi Hazırlık: Şendoğan Yazıcı

Yazışma Adresi: Toros Sok. No: 25-B/13 06430 Sıhhiye Ankara

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisdergi@yahoo.com

praksis@praksis.org

Baskım Yeri: BRC Ofset - 384 44 54

Kitap İsteme Adresi: Yargı Yayınevi

Bayındır 1. Sokak Uyum Apartmanı No: 5/12 Kızılay Ankara

Tel: 0.312 431 00 65 *Fax:* 0.312 434 00 78

Web: www.yargiyayinevi.com

Abonelik Koşulları

Yurtiçi Abonelik: Yıllık dört sayı için bireysel abonelik bedeli olan 40 YTL (40 milyon TL.), kurumsal abonelik bedeli olan 80 YTL (80 milyon TL.), ya da dayanışma abonelik bedeli olan 100 YTL (100.000.000 TL) İş Bankası Mithatpaşa Şubesi 4228 0562001 numaralı hesaba, Mustafa Bayram Mısır adına yatırılmalı ve dekont dergilerin teslim adresiyle birlikte derginin idare adresine postalanmalıdır.

Yurtdışı abonelik bedeli Avrupa için 50 Euro (dayanışma aboneliği 100 Euro), ABD için 50 (dayanışma aboneliği 100 USD) Amerikan Dolarıdır.

İçindekiler

5		Bu Sayıda
9		Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi: <i>Söyleşi: Şebnem Oğuz, Aylin Topal</i>
23		Demokrat Parti ve Dönemi: SolŞTarihyazımında "Kayıp" Zamanın İzinde <i>Sinan Yıldırım</i>
43		Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne Geçiş ve Kont Mihály Károlyi <i>Ateş Uslu</i>
61		Totalitaryen Paradigma'dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler <i>Yiğit Akın</i>
95		Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz? <i>Vivek Chibber</i>
121		Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx'tan Komintern'e <i>Mustafa Şener</i>
159		Immanuel Wallerstein ve Marksizm <i>Güllistan Yarkın</i>
185		Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih <i>Mustafa Kemal Coşkun</i>
201		Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács <i>Kubilay Hoşgör</i>
217		Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm <i>Paul Cammack</i>
243		Kapitalizmin Psikanalitik TedavisiMümkün mü? <i>Ebru Alp</i>
257		Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tilsımı <i>Marcello Musto</i>

Bu Sayıda

Praksis dergisinin 18. sayısı da tarih yazımı üzerine. 17. sayının başlangıç yazısında tarih yazımı sayısı için ortaya atılan saikler bu sayı için de geçerlidir. Liberal ve her türlü muhafazakâr-otoriter sağcı anlayışların, bu arada da bunları kesen biçimde postmodernizmin etkisindeki bir alana tarihsel materyalizmin imkânları ile müdahale etmenin elzem olduğuna inandığımız için bu konuda bir sayı daha yaptık.

Dergimizde ilk olarak günümüzün önemli Marksist düşünürlerinden Ellen Meiksins Wood ile yaptığımız söyleşi yer alıyor. Wood, geçtiğimiz aylarda Türkiye'deydi. İzmir ve İstanbul'da bulundu, konferanslar verdi. Kendisiyle yaptığımız söyleşide kişisel yaşamıyla düşüncesi arasındaki ilişkilerden küreselleşmeye, emperyalizmden günümüz kapitalizminin özgünlüklerine, Marksist bilgi kuramı ve yöntem sorunlarından tarih yazımına, kurucularından biri olduğu politik Marksizm akımından sosyalizm devrim ve demokrasi sorunlarına birçok alanda kendisine yönelttiğimiz soruları içtenlikle yanıtlıyor.

Sinan Yıldırım sol tarih yazımında dönemi açıklamak için kullanılan bazı anahtar kelimeler dışında pek fazla yer bulamayan İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yılları inceliyor. Örgütsel oluşumların engellendiği ve sistemli bir anti-komünizmin hâkim olduğu bu yıllarda, toplumsal hareketliliğin bu gelişmelere rağmen var olup olmadığı ya da niteliği hakkındaki bilgilerimizin hala çok sınırlı olduğunu belirten Yıldırım'a göre bu sınırlılık sol tarih yazımı açısından, özellikle de 1960'ların değerlendirilmesinde, bir eksiklik yaratmaktadır. Yıldırım da çalışmasında 1950'lerin farklı bir gözle yeniden değerlendirmesini yapmadan 1960'ların anlamlandırılmayacağı dile getirerek dönem içerisinde gerçekleşen toplumsal hareketliliğe ilişkin ipuçları sunmaktadır.

Ateş Uslu ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun son yıllarında ve I. Dünya Savaşı yıllarında muhalefet partisi lideri olarak, 1918 burjuva devrimi sırasında ise sırasıyla başbakan ve geçici devlet başkanı olarak dönemin siyasetinin başlıca siyasetçileri arasında yer alan ve 1919'un Mart ayında ilan edilen Konseyler Cumhuriyeti'ne verdiği destekle, burjuva devrimi ve proletarya diktatörlüğü arasında bir süreklilik ilişkisinin kurulmasını sağlayan Kont Mihaly Károlyi'nin biyografisini temel alarak 1918-1919 döneminde Macaristan'ın siyasi dönüşümlerine ve toplumsal dinamiklerine ilişkin bir çerçeve çizmeyi denemektedir. Bu çerçevede ilk olarak XX. yüzyıl başından 1918-1919 burjuva devrimine uzanan dönemi tasvir ediyor, sonrasında ise Konseyler Cumhuriyeti dönemi üzerinde yoğunlaşıyor. Yazının bütününde, aristokrat ya da burjuva siyasetçilerin ya da siyasi akımların sosyalist hareketlerle kurabileceği işbirliği ilişkilerinin sınırlarına dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Yiğit Akın yazısında İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren büyük bir dönüşüm geçiren Sovyet Rusya tarihi çalışmalarını ele almaktadır. Akın, makalesinde her dönemin karakteristik özelliklerini yansıtan akademik tarih çalışmalarını göz önüne alarak, Sovyet Rusya tarihçiliğinin uğradığı önemli dönüm noktalarını tartışmaktadır. Bunu yaparken bahsedilen dönüm noktalarının dünya tarihçiliğiyle ve politik konjonktürle olan ilişkisini kurmayı ve sonuçta elit merkezli bir tarihçilikten toplumsal kitleleri merkeze alan bir tarihçiliğe, sadece siyasal bağlamı öne çıkaran bir tarihçilik anlayışından hayatın kültürel, iktisadi ve sosyal boyutlarını da içeren bir tarihçiliğe hangi süreçlerin sonucunda ulaşıldığını göstermeyi çalışmaktadır.

New York Üniversitesi Sosyoloji bölümünden Vivek Chibber'in dergimiz için yazdığı yazı da önemli bir konuya değiniyor: Üretken güçler ve üretim ilişkileri arasındaki ilişkiler sorunu. Chibber bu konuyu G. A. Cohen, Erik Olin Wright, Andrew Levine, Alan Carling'in düşüncelerini eleştirerek yapmaya çalışıyor. Yazara göre Marx'ın tarihin sınıf mücadelesi tarihi olduğu şeklindeki belirlemesi, tarihsel materyalizm için daha savunulabilir bir versiyonu ifade eder. Bunu söylerken yazar üretken güçlerin tarih kuramı içinde hiçbir yerinin olmadığını söylemez. Ancak yazara göre üretken güçler failleri teknolojik gerilemeye neden olacak bir üretim ilişkisini reddetmeye ikna eder.

Mustafa Şener'in sayımızı zenginleştiren yazısı Marksizmin siyasal iktidar, strateji ve devrim konularındaki kuramsal mirasını yeniden hatırlamayı/hatırlatmayı amaçlamaktadır. Yazar günümüzde özellikle bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşanan bir dizi gelişmenin, siyasal iktidar ve devrimci strateji konusundaki tartışmaların yeniden tartışılmaya başlanmasına yol açtığını, başta Venezüella olmak üzere bazı Latin Amerika ülkelerinde iktidara gelen sol partilerin sosyalizme yönelmelerinin Marksizmin devrim ve siyasal strateji konusundaki tezlerini yeniden gündeme getirdiğini düşündürmektedir. Şener'in yazısı da, bu noktadan hareketle, Marksizmin siyasal iktidar sorununa bakışı, tarihsel süreçteki seyri içinde ve belli başlı temalarıyla (bir ülkede sosyalizme geçiş için gerekli olan koşullar, bu geçişin biçimi, devlet aygıtının durumu vs.) incelemekte, özellikle de ortodoks Marksist metinlerde kapitalizm ile sosyalizm arasına bir "aşama" konulup konulmadığı araştırmaktadır. Yazıda öncelikle Marx ve Engels'in bu konudaki kuramsal önermeleri ele alınmakta, sonra da bu konudaki belli başlı uğraklar olarak II. Enternasyonal, Lenin, Troçki ve Komünist Enternasyonal'in bıraktıkları teorik miras özetlenmeye çalışılmaktadır. Yazının özellikle Marx ve Engels'in devrim kuramları üzerine önemli değerlendirmelerde bulunduğunu düşünüyoruz.

Güllistan Yarkin yazısında 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de de solcuları etkileyen isimlerden Immanuel Wallerstein'in Marksist düşünceye yakınlaştığı ve uzaklaştığı noktaları, tarih yazımı ile kapitalizme karşı olarak önerdiği alternatif sosyal yapı arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı hedefliyor. Yarkin, Karl Marx ve Marksistlerin perspektifi ile Immanuel Wallerstein'in perspektifi karşılaştırıldığında aradaki en önemli farkın iki perspektifin odaklandığı alanlar olduğunun ortaya çıktığını ileri sürüyor. Bu odaklardan belki de en önemlisi Yarkin'a göre Marksistler ağırlıklı olarak kapitalist üretim ilişkilerine odaklanırken, Wallerstein dolaşım ilişkilerine odaklanmıştır. Bu çerçevede odaklandıkları alanlar sadece tarih yazımlarını değil, aynı zamanda kapitalizmin yıkılması sürecine dair öngörülerini ve önerilerini etkilemiştir. Marksizm, komünizmin yaratılması sürecinde işçi sınıfını devrimci bir özne olarak belirlerken, Wallerstein "demokratik ve eşitlikçi" bir sistemin oluşturulması sürecinde kâr amacı gütmeyen işletmelerin yaratılmasını önermiştir. Yarkin haklı olarak Wallerstein'in bu önerisinin ve kapitalizm analizinin, onu tarihsel materyalist gelenekten uzaklaştırdığını belirlemektedir.

Mustafa Kemal Coşkun ise makalesinde yapısalcılığı inceliyor. Yapısalcılığın birçok toplumbilimciyi önemli ölçüde etkileyen bir yöntem olduğunu dile getirdikten sonra yapısalcıların toplumsal fenomenleri anlamada aklın bilinç dışı faaliyetlerinin bilinçli olanlardan daha önemli olduğunu iddia ettiklerini gösteriyor. Coşkun'a göre yapısalcı yöntemin görevi bu bilinçsiz yapılara ulaşmaksa tarihsel yöntemin görevi bu yapısal sürece açıklayıcı materyaller sağlamaktır. Coşkun, bu nedenle yapısalcıların tarihle ilişkisinin her zaman sorunlu olduğunu dile getirmektedir. Onları izleyen postyapısalcılar ve postmarksistlerin tarihsel özneyi bir kenara bıraktığını gösterirken yapısalcılık, postyapısalcılık ve postmarksizm'de Marksist özellikler arayanların bir şey bulamayacaklarını belirtmektedir.

Kubilay Hoşgör'ün makalesi, *Modernizmin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács* başlığını taşıyor. Bu makalede yazar, "modern" olarak tanımlanabilen dö-

nüşümlerin estetik ve politik meseleler sayesinde çözümlenebileceğini belirtiyor ve de toplumsal değişime eleştirel yaklaşan bir yaklaşımın farklı bir metodu üzerine vurgu yapıyor. Bu bağlamda, realizm ile avangard sanat ve edebiyat arasındaki argüman genel terimlerle tartışılıyor. Daha iyi bir kavrayış sağlayabilmek için de Lukács ve Benjamin üzerinden bu argüman somut hale getiriliyor.

Paul Cammack'ın yazısı ise 1970'lerin sonlarından itibaren gelişen ve devletin özerkliğini vurgulayan literatürün eleştirisini yapıyor. Cammack bu literatürün "yeni kurumsalcılık"ı doğurduğunu belirterek bu iki akımın Marksizmle ilişkisini sorgulamaya çalışıyor. İki akım da yazara göre Marksizmle tartışırken Marksizmi karikatürleştirerek kendilerini üstün alternatifler olarak sunuyorlar. Bir başka açıdan ise bu yaklaşımların ortaya koyduğu malzemeyi klasik ya da çağdaş Marksizm devletçi ve yeni kurumsalcı literatürden daha iyi yorumladığını ortaya koymaya çalışıyor.

Ebru Alp, kapitalizmin gittikçe küreselleştiği ve derinleştiği günümüzde, Lenin'in "Ne Yapmalı?" sorusunu kendi felsefi anlayışı çerçevesinde yeniden gündeme getiren ve postmodern politika anlayışını eleştiren Slavoj Žižek'in Leninist eylem yaklaşımını ele almaya çalışıyor. Makalede, psikanalitik tedavi ilkelerini kapitalizm analizi etrafında genişleten Žižek'in eserleri analitik bir yöntemle ele alınarak "Kapitalizmin psikanalitik tedavisi mümkün mü?" sorusunun yanıtı aranıyor. Žižek'e göre, bu tedavi için ilk yapılması gereken, semptomla özdeşleşmekken, ikinci adım ise sistemin ideolojik koordinatlarını ortadan kaldıran negatif jesti, Leninist "eylem"i gerçekleştirmektir.

Marcello Musto da *Review of Radical Political Economy*'de 2009'da basılacak yazısında Karl Marx'ın eserlerinin tamamlanmamışlığı üzerinde dururken Türkiye'de bilinmeyen bir alandan örnekler veriyor. Marx-Engels arşivinin çalışmalarını anlatırken aynı zamanda eserlerin tamamlanmamışlığının aslında bir zenginliği ortaya çıkardığını vurguluyor.

Bu sayımızda ne yazık ki bizim için oldukça hüznü bir ek veriyoruz. Geçtiğimiz yılın Kasım ayında kaybettiğimiz sevgili yoldaşımız, arkadaşımız Sevilay Kaygalak'ın anısı için hazırladığımız bu ekte, güzel dostumuzun yazılarını, onun için yazılmış anma yazılarını bulacaksınız. Sevilay'ın anısı her zaman mücadelemize ışık olacaktır.

Bu sayımız elimizde olmayan nedenlerle geç çıkıyor. Okurlarımızdan özür diliyoruz. Gelecek sayımızda buluşmak üzere...

Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi

Söyleşi: Şebnem Oğuz, Aylin Topal

İngilizceden Çevirenler: Hülya Kendir, Ateş Uslu

Yaşam Öyküsü

Öncelikle yaşam öykünüzle çalışmalarınız arasındaki ilişkiye değinmek istiyoruz. Yaşam öykünüzde sizi tarihsel materyalizme ve özellikle bu yöntemle siyasi düşünceler tarihini incelemeye yönelten temel öğeler nelerdir?

Tarihsel materyalizmi keşfedişimin yalnızca kendi derin zekâmın ve yargıları-mın sonucu olduğunu söyleyebilmeyi çok istedim. Ama doğrusunu söylemek gerekirse bu dünya görüşü –ya da en azından sosyalizm– yaşamımın başlangıcından itibaren kanımda dolaşıyordu. Annem ve babam Amerika Birleşik Devletleri'ne siyasi mülteci olarak yerleşen Bundcu¹ sosyalistlerdi. Doksan altı yaşında hâlen kendini Marksist olarak tanımlayan babam Letonya'da bir sosyalist gençlik örgütünün lideriydi. Letonya'da yerel faşistlerin iktidara geldiği 1930'lu yıllarda bu örgütün üyeleri tutuklanmaya başladı, bunun üzerine annem ve babam 1941'de New York'a geldiler ve ertesi yıl ben doğdum. Babamın amcası (kendisi de bir mülteciydi ve benim için adeta bir büyükbaba idi) New York'ta yayınlanan bir Yahudi sosyalist dergisinin editörüydü. Annem New York'ta Yahudi Emek Komitesi için çalışıyordu. Bu durum, ailem haricinde anımsadığım ilk kişilerin emek hareketi mensupları olması sonucunu doğurdu. Dürüst olmak gerekirse, erken dönem çocukluğumun siyaset tartışarak geçtiğini söylemem mümkün değil. Yine de siyaset büyük ölçüde soluduğum havanın bir parçasıydı – ve sınıf sorunları da kaçınılmaz olarak onun kalbindeydi.

Bununla birlikte, tarihsel materyalizmi gerçek anlamda keşfetmem daha geç

1 Bund ("Birlik"): "Litvanya, Polonya ve Rusya Genel Yiddiş Emek Birliği" adıyla 1897 yılında Vilnius'ta kurulan, Doğu Avrupa'da önemli bir ağırlığa sahip olan Yahudi işçileri sosyalist ilkeler doğrultusunda harekete geçirmeyi hedefleyen sosyalist örgüt. – Praksis.

zamanlarda gerçekleşti: Tarihsel materyalizm üniversitede öğretim görevlisi olarak görev alıp yazı yazmaya başladığım dönemden itibaren “temel entelektüel donanımımın” esas parçalarından biri haline gelecekti. Sanırım o dönemde ABD’de değil de Kanada’da olmamın önemli bir farklılaştırıcı etkisi oldu. Eşim Neal’le birlikte 60’ların sonunda, Vietnam Savaşı’nın devam ettiği yıllarda Kanada’ya gittik: Bu dönemde Kanada Amerikan-solu için bir sığınak limandı. ABD’nin emperyal macerasını desteklemeyi reddetmesi, askerlik karşıtlarını (üvey oğlum da dâhil olmak üzere) kabul etmesi Kanada’da siyasi iklimin önemli ölçüde farklılaşmasını sağlamıştı. Bunun yanında, kendi sosyal demokrat geleneğine sahip olan Kanada’nın benmerkezci-içedönük-emperyal Merkez’e kıyasla dünyanın geri kalanına daha açık olması da muhtemelen Kanada’yı farklı kılan etkenlerden biriydi. Her durumda, Kanada’daki entelektüel ortam yapmaya başlamış olduğum türden bir çalışmaya ABD’ye kıyasla daha açıktı. Bütün bunlara ek olarak, York Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümü çeşitli sol fikirleri toplayan gerçek bir merkez olmuştu ve söz konusu fikir akımlarının arasında bizim (ve daha sonra öğrencilerimizin) geliştirmekte olduğumuz tarihsel materyalizm de bulunuyordu.

Tarihsel materyalizmin siyasi düşünce tarihine uygulama girişimimde en çok borçlu olduğum kişi Neal’dır. Bu, onun tarihsel materyalizmi teorileştirmekle özel olarak ilgilendiği anlamına gelmiyor. Neal, siyasi kuramın seçkin bir tarihçisi olma yolunda devam etti. Buna karşılık, benim her şeyden önce siyasi düşünce tarihiyle ilgilenmemi sağlayan kişi o oldu. Lisansüstü öğrenimime başladığımda Çin-Sovyet anlaşmazlığı üzerine bir tez yazma niyetim vardı. Ancak Neal’dan Yeniçağ siyasi teorisi üzerine bir ders almam her şeyi değiştirdi. Konu üzerine bizzat ben de ders vermeye başladıktan sonra, siyasi düşünceleri tarihsel bağlamlarına, özellikle de toplumsal mülkiyet ilişkileri ve sınıflar bağlamına yerleştirmenin taşıdığı önem konusunda gitgide daha çok ikna oldum. Tam olarak nasıl olduğunu hatırlamıyorum, ama klasik Eskiçağ’dan yakın döneme uzanan dönemdeki Batı siyasi teorisini tarihsel bağlam içinde ve geçirdiği tüm dönüşümlerle birlikte öğretmeye başlamam bir çıkış noktası oldu; zaman geçtikçe kapitalizmin özgüllüğünü, diğer toplumsal biçimlerden nasıl farklılaştığını, nasıl ortaya çıktığını ve benzer konuları anlama dürtüsüne kapıldım.

Postmodernizm

Türkiyeli okuyucular sizi ilk kez '90'lı yılların başında Türkçeye çevrilen Sınıftan Kaçış kitabınızla tanıdı. O dönemde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye solunda da postmodernizmin popülaritesi oldukça yüksekti ve kitabınız postmodernizmin Marksist eleştirisi açısından ufuk açıcı olmuştu. Geriye dönüp baktığınızda bu kitabın yarattığı tartışmalar-aldığı eleştiriler ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

O dönemde mesele postmodernizm’den ziyade “post-Marksizm” ve “post-yapısalcılık” idi. Bu iki akım ile postmodernizm arasında güçlü süreklilik bağları vardı. *Sınıftan Kaçış* 1980’lerdeki ilk baskısının üzerinden on yılı aşkın zaman geç-

mesinden sonra [Verso yayınları tarafından] “Verso Classic” dizisinde yayınlandığında (ki bu bana her zaman bir şaka gibi gelmiştir) kitabın hâlen bir önemi olup olmadığı konusunda ciddi bir sorgulama içine girdim. O dönemdeki düşüncelerimin ne olduğuyla ilgilenenler, yeni basıma yazdığım önsözü inceleyebilirler. Kendi kendime bazı ciddi sorular soruyordum, zira kitap büyük ölçüde yazıldığı dönemin bir ürünüydü. Konu edindiği bazı kişiler ve fikirler neredeyse ortadan kaybolmuştu ve her şeyden önce aradan geçen zamanda modern çağın en büyük tarihsel dönüşümlerinden biri gerçekleşmişti: Komünizm’in çöküşü. Böylece, kitabın bazı yönlerinin güncelliğini yitirmiş olmasıyla birlikte, temel temalarının (sınıf, ideoloji ve politika, sosyalizm ve demokrasi) yazıldığı dönemdeki önemlerini en azından 1990’ların sonunda korumaya devam ettiği sonucuna vardım, hatta bu konuların günümüzde daha da geçerli olduğunu söyleyebilirim. Bunun yanında, kitap tüm eksikliklerine rağmen solun entelektüel eğilimlerinin yönelimi hakkında gayet isabetli bir tablo çiziyordu. Günümüzde gördüğümüz şekliyle postmodernizm büyük ölçüde o dönemde tasvir ettiğim entelektüel ve siyasi yönelimin bir bileşeniydi ve bu yönelimin entelektüel ve siyasi açıdan zararlı etkilerini öngörmüş olduğumu dürüstçe söyleyebilirim.

Bu konu üzerine başka yerlerde -bahsettiğim önsözde ve *Socialist Register*’da yayınlanan bir makalede- de yazdım, ama sorunuza birkaç kelimeyle yanıt verebilirim. Post-Marksizm sosyalizmle, hatta belki Marksizmle zayıf bir bağla ilintili kalmaya, “evrenselci” ilkelerle ve kurtuluş mücadeleleriyle, Aydınlanma projesiyle ve benzer şeylere bağlantısını korumaya devam ediyordu. Postmodernizm bundan tamamiyle vazgeçti. Dolayısıyla iki akım tamamen farklı entelektüel ve siyasi eğilimler olarak görülebilir. Ancak süreklilikler varlığını korumaktaydı. Post-Marksizm temelde çelişkili bir konumlanışı içeriyordu. Post-Marksizm “özcülüğü” reddetti ve “farklılık” konusuna, insani kimliğin parçalanmasına, insani kurtuluş mücadelelerine vurgu yaptı; sınıf benzeri her tür birleştirici toplumsal temeli reddetti. Ama aynı zamanda, sosyalizm de dâhil olmak üzere bazı evrenselci siyasi beklentilere bağlı kalmaya devam etti. Ancak, tüm bu “farklılık”la, tüm bu parçalanmışlıkla ve kurtuluş mücadeleleri için ortak anlamlı bir temelin yokluğuyla karşı karşıya gelince, siyasi amaçlarını kavramsallaştırmakta zorlandı ve “radikal demokrasi” gibi (derinine inildiğinde pek az somut siyasi anlama sahip olan) formüllerle bir çıkış noktası bulmaya çalıştı. Birbirine indirgenemez nitelikte “farklı” kurtuluş mücadelelerini bir araya getiren bir tür “en geniş ortak payda” olan “radikal demokrasi”nin toplumsal belirsizliği, onu siyasi açıdan içi boş bir kavram haline getirdi. İronik olan, bu durumun post-Marksizme Marksist “özcülük” olarak adlandırılan akıma kıyasla daha da soyut bir düzeyde evrenselci bir nitelik kazandırması ve post-Marksizmi tarihsel özgüllüğe ve somut siyasi mücadelelere duyarsız hale getirmesiydi. Postmodernizm, post-Marksist çelişkiyi eski evrenselciliğin, “özcülüğün” ya da “temelciliğin” her türlü kalıntısını reddederek ve tamamen parçalanmanın, farklılığın, “merkezsizleşmiş öznelerin” tarafına geçerek çözdü. Belki post-Marksizmden

daha tutarlıydı, ama aynı zamanda siyasi ve entelektüel açılardan yaptığı zararlı etki de daha fazlaydı.

Biz “özcü” sosyalistler en azından kendi siyasi projemiz için akla yatkın bir savunma yapabiliyoruz. Biz (ya da en azından aramızdan kendilerini “demokratik sosyalist” olarak adlandıranlar) insanın hayatta kalmasının ve refahının bazı temel şartları olduğuna inanıyoruz. Evrensel düzlemde insani kurtuluş emelimiz, her insanın bu koşullardan eşit bir şekilde yararlanma hakkı olduğunun ön kabulüne dayanır. Bunun yanında, dünyamızın nasıl işlediğini akla yatkın bir şekilde kavramanın ve emellerimizin gerçekleştirilebilmesi için ne tür değişimlere ihtiyaç duyulduğunu anlamanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Postmodernistlerin aynı şeyleri söyleyebileceklerini sanmıyorum. En temel ilkeleri (“doğruluk değeri” üzerine görüşleri vb.) tarihi ya da toplumsal süreçleri anlama ve açıklama imkânının reddi yönünde etki yapıyor. Siyasi tercihlerin her hangi bir şekilde temellendirilmesini küçümsüyorlar. Postmodernistler çeşitli kurtuluş mücadelelerine inandıklarını iddia ediyorlar, ancak ben postmodernizmin bizzat desteklediği kurtuluş mücadelelerine bile akla yatkın bir temel sağlayabileceğini sanmıyorum. Anlatmak istediğim konu üzerine bir örnek verebilirim. Bir postmodernist hangi temele dayanarak bir kadının baskıya karşı özgürlük hakkının, bir erkeğin onu ezme hakkından daha çok olduğunu savunabilir? Postmodernizm hangi temele dayanarak *herhangi* bir siyasi eylemi benimseyebilir?

Bu konuda bir ya da iki açıklama daha yapmak istiyorum. Postmodernizmin “özcülüğe” karşı saldırılarında ve benzer konularda sahip olduğu en büyük erdemlerden birinin, çeşitliliğin, farklı kimliklerin ve mücadelelerin önemini teslim etmesi olduğu varsayılır. Ancak ben insan mücadelelerinin çeşitliliği ve çoğulluğu konusunda postmodernizmin bize vereceği derse ihtiyacımız olduğunu düşünmüyorum. Bu, demokratik sosyalistlerin her zaman farkında olduğu bir şeydir; sosyalistlerin diğer hareketlere kıyasla çok daha önemli bir rol oynamadığı herhangi bir kurtuluş mücadelesi bulmakta zorluk çekileceğini düşünüyorum - burada söz konusu olan yalnızca sınıf mücadeleleri değildir, başka şeylerin yanında, ırksal ya da cinsel baskıya karşı mücadelelerde de kast edilmektedir. Dolayısıyla postmodernizmin bu konuda bize öğreteceği çok az şey vardır. Ama bunun da ötesinde, bizim bir kurtuluş projesini destekleyecek temele sahip olduğumuzu reddetmenin yanında, bizi içinde yaşadığımız dünyayı anlama yöntemlerinden de mahrum bırakmaktadır. Özellikle, kapitalizmin toptanlaştırmacı etkilerini, yaşamın tüm boyutlarında kendi buyruklarını dayatma ve her tür baskıyı içermek kapasitesini anlama yollarından bizi mahrum kılar. Sistemik bürünlükleri tanımayan postmodernizmin terimlerini kullanarak, muhalefet etmek bir yana, kapitalizmi *görmemiz* bile mümkün değildir.

Her şeyin ötesinde, postmodernizm yaptığı her şeyi en karanlık ve mistikleştirici dili kullanarak yapar. Kanımca bu bir rastlantı değildir. Uzun zaman boyunca, tasvir etmekte olduğum, post-Marksizmden postmodernizme uzanan entelektüel ve siyasi yönelimin, kendilerini devrimin öncüsü olarak gören entelektüellerin yine

kendi kendilerini ön plana çıkarma çabasıyla geliştiğini düşündüm. Eğer “söylem” dünyanın esas anlamıysa, kim entelektüellerden daha iyi yol gösterici olabilirdi? Ve entelektüellerin kullandıkları dil ne kadar anlaşılabilir olursa, önderlik iddiaları da o kadar dışlayıcı bir hal alabilirdi. Elbette anti-entelektüalizm yanlısı değilim. Bizzat ben de, her şeyin ötesinde, klasik bir “akademik Marksist”im. Ancak hiçbir zaman siyasi rolüm üzerine herhangi bir yanlışlığı sahibi olmadım. Entelektüellerin kurtuluş mücadelelerinde oynayacak önemli bir rolleri olduğunu düşünüyorum, ama gerçekten yararlı niteliğe sahip olan tek siyasi işlevleri *ışık tutmaktır*: içinde yaşadığımız dünyanın ve insanların mücadele etmek zorunda olduğu koşulların anlaşılmasına ışık tutmak.

Küreselleşme

Türkiyeli Marksistler açısından bir başka önemli katkınız ‘90’lı yılların sonlarında özellikle Monthly Review dergisinde küreselleşme ile ilgili yaptığınız analizlerdi. O dönemde solda anahtar sözcük postmodernizm yerine küreselleşme olmuştur ve bu noktada küreselleşme kavramının kapitalizm ile ilişkilendirilerek deşifre edilmesinde sizin o dönem yazılarınızın öncülüğü olmuştur. O yazıların yarattığı tartışmalar ve özellikle bu bağlamda Monthly Review yazı kurulundan ayrılmanız konusunda neler söyleyebilirsiniz?

Doğrusu *Monthly Review*’un iç işlerinden söz etmeyi istemiyorum. Şimdiye kadar, olup biten hakkındaki görüşlerimi kamu önünde açıklamaktan kaçınma ve dedikodunun çekiciliğine direnme politikası izledim. Esas noktaya gelelim. *Monthly Review*’daki küreselleşme üzerine çalışmamın esas teması gerçekte iki boyutluydu. İlk nokta şu şekilde özetlenebilir: sürekli bir dönüşüm sürecinde olan kapitalizm aynı zamanda özsel kurallarını muhafaza eder, dolayısıyla kapitalizmin gelişiminde dönemsel kaymalardan bahsederken çok itinalı olmamız gerekir. Bu tabii ki kapitalizm tarihi boyunca meydana gelen (“küreselleşme” başlığı altında ortaya çıkan değişimler ya da 1970’lerin sonundan itibaren küresel ekonomide meydana gelen değişimler de dâhil olmak üzere) dönüştürücü değişimlerin varlığının reddi anlamına gelmemektedir. Bu değişimlerin anlaşılması, hayati bir öneme sahiptir. Ancak sistemin temel işleyiş ilkeleri, değişimler sırasında işlemeye devam edip dönüşümleri ortaya çıkaran özgül zorunluluklar ve “yeniden üretim kuralları” hakkında belirgin bir açıklama getirmediğimiz takdirde değişimleri anlamamız mümkün değildir.

İkinci nokta, küresel ekonomi ve teritoryal devlet arasındaki ilişkiye dairdir. Küreselleşme literatürünün (Hardt ve Negri’nin *İmparatorluk*’u gibi moda olmuş metinler de dâhil olmak üzere) büyük kısmı, küresel ekonominin entegre olduğu ölçüde teritoryal devletin önemini yitirdiği ilkesi üzerine kuruludur. Ben bunun olgusal olarak yanlış olmakla kalmayıp, aynı zamanda muhalefet politikalarını ciddi bir şekilde sınırlandırdığını düşünüyorum. Bu konuda çok sık yazdım – son olarak da *Historical Materialism* dergisinde, David Harvey’in ve benim emperyalizm üzerine kaleme aldığımız kitaplar üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde yazdım- burada

kendi kendimi tekrar etmek istemiyorum. Kendi tezimi özetlemekle yetineceğim: Küresel sermaye günümüzde birikim şartlarını güçlendirmek, küresel ekonomiyi yönlendirmek, ekonomik akımları organize etmek için çoğunlukla devletlerarası ilişkileri kullanmakta, teritoryal devlete her zamankinden fazla ihtiyaç duymaktadır. Küresel sermayeye hizmet eden küresel bir devlet değil, teritoryal devletlerin oluşturduğu küresel bir sistemdir. Gerçekte birikimi sağlamak için ihtiyaç duyduğu düzeni sağlayabilen bir “küresel yönetim” türü bana göre imkânsızdır.

Teritoryal devletler sisteminin eski, aşılmış bir dönemin kalıntısından ibaret olduğunu düşünmüyorum. Teritoryal devlet kapitalizm tarafından icat edilmemişti; kapitalizm bu siyasi örgütlenme biçimini mükemmelleştirmiş, hatta yeniden üretmişti. Küresel sermaye siyasi sınırları aşabilir, hatta yıkabilir. Ama aynı zamanda siyasi alanın parçalanmışlığını güçlendirmeye ve yeniden üretmeye çeşitli yollarla katkıda bulunur. Bunu yapmasının nedeni yalnızca birikim sürecini organize etmek için titiz ve güvenilir bir idareye ihtiyaç duyması değildir, başka nedenleri de vardır. Bağımlı ekonomilerde düşük maliyetli emek rejimlerinin varlığı muhafaza edildiği takdirde, emek maliyetlerinin yüksek olduğu sermaye temelli ekonomilerin bağımlı ekonomileri sömürmesi mümkün olur; böylece küresel sermaye ulusal ekonomilerin eşitsiz gelişiminden ve emek hareketliliğinin denetiminden kâr elde eder.

Kapitalizme özgü ekonomik baskı biçimleri, ekonomik ve siyasi gücün kapitalizm öncesi toplumalarda gerçekleşmesi mümkün olmayan yollarla birbirinden ayrılmasına bağlıdır. Bu, kapitalizme bazı özgül kabiliyetler sağlar; ekonomik hâkimiyeti siyasi hâkimiyet olmaksızın sağlama kabiliyeti buna bağlıdır. Bununla birlikte, özgül çelişkiler de yaratır. Dolayısıyla, ekonomik küreselleşmenin otomatik, reflekssel bir yolla, gecikmeyle de olsa bir tür siyasi küreselleşmeyi getirdiği yönündeki (bazı küreselleşme teorisyenlerinin –hatta sol teorisyenlerin de- savunduğu) görüşü hatalı buluyorum. Tasvir ettiğim çelişkilerin bir olumlu yanı varsa, bu teritoryal devletin halen bir muhalif mücadele hedefi olarak varlığını korumasıdır. Hardt ve Negri bizlere artık “iktidar için yer olmadığını” söylerken, aynı zamanda bir karşı-güç oluşturma imkânının da olmadığını iddia etmektedir (hatta, dikkatlice okundukları takdirde, bunu doğrudan söyledikleri de görülebilir). Benim kendi görüşüm, daha ziyade iktidar “mekânlarının”, iktidarın yerel ve ulusal yoğunlaşmalarının olduğu ve buna bağlı olarak çeşitli toplumsal ve siyasi hareketlerin ve özellikle de sınıf mücadeleleri şeklinde bir karşı-gücün de mümkün olduğu yönündedir.

Emperyalizm

Postmodernizm ve küreselleşme tartışmalarından sonra son yıllarda emperyalizm ve imparatorluk tartışmalarında önemli katkılarınız oldu. Bu konudaki tartışmalarda aldığınız konum nedir? Özellikle Türkçeye de çevrilen Empire of Capital kitabınızda pre-kapitalist ve kapitalist emperyalizm kavramları arasındaki farkı vurgulamanızın nedenleri nelerdir?

Kapitalist ve pre-kapitalist emperyalizm biçimleri arasındaki farklara yaptığım vurgunun herhangi bir gizemi olduğunu düşünmüyorum. Kapitalizm son derece özgül bir toplumsal biçim olduğuna göre, kapitalist emperyalizmin özgüllüğünü incelemek de anlam kazanır. Bu noktada kapitalist emperyalizm ve kapitalist sınıf sömürüsü arasında bir benzerlikten söz edebiliriz. Kapitalist sınıf ilişkilerinin kapitalizm öncesi dönemdeki sömürüden farklı olduğu açıktır; bu farklılıkları anlamadığımız takdirde kapitalizmi ve kapitalizmin mülkiyet sistemini ya da sınıf ilişkilerini anlayamayacağımız da açıktır. Örneğin Marx tüm kapitalizm öncesi toplumları karakterize eden “ekonomi dışı” sömürü biçimleri ile kapitalizmin son derece özgül “ekonomik” sömürü biçimi arasındaki farkın altını çizmiştir. Anlatmak istediği, kapitalizm öncesi toplumlarda doğrudan üreticilerden artık emeği alma gücünün, doğrudan zorlayıcı güce (siyasi, hukuki ya da askeri güce) sahip olmaya bağlı olarak kullanılabileceğidir. Kapitalist sömürü ise bu tür bir doğrudan zorlayıcı güce bağımlı değildir. Buna karşılık, kapitalist sömürü emeklerini piyasada ücret karşılığı satmak zorunda olan işçilerin mülksüzlüğüne bağımlıdır. Ve buna benzer şeyler. Bu konuda daha fazla konuşmayacağım, ancak şu konunun altını çizmek istiyorum: Emperyal güç aşamasında kapitalizm yeni egemenlik biçimleri yaratmıştır, bu yeni biçimler kapitalizm öncesi dönemin sömürgeci yayılmasının “ekonomi dışı” güçlerinden farklıdır. Kapitalist emperyalizm, tam da topraksal siyasi gücünü *genişletmeksizin* hegemonyasını dayatabilme kabiliyetine sahip olduğu için özgül bir niteliğe sahiptir. Tüm diğer imparatorluk biçimlerinde hegemonyanın mahiyeti doğrudan doğruya jeopolitik ve askeri güce bağımlıydı. Kapitalizm ise tüm diğer toplumsal biçimlerden farklı olarak kendi özerk *ekonomik* egemenlik biçimini yaratmıştır.

Kapitalizmin eski emperyalist güç yöntemlerini kullanmadığını savunmak gibi bir niyetim yok. Söylemek istediğim, kapitalizmin farklı bir “mantık” ve farklı dinamiklerle kendi ayırt edici egemenlik biçimlerini yaratmış olduğu. Her şeyin ötesinde, kapitalist emperyalizm bağımlı ekonomileri emperyal sermaye açısından kâr getirici yollarla işleyen piyasa koşullarına dayalı bir küresel ekonomik sisteme çekebilir ve bu şekilde dayatmacı piyasa buyrukları biçimini alabilir. Bu buyruklar bağımlı güçlerin herhangi bir doğrudan sömürge egemenliği ya da şiddete ve zorlamaya dayalı bir egemenlik olmaksızın yönetilebilmesini sağlar. Bu, kapitalist emperyalizmin eski biçimlere kıyasla daha barışçıl ve daha az militarist nitelikli olduğu anlamına gelmiyor. Söylemek istediğim şu: yeni militarizmi sadece eski sömürge pratiklerinin basit bir uzantısı olarak değil, farklı yollarla anlamamız gerekiyor. Bu, ABD militarizminin arka planına karşı, emperyalizm üzerine yaptığım çalışmada açıklamaya çalıştığım başlıca konuların arasında yer alıyor.

ABD gerçek anlamda kapitalist imparatorlukların ilkiydi, eski kolonyal tarzda topraksal büyüme hırsına gerek duymaksızın varlığını sürdürebilen türden bir ekonomik güce sahip olan ilk emperyal hegemon idi. Hegemonyasını kapitalizmin ekonomik buyruklarına dayandırabilir. Bununla birlikte, bu durum ABD'nin her

tür askeri saldırganlığı bir kenara bıraktığı anlamına gelmemektedir. Günümüzde gayet iyi bildiğimiz gibi, durum çok daha farklıdır. Elbette Bush rejiminin ABD militarizmini yeni ve vahşi uç noktalara doğru ittiğini söyleyebiliriz, ama söz konusu rejimin çılgınlığının kökleri önceki başkanlık dönemlerine ve bizzat küresel sermayenin mantığına uzanmaktadır. Küresel sermayenin birikim için ihtiyaç duyduğu türden bir düzenli yönetimi muhafaza etmek için teritoryal devletlere ihtiyaç duyduğu tezini daha önce dile getirmiştik. Ama bu durum tamamen yeni sorunlara yol açar. Bir yandan, teritoryal devletler arasında bir tür düzenin olması gerekmektedir. Bu devletler sermaye hareketlerine elverişli bir uluslararası düzeni güvence altına almak için dize getirilmelidir. Diğer yandan, *siyasi* bir küresel güç olmadığına göre, çok sayıda devletin organize edilmesi büyük ölçüde *askeri* bir proje halini almaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden beri başlıca kapitalist ülkelerin askeri politikası, istikrarlı ve düzenli bir devletler sistemini muhafaza etmenin en iyi yolunun, ezici nitelikte bir askeri güce dayanmak olduğu yönündeki görüşü temel almaktadır. ABD 1940'lı yıllardan beri Amerikan askeri gücünün mutlak üstünlüğünü sağlamayı denemiş ve bu çaba ABD'nin gelişkin kapitalist ülkeler arasındaki başlıca müttefikleri tarafından genel olarak kabul edilmiştir. Bush'un NATO'daki müttefiklerinin çoğunluğunun Irak'taki savaşa karşı olduğu doğrudur. Ancak burada bahsettiğim arka plan olmaksızın Bush'un çılgınlığının ortaya çıkmasına imkân olmazdı.

Günümüz kapitalizminin özgünlükleri

Bununla ilişkili bir başka sorumuz da şu: Kapitalizmin günümüzde geldiği yeni aşamayı tanımlamak üzere geliştirilen çeşitli kavramlar var, finansallaşma gibi. Siz genel olarak kapitalizm içi dönüşümleri ve özel olarak da içinde bulunduğumuz dönemi nasıl kavramlaştırıyorsunuz?

Yine kapitalizmin, onu diğer formlardan ayıran ve kapitalist sistemin çeşitli dönüşümleri boyunca değişmez kalan özgünlüklerinin ve “yeniden üretim kurallarının” anlaşılmasına dair bir soru. Solda küreselleşme üzerine bazı kavramsal-laştırmalar bütünüyle yeni bir sistem, üretken sermayenin belirleyici olduğu eski biçimden tamamıyla farklı, finansallaşmanın yeni mantığı ile belirlenen bütünüyle yeni bir dinamiğin içinde olduğumuzu öne sürüyor. Artık maddi metalar ya da piyasalaşmış hizmetlerle herhangi bir bağlantısı olmayan bir para sorunu ya da sanal veya gerçek bir para sorunu olduğunu iddia ediyorlar. Bu, son ekonomik krizlerin üretken sermayeden bütünüyle bağımsız, salt paranın peşindeki finansal spekülasyonların bir sonucu olduğu anlamına gelir.

Ancak, bana göre finansal kapitalizm yine de kapitalizmdir. Bugün gördüğümüz, ticaret toplumlarındaki finansal çıkarlara dair işleyişle aynı şey değildir. Son dönem “finansallaşmanın” krizleri kaçınılmaz olarak kapasite fazlası üretim ve aşırı birikime yol açan rekabetçi üretimin özgül zorunluluklarından bağımsız değildir. Sermaye, halen, temelde gelişmiş kapitalist ekonomilere akma eğilimindedir, baş-

ka herhangi bir yere gitse bile üretken sermayede büyüme ve gelişme süreçlerinin olduğu ekonomilerin yarattığı kârlarla beslenmeye çabalamaktadır. Tabii ki bugün gördüğümüz pervasız spekülasyon ve finansal manipülasyon biçimleri kapitalist krizleri farklı şekillerde ağırlaştırmaktadır. Ancak üretken sermayenin çizdiği kaderden kaçamazlar; yine de olağan kapitalist zorunluluklara tepki vermekte ve olağan kapitalist çelişkileri güçlendirmektedirler. Başka bir deyişle, finansal sermaye kapitalizmin zorunluluklarından kendini ne kadar özgürleştirmeye uğraşırsa, üretken sermayeden ne kadar kopmaya çabalarsa, üretken sermaye ile aralarında ne kadar spekülatif uzlaşma olursa, o kadar kendini ve kapitalist sistemin bütününe sorunlu hale getirir.

Marksist bilgi kuramı- yöntem

Türkiyeli okuyucular açısından bir başka önemli katkınız 2001 yılında Praksis dergisinin ilk sayısında çevrilen “İlişki ve Süreç olarak Sınıf” yazınızdı. Bu yazınız altyapı-üstyapı ayrımını temel alan mekanik Marksizm anlayışının eleştirisi açısından ön açıydı. Bu noktada Marksist literatürde E.P.Thompson ile başlayan gelenek ile kendi çalışmalarınızı nasıl ilişkilendiriyorsunuz? Bu gelenek ile ortaklaşan/farklılaşan yanlarınız nelerdir?

Bu soruya çok kısa bir yanıt verebileceğimi düşünüyorum. *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*’nın girişinde söylediğim gibi tarihsel materyalizmin ayırt edici karakterini tanımlamanın en iyi yolu, Thompson’un “durağan kavramsal betimleme” olarak kurama karşı, “sürecin incelenmesi için uygun kavramlara” sahip olunan kuramsal bilgi kavramsallaştırmasıdır. Bu, diğer pek çok şeyin yanı sıra, Marksizmin bazı türlerinin ısrarcı olduğu tarih ile kuram, ampirik ile kuramsal arasında bir tür kesin antitezin olduğunun reddi anlamına gelir. Tarihsel materyalizmin meydan okuyuşu üretim tarzları veya onların farklı yapısal “düzeylerinin” soyut ve değişmeyen kuramsal modellerini inşa etmek için değildir. Bu, tarihsel süreçleri keşfetmek ve aydınlatmak için bir meydan okumadır; Marx’ın kendi ilkesini dikkate alırsak tarihsel materyalizm insanın “pratik eylemliliği”, Thompson’un kendini kuramsal bir dille ifade etmekten kaçınsa bile çok parlak bir şekilde gösterdiği gibi belli tarihsel ve toplumsal koşullardaki insanın failliği üzerinedir.

Benim Thompson ve temsil ettiği gelenekle farklılıklarımı soruyorsunuz. Sanırım temel farklılık onun gerçek bir tarihçi, benim ise daha çok bir kuramcı - bu benim zayıflığım olduğu kadar gücümdür de- olmamdır. Fakat her ne kadar bir tarihçi olarak - ya da tarihçi olmayarak- zayıflığımı kabul etsem de, en azından benim kastettiğim anlamda kuramın önemli bir rolü olduğuna inanıyorum. Ve Thompson’un kuramsal söyleme alerjisi olduğunu, bazı yerlerde Marx’ın “*Grundrisse* yüzü” olarak adlandırdığı politik iktisat eleştirisini takdir etmediğini tahmin ediyorum. Politik iktisat eleştirisini dışarıda bırakma eğilimi, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*’da bir dipnotta söylediğim gibi Marksistleri ham ekonomik indirgemecilik ile Marx’ın politik iktisat “yüzünü” tamamıyla yok sayma arasında bir seçim

yapmaya zorluyor görünen Stalinist kuramların mirası olmuştur. Fakat bu tür bir seçim yapmak zorunda değiliz, Marx kendisi de yapmadı. Ne de bazen kuramsal meselelerde yapıyor görünse de, Thompson kendi tarihsel pratiğinde böyle yaptı.

Tarihyazımı

Politik Marksizm

-Praksis dergisi olarak son iki sayımızı maddeci tarih yazımına ayırdık. Bu konuda özgün katkılarınız olduğunu biliyoruz. Son dönemde “politik Marksizm” olarak da adlandırılmaya başlanan bu özgün yaklaşımın temel önermeleri nelerdir? Bir ekol olarak “politik Marksizm” içinde yer alanların çalışmalarının ortak özellikleri nelerdir? Oldukça yenilikçi olan bu yaklaşım çerçevesinde bugüne kadar ele alınan ve bundan sonra ele alınmayı bekleyen temel konular/sorunsallar nelerdir?

Her ne kadar bunun başlamasındaki sorumluluğumu kabul etsem de, belki de “politik Marksizm” nitelendirmesi üzerine her zaman şüphelerim olduğunu söyleyerek başlamalıyım. Fakat eğer insanlar bizi bu şekilde adlandırmak istiyorsa, bunun tarih çalışmaları ve toplumsal gerçekliğe ilişkin çok verimli bir yaklaşım haline gelmesinin kabulü anlamına geldiğini düşündüğümü kabul etmeliyim. Okuyucularınız bu nitelendirmenin nasıl başladığını bilmeyebilir. Yıllar önce, Robert Brenner’in kapitalizme geçiş tasviri üzerine tartışmalarda, Fransız bir Marksist, Guy Bois onu “politik Marksizmle” suçlamıştı, ona göre bu iyi bir şey değildi. İddiasına göre Brenner “tarihsel materyalizmin en çok işleyen kavramını (üretim tarzı)” ve “ekonomik gerçeklikler alanını” yok sayarak sınıf mücadelesi üzerine çok fazla vurgu yapıyordu. “Kapitalizmde iktisadi ile siyasinin birbirinden ayrılması” adlı makalemde (*Kapitalizm Demokrasiye Karşı*’da bir bölüm halinde yer alıyor) bu konuyu eleştirel bir biçimde ele aldım. Bunun yanlış bir dikotomiye dayandığını öne sürdüm. Üretimin ve sömürünün yarattığı toplumsal ilişkilerle, “toplumsal faktörlerle” *karşıtlık içinde* bir “üretim tarzının” olmadığını ve Marx’ın en radikal keşfinin, kesinlikle, “toplumsal faktörlere” göre üretim tarzını ve ekonominin kanunlarını tanımlamak olduğunu söyledim. Benim anlayışıma göre, “politik Marksizm” iktisatçı Marksizmler kadar maddi koşulların ve üretim tarzının önemine inanır; kesinlikle tarihsel nedenselliğin bir tür iradi inkârını içermez. Fakat üretimin toplumsal bir olgu olduğu önermesini ve daha önce bahsettiğim Marx’ın tarihin pratik eylemlilikten oluştuğu yönündeki düşüncesini dikkate alır. Yine de, benim makalemdeki tartışmadan sonra bazı insanlar –benim kendi öğrencilerimin ve öğrencilerimin öğrencilerinin de yer aldığı- Guy Bois’in niyet ettiği abartılı anlamda olmasa da bu nitelendirmenin bir şeref nişanesi olduğunu ileri sürmeye başladı.

Öyleyse ilk adım “politik Marksizmi” tanımlamaktır. İlk öncülü iktisadi ilişkilerin toplumsal ilişkiler olmasıdır; temel düzenleyici ilkesi ise Robert Brenner’in deyişiyle “toplumsal mülkiyet ilişkileridir”. Bunu, tarihsel materyalizmin temelinin insanın “pratik eylemli” olduğu, yani insanın pratik eylemliğinin belli toplumsal ilişkiler –insanlar arasındaki ilişkiler, insan ve doğa ilişkisi- içinde oluştuğu, her

toplumsal mülkiyet ilişkileri sisteminin kendi dinamiklerinin ve “yeniden üretim” kurallarının olduğu ve tarihsel hareketin evrensel, tarih ötesi hareket kanunlarıyla değil, fakat bekasının ve yeniden üretiminin özgül koşullarını zorlayan belli toplumsal formlar içindeki insanın failliği ile işlediği şeklindeki Marx’ın tarihsel materyalizminin ana ilkeleri takip eder. Dolayısıyla “politik Marksizm” Marksist “determinizmin” ve “ekonomik” indirgemeciliğin eski formlarına karşıdır. Bu tarihsel nedenselliğin ve onun tarihsel süreçleri açıklama ihtimalinin reddi anlamına gelmez. Aksine, tarihsel nedenselliği çok ciddiye alır ve belli toplumsal formların özgül dinamiklerinin araştırılmasının üzerinde durur. Bu ampirik ayrıntıların kuramın yerini alması anlamına da gelmez. Daha önce öne sürdüğüm gibi tarihsel materyalizm tarihsel özgüllüklerin ve süreçlerin keşfedilmesi için bir kuramsal yöntem geliştirir. Başka bir deyişle, *teleolojiye* ve onun tarihin yerini almasına karşı çıkar. Fakat, sadece bir tarih çalışma yolu da değildir. Aynı zamanda çağdaş toplumsal gerçekliklere, içinde yaşadığımız sisteme büyük bir duyarlılıkla yaklaşmaya çağırır. Örneğin, Marksist teknolojik determinizmin eski formları, bütün tarihi kapitalizme ve onun rekabetçi zorunluluklarına özgü teknik araçların sözü olduğu, üretici güçlerin geliştirilmesine yönelik hareket kanunları ile yeniden okuma eğilimindedir. Politik Marksizm kapitalizmin özgüllüklerinin daha çok bilincindedir ve sonuç olarak bugünün nasıl işlediği, neyin ne için olduğu, neden krizlerin bu biçimleri aldığı ve gelecek için ihtimallerin neler olduğu üzerine daha fazla ışık tutabilir.

Politik Marksizm’in araştırma gündemi çok geniştir. Tarihsel süreçler üzerine çok önemli çalışmalar –Brenner’in kapitalizme geçiş üzerine çalışmasından George Comminel’in feodalizm ya da Fransız Devrimi üzerine çalışmasına kadar– üretilmiştir. Uluslararası ilişkiler ve uluslararası politik iktisat alanında Hannes Lacher, Benno Teschke ve diğerlerinin çalışmalarıyla büyük adımlar atılmıştır. Ve tabii ki Brenner günümüz küresel ekonomisinin analizine önemli katkılar yapmıştır vb. Bu yazarlardan hiçbiri diğerinin söylediklerini tekrarlamamaktadır. Hepsi özgün ve yaratıcı düşünürlerdir ve zaman zaman birbirleriyle fikir birliği içinde değillerdir. Fakat, hepsi ortak bir şekilde, Politik Marksizm’e atfettiğim şu özellikleri taşımaktadır: Tarihin ve toplumsal gerçekliğin özgül toplumsal mülkiyet ilişkileri açısından analizi ve özelde kapitalizmin özgüllüğüne dair derin bir kavrayış.

Tarihsel bağlam

Sizce siyasal düşüncelerin tarihsel bağlamına nasıl bakmalıyız? Bir yanda Cambridge düşünce okulu olarak bilinen ve siyasal düşüncelerin dilsel bağlamını vurgulayan yaklaşımlar, diğer yanda siyasal düşünceleri yazarlarının sınıfsal-toplumsal konumlarına indirgeyen mekanik Marksist yaklaşımlar var. Sizin yaklaşımınızın bu iki uçtan farkları nelerdir?

Batı siyasal düşüncesinin “sosyal tarihi” olarak nitelendirdiğim yeni kitabımın giriş bölümünde söylediğim gibi, başlangıç noktam benim tarihsel materyalizmden

anladığım şeydi, burada açıklamaya çalışayım: İnsan kendi bekasını ve toplumun yeniden üretimini güvenceye almak üzere bir diğeriyle ve doğayla ilişkiye geçer. Dolayısıyla, herhangi bir zaman ve mekândaki toplumsal pratikleri ve kültürel çıktıları anlamak istiyorsak, toplumsal yeniden üretimin koşulları, insanların hayatın maddi koşullarını sağlama yolları, bazı insanların diğerlerinin emekleri üzerinden nasıl kazanç elde ettikleri, üreten insanlar ile onların ürettiklerine el koyan insanlar arasındaki ilişkiler, bu toplumsal ilişkilerden doğan mülkiyet biçimleri ve bütün bu ilişkilerin politik hâkimiyet ilişkilerinin yanı sıra direniş ve mücadelelerde nasıl ifadesini bulduğu üzerine bir şeyler bilmek gerekir.

Öte yandan, bu bir teorisyenin düşüncelerinin onun toplumsal pozisyonu ve sınıfından dolayı tahmin edilebileceği ya da “okunabileceği” anlamına gelmez. Bu herhangi bir siyasi düşünürün, o sonsuz ve evrensel cevaplar arıyor olsa bile, yüzleştiği soruların belli tarihsel formlarda ortaya çıkması anlamına gelir. Burada söz konusu olan, Cambridge düşünce okulu gibi siyasal düşünce tarihçilerinin paylaştığı bağlam gibi bir şeydir. Fakat benim yaklaşımım, onların tarihsel bağlamı siyasal dil ya da söylem anlamında alan yaklaşımından farklıdır, ben sadece yüksek siyaset ya da felsefe dünyasındaki tartışmalara değil, aynı zamanda toplumsal bağlama, politik arenanın dışındaki toplumsal baskılardan ve gerilimlerden doğan sorulara ve metinler dünyasının ötesinde özgün toplumsal mülkiyet ilişkilerinin ürettiği çeşitli baskı ve gerilimlere de dikkat ederim. Benim yaklaşımım siyasal söylemleri basitçe belli tarihsel *epizodlara*, örneğin belli siyasal olaylara ve tartışmalara yerleştirmek yerine, tarihsel *süreçleri* kavramaya çalışmaya uğraştığım için de Cambridge düşünce okulundan farklıdır.

Üretici güçler-üretim ilişkileri/ sınıf mücadelesi

-Tarih çalışmalarınızda üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki yerine sınıf mücadelesi kavramından yola çıkılması gerektiğini ileri sürüyorsunuz. Bu noktayı açabilir misiniz?

Bu üretici güçler ve üretim ilişkileri kavramlarını ya da onların önemini reddediyorum demek değildir. Daha çok yanlış kullanıldıklarını düşünüyorum. Öncelikle tarihin, her üretim tarzını daha üretken olan bir diğerinin izlediği ve üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmesini engellediği zaman ilişkilerin değişmeye zorunlu olduğu şeklinde üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerle ilerlediğini söylemek yanıltıcıdır. Tarihsel kanıtlar bu bakış açısını doğrulamamaktadır. Sadece, örneğin *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*'da da teknolojik determinizmi anlattığım bölümde yer alan Roma antikitesinden feodalizme kadar olan pasaj düşünülebilir. Fakat temel noktam, bütün tarihi kapitalist hareket kanunları ile okuma eğilimindeki geleneksel üretim ilişkileri ve üretici güçler düşüncesi hakkındadır. Kapitalizm üretici güçlerin gelişmesi bakımından bütün önceki formlardan ayrılır; özgün ve tekildir; ondan önceki bütün tarihin aynı şekilde üretimde artış ihtiyacı için işlediğini söyleyemeyiz.

Sorunuzda, tarihsel değişimin otomatik mekanizmalarına karşı insanın fail oluşunu önemseyişim için benim üretici güçler ve üretim ilişkilerinden çok sınıf mücadelesi üzerine odaklandığımı kastedip etmediğinizden emin olmadım. Tabii ki bu doğru, insanın fail oluşunu ve pratik faaliyetini vurgulamak istiyorum. Fakat bazılarının adlandırdığı gibi iradi bir pozisyon almıyorum. Marx'ın yaptığı gibi, insanın fail olduğu tarihsel sınırlılıkların ve nedenselliklerin, bunların tanımlanmasında üretici güçler ve üretim ilişkilerinin, bir tür Marksist teknolojik determinizm olarak anlaşılacak üzere, merkezi bir önemde olduğunu vurgulamak isterim.

Yanı sıra, üretici güçler ve üretim ilişkileri gibi kavramlarla neyi kastettiğimiz konusunda daha açık olmamız gerektiğini söylemeliyim. Başka bir deyişle, üretim tarzlarını tanımlamak için toplumsal mülkiyet ilişkileri, sömür ilişkileri, artı değere el koyma tarzı üzerine konuşmamız daha iyi olabilir. Bu konuda, Marx'ın *Kapital*'in 3. Cildinde söylediklerinden her zaman çok etkilenmişimdir: “Karşılığı ödenmemiş emeğin doğrudan üreticilerden çekildiği belli bir ekonomik form... herhangi bir toplumsal yapının en derindeki sırrını, gizli temelini açığa vurur.” Bu, bir toplumsal formun yeniden üretiminin kurallarının ve dinamiklerinin artı emeğin çekildiği ve el konulduğu yolların tümü tarafından şekillendiği anlamına gelir. Sözü geçen düşüncüyü üretim tarzlarının –kapitalist ve prekapitalist- işleyiş tarzlarının açıklanması, bunların siyasal ilişkileri ve tarihsel süreçleri nasıl etkilediğinin anlaşılması açısından her zaman çok verimli bulmuşumdur. Aynı zamanda belli tarihsel nedensellikler bağlamında insan pratiklerine ve mücadelelerine odaklanmayı biraz daha kolay hale getirir.

Sosyalizm, devrim, demokrasi

Son yıllarda özellikle Amerikan saldırısı sonrasında, özgül olarak anti-kapitalist olmayan anti-emperyalist hareketlerin dünya çapında yükselişine tanıklık ediyoruz. Bu gelişmeyi sosyalist hareketin beklentileri açısından nasıl görüyorsunuz?

Kapitalizme karşı geniş bir yelpazede tutumların eşlik ettiği yine geniş bir yelpazede “anti-kapitalist” hareketler mevcuttur. Sistemin bütünüyle değişmesini isteyen sosyalistlerin yanı sıra kapitalizmin bir alternatifi olmadığını düşünen, sadece kapitalistlerin daha insani ve toplumsal olarak sorumlu isteyen muhalifler de vardır. Küresel sorunları doğrudan kapitalizme değil, ancak örneğin “neoliberalizm” ya da “serbest piyasa” (düzenleme olmayan anlamında) gibi kapitalizmin belli türlerine atfeden ortak bir yaklaşım oluşmuştur. İnsanlar küresel kapitalizmi sorumlu tutmaktadır, ancak çoğunlukla kapitalist olmasından çok küresel olduğu için. Temel hedefleri, en azından bugünkü haliyle “küreselleşme” ve çeşitli uluslararası örgütlerdir, ama sadece ulus ötesi şirketler değil, IMF, Dünya Bankası, DTÖ ve G8 gibi örgütler de. Benim görüşüm, tabii ki problemin kapitalizm olduğudur, küresel olduğu için değil kapitalizm olduğu için.

Açıkçası anti-kapitalist hareket seferberliği genel olarak iyi bir şeydir ve sosyalist hareket bundan kazanç elde etmelidir. Tabii ki şu an gelişmiş kapitalist dünya-

da anti-kapitalizmi sosyalist bir doğrultuya yönlendirebilecek gerçekten güvenilir sosyalist örgütlerin olmaması büyük bir sorundur. Ancak, sosyalistler olarak yapabileceğimiz şey, uygun hedefin tanımlanmasına yardımcı olmaktır. Ne için uğraştığımızı salt sosyalistler olarak bizim bilmemiz yeterli değildir. Neye karşı olduğumuz konusunda çok net olmalı ve diğer anti-kapitalistler için karşılarına almaları gereken problemleri açık hale getirmeye çalışmalıyız. Anti-kapitalist hareketlerin ilk görevi kapitalizmi ve özgül zorunluluklarını anlamaktır. Pek çok antikapitalist protestocunun yaptığı gibi “kârı insanların üstünde tutmaya” karşı olduğumuzu ifade etmemiz bütünüyle iyi bir şeydir. Fakat kâr elde etmenin kötü kapitalistlerin işi, sorumsuzluğu ya da açgözlülüğü olmadığını anlatırsanız büyük bir fark yaratılmış olur. Bu sistemin zorunlu niteliğidir, sisteme ait bir mecburiyettir. Karşı olduğumuz şeylerin nedenlerini nasıl gördüğümüz, onları dönüştürmek için nelerin gerekli olduğunu anlamamızı doğrudan etkileyecektir.

Mevcut kapitalist toplumlardaki koşulları iyileştirmek için kesinlikle uğraşmamız gerekirken, kapitalist zorunluluklar bağlamında mümkün olanların sınırlılıklarını tanımlamalıyız. Bu pek çok şeyin yanı sıra, piyasa düzenlemelerinin yeterli olmadığı anlamına gelir. Ne de sistemden en çok zarar görenler için güvenlik adacıkları yaratmak yeterlidir. Bunlar da gereklidir, fakat kapitalist zorunlulukları ortadan kaldırmayacaktır. Dolayısıyla bana göre, günümüzde varolan kapitalizm içinde sosyalist mücadelenin amacı, olabildiği kadar çok piyasadan bağımsızlaşmak, olabildiği kadar *metalaşmayı bozmak*, pek çok temel mal ve hizmeti –sağlık, konut vb.- metalaşmadan –piyasada alınır satılır- yurttaşlığın temel hakkı haline dönüştürmektir. Bu aynı zamanda günümüzde demokratik hesap verebilirliğin dışında olan, sermaye ve piyasanın gerekliliklerine göre denetlenen toplumsal ilişki ve pratikleri demokratikleştirecektir; Bu tür şeyler için yerel ve ulusal düzeyde mücadele edilebilir. Bununla, küreselleşmenin teritoryal devleti önemsiz hale getirdiğini kastetmiyorum. Metalaşmayı bozma ve demokratikleşme projeleri için hâlâ çok önemli bir mücadele arenasıdır. ■

Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarihyazımında “Kayıp” Zamanın İzinde*

Sinan Yıldırım**

Çoğu zaman Demokrat Parti ve dönemi güncel meselelerle ilişkili politik veya sosyolojik bir makalenin uğrak yeri ya da belirtmeden geçilemeyecek bir eşik noktası olarak düşünülmektedir. Tam olarak “ne” olduğu tanımlanmamış, fakat önemli bir “geçiş” veya “uğrak” noktası olduğu kabul edildiği için bütüncül bir Türkiye analizi içerisinde belirtilmesi gereken bir dönemdir. Aslında üzerinde araştırma yapanlar için oldukça şanssız bir dönemdir. İki büyük çalkantılı ve sorunlu dönemin “arasında” kalmış, bir ölçüde de, bu arada kalmışlık yüzünden çok da fazla önemsenmemiş bir dönemdir. Tek partili dönemin devleti kuran ve günümüzde bile hâkimiyetini devam ettiren kavramsallaştırmaları ve kurumları yaratan politik ortamı ile 1960 ve 1970’lerin yoğunlaşan sınıfsal ve siyasal mücadeleleriyle biçimlenen çalkantılı ve hızlı yaşantısı arasında kalmıştır. Bu yüzden Türkiye tarihinde bir “geçiş” dönemi olarak tanımlanmaktadır. Sol açısından ise bu durum daha farklı sorunlara sahip bir tarih anlatısının da yaratılmasına yol açmıştır. Döneme ilişkin birçok çıkarım, genel geçer bilgi ve yerleşik yargılar üzerinden şekillenmiş, bu bilgi ve yargıların oluşum süreçleri ise çok fazla dikkate alınmamıştır.

Tarih söz konusu olduğunda belki de yapılan en büyük yanlışlardan birisi olgusal ve teorik gerçekleri birleştirmede, tarihsel hafızamızın ve bilgilerimizin oluşumunu belirleyen etkenleri göz önüne almamak olduğu söylenebilir. Olguculuk ve salt teorik bakış arasından yalnızca birini öne almadan tarihe bakabilmek belki de Marksist tarih yönteminin en önem verdiği unsurlardan biridir. Marksist geleneği, diyalektik olmasının yanında tarihsel bir materyalist bakışa yönelten de aslında bu ikilemin politik düzlemde aşılabilmesinin amaçlanması olmuştur. Fakat özellikle Türkiye tarihi değerlendirmelerinde, tarihsel materyalizm, belli bazı kalıplaştırılmış düşünceler ve teorik belirlenimin etkisinde kalarak göz ardı edilebilmektedir. Tarihsel materyalizm yalnızca teorik tartışmaların tarihsel temellerine göndermek yapmak olarak anlaşılmamalıdır. Burada asıl olan, teorik ve politik analiz her bir ögesinin tarihselliğini göz önüne almaktır. Tarihi, sınıf mücadelesinin bir alanı olarak tarif edip sınıfın veya mücadelenin tarihselliğini göz ardı etmek, Türkiye tarihi değerlendirmelerinde en çok karşımıza çıkan sorunlardan birisini oluşturmaktadır.

* Yazıyla ilgili eleştiri ve yorumları için Ali Ekber Doğan, Burak Gürel, Fuat Özdiç ve Hakan Koçak’a teşekkür ederim.

** İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Bu anlamda olguların ortaya koyduğu “gerçek”lerin teorik bakışımızı değiştirmesi ile teorik bakışın olguları yorumlaması arasında süre giden bir gerilimden bahsetmek mümkündür. Bu çalışmada olguların mı, yoksa teorinin mi önde gelmesi gerektiği yönündeki çok da verimli olmayan bir tartışmaya girilmeyecektir. Bununla birlikte, teorik sınırlandırmaların tarihselliğini değerlendirmeden tarihsel olguları tanımlama çabasının, aslında tarihsel olguların gerçekliğini ortaya koymaktan çok güncel politik ihtiyaçlara bir çözüm arayışının sonucunda gerçekleştiğini iddia etmek de çok yanlış olmayacaktır.

Demokrat Parti dönemi, sol tarihyazımının belki de en kısa ve hızlı geçilen bölümlerinden birisidir. 1946 sendikacılığı ve iki sosyalist partinin bu dönem içerisinde daha çok birbirleriyle rekabetleri üzerinden gelişen politik varlıklarını konu edinen yayınlar dışında¹, bu dönem hakkında, gerek işçi sınıfının tarihi gerekse de örgütsel tarih açısından, diğer dönemlerle karşılaştırıldığında bilgi birikimimiz oldukça sınırlıdır. Bu sınırlılığa bir de döneme ilişkin genel geçer ve klasikleşmiş açıklamaların hâkimiyeti eklendiğinde, örgütsel tarihyazımı dışında toplumsal hareketliliğe ilişkin ipuçlarını görmekte ve bu olayların etkilerini değerlendirmekte zorlanıyoruz. Bu çalışmada, bu dönemi değerlendirirken teorik olarak nerede yanlış yapıldığını tartışmaktan çok DP dönemi içerisinde gerçekleşen bazı örnek olaylar üzerinden, dönemin daha farklı bir düzlemde nasıl değerlendirilebileceğinin ipuçları sunulmaya çalışılacaktır.²

DP ve Sol

Dönem hakkındaki çalışmalarda, DP’nin sosyalistlere ya da sosyalist hareketin geneline olan bakışında yönelik çok büyük bir kafa karışıklığı görülmemektedir.

- 1 Bu dönemin ilk yıllarında kurulan iki sosyalist parti, TSEKP ve TSP arasında geçen tartışmalar için bkz.: (Karaca, 2008) ve (Topçuoğlu, 1976). Özellikle Emin Karaca’nın, Esat Adil Müstecabioğlu’nun hayatını konu alan çalışmasında her iki tarafın yayın organlarında yer alan sendikal ve politik örgütlenme tartışmalarının detaylı bir dökümü yer almaktadır.
- 2 Dönem hakkındaki kaynakların birçoğu, köylülerin veya işçilerin politik tercihlerine veya hareketliliklerine yönelik sundukları bilgiler açısından oldukça sınırlıdır. Burada örnek olarak sunulacak olan birkaç vakanın bilgisine bile tam olarak ulaşmak mümkün olmamıştır. Olayların içeriğini veya gerçekte ne olduğunu tam anlamıyla kavrayabilmek için gerekli olan bilgi ve belgelerin birçoğu elde edilememiştir. Bunun için gerekli olan jandarma, emniyet, istihbarat veya dava kayıtları cumhuriyet tarihinin bu dönemleri için araştırmacıların kullanımına sunulmamaktadır. Devlet arşivlerinde yer alan belgeler, köylülerin ve işçilerin siyasal iktidar ile kurdukları ilişkiye dair ipuçları verse bile doğrudan politik faaliyetleri hakkında elde edilebilecek bilgiler sınırlıdır. Örneğin arşivde bulunan bir belgede, 1948 yılı içinde Siirt postanesinden, el yazısıyla “Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Cumhuriyet” yazılı mektupların gönderildiği bilgisi yer almaktadır. Fakat olayın ne olduğu veya soruşturma ve yakalandığı söylenen suçlular hakkında detaylar bulunmamaktadır (Siirt’te bazı makamlara [Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Cumhuriyet] gibi gönderilen mektuplar hakkında yapılan takibat, 1948). Bunun için yukarıda bahsedilen diğer arşiv kaynaklarının içerdiği bilgiler önem kazanmaktadır. Dönem içerisinde yaşayan kimselerin yazdığı anılarda veya döneme odaklanan diğer çalışmalarda bile bu konular hakkında sınırlı değinmeler dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Örneğin aşağıda bahsedilecek olan Arslanköy olayında köylülerin avukatlığını üstlenecek olan Kenan Öner’in anılarında (Öner, 1948) bu konu hakkında bir bilgi yoktur. Öner’in anılarının yayınlanan bölümleri yalnızca DP’nin kuruluşu ve 1946 seçimleri sürecine odaklanmaktadır. Kitabın sonunda ise Öner, Arslanköy davasındaki işlerinin yoğunluğu sebebiyle anıların devamını daha sonra yazacağını söylemektedir. Fakat kısa bir zaman sonra öleceği için devamı gelmeyecektir. Sol tarihin önemli şahsiyetlerinin anıları veya sol hareketin tarihini anlatan kaynaklarda da daha çok sol içindeki tartışmalar, DP dönemindeki tutuklamalar ve baskılar anlatılmış, fakat işçilerin veya köylülerin durumuna veya hareketle olan ilişkilerine pek değinilmemiştir. Örneğin zaman zaman gazetelerde yer alan gösteri veya grevler içerisinde bu kadroların etkisinin ne olduğu belirtilmemektedir. O yüzden bu çalışmada üzerinde durulacak vakalar, daha çok, dönemin yeniden tanımlanması ihtiyacını ortaya koyan ipuçları olarak anlaşılmalıdır.

İktidarı sırasında sistemli bir biçimde yürütülen anti-komünist politikalar, 1951 TKP Tevkifatı ve Nazım Hikmet'in vatandaşlıktan çıkartılmasına kadar varan çeşitli politikaların bizzat yürütücüsü DP olacaktır. Sol açısından asıl kafa karışıklığı 1946–1950 yılları arasındaki örgütlenme ve muhalefet sürecinde bir kısım solcularla girdiği işbirliğinin anlamını belirleme konusunda olacaktır. Bu dönemde DP'nin CHP karşısında kitlesel bir muhalefeti örgütlenme çabası, Mehmet Ali Aybar, Sabiha ve Zekeriya Sertel gibi soldan bazı kişileri de DP ile birlikte hareket etmeye yönlendirmiştir. 1946 seçimleri sürecinde legal düzeyde partileşme çabasında olan Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in başında olduğu, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP), temel olarak CHP ile DP arasında temel bir fark görmediğinden seçimlerde boş oy kullanmayı savunmaktaydı. Fakat özellikle CHP'nin II. Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanyası ile ilişkilerini yakınlaştırması ve bunun bir sonucu olarak da ülke içinde anti-komünist/faşist eğilimlerin artmasına imkân tanınması, sosyalistler tarafından hiç hoş karşılanmamıştı. Bunun sonucunda sosyalistler, CHP'ye göre daha özgürlükçü olacağını düşündükleri DP'yi, en azından 1946 seçimlerinde, desteklemişlerdir. Hatta "halk hareketidir, kitle hareketidir" diyerek, içinde çalışma yürütmek isteyenler de çıkmıştır (Mumcu, 1993: 30). Bu süreç içerisinde solun çeşitli bileşenlerinin DP'yi oluşturacak kesimlerle bir işbirliği içerisine girmek isteği hatta bütün bu kesimlerin CHP'ye karşı "Demokrat Milli Birlik Cephesi" veya "İleri Demokratlar Cephesi" oluşturma çabası görülecektir (Demirel, 2007: 193; Gökmen, 2007: 396). Fakat tarihe Tan Olayı olarak geçecek olan Tan gazetesinin yağmalanması olaylarıyla bu ortak muhalefet cephesi bertaraf edilecektir (Gökmen, 2007: 398). Esat Adil Müstecablıoğlu'nun başında bulunduğu Türkiye Sosyalist Partisi (TSP)'nin, Müstecablıoğlu'nun kendisinin tanımladığı biçimiyle, "samimi surette antikomünist bir Sosyalist Partisi" (Gökmen, 2007: 405) olarak devam etmesi bile, ilerleyen yıllarda engellenecektir. Bu olaylar günümüzde, o dönemdeki solun DP'nin asıl yüzünü anlamadığı ve bu yüzden de aslında kendilerine karşı olan bir örgütlenmeyi büyütmede pay sahibi olduğu biçiminde yorumlanabilmektedir. Örneğin Yüksel Işık, "Sol Gösterip Sağ Vurmak" başlıklı gazete yazısında şunları söylemektedir:

Bugün sık sık Demokrat Parti'nin siyasal hayatımıza demokratik bir açılım getirdiğine vurgu yapılıyor. Halkın yokluktan, yoksulluktan, baskıdan bıktığı o dönemde, ülke solcularının düştüğü hata, nedense, son altmış yıllık tarihe de rengini vermiş bulunuyor. Kısacası, bundan altmış yıl önce 7 Ocak 1946'da kurulan DP'nin, siyasi tarihimizin sol gösterip sağ vuran ilk partisi olmaktan başka bir misyonu bulunmuyor; sonraki süreçler, sol gösterip sağ vurma konusunda DP'nin sonuncu olmadığını gösteriyor. (Işık, 07.01.2007). [vurgu bana ait]

Sosyalistlerin kendi örgütlenmelerini gerçekleştirmekte düştüğü başarısızlık, elbette ki, ne olduğu o zaman bile sol açısından belli olan bir partinin peşine takılmalarını meşru kılmaz. Zaten, DP'nin içine kendi amaçları doğrultusunda müdahale edebilmek adına giren bazı sosyalistler, ya kısa bir süre sonra ayrılacaklar

ya da, örneğin daha önce Marksist olarak tanınan Sıtkı Yırcalı³ gibi şahsiyetler, içine girdikleri yapıyı dönüştüremeyerek o yapının bir parçası haline gelip yok olacaklardır (Mumcu, 1993: 30). Buradaki temel sorun, sosyalistlerin hem taktiksel hem de örgütsel başarısızlıklarının vurgulanmasında değil, DP ile solun ilişkisi noktasında hikâyenin bütününün yalnızca bu söylem üzerinden geliştirilmesidir. Burada da görüldüğü gibi, dönemin solcularının “hata” yaptıklarını söylemek bu dönemdeki ilişkileri ve dönemin genel yapısını anlamlandırmak için yeterli görülmemiştir. Aslında güncel politik saiklerle yapılan bu yorum, DP dönemindeki ilişkinin niteliğini analiz etmekten çok, günümüzün politik yönelimlerine ilişkin bir eleştiriyi dile getirmek adına kullanılmıştır. Bu yüzden de tarihsel bakış açısı olarak teleolojik bir içeriğe sahiptir. Aslında solun genelinde tarihe bu yönde bir bakışın hâkim olduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Bu durum tarihi, en modernist anlamda, “günümüzü açıklamak için bir araç” olarak kabul etmenin bir yansıması olarak da kabul edilebilir. Bu anlamda tarihe gönderme yapan bir anlatının tek başına tarihsel bir bakış açısı olmayacağını, sınıfların, yapıların ve kavramsallaştırmaların tarihselliği dikkate alınmadan tarihsel yaklaşıma sahip olunamayacağını söyleyebiliriz.

1946 yılında kısıtlı bir süre önlerinde bir alan açılmış olsa bile hemen ardından gelen baskılar sonucunda kendi örgütlenmelerini gerçekleştiremeyen sosyalistler, kitlesel dönüşüme etkide bulunabilecekleri bir yapının içerisine girmeye çalışmışlardır. Bunun ne kadar başarılıp başarılmadığı ya da doğru olup olmadığı ayrı bir konudur. Fakat dönemin atmosferi buna izin vermekteydi. DP’nin örgütlenme sürecinde kitlelerle olan ilişkisinin tanımlanmasında aslında solun bu ilişkinin bir parçası olmuş olabileceği ihtimalini, yalnızca bir “hata” nitelemesiyle göz ardı etmemek gerekir. DP’nin içerisinde, özellikle muhalefet yıllarında, taşra örgütlenmesi içerisinde ya da işçilerin arasında, daha çok hak talep etme düzeyinde ortaya çıkan toplumsal hareketliği bu yola anlamlandırmak mümkün hale gelebilir. Taşra örgütleri içerisinde sol hareket ile bağlantıları olan kişilerin ne türden bir etkide bulunduğu ilişkin çok net bilgiler bulunmamaktadır. Fakat özellikle muhalefet yıllarındaki mücadele sürecinde DP’den ayrılmış bazı kimselerin yazdığı broşürlerde bu kişilerin var olduklarına dair ipuçlarını görebilmek mümkündür. Örneğin, İzmir DP teşkilatından ayrılan Faik Şemseddin Benlioğlu ismini vermediği bir kişi hakkında şunları anlatmaktadır:

Bu adam işçidir; fakat azamet düşkünü ve haristir. [...] Beni işçinin yanlış yola sürüklendiğini söylemeğe mecbur eden bu işçidir. Ben bu işçi üzerinde günler ve haftalarca durdum, ne düşündüğünü ve ne yapmak istediğini tamamiyle anladım. İstanbuldan İzmir’e gönderilerek sendikacılık maskesiyle komünizmi teşkilâtlandırmak isteyen “Adam” ile İzmir Avcılar kulübünde görüşen bu şahıstır. Komünist ajanı ile görüştüktan sonra, bu şahsın bana anlattıklarını hiç bir vakit unutamıyacağım; Bu şahsın anlattıklarına göre sendika hemen ku-

3 Sıtkı Yırcalı’nın DP Balıkesir teşkilatındaki faaliyetlerine de değinen bir broşür için bkz. (Akgün, 1950).

rulacak, evvelâ partili işçiler sendikalara kavuşacak, biraz sonra ücret zammı istenecek, patronlar kârsızlıktan bahisle zam vermedikleri takdirde hemen grev ilân edilecek. (Benlioğlu, 1947: 36).

DP dönemi hakkında solun bakışını özetleyen en kapsamlı çalışma Halil Berktaş'ın 1988 yılında *Tarih ve Toplum* dergisine yazdığı "Soldaki Tartışmalardan: DP Tarihine Bakışlar" isimli makalesidir. Berktaş bu çalışmasında, temelde, kendi politik yöneliminin "doğruculuğunu" ve Doğu Perinçek'in "yerinde" saptamalarını yüceltmek amacını gütsede, solun çeşitli bileşenlerinin DP ve dönemine ilişkin yorumlamalarının bir dökümünü sunmaktadır. Makalede beş farklı yaklaşımın varlığından bahsedilmektedir. İlk olarak "darbeci perspektif" olarak tanımladığı Doğan Avcıoğlu veya sol-Kemalist "karşı-devrim" tezini incelemekte, ardından da bunun Marksist izdüşümü olarak tanımladığı Milli Demokratik Devrim (MDD) ve Hikmet Kıvılcımlı'nın yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Türkiye İşçi Partisi (TİP)'in parlamentarist bir sosyalist mücadele izlemesinden hareketle, DP'yi bir "halk devrimi" olarak görmesi ve parlamentarizmi yüceltmesi diğer bir sınıflandırma olarak yer almaktadır. Son iki sınıflandırmada ise, daha çok, kendisinin de içinde yer aldığı Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'nin (TİİKP) 12 Mart döneminde hapisshanede yazılan *Savunma*'sının olumlandığı söylenebilir. CHP ile DP arasında aslında hiçbir fark olmadığı üzerinden geliştirilen tutumun, bu dönemin önemli gelişmelere sahne olduğunu dile getirmek biçiminde değişmesini, "*Al birini vur diğerine tutumundan, 1946/1950'de Türkiye'nin bir ilerleme kaydettiğini daha iyi görmeye*" adıyla tanımlamakta ve diğer bütün sınıflandırma türleriyle aslında iç içe geçen bir yaklaşımı sanki farklıymış gibi sunmaktadır. Yine de bütün eksiklikleri ve politik duruşunun yarattığı kargaşaya rağmen solda hâkim olan bütün anlayışları bir araya toplaması açısından önemli bir çalışmadır.

Buradan hareketle aslında sol içinde DP dönemine ilişkin üç temel yaklaşım olduğundan bahsedebiliriz. Bunlardan ilki, DP'yi, CHP dönemi "kazanımlarını" ortadan kaldırmaya çalışan bir "karşı-devrim" in öznesi olarak gören yaklaşımdır. Bugün de hâla sık sık ortaya çıkan bu söylem, CHP'yi, ilerici bir konumda tanımlayarak DP'nin ülkedeki gericilerin ortaklaştığı bir cephe yarattığını ileri sürmektedir (Akşin, 14 Mayıs 2000). DP dönemi uygulamalarının hiçbirisinin yalnızca DP döneminde başlamadığını söylemek bile bu bakışı yanlışlayabilmektedir aslında. Fakat asıl olarak bu görüşün en temel sorunu, "devrimci" veya "ilerici" olarak tanımladıkları unsurların tanımlanış biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Sistemin özüne ilişkin çok büyük tartışmaların yaşanmadığı bu ayrım, gerçekte hangi tür kapitalizmin en "modernleştirici" olduğu konusunda bir kavga yaşanmaktadır. Bu durumu, aydınlanmacı bir evrenselcilikle biçimlendirilmiş kapitalizmin mi, yoksa gelenekselci ve yerel güçlere dayanan bir kapitalizmin mi tercih edilmesi gerektiğine ilişkin oluşan bir farklılık olarak tanımlayabiliriz. DP ve CHP arasındaki farklılaşmayı, uluslararası hegemonyanın değişen dengelerine göre konumlanabilen ve büyük ölçüde pragmatist bir yapıya sahip Türkiye'deki hâkim sınıfların çeşitli bi-

leşenlerinin kendisini en korunaklı hissedebileceği alanlarda var etmesinin politik biçimleri olarak görmek de mümkündür. Bu çerçevede düşünüldüğünde, “karşı-devrim” söyleminin sol ile çok da bağlantılı olmayan bir içeriği olduğu görülmektedir. 1960’ların politik atmosferinde solun bir unsuru olarak görülen bu yaklaşım, günümüzde artık giderek kendini sosyalizmden ayırıştırarak farklı bir yöne doğru evrilmiştir. Kitlesele mücadelele yönelik algısını ve ilgisini kaybeden bu yaklaşım, elitizmi ve entelektüel despotizmi kitlesele politikaya tercih eder bir konuma gelmiştir. Bu durum aslında büyük oranda 27 Mayıs 1960 darbesinin yapılış biçimi ve amaçları sonrasında yerleşikleşen bir içeriğe sahiptir. Elitlerin ve akıl insanların yönetiminin, cahil ve her türden yönlendirmeye açık kitlelerin yönetiminden daha iyi olduğu hissi 1950’li yıllarda yaygınlaşmış ve 1960 darbesiyle de pekiştirilmiştir. Özellikle önceki dönemde rağbet gören elitlerin 1950’ler boyunca hor görülmesi, DP’nin sistemli bir biçimde anti-entelektüalizm yapması ve çoğunluğu oluşturan “cahil” köylülerin oylarıyla iktidara gelip bir türlü yerinden edilemeyen DP’nin politikalarına aydınların karşı koyamayışı bu kesimlerin parlamentarizme yönelik kuşkuğunu arttırmıştır (Karpat, 2004: 159, 160).

İkinci bakış ise, özellikle 1946–1950 dönemini “devrim”, “halk hareketi”, “kitlelerin ayaklanması” olarak gören yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, CHP yönetimindeki tek parti döneminde ezilen, hor görülen ve çoğunlukla yok sayılan kitleler, tek ortak paydaları CHP’ye karşı olmaktan kaynaklı bir ittifakın sonucunda DP’nin iktidara getirilmesiyle sonuçlanacak bir “ayaklanma” gerçekleştirmişlerdir. Bu bakış zaman zaman DP’yi ve devamı olarak kabul edilen partileri destekleyen ve bilfiil içerisinde politika yapan kesimlerin söylemiyle de örtüşmektedir. Örneğin önde gelen DP yöneticilerinden Rıfki Salim Burçak, 14 Mayıs 1950 seçimlerinin 40. yılı sebebiyle düzenlenen sempozyumda şunları söylemektedir:

Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan tarafından 7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti, kurulmasıyla birlikte çok hızlı bir gelişme kaydetti ve kısa sürede milletin güvenini sağlayarak, büyük bir halk hareketini oluşturdu. Bu, Milli Mücadele’den sonra görülen ilk büyük halk hareketiydi. (Demokratlar Kulübü, 1990: 9).

Sağın önde gelen isimlerinin yapmaya çalıştığı bu benzeştirme aslında karşı-devrim eleştirilerinin de önüne geçme çabasının bir yansımasıdır. Bu yolla hem devleti kuran mücadeleye atıfta bulunulmakta hem de asıl devrimcilerin kendilerinin olduğu dile getirilmekteydi. Bu söylem DP döneminde de sıkça tekrarlanmaktaydı. İstanbul’daki DP toplantılarında oldukça sık konuşma yapan İhsan Yurdoğlu da benzer kelimeleri, daha etkili ve “devrimci” bir biçimde kullanmaktadır:

Bütün milleti etrafına toplayan Demokrat Parti’nin davası bir parti davası değil; bütün Türk Milletinin müşterek hürriyet ve kurtuluş davasıdır. (...) Silahlı kuvvet hegemonyasına, mabudlaştırılmak istenen şöhetler propagandasına yaslanan bir zümre saltanatı yıkılıyor, yerine halk hakimiyetine dayanan yepyeni

bir sistem kuruluyor. Bu yeni sistemde halk artık köle; memleket çiftlik; iktidar ekmek veren efendi değildir. (...) Bu bakımdan Demokrat Parti'nin bugünkü mücadelesi, İstiklal Harbimizin iç safhasının devamından başka bir şey değildir. Dış düşmanlarını mağlup ederek harimi ismetinde yok eden bu millet, halk ve hürriyet düşmanlarını da er geç zararsız bir hale getirerek bertaraf edecektir. (Yurdoğlu, 1948: 4, 5).

DP, bu türden bir söylemi hem iktidarı hem muhalefeti döneminde sıklıkla tekrarlamıştır. Bu yolla kendi meşruiyetini sağlayarak, kitlelerin gözünde yürütülen mücadelenin temelini ve geleneğini ortaya koymaktadır.

Sol içerisinde, DP'nin iktidara geliş sürecini en açık bir biçimde "devrim" olarak tanımlayan ise Ömer Laçiner olmuştur. Yukarıdaki cümlelere benzer bir biçimde Laçiner, 1946–1950 süreci için şu tanımlamayı yapmaktadır:

Eğer her devrim bir sınıfı veya zümreyi karşısına alarak, onun statüsünü alsağı etmek veya indirmek gibi olmazsa olmaz bir özellik taşıyorsa; 1946–50 CHP'nin temsil ettiği "devletli" zümresini, bu zümre'ye dayanan mütegalibe ve büyük servet, imtiyaz sahibi kesimleri gerileteceğini açıkça ilân eden kimlikle bu özelliğe sahip denilebilir. (Laçiner, 2002: 12).

Yurdoğlu ile benzer bir dili konuşan Laçiner, elitler arasındaki mücadelenin "devrim" olarak tanımlanabileceği gibi bir yanıla düşmektedir. Burada söylemsel düzeyde tanımlanan mücadelenin gerçekte yapılmış gibi gösterilmesinden kaynaklı bir yanılsama olduğu söylenebilir. Mücadelenin kendisi bazı sonuçlar doğurmakla beraber, daha çok DP'nin hegemonyası altına aldığı kitleleri kendi istekleri doğrultusunda sonuçlar verecek biçimde yönlendirmesi söz konusudur. Fakat burada eksik olan, ileride üzerinde durulacağı gibi, söylemden çok söylemin kitleler üzerinde bıraktığı etki ve gelecekteki sonuçlarının değerlendirmeye dâhil edilmemesidir. Yurdoğlu'nun seslendiği kitle üzerinde, DP eliyle olmasa da DP yüzünden dönüştürücü bir etki yaşanmıştır; ve zaten bu süreçte en önemli unsuru da bu oluşturmaktadır.

Üçüncü bakış açısı ise aslında solun bütün bileşenleri açısından kabul görmektedir. DP'nin iktidara gelişinin sınıfsal veya yapısal olarak ne anlam içerdiğine ilişkin tanımlamalar bütününden oluşan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Temelde, önceki dönemdeki sınıfsal ittifakın, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya kapitalist sisteminde yer alan dönüşüme paralel olarak, bozulmasıyla yeni bir ittifakın kurulması vurgusunu içermektedir. Özellikle 1960 ve 1970'lerin politik ortamında dile getirilen bu düşünce, burjuvazinin çeşitli bileşenlerinin politik olarak ayrışmalarına vurgu yapmaktadır. Savaş sonrası koşulların yarattığı rüzgârı arkasına alarak, tek parti dönemindeki kitlelerin genel hoşnutsuzluğunu yönlendirme başarısı gösteren bu yeni ittifak 1950'de de iktidarı ele geçirecektir.

Bu anlatıda, yapılan vurgular genelde DP'nin sınıfsal olarak nerede konumlandığı ve CHP ile ayrılmasının ardında yatan asıl çıkar ilişkisinin nerede bulunabi-

leceği üzerinedir. Ardından da uluslararası sistemde ABD'nin yükselen hegemonik konumu ile DP'nin yükselişinin ilişkisi kurularak, ülkede, özellikle tarımsal yapılarda, ABD merkezli planlamacıların yürüttüğü çalışmalar eliyle yaşanan dönüşüm ve kapitalizmin yayılmasının aşamaları gösterilmektedir. Türkiye'nin az gelişmişliğinin ve uluslararası kapitalist sistemle olan bağımlılık ilişkilerinin niteliğinin analiz edilmesi bu yaklaşımın temel unsurlarındandır. Bu yaklaşımda dönemi açıklamak için bazı kilit kavramsallaştırmalar kullanılmakta ve bu açıklamalar asıl olarak DP döneminin "ruhunu" bize sunmaktadır. Marshall Planı, Truman Doktrini, küçük Amerika olma hayali, anti-komünizm ve toprak ağası anahtar kelimeleri bu dönemi açıklayabilmek için yeterli kabul edilmiştir. İlk yaklaşımda olduğu gibi bir karşı-devrim çizilme bile, "emperyalizmle bağımlı bir ilişki" kuran DP yönetimi, bir anlamda önceki dönemin "bağımsızlıkçı" çizgisinden de uzaklaşmıştır (bkz. özellikle Yerasimos, 1989: 164-167). Çok açık olmasa bile bu yaklaşım, DP öncesi dönemi birçok bakımdan, sonrasına göre olumlamaktadır. Onun için bütün yaklaşımlarda ortak bir payda olarak kolayca yer alabilmektedir. Sol-Kemalist bir yaklaşım da benzer tanımlamaları hiçbir itiraz olmadan kabul edebilir ve yine "devrim" olarak tanımlayan bakışın sol versiyonunun da buna bir itirazı olacağını zannetmiyorum. Bu son yaklaşım solun bütün bileşenlerinde yer almakla birlikte, DP öncesi dönemi tanımlama biçimleri farklılaştığı zaman, vurgunun içeriği de değişmektedir. Türkiye'deki kapitalist gelişmenin niteliklerini öncesi ve sonrasıyla dikkate almayan bir metin, DP dönemini yukarıda belirtilen sınıfsal düzlemde tanımlamakla birlikte, önceki dönemi üstü örtülü bir biçimde de olsa olumlama tehlikesini içinde barındırmaktadır. Bu dönem üzerinde yukarıda sayılan nitelermeler etrafında yaşanan ortaklaşmanın temel sebebi ise, bu dönem hakkındaki bilgi kaynaklarının da ortaklaşmış olmasıdır. Kullanılan kaynaklar, içeriği de büyük ölçüde benzeştirmektedir. Vurgulamak gerekirse, burada, bu yaklaşımın yanlış olduğu söylenmemektedir. Aşağıda açıklanmaya çalışılacağı gibi DP'yi tanımlamakta bizi "yanlış" değil, fakat "eksik" bilgilendirmekte ve bu yüzden de kolayca genellemeler yapılabilecek bir dönem olarak tanımlanmasına yol açmaktadır.

Bütün bunların yanında zaman zaman yeniden tartışılan İdris Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması* kitabında belirttiği sınıflandırma bulunmaktadır. Küçükömer, Türkiye'nin çeşitli dönemlerinde hâkim olmuş ya da birbiriyle çatışmış politik unsurları, "temsil ettikleri" ve "dayandıkları" kesimleri göz önüne alarak sınıflandırmıştır. O zamana değin sol olarak tanımlananları sağ'da, sağ olarak tanımlananları da sol'da tanımlayarak yerleşik sınıflandırmayı toplumun geniş kesimlerinin desteğini almaları düzleminde yaptığı değerlendirme yoluyla değiştirmiştir. Bu çerçevede konumuz açısından, DP doğucu-islamcı halk cephesi geleneğine dayandığı için sol'da, CHP ise batıcı-laik bürokrasinin temsilcisi olarak sağ'da tanımlanmıştır (Küçükömer, 2006: 72). Küçükömer'in gözden kaçırdığı en temel mesele, parti politikalarıyla toplumsal desteği birbirinden ayırmamak ve partilerin politik anlayışlarının mevzilendiği yerleri belirlerken temsil ettiği sınıfları dikkate almamaktır. Bu yüzden de aslında sınıfsal

olarak iktidar bloğunun çeşitli bileşenlerini temsil eden iki parti arasında suni bir sağ ve sol ayrımına giderek, liberal temsiliyetin çoğunluğu esasına dayalı bir kavramsallaştırma çabasına girmektedir. Bu çaba, en hafifinden, toplumsal muhalefetin popülist bir temele dayanmadan yapılamayacağı gibi bir anlayışı meşrulaştırma çabası içerisinde olacağı için, sorunludur. Toplumsal destek elbette ki önemlidir ama herhangi bir siyasetin kendisini solda tanımlamasının ön koşulu, toplumsal desteğin ne kadarını elde ettiği olmamalıdır.

DP'yi Değil, DP Dönemini İncelemek

Marksizmin tarih yazımına yaptığı en büyük katkı tarihsel aktör olarak ege-menlerin yok saydığı, görmezden geldiği kitleleri, ezilenleri tarihin başköşesine çıkartmak olmuştur. Fakat Türkiye solu, kendi tarihine bakarken bunu neredeyse unutarak, belki de kendi ezilenlerinin mücadelesine de pek güvenmediğinden, elitlerden, büyük siyasetten ibaret bir tarihsel anlatı oluşturmaktadır. Bu anlamda, soldan bakılarak yazılmış bir DP tarihinin başrolü Çiftçi-yi Topraklandırma Kanunu ve Dörtlü Takrir'den veya Menderes ve Bayar'dan önce bu dönemde yok sayılan kitlelere verilmelidir. Yukarıda ortaya konan yaklaşımların hepsinde doğruluk payları bulunmakla ve bazıları diğerlerine göre daha yerinde tespitler yapmakla birlikte bu temel meseleyi gözden kaçırmaktadır.

Bunun en temel sebebini DP dönemi hakkındaki bilgilerimizin oluşum sürecinde arayabiliriz. DP ve dönemi hakkında solda hala en çok okunan ve neredeyse ilk kaynak olarak ele alınan çalışma Cem Eroğul'un *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi* isimli kitabıdır. 1968 yılında yayınlanan bu kitap, neredeyse türünün ilk örneğidir. Bu çalışmanın en önemli özelliği hem DP dönemine bu kadar yakın bir tarihte yazılmış olması, hem de günümüze göre oldukça uzak kalmasıdır. Yakın bir tarihte yazılmış olmasının olayların hatırlanması açısından önemi göz ardı edilemez. Fakat yaklaşık 40 sene önce yazılmış bir kitabın günümüzde hala geçerli olması da DP dönemi hakkındaki bilgilerimizin ne düzeyde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır. Bunu söylerken kitabın çok eski bir tarihte yazılmış olması yüzünden bilgilerinin yetersiz olduğunu ima etmiyorum. Aksine, kitap dönem hakkında içerdiği bilgiler açısından hala önemlidir. Fakat teorik olarak ve DP dönemi hakkında özellikle sol kamuoyunda yarattığı algının bugün hala devam ediyor olması burada tartışmaya çalışacağımız sorunu ortaya çıkartmaktadır.

DP döneminin tarihsel bir bakış açısıyla yorumlanmasında, burada adına "algı kırılması" diyeceğimiz bir unsur etkili olmuştur. DP dönemi hakkında bilgilerimizi etkileyen dönemin olgusal olayları dışında bazı kırılma noktaları olmuştur. Bunlar dönemin çeşitli bileşenlerini ve dönem boyunca gerçekleşen politik olayların tanımlamalarını, öznel kimliklerin yansımalarını bize o dönemde anlaşıldığı biçiminden farklı bir biçimde sunmaktadırlar. Bu dönemin temel kırılma noktası ise 27 Mayıs 1960 darbesi olmuştur. Darbenin gerçekleştirilme retoriği genel olarak DP dönemi üzerindeki algımızı belirlemiştir demek çok yanlış olmayacaktır.

Darbenin gerekçeleri bütün DP döneminin “gerçekten” o şekilde yaşanmış olduğunun bir algısını sunmaktadır. DP döneminin son döneminde yaşanan baskıcı uygulamalar, darbenin etkilediği toplumsal algıda, sanki DP döneminin bütün anlarında yaşanmış gibi bir sonucun geliştirilmesini doğurmaktadır. 1960 darbesi gibi “sözde ilerici” darbe girişimlerine bir süreliğine bel bağlayan sosyalist hareketin DP dönemini değerlendirme kıstasları da değişmiş ve kitlesel düzlemde algılanması gereken bir dönemi, yalnızca üst politik kurumlar ve uygulamalar düzleminde algılar hale gelmiştir. Aslında Cem Eroğul, kitabın 1998 yılındaki baskısına yazdığı önsözde bu noktayı vurgulamakta ve şunları söylemektedir:

Öte yandan, yıllar getikçe, okura temel bir uyarıda bulunma gereği gitgide artıyor: Kitabı bugün okuyanlar kitaptaki çözümlemelerin Türkiye'nin 1960'lardaki durumunu yansıttığını gözden kaçırmamalıdır. (Eroğul, 1998: 6).

Eroğul, kitabın 1950'lerden daha çok 1960'lar üzerine olduğunun farkındadır aslında ve zaman geçtikçe bunun uyarısını yapmak ihtiyacını hissetmiştir. Fakat politik yönelimin etkilediği tarihsel bakış için, DP dönemi hakkındaki bu bilgiler yeterli ve hala anlamlıdır.

Sol açısından, DP dönemini değerlendirirken sürekli olarak tekrarlanan bir algı biçimi, tarihsel anlatının temelini oluşturmuştur. Bu, yalnızca bir parti olarak DP'yi değerlendirip DP dönemini genel olarak bu algının dışında tutma çabası olarak tanımlanabilir. DP'nin sınıfsal içeriği ve yürüttüğü politikaların değerlendirilmesi elbette önemlidir. Fakat dönemin kitlesel olarak ne anlam ifade ettiği ve DP'nin sınıfsal konumuna rağmen toplumsal kesimlerde ne gibi dönüşümler yaşandığı göz ardı edilebilmektedir. Tarihsel materyalist bir bakış için yalnızca DP'nin değil 27 Mayıs'ın etkisinden soyutlandırılmış bir biçimde dönemin geneline baktığımızda daha anlamlı sonuçlar bulabilmemiz mümkün hale gelecektir. Böyle bir yaklaşımla, 1960'lı yıllardaki toplumsal hareketliliği de yine darbenin etkisinden kurtarmış olacağız.

DP Dönemi ve Toplumsal Hareketlilik

DP dönemi, iktidar bloğunun değişen bileşenlerinin mücadelesi açısından tanımlanabilir ve bu yöndeki açıklamaların birçoğu da tutarlı ve yerinde değerlendirmelerdir. Fakat bu yöndeki çabalar, aynı mücadele sürecinde kitlelerin politik bilinçlerinde yer alan dönüşümleri göz ardı etmemizi, onları DP tarafından “kandırılmış” ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik algıdan ve hareketlilikten yoksun bir grup olarak tanımlamamıza yol açmamalıdır. Unutulmamalıdır ki, aynı grup Türkiye’de ilk defa ve sonraki dönemde de uzun bir süre benzeri gerçekleşmeyecek olan, seçim yoluyla iktidarı değiştirmek gibi bir başarıya imza atacaktır. Dönemin tarihini incelerken belki de en çok dikkat edilmesi gereken nokta, uzun süre politikadan uzak tutulan kitlelerin nasıl olup da iktidarı değiştirebilecek kadar yoğun bir politik faaliyetin unsuru olabildikleri olmalıdır.

İktidar değişikliği hakkında oldukça sık karşılaşılan yorumlardan birisi de as-

linda DP'nin, kitleleri, geleneksel yapıların hâkim olduğu cemaat ilişkilerini kullanarak etkilediği ve bu yüzden de ağaların ve şeyhlerin desteği ile iktidara geldiği yolundadır. Aslında bu durum özellikle 1950 seçimleri için düşünüldüğünde her iki parti için de geçerlidir. Yani partiler oylarını arttırabilmek adına, yerel iktidar güçlerinin etki altına alabileceği kitleleri elde etmek için, bu güçlerle işbirliğine gitmişlerdir. Fakat bu tür geleneksel yapılar aslında özü itibarıyla iktidar ile çok fazla ters düşmemek yönünde davranış geliştirirler. Bu yüzden de, örneğin 1950 seçimlerinde, bu tür ilişkilerin daha yoğun ve katı uygulandığı doğu bölgelerinde CHP kazanacaktır. Aslında, bir anlamda CHP'nin kazandığı yegâne bölgeler geleneksel ilişkilerin hâkim olduğu alanlar olacaktır. Buna rağmen DP ise daha çok, geleneksel olmakla birlikte kapitalist ilişkilerin gelişmeye başladığı ve patronaj ilişkilerini daha farklı boyutta gözlemlenebileceği⁴ görece gelişmiş bölgelerdeki oyları alacaktır. Geleneksel bağların en sık olduğu bölgeler genelde bu ilişki biçiminin sürekliliğinin sağlanması adına, hangi dönem olursa olsun, iktidarı destekleyeceklerdir. Elbette DP de bu ilişkileri kullanmak üzere çalışmalar yapacak ve özellikle tek parti yönetiminin dine karşı takındığı tavırdan rahatsız olan kesimlerin desteğini kendisinde toplamayı başaracaktır. Fakat yalnızca bu yolla DP'nin iktidarı elde ettiğini söylemek eksik bir yoruma yol açabilir. Zira aynı dönemde dinsel söylemi daha yoğun olarak kullanan Millet Partisi, DP kadar etkili olamayacaktır.

1946 yılının başlarında toplumsal huzursuzluk, savaş döneminin ve CHP'nin baskıcı yönetiminin etkisiyle, oldukça artmıştır. Aynı yıl değiştirilen dernekler kanunuyla birlikte sendikal anlamda faaliyet gösteren ve özellikle işçiler arasında örgütlenen sosyalistler de kendi örgütlerini kurmaya çalışmışlardır. Yukarıda bu konudan bahsetmiştik fakat bu huzursuzluk halinin aslında DP'yi oluşturan etkenlerden birisi olabileceğini de burada vurgulamakta fayda vardır. 1946 süreci kısa sürede baskılanacak ve devletin kontrolü altından çıkması mümkün örgütlenmeler bir anlamda devletin çatısı altına alınacaktır. Bu konuda bir spekülasyon yapmaya izin verilirse, denilebilir ki, 1946 süreci bastırılmamış olsaydı halkın hoşnutsuzluğu başka kanallara akabilirdi. Belki de bu konuda tek alternatif DP olmaz, sosyalistler de var olabilirlerdi. Fakat sosyalistlerin bunu başarabilecek düzeyde ne örgütlenmesi ne de direnci bulunmaktaydı. Bu anlamda sosyalistlerin bu dönemde müdahale etme çabalarının yenilgiyle sonuçlandığını söylemek yerinde olacaktır. Yine de burada sosyalistlerin yenilmiş olmasındansa, toplumsal hareketliliğin varlığına dikkat çekmek daha anlamlı olacaktır. Böylelikle toplumsal kesimlerin DP'yi destekleme sürecinde ne gibi amaçları olduğu daha da açıklık kazanır.

Halil İnalçık, bu süreç hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *"Memlekette II. Dünya Harbi'ndeki sıkıntılar, darlıklar dolayısıyla köylü sefalet içindeydi, solcu*

4 Gelişmiş bölgelerde özellikle tarımsal yapılar üzerindeki hâkim unsurlar, tarımsal makineleşmeden, tarım kredilerinden geniş ölçüde faydalanarak ve tarımsal fiyatların saptanması konusunda parlamentoya baskı yaparak kapitalist ilişkiler düzenini kurmuş ve bunun bir sonucu olarak da feodalyapıyı kırarak, kapitalist üretim için yeni insan ilişkilerini ortaya çıkartabilmiştir (Beşikçi, 1969: 410). Doğudaki ağadan farklı olarak da toprağa bağlı hegemonya ilişkileri değil, daha çok kapitalizme özgü ilişkiler geliştirmişlerdir.

harekete karşı bir tedbir olarak DP kuruldu." (Çaykara, 2005: 86). Bu kadar aşırı bir komploculuğa girmek elbette yanlış olacaktır. Fakat bu bile dönem içerisinde halkın ne kadar yoğun bir hareketlilik içerisinde olduğuna dair ipuçları verebilmektedir bize. Yine benzer bir yorumu da Fikret Başkaya yapmakta ve DP'nin varlığını mevcut toplumsal hareketliliği kontrol etmenin bir yolu olarak görmektedir:

Öyleyse, dünyanın yoksullarının gözünde Moskova'yı bir çekim merkezi olmaktan çıkarmanın yolu, yoksulların yoksulluğunu, isyanı gerektirmeyecek bir 'düzeyde' tutmaya, en azından belirli bir 'düzeyin' altına inmesini 'engellemeye' bağlıydı... (Başkaya, 2004: 347)

Bu konuda yapılan çoğu analiz, işin bu kısmında durmakta ve DP'nin oluşumuyla bunun başarıldığını düşünmektedir. Aslında o kadar da çabuk halledilememiştir bu mesele. Henüz bu dönem hakkındaki bilgilerimiz o kadar sınırlıdır ki, bu kadar yakın olmasına rağmen toplumsal hareketliliğe ilişkin ancak ipuçlarını yakalayabiliyoruz. Sınırlı bulguların ışığında da olsa, Savran'ın 1950 seçimlerine ilişkin söylediği "*Halk 'ayağa' kalkmamıştır; olsa olsa oturduğu yerden bu düzenli nöbet değişimini alkışlamıştır!*" sözünün kolaylıkla dile getirilemeyeceğini söyleyebiliriz. Halkın oturup yalnızca alkışladığı aslında varolan bilgiler ışığında anlamlı bir yorumlama gibi gözüküyor olabilir. Fakat biraz daha işin içine girildiği zaman bu durumun aslında alkışlamaktan biraz daha öteye geçtiği ve hatta zaman zaman dönüşümün bizzat öznesi olan bir kitlesel varlık gösterdiklerini söylemek mümkündür. DP politikalarının bu türden bir yönelimi, temsil ettiği sınıfın mantığı açısından yansıtmayacağı yönündeki çıkarım, aynı zamanda kitlesel politika veya hareketlilik konusunda da bir umutsuzluğu yansıtmaktadır. Bu bakışa göre aslında örgütün, kurumun, partinin olmadığı, engellendiği, görünmez olduğu dönemlerde toplumsal mücadele de yoktur. Toplumsal mücadelenin bazı zamanlarda bütün bu kurumsal yapıların varlığı şartına bağlı olmadan işleyebileceği düşüncesi göz ardı edilmektedir.

Halkın yalnızca DP'nin hegemonyasında yönlendirilmediği, zaman zaman kendiliğinden hareketlere kalkıştığının ilk örneğini Isparta'nın Baladız köyünde gözlemlemek mümkündür. Aslında oldukça bilinen bir olgunun bu kadar gözden kaçırılabilmesi de ilginçtir. Ruhi Su'nun bestelediği ve 1950'lerin ortalarında hapis hanedeyken onun yüzünden işkence gördüğü "Baladız Destanı"⁵ konu olan olaylar 1946 yılının yaz aylarında geçmektedir. Cumhuriyet gazetesinde, konu ile ilgili yürütülen davanın haberinde, olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Bundan beş ay kadar evvel, Baladız köyünde halk tarafından linç edilen Isparta zenginlerinden Abdullah Demiralayın ölümüne aid davanın görüşülmesi-

5 Şiir şöyledir: *Bin dokuz yüz kırk altının yazında / Baladız'ın harmanları savrulur / Demiralay toprağında tozunda / Ecel gelmiş kuşlar gibi çevrilir / Hacı geldi ocakları bozuyor / Kimi vergi kimi sorgu yazıyor / Can dayanmaz kul canından beziyor / Böyle olursa demir kalmaz sivrilir / Sulh olalım dediler de olmadı / Beyde insaf kulda sabır kalmadı / Haber gitti jandarmalar gelmedi / Kara toprak bey kanılayoğrulur.* Bu şiir yüzünden Ruhi Su'nun işkence gördüğü bilgisi için bkz. <http://www.ruhisu.org.tr>. Aynı zamanda Edip Akbayram 2002 yılında yayınlanan 33'üncü isimli albümünde "Baladız Ağrısı" isimli bu şarkıyı söylemiştir.

ne, Isparta Ağırceza Mahkemesinde devam edilmiştir. Kendisine borçlu olan ve borçlarını ödemiyen köylüler tarafından, başı taşla ezilerek öldürülen Abdullah Demiralay, aynı zamanda Isparta Demokrat Parti ilçe başkanı olduğu için, dava muhitte büyük bir alaka uyandırmıştır. (Cumhuriyet, 18 Ocak 1947).

Bu meseleye ilk dikkatimi çeken Fakir Baykurt'un anıları olmuştur. Baykurt, bu dönemdeki gelişmeleri, kentli ve köylü hâkim sınıfların yönetimle kurduğu ilişkileri anlatırken arada bu olaydan da bahsetmekte ve sanki köylülerin artık bilinçlendiği ve isyana benzer davranışlar gösterdiklerini söylemektedir.

Köylerde beyli düzen sürdükçe yarın işimiz zor olacak. Şimdiden kaygı çekiyorum. Her yerde adamları, Meclis'te milletvekilleri var. Bakanlığı, hükümeti baskı altında tutuyorlar. Tutuyorlar amenna! Ama karınca da kanatlanıyor. Canına tak diyen Baladız köylüleri, Abdullah Demiralay ağayı, başını taşla ezerek öldürdü. Destanı beş kuruş. (Baykurt, 1999: 148).

Burada da açıkça görülebildiği gibi, yapılanlar ne CHP'li yönetimden duyulan hoşnutsuzluk sebebiyle arkasına DP'yi alan "bilinçsiz" köylülerin yaptığı taşkınlıklar, ne de bireysel kahramanlık veya çılgınlık olarak adlandırılabilir. Demiralay ailesi, Isparta'nın en önde gelen ailelerinden birisidir ve hem CHP hem de DP döneminde devletle çok yakın ilişkileri vardır. Davada, tutuklu olarak 36 kişi yargılanmaktadır. Bu da olayın toplu bir girişim olduğunu kanıtlamaktadır. Ne yazık ki, dönemin gazetelerinden bu davanın sonucunu veya olayın daha ayrıntılı bir anlatımını bulmak mümkün olmadı. Fakat basında yer almadı diye bu ve benzeri olayların olmadığını söylemek de mümkün değildir. Örneğin buna benzer fakat şu ana kadar başka kaynaklar yardımıyla doğrulanamamış olan bir başka örnek de *TİİKP Davası-Savunma* kitabında anlatılmaktadır.

İşçi sınıfı hızla teşkilatlanmaya başladı. Devrimci sendikalar kuruldu. 20 Haziran 1946'da kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi birkaç ay içinde 10 bin üye kaydetti. Faşizme karşı kitleleri birleştirmeye ve teşkilatlandırmaya çalıştı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde toprak ve hürriyet isteyen köylüler toprakları işgal ettiler. Ağaların topraklarını aralarında paylaştılar. Bu mücadelelerin en önemlisi Denizli'de oldu. 100 bin dönümlük Adacabir çiftliğine ortakçı köylüler el koydular. Çeşmebaşı, Dönemenli, Ada, Aptal, Cabir, Döşeme, Küçükada ve Halasbaşı köylüleri toprağı bölüştüler. (TİİKP Davası-Savunma, 1992: 216-217).

Kaynağın çok güvenilir olmaması olayın gerçekten olup olmadığına ilişkin kuşku arttırmaktadır. Fakat işgal edilen toprakların bu kadar detaylı isimlerini ve miktarını vermesi olayın takip edilebilir olduğunu da göstermektedir. Çeşitli Bulgar ve Sovyet kaynaklarında da buna benzer bazı bilgiler görebilmek mümkündür.⁶

6 Örneğin Türk edebiyatı üzerine yazan Bulgar edebiyat tarihçilerinin çalışmalarında Fahri Erdinç'in *Ali'nin Biri* isimli romanı anlatılırken şunlar söylenmektedir: "F. Erdinç Alinin Biri eserinin konusunu 1947-1951 seneleri arasında Anadolu'da vuku bulan köylü ayaklanmalarından almıştır. Bu senelerde Anadolu'da kapitalizmin köylüler üzerinde gitgide artan baskısı neticesinde, toprak yetersizliği sosyal bir felaket halini alarak köylü tabakalarını harekete geçirmiştir. Köylüler arasında toprak kavgasına yol açmış, Anadolu'da birçok düzensiz ayaklanmalara sebep olmuştur." (Tatarlı ve Mollof, 1969: 251).

1960'larda politik örgütsel yönelimli toprak işgallerinin varlığı bilinmektedir (bkz. Babuş, 2004; Gürel, 2008). Örgütün veya sosyalist bir yönelimin olmadığı hallerde, ya da daha iyimser bir biçimde olup olmadığını tam olarak bilmeden, gerçekleşen bu türden hareketlerin varlığını ya da içeriğini yok saymak ise mümkün değildir.

DP dönemi söz konusu olduğunda toplumsal hareketlilik açısından değerlendirilmeye alınması gereken en önemli unsurlardan bir diğeri de "oy kullanmak"tır. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye'de ilk defa seçimle yönetim değişmiştir. Bu bile tek başına önem verilmesi gereken bir tespittir aslında. Fakat seçimlerin bugün için ne anlam taşıdığına değil, o dönemde ne gibi bir anlamı olduğuna bakıldığında, oy kullanma davranışının ne kadar "devrimci" bir mücadele biçimi olabileceği üzerinde düşünmek gerekmektedir.

1960 ve 1970'lerde meclis dışındaki politik faaliyet alanlarının daha ön plana çıkması ve 1980 sonrasında ise bir çeşit apolitizasyon aracı olarak seçimlerin kullanılması, sol kamuoyunda seçimlere yönelik algının, 1946–1960 dönemine göre, farklılaşmasını getirmiştir. Seçimler, "burjuvazinin demokrasilik oyunu" içerisinde ezilenlerin politika dışına itilmesinin aracı olarak değerlendirilmiştir. Fakat özellikle 1946–1950 süreci düşünüldüğünde, kitleler açısından seçimlere katılım temel bir politik mücadele biçimi olarak görülmelidir. Olaylı geçen 1946 seçimleri, DP'nin, seçimlerin ve oyun "kutsallığı" üzerinden propaganda yapmasına ve halkın oylarını koruması için ne gerekiyorsa yapmasına yönelik bir anlayışın yerleşmesine yol açmıştır. 1946 seçimlerinden önce halkın büyük kesimi seçimlere katılmamaktaydı. Zaten iki dereceli yapılan seçimlerde her bölgenin önde gelen kişileri ikinci seçmen olarak belirlenip çoğunluk adına seçimlere gitmekteydi. Bu halde bile tek parti döneminde seçimlere katılım düzeyi çok düşüktür. 1946 seçimleri, ilk defa halkın oy kullanmayı öğrendiği seçim olarak da tanımlanabilir. Önceki dönemde bu türden bir mekanizmanın varlığından çok da haberdar olmayan kitleler, DP propagandalarının da etkisiyle, seçimin dönüştürücü bir etkide bulunabileceğine yönelik bir bilince kavuşmuşlardır. O yüzden ki 1946 sonrasında "oy vermek", daha önceki katılım mekanizmalarının sınırlılıkları düşünüldüğünde, halkın gözünde oldukça "devrimci" bir yöntem olarak görülmekteydi. DP propagandalarında bu meselenin nasıl tanımlandığını yine İhsan Yurdoğlu'nun konuşmalarında gözlemek mümkündür:

Elimizde atom silahı var. Bu silah bir zarf parçası içine sıkışmış bir rey pusulasıdır. Bunu kullandığımız zaman, silahlı kuvvetlere, hazineye ve idare amirlerine dayanan Halk Partisi ve zümre zihniyeti bir anda tarihe ve maziye karışacak, gelecek genel seçim, Yakın Doğuda sürprizlerle dolu yeni bir devrin açılmasına sahne olacaktır. Bizi hiçbir tehdit yıldıramaz. Dumlupınar'da, istiklalimizi nasıl müdafaa ettikse; rey haklarımızı da aynı kat'iyetle, azimle ve imanla koruyacağız. (Yurdoğlu, 1948: 23)

Zaten bir süreden beri belirli bir hareketlilik ve huzursuzluk gösteren kitleleri, seçim yoluyla iktidarı değiştirebileceklerine inandırmak ve sakinleştirmek olarak da nitelendirilebilecek olan bu söylem, o dönem içerisinde gerçekten büyük bir etki

yapmıştır. Toplumun politikanın her türlü araçlarından uzaklaştırılmış kesimleri düşünüldüğünde, kendilerinin değiştirmek için katılımlarına açılmış bir alanın heyecanını hissettiklerini anlamak çok zor olmamalıdır. 1947 yılının muhtarlık seçimlerinde gerçekleşen bir olay, seçimlerin halk tarafından ne kadar "ciddiyetle" ele alındığını da ortaya koyacaktır.

Mersin'in Aslanköy köyünde 1947 yılı muhtarlık seçimlerinde, eski muhtara karşı köy halkı, muhtarın seçimlere hile karıştırdığı gerekçesiyle ayaklanır ve seçim sandığını ellerine geçirirler. Jandarmanın gelmesine rağmen sandığı teslim etmezler ve jandarma ile köylüler arasında arbeye yaşanır. Sonuçta bütün köy, 92'si sanık ve 100'ü şahit olmak üzere, davalık olurlar (Cumhuriyet, 4 Eylül 1947). Dava Konya'da görülür ve Konya halkı gelenleri evlerinde misafir ederek dayanışma örneği sergilerler. Davayı, başta İstanbul il başkanı Kenan Öner olmak üzere, DP'li avukatlar üstlenir ve gündemin en önemli meselesi olarak DP'nin propagandalarına destek olur. Seçimlerin önemine ilişkin bir başka veri de DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimleriyle ilgilidir. Seçimlerin olacağı gün, Zonguldak'ta binlerce işçi yalnızca oy vermek için işlerine gitmemiştir. Bu durum, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki "ilk politik grev" olarak da tanımlanmaktadır (STMA, 1988: 1938).

İşçi hareketliliği açısından da benzer olguları bulabilmek mümkündür. Özellikle İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin öncülüğünde, DP iktidarı boyunca çeşitli izinli veya izinsiz miting ve gösteri düzenlenmiştir. Sendikaların birçoğunda etkili olmaya çalışan DP'nin müdahalesi dışında 20 Nisan 1952'de İstanbul tekstil işçilerinin izinsiz miting yapmaya çalışması ve İzmir temizlik işçilerinin grev teşebbüsünde bulunduğu anlaşılmaktadır (STMA, 1988: 1943). Yine İzmir'de özel bir cam fabrikasında işçilerin 1 Mayıs'ta grev yapmak yönünde girişimlerde bulunduğuna ilişkin haberlere de gazetelerde rastlamak mümkündür (Akşam Postası, 2 Mayıs 1951).

İstanbul Tekstil Sendikası işçilerinin yapmaya çalıştığı miting o dönemin önemli vakalarından birisi haline gelmiştir. Binlerce işçinin miting yapmak üzere İstanbul'a gelmeye çalışması ve valiliğin mitingi iptal etmesi üzerine TBMM'de bu konu hakkında açıklama yapılması istemiyle verilen bir soru önergesinde olay genişçe tartışılacaktır. Kırşehir milletvekili Halil Sezai Erku'tun verdiği soru önergesini hükümet adına cevaplandıran Samet Ağaoğlu, mitinge katılacak olan işçiler hakkında şunları söylemektedir:

Şimdi arkadaşlar, miting tertip etmek üzere toplanmış olan işçilerimizin bir kısmının miting yasak edildiği takdirde nelere tevessül edeceklerini, neler yapmayı düşündüklerini gösteren bir kararları vardır ki, size ondan üç fıkra okuyacağım: Gözü pek, kolu kuvvetli yüz işçi seçilecek, bunlar, Taksim Meydanında, polis, toplanmalarına mâni olduğu zaman, göğüsleri ile polisi itecekler ve arkalarından açılmış olan gediklerden işçiler meydana girecekler. Polis, her hangi bir işçiyi tevkif ettiği zaman yüzerlik, ellışerlik kütleler halinde karakolların önüne gidecekler, gürültü patırdı yapacaklar, arkadaşlarımız haksız tevkif edildiler, döğülüyorlar diye feryat edeceklerdir! (TBMM Tutanak Dergisi, 1952, C. 15: 99)

Yine aynı görüşmede, işçilerin duvarlara mitinge çağrı için astığı bildirilerden cümleler okuyan Ağaoğlu, asıl korkusunun ne olduğunu devamında şöyle dile getirmektedir:

Şimdi arkadaşlar, miting dolayısıyla duvarlara yapıştırılmış ve indirilmiş olan beyannameden de satırlar okuyacağım: [...] “kanun[un] bize bahsettiği hakları ver[me]mekte ısrar eden türlü kaçamak yollarla alıştığı fahiş kazancı yine sırtımızdan çıkarmak isteyenlere daha fazla göz yumamayız.” İşte arkadaşlar, bu satırlar okunduktan sonra haklı olarak soruyoruz: Nereye gidiyoruz? Sınıf mücadelesine mi gideceğiz? (TBMM Tutanak Dergisi, 1952, C. 15: 99-100)

Bu dönemde gerçekleşen işçi hareketliliği hakkında oldukça büyük bir boşluk bulunmaktadır. DP döneminde önceki yıllarda var olmayan Türk-İş gibi bir sendikal yapının varlığına karşın, sendikal yaşamın sanki yalnızca DP’nin yönlendiriciliğinde hareket edebildiği düşünülmektedir. 1960 sonrası DİSK’i kuran ve Türk-İş’ten kopan işçilerin 1950’ler boyunca nasıl davrandıkları, DİSK’i oluşturmak için gerekli politik bilinci nasıl oluşturdukları pek fazla dikkate alınmamaktadır. Hem basının genel haber anlayışı hem de dönemin genel anti-komünist atmosferi, aslında var olan sınıfsal hareketliliğin bilgisine ulaşmamızı engellemektedir. Örneğin mahkeme kayıtları veya jandarma, emniyet kayıtları gibi arşiv olanakları bugün kullanılabilir durumda olsa, bu dönem için özellikle işçilere yönelik oldukça fazla bilgiye ulaşabileceğimizi söyleyebiliriz.

DP döneminde gerçekleşen bu olgular genelde dönemi konu alan çalışmalarda yer almamaktadır. Zira Berktaş’ın da dile getirdiği gibi, genel olarak sol literatürde “*her türlü reform sadece bir aldatma olarak algılanmış, halkın mücadelesinin bir türevi olma yönü kaale alınmamıştır.*” (Berktaş, Haziran 1988: 39). Fakat burada yalnızca ipuçlarını gösterebildiğimiz bu mücadelelerin tanımlanması ve tarihsel anlatının içerisine dâhil edilmesi çok önemlidir. Çünkü kitleler aslında ilk defa bu dönemde politik faaliyet biçimlerine aşina olmuş ve ister beğenelim ister beğenmeyelim, DP aracılığıyla politik olma bilincine erişmişlerdir. Çeşitli kaynaklarda bu durum özellikle vurgulanmaktadır. Örneğin Karpas, bu politik mücadele sürecinde köylülerin kendilerine güvenlerinin arttığından bahsetmektedir (Karpas, 2004: 158). Yine bir başka çalışmada Başkaya “1950’de DP’nin iktidarıyla, yüzyılların her türlü devlet baskısından bezmiş halk kitlelerinde ilk defa sosyal süreci ‘etkiledikleri’ ve ‘etkileyebilecekleri’ umudu uyanmıştı” (Başkaya, 2001: 194) diyerek, mücadelenin sosyalist örgütlenmeler açısından yenilgiyle sonuçlanmasının yarattığı umutsuzluğun, kitlelerin varlığıyla umuda dönüştürülebileceğini vurgulamıştır.

Aslında solun içerisinde bu yaklaşıma yakın duran kimseler de vardır. Fakat, döneme ilişkin genel algı kırılmasının yarattığı yanılsama bu kaynakların yeniden değerlendirilmesinin bile önüne geçebilmektedir zaman zaman. Uzunca bir alıntı yaparak, Behice Boran’ın bu konudaki sözlerini aktarmak, gerçek durumu Marksist bakışla algılamak bakımından, anlamlı olacaktır:

Bununla beraber, 1945–60 arasındaki çok partili demokrasi denemesi [...] yararlı olmadı değil. Temel sosyal, ekonomik meselelere inmek, bunları ve güdülen iç ve dış politikayı sınıf münasebetleri açısından incelemek, eleştirmek mümkün değildi. Sola, emekçi sınıfların hak ve hürriyetlerinin savunulmasına karşı baskı hiç gevşemedi, ama iktidar, hükümet, «büyüklerimiz» tenkit edilemez, önünde sadece boyun eğilir varlıklar olmaktan bu devrede çıktı. Bir tenkit ve muhalefet alışkanlığı, geleneği oluşmaya başladı. Burjuva sınıfının ideolojisi sınırları içinde ve egemen sınıfların hak ve hürriyetlerine münhasır kalmak şartıyla da olsa, çok partili demokratik rejimin politik ve parlamenter kuralları, muhalefetin iktidarı tenkit, denetleme ve ona karşı koyma hakları bu devrede enine boyuna tartışıldı, savunuldu. [...] Çok önemli bir nokta da, bu dönemde Türk halkının oy hakkına sahip çıkması ve C.H.P. nin hesaplarını altüst ederek sandık başlarına çığ gibi bir akışla D.P. yi iktidara getirişiydi. [...] 1950 seçimlerinin sonucu, D.P. nin iktidarı kazanmış olmasından çok C.H.P. nin iktidardan halkın oyu ile düşmüş olması açısından önemlidir. Bu, halk kitlelerinin politik bilinçlenmesinin ilk etkin belirtisi, otoriter, tepeden inme devlet şekline karşı ilk direnişiydi. Halk kitleleri henüz kendi sınıf mensubiyetinin bilincine varamamıştı. Halkın farkında olduğu şey kendisini ezen, horlayan, ağız açtırmayan devletin somut temsilcisi olarak gördüğü yönetici tabaka ile kendi arasındaki mesafe, bölünmeydi. Bu durumda halk D.P.'yi otoriter devletin ve imtiyazlı bürokrasinin temsilcisi olarak gördüğü C.H.P. ye karşıt, kendinden yana bir parti olarak benimsemişti. İşte 1950 seçimlerine bu açıdan bakıldığı zamandır ki bunun sonucu bir politik devrim niteliğinde, Türkiye'nin politik hayatında bir sıçrama olarak görünür. «C.H.P. ne de olsa devrimci, halkçı geleneği olan bir parti, D.P. ise düpedüz komprador burjuvazinin partisiydi, nasıl olur da 1950 seçimleri halkın devrimci bir davranışı sayılır?» diye düşünmek olayı yanlış değerlendirmek, anlamını kavramamak demektir. (Boran, 1968: 43–44).

Asıl aranması gereken DP dönemindeki kitlesel hareketliliği ve bunun sınıfsal özünü anlamlandırabilmek olmalıdır. Fakat buna yönelik bir çaba yerine yalnızca DP'nin savunduğu sınıfsal konum tanımlanarak aslında Küçükömer'in yaptığı gibi bir sınıflandırmayı haklı çıkaran bir bakış yaratılmaktadır. Küçükömer, DP'nin topladığı destek ve dayandığı kesimlerin niceliği üzerinden bir sınıflandırma yaparken, DP dönemine soldan bakışlar ise bunu yine DP üzerinden ve DP'nin sınıfsal olarak temsil ettikleri üzerinden yapmaktadır. Bu ikisini de ortadan kaldırdığımızda elimizde tam olarak ne olduğu her iki kesim tarafından da açıkça tartışılmayan, politik olma becerisine kavuşan bir halk kitlesi kalmaktadır. Yalnızca DP'nin sınıfsal konumu üzerinden yapılan açıklamalarla, halkın, ezilenlerin, köylülerin neden DP'ye oy verdiğini açıklıyor gibi görünsek de, aslında halkta kendiliğinden ve çoğu zaman DP'ye rağmen gelişen politik katılımın kanallarını görememiş oluruz.

DP dönemi aslında, sonraki dönemlerde sonuçları görülebilecek olan politik bilinçlenme sürecinin köklerinin de aranabileceği bir alandır. DP dönemini elit merkezli değil, büyük bir kitlesel dönüşümün yaşandığı süreç olarak değerlendir-

diğimiz zaman, 1960'larda iktidara yönelik politik faaliyet gösteren "bilinçli" kitlelerin nasıl olup da "bir anda" ortaya çıktığını anlamak daha mümkün hale gelmektedir. Dönemin başında yaklaşık yüzde yetmiş beşi hala köylü olan bir halkın aktif politik hayatla ilk defa karşı karşıya gelişleri bu dönemde, büyük oranda DP aracılığıyla olacaktır. Hem muhalefet yıllarında DP'yi destekleyenlerin, hem de DP'nin giderek baskıları arttırdığı dönemde ona karşı politika yapmaya başlayanların mirası yeterli düzeyde tanımlandığında, 1960'ların toplumsal hareketliliğini anlamlandırabilmek için 27 Mayıs 1960 darbesinden daha açıklayıcı bir araç elde etmiş olacağız. Eğer DP döneminin toplumsal hareketliliği tarihsel analize dâhil edilmezse 1960'ların miladı olarak elimizde yalnızca darbenin ve yeni anayasasının açtığı imkânlar kalacaktır. Böylelikle, bir anlamda "bonapartist" olarak nitelendirilebilecek olan bir müdahale biçimi, sol açısından devrimci güçlerin gelişiminde önemli bir unsur olarak teorik ve pratik politikaların odağına yerleşmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi bu anlamda bir kesim açısından "ilerici" bir yorumun odağına yerleştirilmiş ve 1970'lerin başına kadar sürecek devrim stratejileri kavgalarını belirlemiştir. 27 Mayıs yerine DP dönemindeki ezilen kentli ve köylü kitlelerinin politikleşme süreçleri dikkate alınmış olsaydı, 1960'lardaki politik hareketliliğin kökenini, darbe gibi, ezilenlerin iradesi dışında ve onlara rağmen gerçekleşmiş bir oluşuma bağlanmak gibi bir yöne savrulma gerçekleşmeyebilirdi.

Sonuç olarak denilebilir ki, 1945–1960 döneminin toplumsal hareketliliği ve kitlesel bilinçlenme süreçleri dikkate alınmadan yapılan 1960'ların analizi oldukça eksik kalacaktır. 1960'tan hemen sonra yoğun işçi ve köylü eylemlilikleri 1950'ler olmadan anlaşılamaz. 1950'ler boyunca ezilen köylü ve kentli kesimler, şu ya da bu biçimde, DP ile veya DP'ye rağmen politik bir yapıyı geliştirebilme becerisine sahip olmuşlardır. Yukarıda ipuçlarını vermeye çalıştığımız bu toplumsal hareketlilik, DP döneminin sol açısından "kayıp" yıllar olduğunun değil, henüz incelenmemiş ve üzerinde yetirince durulmamış "eksik" yıllar olduğunu ortaya koymaktadır. Unutulmamalıdır ki, 1960'lı yılların devrimci gençleri, 1950'li yıllarda politik olma becerisine kavuşan kentli ve köylü kitlelerin çocuklarıdır. ■

Kaynakça

- Akgün, Ş. L. (1950) *Balıkesirde Demokrat Partinin İç Yüzü*, Balıkesir: Türkdili Basımevi.
- Akşam Postası*. (2 Mayıs 1951) "1 Mayıs'ta Grev!".
- Akşın, S. (2000) "DP'nin Karşı Devrimi", *Radikal İki*: 14 Mayıs.
- Babuş, F. (2004) *68 Hareketi'nin Köy Eylemleri-Devrim Havarileri*, İstanbul: Ozan.
- Başkaya, F. (2004) *Yediyüz-Osmanlı Beyliği'nden 28 Şubat'a: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Baykurt, F. (1999) *Köy Enstitüsü Delikanlı-Özyaşam 2*, İstanbul: Papirüs.
- Benlioğlu, F. Ş. (1947) *Demokrat Parti'nin İçyüzü ve Hataları*, İzmir(?): Anadolu Matbaası.
- Berktaş, H. (1988) "Soldaki Tartışmalardan: DP Tarihine Bakışlar", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 53; Haziran 54: 38–41; 38–45.
- Beşikçi, İ. (1969) "Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeye Etki Eden Dinamikler", *Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Boran, B. (1968) *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları*, İstanbul: Gün.
- Cumhuriyet*. (1947) "Köyde Linc edilen D.P. Başkanı Davası", 18 Ocak.
- Cumhuriyet*. (1947) "92 Sanıklı Dava", 4 Eylül.
- Çaykara, E. (2005) *Tarihçilerin Kutbu-Halil İncelik Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Demirel, M. (2007) "Cami Baykurt", Gültekinçil, M. (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 8: Sol* içinde. İstanbul: İletişim, 184–193.
- Demokratlar Kulübü. (1990) *14 Mayıs 1950 Seçimlerinin 40. Yıl Sempozyumu*, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Eroğlu, C. (1998) *Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge.
- Gökmen, Ö. (2007) "Vesikalı Yakın Dönem Tarihimiz, Başbakan'a Bir Mektup: Demokrat Parti ve Sol", *Kebikeç*, 23: 393–406.
- Gürel, B. (2008) "Türkiye'de Kırsal Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi", *Devrimci Marksizm*, 6-7: 71-104.
- İşık, Y. (2007) "Sol Gösterip Sağ Vurmak", *Radikal İki*, 7 Ocak.
- Karaca, E. (2008) *Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Karpat, K. (2004) "Recent Political Developments in Turkey and Their Social Background", *Studies on Turkish Politics and Society-Selected Articles and Essays* içinde, Leiden, London: Brill, 148–171.
- Küçükömer, İ. (2006) *"Batılılaşma"-Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam.
- Laçiner, Ö. (2002) "DP, ANAP ve sonunda AKP", *Birikim*, Kasım-Aralık/163–164: 11–20.
- Mumcu, U. (1993) *Bir Uzun Yürüyüş (Behice Boran'la Söyleşi)*, İstanbul: Tekin.
- Öner, K. (1948) *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Savran, S. (1992) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri-Cilt I (1919–1980)*, İstanbul: Kardelen.

"Siirt'te bazı makamlara [Yaşasın Komünizm, Kahrolsun Cumhuriyet] gibi gönderilen mektuplar hakkında yapılan takibat" (17.9.1948) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30.01/66.410.1.

(STMA) (1988) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi-Cilt 6*, İstanbul: İletişim Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi, B. 69, 7.5.1952, Cilt. 15, Dönem. 9, Top. 2: 97-102.

Tatarlı, İ. ve Molloy, R. (1969) *Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a Marksist Açısından Türk Romanı*, İstanbul: Habura.

TİİKP Davası-Savunma. (1992) İstanbul: Kaynak.

Topçuoğlu, İ. (1976) *Neden İki Sosyalist Partisi 1946: T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi, 1914-1960*, İstanbul: Eser.

Yerasimos, S. (1989) *Az gelişmiş Sürecinde Türkiye-Kitap 3, Dünya Savaşından 1971'e*, İstanbul: Belge.

Yurdoğlu, İ. (1948) *CHP'nin Oyunları ve Demokrat Parti*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.

Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne Geçiş ve Kont Mihály Károlyi

Ateş Uslu*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan'ın İtilaf Devletleri tarafından yenilgiye uğratılması, Orta Avrupa ve Balkanlar coğrafyasında köklü değişikliklerin, toplumsal, siyasi ve ekonomik alanlarda geniş çaplı dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi beraberinde getirmişti. Macaristan'da 1918 sonbaharından 1919 sonbaharına uzanan süre boyunca yaşanan olayların yoğunluğu, bu dönemin taşıdığı önemin kanıtı niteliğindedir. Macaristan halkları bu süre içinde imparatorluğun dağılmasını takiben Macaristan'ın bağımsızlık ilanına, hemen hemen eş zamanlı olarak Macaristan Krallığı'na bağlı halkların bağımsızlık ilanlarına, Kont Mihály Károlyi'nin başkanlık ettiği ve sosyal demokratların hükümet ortağı olarak görev aldığı bir burjuva demokratik devrim sürecine, yüz otuz üç gün süren bir proletarya diktatörlüğü dönemine, İtilaf Devletleri güdümündeki Romanya ordularının başkent Budapeşte'yi işgaline, Macar gericileri tarafından uygulanan “beyaz terör”e ve en son olarak, ilerleyen yirmi beş yıl boyunca sürecektir olan otoriter-muhafazakâr rejimin kurulmasına tanıklık etmişti.

Bu çalışmada, 1919 Konseyler Cumhuriyeti deneyiminin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ve 1918-1919 burjuva demokratik devriminden devralınan toplumsal formasyonla ve siyasi yapılarla olan süreklilik ve kopuş ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu bağlantıların incelenmesi için, dönemin önde gelen siyasetçilerinden Mihály Károlyi (1875-1955) üzerinden bir biyografik yaklaşım geliştirilecek, bu yaklaşım dolayısıyla Macaristan örneğinde proletarya diktatörlüğüne geçişin dinamiklerine ilişkin bir tablo sunulacaktır. Károlyi, im-

* Paris I Panthéon-Sorbonne ve Budapeşte ELTE üniversiteleri, tarih bölümü doktora öğrencisi.

paratorluğun son yıllarında ve I. Dünya Savaşı yıllarında muhalefet partisi lideri olarak, burjuva devrimi sırasında sırasıyla başbakan ve geçici devlet başkanı olarak dönemin siyasetinin başlıca siyasetçileri arasında yer almıştır. Proletarya diktatörlüğüne geçişte ise tartışmalı bir rol oynamakla birlikte, Konseyler Cumhuriyeti'nin ilk aylarında devrime verdiği destekle, burjuva devrimi ve proletarya diktatörlüğü arasında bir süreklilik ilişkisinin kurulmasını sağlamıştır. 1919 Macar Devrimi dinamiklerini Károlyi'nin biyografisi üzerinden inceleyen bir yaklaşım, gerek eski rejim ve yeni rejim arasındaki süreklilik ve kopuşların diyalektik ilişkisine, gerek burjuva-demokrat siyasetin proletarya diktatörlüğü ile kurabileceği işbirliğinin sınırlarına ışık tutma olanağı açısından önem arz etmektedir.¹

İlerleyen sayfalarda öncelikle 1918 Macar Devrimi'nin temel dinamikleri ve ülkede "Bolşevik Devrimi"nin patlak verme süreci incelenecek, bu bağlamda Károlyi'nin oynamış olduğu role değinilecektir. İkinci bölüm ise Konseyler Cumhuriyeti'nin iç ve dış politika açılımlarına ve bu açılımlar karşısında Károlyi'nin aldığı konumların incelenmesine ayrılmıştır.

I. Burjuva Devriminden Sosyalist Devrime Uzanan Yol: Toplumsal ve Siyasi Temeller

1918 Macar Devrimi'nin ve 1919'da proletarya diktatörlüğüne geçiş sürecinin inceleneceği bu bölümde, öncelikle Károlyi'nin siyasi biyografisinin temel uğrakları üzerinden Avusturya-Macaristan'ın ve 1918 Devrimi'nin siyasi ve toplumsal dinamiklerine ilişkin bir tablo sunulacaktır. Sonraki iki bölüm ise gerek dönemin tarihinin, gerek Károlyi'nin siyasi kariyerinin en çok tartışma yaratan konusuna, kontun Macaristan'ın proletarya diktatörlüğüne geçiş sürecinde oynadığı role ayrılmıştır. Károlyi'nin yaşamının kalan kısmında "Kızıl Kont" olarak tanınmasında kuşkusuz bu olayın önemli bir rolü vardır.²

A. Burjuva-Demokratik Devrimin Dinamikleri ve "Kızıl Kont" Károlyi

Macaristan'ın en büyük toprak sahibi ailelerinden birinin başlıca vârisi olan Kont Mihály Károlyi'nin siyasi kariyeri 1900'lü yılların başında başlamıştır. Dönemin Macaristan'ında iki ana akım parlamenter siyasete hâkim durumdadır: "1848 Partisi"

1 Biyografik yaklaşımdan ibaret bir inceleme sonucunda varılan tespitlerle dönemin Macaristan tarihine ya da 1919 Devrimi tarihine ilişkin genel sonuçlara varılması elbette mümkün değildir. Biyografik çalışmalar (tıpkı "mikro tarih" ölçeğiyle sınırlı kalan çalışmalar gibi) tarih yazımının birer *kendinde amacı* olarak değerlendirildikleri durumda kısıtlı bir yaklaşımla sınırlı kalmaya mahkûmdur. Tarihsel olgular, toplumsal-ekonomik formasyonun bütünüyle olan ilişkilenmeleri çerçevesinde ele alındıkları ölçüde tarih yazımı için anlam kazanabilir. Bu kayıt göz önünde bulundurulduğu takdirde biyografik yaklaşım tarihsel inceleme için elverişli yöntemlerden biri olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, bu çalışma ancak 1919 Macar Devrimi tarihinin yazımına bir katkı denemesi olarak değerlendirilebilir.

2 Károlyi'nin ilk biyografisinin başlığı "Kızıl Kont Dedikleri Kişi"dir; bkz. Hegedüs (1967). Kontes Károlyi'nin anılarının kısaltılmış Fransızca çevirisi de benzer bir şekilde "Bana Kızıl Kontes Derlerdi" başlığını taşımaktadır; bkz. K. Károlyi (1980). Bununla birlikte, söz konusu sıfatın Károlyi çiftine savaş yılları sırasında yakıştırıldığı görülmektedir; Katalin Károlyi, 1918 yılında sol feminist hareket içindeki faaliyetleri karşısında dönemin adalet bakanı Vilmos Vázsonyi'nin şu tepkiyi verdiğini belirtmektedir: "Eğer Kızıl Kata entrikalarına devam ederse, onu hapse tıkacağım." Bkz. K. Károlyi (1982a: 240).

ve “1867 Partisi”. “Liberal Parti” ya da “1867 Partisi” ekonomik alanda liberalizmi ve siyasi alanda Avusturya-Macaristan imparatorluğunun sürekliliğinin sağlanmasını savunmakta, büyük finans çevrelerinin ve burjuvazinin desteğini almaktadır. Siyasi programını 1848 Macar Devrimi ve 1849 Bağımsızlık Savaşı’nın bağımsızlıkçı ilkeleriyle özdeşleştiren “1848 Partisi” ya da Bağımsızlıkçı Parti ise özellikle toprak sahiplerinin desteğine sahiptir. Rakip siyasi partinin ekonomik liberalizmine alternatif getirmek için dönemsel olarak popülist bir “sosyal hakların korunması” söylemini benimseyen 1848 Partisi’nin sol siyasete herhangi bir yakınlığının varlığından söz etmek mümkün değildir. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren işçi sınıfı temelinde örgütlenmeye başlayan, XX. yüzyıl başında ise entelektüeller arasında sınırlı da olsa bir çekim gücü haline gelebilen Sosyal Demokrat Parti ise vergi oranına dayalı kısıtlı oy sistemi nedeniyle parlamentoda ve hükümet düzleminde varlık gösterememektedir.

Mihály Károlyi’nin kariyerinin başlangıcında benimsediği siyasi görüşlerin muğlâklığı, dönemin hâkim sınıflarının siyasi partilerinin birbirinden çok kesin çizgilerle ayrılmadığının göstergelerinden biridir. 1901 yılında Liberal Parti listesinden bağımsız milletvekili adayı olan ancak seçilmesi için yeterli oy alamayan genç kont, 1905 seçimlerinde Bağımsızlıkçı Parti önderliğinde Liberal Parti’ye karşı kurulan koalisyonu desteklemiştir. Bu dönemde yaptığı seçimlerde bilinçli bir ideolojik tavrın varlığından söz etmek mümkün değildir, keza Károlyi’nin kendisi de siyasetle aktif olarak ilgilenmeye başlamasının tarihi olarak 1909 gibi geç bir tarihi belirtmektedir (Károlyi, 1923: 43). Kont bu tarihte Bağımsızlıkçı Parti listesinden milletvekili seçilmiş, kendisine önerilen “Macar Ulusal İktisat Derneği” başkanlığını da kısa bir tereddüitten sonra kabul etmiştir. Dönemin toprak sahiplerinin ortak örgütü konumundaki sözkonusu derneğin başkanlığına getirilmesi üzerine, kendisinin adaylığını destekleyen bağımsızlıkçı toprak sahiplerinin beklentilerini boşa çıkarmamak için siyasetle daha etkin bir şekilde etkilenmeye başlamıştır. Bu dönemde birçok konuda Liberal Parti lideri başbakan István Tisza’nın³ görüşlerinden çok farklı bir noktada durmamakta, örneğin, her ne kadar seçim sisteminde bir reform yapılmasının gerekliliğini savunsa da, Mart 1912’de parlamento dışı muhalefet tarafından düzenlenen ve genel oy hakkını savunan grev ve gösterilere mesafeli yaklaşmıştır. István Tisza’ya ve partisine karşı gerçek anlamda bir muhalefet geliştirmeye başlaması ve bu çerçevede demokratik fikirleri benimsemesi ise 1912 yazından sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihte Tisza’nın desteklediği meclis içtüzüğü değişikliklerini kabul etmeyen muhalefet üyeleri zor kullanılarak meclisten uzaklaştırılmıştır. Károlyi, Tisza’nın giderek otoriterleşen hükümetine karşı ancak demokratik meşruiyetle sahip bir meclisin karşı koyabileceği düşüncesiyle demokrat fikirleri benimsemiştir. Başka bir deyişle kontun demokrat konumlanışının temel nedeni toplumsal bir duyarlılık değildir, sözkonusu konumlanış esas olarak siyasi bir taktiğin gereği olarak ortaya çıkmıştır.

3 Kont István Tisza (1861-1918), Macar politikacı, 1867 Partisi lideri. 1903-1905 ve 1913-1917 arasında Macaristan başbakanı.

1913'ten itibaren Bağımsızlıkçı Parti liderliğini yürüten Károlyi, savaşın patlak vermesinden sonra savaş karşıtı bir konumlanış benimsedi. 1916'da partisi içinde ortaya çıkan ayrılıkla birlikte savaş ve hükümet karşıtı politikalarını daha da belirginleştirdi, toplumsal konularda giderek sola açık bir konum benimsedi. Bunun yanında, sosyal demokrasi ile sol burjuva muhalefetle işbirliği içine girdi. Savaşın sonlarına doğru Károlyi Macar muhalefetine en tanınan ismi haline gelecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, imparatorluğun eski siyasi düzeninin bir çıkmazda olduğu görülüyordu. Macaristan'da hükümetin yanında parlamento da güvenilirliğini kaybetmişti, imparator I. Karl nezdinde Habsburg Hanedanı'na olan bağlılığın da temelleri sarsılıyordu. Bu bağlamda Károlyi'nin Bağımsızlıkçı Partisi, Sosyal Demokrat Parti ve Radikal Yurttaş Partisi'nce oluşturulan Ulusal Konsey'in kuruluşu 25 Ekim 1918'de ilan edildi. Bağımsızlıkçı Parti'nin Károlyi tarafından desteklenen kanadı imparatorluk döneminin hâkim sınıflarının görece "ilerici" ve demokrat unsurlarını, Oszkár Jászi⁴ önderliğindeki Radikal Parti Budapeşte'nin radikal burjuva entelektüellerini temsil ediyordu. Sosyal Demokrat Parti ise bu dönemde işçi sınıfının doğrudan doğruya temsilciliğini yapan tek partiydi. Dolayısıyla, farklı sınıflar arasında kurulmuş bir blok görünümü veren söz konusu koalisyon, olası bir burjuva devrimine elverişli bir zemin oluşturunuyordu. Savaşın sonunda tüm meşruiyetini kaybetmiş durumda olan imparatorluk kurumları karşısında Ulusal Konsey alternatif bir meclis görevi yapacaktı. 30 Ekim 1918 gecesi Macar askerlerinin üniformalarından imparatorluk amblemini çıkararak amblemin yerine saraypatı demetleri yerleştirmeleri, gerçekleşmekte olan devrimin simgelerinden biri olacak, bu tarihte başladığı kabul edilen 1918 Macar burjuva demokratik devrimi "Saraypatı Devrimi" olarak anılacaktı. Aynı tarihte Károlyi başkanlığında, bağımsızlıkçı, sosyal demokrat ve radikal bakanları içeren bir hükümet oluşturuldu. Károlyi 16 Kasım'da cumhuriyetin ilanını hazırlayan hükümetin başında yer aldı, Ocak 1919'dan itibaren ise Macaristan'ın geçici devlet başkanlığı görevini üstlendi.

1918 sonbaharında başlayan burjuva-demokratik devrim, savaş sonrası Macaristan'ının siyasi ve toplumsal sorunlarını devralmıştı. Habsburg İmparatorluğu'nun temel bileşenlerinden birini teşkil eden Macaristan Krallığı, Hırvat, Slovak, Rumen ve Almanlar başta olmak üzere birçok halkı içeren bir siyasi yapıydı; imparatorluğun yıkılması ve bağımsız Macaristan'ın kurulmasıyla birlikte, ulusal sorunun gündeme gelmesi gecikmemişti. Devrimci hükümetin kurulmasına paralel olarak Károlyi eski Macaristan Krallığı'nın halklarına bir çağrı yapmış, İmparatorluk döneminde Macar olmayan ulusların ezilmekte olduğunu kabul etmiş, bununla birlikte yeni kurulan hükümetin farklı niteliğine dikkat çekmiş ve Macaristan uluslarına Macaristan'la işbirliği çağrısı yapmıştı. Farklı ulusların bir arada yaşaması çağrısı ulusların kendi kaderini tayin hakkının şovenist saiklerle

4 Oszkár Jászi (1875-1957), Macar sosyolog ve siyasetçi. Ulusal Radikal Yurttaş Partisi kurucusu. Özellikle Orta Avrupa'da ulusal soruna ilişkin teorileriyle tanındı. Károlyi ve Berinkey hükümetlerinde milliyetlerden sorumlu bakan. 1919'dan itibaren Avusturya'ya, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti.

reddedilmesi yoluyla değil, ekonomik argümanlara dayanılarak yapılmıştı. Bununla birlikte, Károlyi'nin ve "milliyetlerden sorumlu bakan" görevini yürüten Oszkár Jászi'nin dile getirdiği özerklik vaatleri ulusları tatmin etmeyecekti.⁵ Bu şekilde, Hırvatistan'dan sonra Slovakların ve Transilvanya Rumenlerinin ayrılma talebinin dile getirilmesi gecikmedi.⁶ İtilaf Devletleri'nin Romanya'ya ve Çekoslovakya'ya verdiği destek ise ulusal sorunu bir dış politika sorunu haline getirecekti.

Dış politika alanında, İtilaf Devletleri'yle yapılacak olan barışın niteliği gündemdeydi. Károlyi hükümeti devrim sonrası Macaristan'ının bağımsız bir devlet olduğunu ve Habsburg İmparatorluğu'nu bağlayan sorumlulukları paylaşamayacağını belirtmekte, Macaristan ve İtilaf Devletleri arasında ayrı bir barış imzalanması gerektiğini savunmaktaydı. İtilaf hükümetleri ise bu soruna sıcak bakmamakta, Macaristan'ı Avusturya-Macaristan'ın bir parçası olarak değerlendirmekteydi. Bu konuda bulunan ara çözüm, Macaristan'la 13 Kasım 1918'de Belgrad'da bir askeri konvansiyon imzalanması, barış görüşmelerinin ise sonraki bir tarihe ertelenmesi olmuştur. Bununla birlikte Macar hükümeti Ocak 1919'da Paris'te başlayan barış konferansına çağrılmayacaktır. Konferans sırasında Romanya ve Çekoslovakya lehine Macaristan sınırlarında tek taraflı olarak yapılan düzenlemeler ise Mart 1919'da Károlyi'nin ve Macar hükümetinin istifasını hazırlayan krize yol açacaktır. Károlyi'nin bu tarihe kadar İtilaf Devletleri'nin desteğini aramaktan vazgeçmemesi ise, başta Horthy⁷ rejimi olmak üzere çeşitli kaynaklar tarafından ağır eleştirilere uğramasına neden olmuştur. Károlyi Fransa'ya ölçsüz bir bağlılık göstermekle, hatta "İtilaf Devletleri'ne ülkeyi satmakla" suçlanmıştır. Oysa dönemin diplomatik yazışmaları Károlyi'nin İtilaf'la olan yakınlığının da esas olarak bir taktik temelde ortaya çıktığını göstermektedir. Savaş yılları boyunca Avusturya-Macaristan'da (ve onun müttefiki Almanya'da) hâkim olan militarizme karşı İtilaf Devletleri'nin söylem düzleminde temsilciliğini yaptığı demokrasi fikirlerini savunan Károlyi, 1918 Devrimi'ni izleyen süreçte burjuva demokratik dönüşümleri İtilaf Devletleri himayesinde yapmaya çalışmıştır. Bununla birlikte, başta Fransa olmak üzere İtilaf hü-

5 Jászi, 1918 başında kaleme aldığı ve Ekim 1918'de yayımladığı *Monarşinin Geleceği* başlıklı kitabında Habsburg İmparatorluğu'nun beş parçalı bir konfederasyona dönüştürülmesini savunuyordu. Bu öneriye göre Macaristan'ın Hırvatistan haricindeki toprak bütünlüğü korunacak, Macaristan sınırları içindeki Rumenlere ve Slovaklara ise kültürel ve idari özerklik tanınacaktır. Bkz. Jászi (1988). Kısmen 1848 Devrimi'nin başlıca liderlerinden Lajos Kossuth'un, kısmen de Karl Renner'in ve Avusturya Marksistlerinin çalışmalarından etkilenen bu görüşler 1918 Devrimi'nde resmi görüş haline gelmişti.

6 Günümüzün Slovakya'sına tekabül eden bölge 1918 öncesinde Macaristan Krallığı'nın parçasıdır. 1918'de ise Macaristan'dan ayrılmış, Bohemya ve Moravya ile birleşerek Çekoslovakya'yı oluşturmuştur. Benzer bir şekilde, günümüz Romanya'sının bir kesimini oluşturan Transilvanya, 1918 öncesinde Macaristan'a bağlıdır. Günümüz Hırvatistan'ının kuzey kesimleri ise tarihsel olarak Macaristan'a bağlıdır, ancak bölge 1868-1918 arasında krallık içinde idari bir özeğe sahip olarak varlığını sürdürmüştür.

7 Avusturya-Macaristan donanması subaylarından Miklós Horthy (1868-1957), monarşinin son günlerinde tümamiral rütbesine yükseltildi. Haziran 1919'dan itibaren, Szeged şehrinde kurulan karşı-hükümette Savaş bakanı olarak görev aldı. Konseyler Cumhuriyeti sonrasında karşı devrimin ve beyaz terörün başlıca yöneticilerinden oldu. 1 Mart 1921'den Naziler tarafından istifaya zorlandı. 15 Ekim 1944 tarihine kadar "kral naibi" unvanıyla fiilen Macaristan devlet başkanlığı görevini yürüttü. Anıları için bkz. Horthy (1953).

kümetlerinin Macar aristokrasisini şovenizm ve militarizm yanlısı olarak görmesi, Macaristan-İtilaf Devletleri yakınlaşmasını engellemiştir.

İç politika alanında, Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen bir dizi “halk yasası”yla burjuva demokratik devrimin temelleri oluşturulmuş, genel oy hakkına, basın özgürlüğüne ve çalışma haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Hükümette sosyal demokratların ve radikal burjuva partisinin varlığından rahatsız olan bir grup Bağımsızlık Partisi üyesi bakanın istifası, devrimin sola kaymasına elverişli bir zemin hazırlamıştır. Ocak 1919’da Károlyi’nin geçici devlet başkanlığına getirilmesi ve Dénes Berinkey⁸ başkanlığında yeni bir hükümet kurulmasıyla başlayan dönemde burjuva demokratik dönüşümlerin radikalleştiği görülmüyordu. Söz konusu dönüşümler arasında en önemlisi, kuşkusuz, toprak reformu girişimidir.

Macaristan Krallığı’ndan devralınan toprak mülkiyeti sistemi, toprak reformunu burjuva devriminin başlıca iç sorunu haline getirmişti. İmparatorluk döneminin son yıllarında sekiz yüz aristokratın Macaristan topraklarının %15’ine sahip olduğu görülmüyordu. Toplam tarımsal nüfusun %0,16’sını oluşturan büyük toprak sahipleri, toprakların %32’sinin mülkiyetini elinde bulunduruyordu. Tarımsal nüfusun yarısını oluşturan fakir köylü nüfus ise toprakların %5,8’ine sahipti. Tarım işçilerinin oranı ise %25 oranında seyrediyordu (Hanák, 1978: 428-431). Büyük toprak sahiplerinin hâkim olduğu bu tarımsal mülkiyet sisteminin dönüştürülmesi projesi, devrimin ilk günlerinden beri gündemdedir, bununla birlikte farklı siyasi partilerin reforma karşı çıkması nedeniyle toprak reformunun gerçekleştirilmesi gecikmiştir. Toprak reformuna Kilise temsilcilerinin ve büyük toprak sahiplerinin yanında, sosyal demokratların bir kısmı da karşı çıkmaktaydı. Kasım 1918’de kurulan Komünist Parti de benzer bir konumlanışı benimsiyordu. Gerek sosyal demokrasinin sol kanadının, gerekse komünistlerin toprak reformuna karşı çıkışının temel nedeni, olası bir reformun yol açacağı toprak dağıtımının kırdaki küçük toprak sahibi sayısını artıracacağı, bu durumda muhafazakâr (hattâ karşı devrimci) bir odağın oluşmasına neden olacağı yönündeki düşünceydi. 1918 sonundan itibaren köylüleri devrim sürecine dâhil etmek için toprak reformundan başka bir çare olmadığı sonucuna varan sosyal demokratlar bu konumlanışı terk etmişlerdir. Komünistler ise toprak reformuna karşı çıkmaya ilerleyen aylarda da devam edeceklerdir. Bu tartışmalar bağlamında 18 Şubat 1919’da toprak reformu kanunu yürürlüğe konmuş, Aynı hafta içinde Mihály Károlyi Kápolna yöresinde kendi sahip olduğu toprakları topraksız köylülere dağıtarak reformu başlatmıştır. Bununla birlikte, toprak reformu Kápolna ile sınırlı kalacak, sonraki ay boyunca yaşanan gelişmeler bu yönde daha çok adım atılmasını engelleyecektir.

Gerek toprak reformu konusunda, gerekse diğer siyasi açılımlar konusunda burjuva-demokrat liderler ve komünistler arasındaki gerilimlerin varlığına rağmen, Károlyi ve Berinkey muhafazakâr politikacılar tarafından komünistlerin yükseli-

8 Avukat Dénes Berinkey (1871-1948), 1918 Devrimi sonrası Károlyi hükümetinde Adalet Bakanı; Károlyi’nin geçici devlet başkanlığına getirilmesinden itibaren (Ocak 1919) hükümet başkanı.

şine zemin hazırlamakla suçlanıyordu. Gerçekte, burjuva demokrasisinin sol bir yönelime girdiği 1919 yılında bile hükümet giderek artan komünist propaganda faaliyetlerini engellemek için çaba göstermekteydi. Bu doğrultuda, 20-21 Şubat 1919 gecesi Béla Kun da dâhil olmak üzere elli kadar komünist parti üyesi tutuklandı. Bu şekilde, Károlyi rejiminin kısa bir süreliğine Batı Avrupa basınının güvenini kazandığı görülmektedir.⁹

B. "Vix Notası": İtilaf Devletleri Eliyle Burjuva-Demokratik Macaristan Cumhuriyetinin Sonu

Macaristan'ın kısa süreli burjuva devriminin sona ermesine yol açan, esas itibariyle, bir diplomatik krizdir. Fransa ordusundan Yarbay Fernand Vix, 20 Şubat 1919 sabahı, Britanya, İtalya, Amerika ve Fransa ordularından birer temsilciyle birlikte, Macar hükümetine bir nota iletti.¹⁰ Nota, kısa bir süre önce İtilaf orduları bünyesinde kurulan "Macaristan ordusu"nun geçici komutanı General De Lobit tarafından imzalanmıştı, ancak Macar toplumsal hafızasında Vix'in adıyla kalıcılacaktı. De Lobit, Károlyi'ye hitaben yazdığı notada, Macar devlet başkanını Paris Barış Konferansı'nda 26 Şubat 1919'da alınan karardan haberdar ediyordu. Konferansın "devam etmekte olan çalışmaları engelleyebilecek her türlü çatışmayı önlemek amacıyla" aldığı bu karara göre, Macaristan ve Romanya arasındaki alanda Macar ve Rumen silahlı kuvvetlerinden arındırılmış, ancak önemli noktalarının İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bir bölgenin tahsis edilmesi öngörülmüyordu (De Lobit, 1919a: 445). Bunun yanında, notada Yarbay Vix'e söz konusu kararın ayrıntılarını uygulama görevi verildiği belirtiliyor ve bahsedilen tarafsız bölgenin sınırları açıklanıyordu. Bu kararın uygulanması, Macar devletinin büyük bir alan üzerinde denetimini kaybedeceği anlamına geliyordu: bu alan içinde Nagyároly ve Nagyvárad gibi, Rumen ve Macar halklarının birlikte yaşadığı Transilvanya ve Partium¹¹ şehirlerinin yanında, Szeged, Békéscsaba ve Debrecen gibi Macar nüfusun ağırlıklı olduğu büyük şehirler de bulunmaktaydı. Diğer yandan, Barış Konferansı kararı uyarınca, Romanya ordusu Ocak 1919'da işgal ettikleri toprakları batıya doğru genişletme hakkı kazanıyordu. Tarafsız bölgenin mülki idaresi ise İtilaf Komutanlığı denetimi altında olmak kaydıyla, Macar hükümetine bırakılmıştı.

De Lobit, Károlyi'den Macar ordusunun tarafsız bölgeyi boşaltacağı son tarihi Vix'e kırk sekiz saat içinde bildirmesini istiyordu. Çekilme hareketi 23 Mart'ta başlamalı ve on gün içinde tamamlanmalıydı. Károlyi ertesi gün Vix'e ilettiği bir

9 Örneğin dönemin Fransa'sının başlıca gazetelerinden *Le Temps*, komünistlerin 1 Mayıs 1919'da bir devrim gerçekleştirme hazırlığı içinde olduğunu belirtir ve Károlyi rejiminin, Sovyet hükümetiyle ilişki içinde bulunan Macar komünistlerine karşı bir denge ve istikrar unsuru olduğunun altını çizer. Bkz. *Le Temps*, (02.03.1919; 04.03.1919).

10 Fernand Vix (1876-1941) 26 Kasım 1918'de göreve başlayan ve Macaristan'daki siyasi ve askeri durumu gözlemleyerek İtilaf devletlerine (filen Fransa'ya) bilgi iletmekle yükümlü olan İtilaf Askeri Misyonu'nun başkanıydı.

11 "Partium Regni Hungariae" (Lat. "Macar Krallığının Parçaları"), resmen Transilvanya Prensiği'ne bağlı olmamasına rağmen Prenslük tarafından yönetilen bölgelerdir; XIX. yüzyılda Macar idari yapısına entegre edilmiş, 1920'den sonra Romanya'ya bağlanmıştır.

yazıda, notayı Macar hükümetine ilettiğini belirtti (Károlyi, 1919a: 448). Ancak hükümet “Barış Konferansı’nın kararını benimseyecek ve bu kararın uygulanmasına yardımcı olacak durumda değildi”, zira bu karar, 13 Kasım 1918’de İtilaf Orduları Komutanlığı ve Macar hükümeti temsilcileri arasında imzalanan Belgrad Sözleşmesi’nin, İtilaf Devletleri’nin Macaristan’ın içişlerine karışmayacağını öngören hükmüne aykırıydı. Aynı metinde Károlyi Macar hükümetinin istifa ettiğini bildiriyordu, bu olayı, aynı günün (21 Mart 1919) ilerleyen saatlerinde kendi istifası izleyecekti.

Yukarıda belirtildiği gibi, “Vix notası” İtilaf’ın farklı devletlerini temsil eden subayların oluşturduğu bir heyet tarafından Károlyi’ye sunulmuştu, bunun amacı büyük bir ihtimalle Macar hükümetini ve kamuoyunu, alınan kararın sorumluluğunun yalnızca Fransa’ya ait olmadığını göstermekti. Bununla birlikte, bu önleme rağmen Macar kamuoyu Fransa’yı karardan (ve bunun sonucu olarak Károlyi’nin ve Berinkey hükümetinin istifa etmesinden) sorumlu tutmakta gecikmedi. General De Lobit, İtilaf’ın Doğu Ordusu’nun başkomutanı General Louis Franchet d’Esperey’e gönderdiği bir telgrafta bu durumu özetliyordu. De Lobit’e göre Macaristan’daki Fransa düşmanı duyguların nedeni “Macaristan’da Barış Konferansı’nın kararlarını uygulamakla görevlendirilmiş bulunan Fransız Ordusu’nun [bu kararların] sorumluluğunu Macar kamuoyu önünde yalnız başına taşımak zorunda olması” idi, diğer İtilaf güçlerinin varlığı ne işgal orduları, ne de komisyonlar içinde söz konusu değildi. De Lobit (1919b: 484) Fransa’nın bölgede “jandarmanın sevimsiz rolünü” oynarken diğer güçlerin siyasi kararlara katılmakla birlikte kamuoyu önünde simpati kazandığını sözlerine ekliyordu.

Generalin gözlemlediği bu durum, Macaristan halkının Fransa’nın temsil ettiği burjuva demokrasisine ve Batı Avrupa’ya olan güveninin sarsıldığı şeklinde de yorumlanabilir. Fransa hükümeti, XIX. yüzyıl sonundan savaşın bitimine kadar Almanya’yı militarizmle ve otoritarizmle suçlamış, ulusların kendi kaderini tayin hakkı başta olmak üzere demokratik hakların savunuculuğunu yapmıştır. Károlyi başta olmak üzere Macaristan’ın aristokrat ve burjuva muhalefet çevrelerini cezbeden bu söylemin sınırları, 1918 sonbaharında kurulan Macaristan Cumhuriyeti’ne karşı Fransa’nın takındığı soğuk tutumla ortaya çıkmış, Vix Notası ile geline süreçte ise tam olarak belirginleşmiştir. Bu süreç içinde Batı yönelimli burjuva-demokrat bir çözümün çıkmazının anlaşılması, Macaristan’da proletarya diktatörlüğünün kurulmasına zemin hazırlayan etkenlerden biridir.

C. Károlyi’nin İstifası ve “İktidarın Devredilmesi”

Önceki bölümde görüldüğü gibi, Károlyi Vix Notası’na verdiği yanıtta Macar hükümetinin İtilaf güçlerinin taleplerini yerine getiremeyeceğini belirtmişti. Hükümet varolan koşullar altında büyük güçlere karşı silahlı bir direniş düzenlemeyi de göze alamazdı. Bu durumda Berinkey hükümetinin önündeki tek çözüm, istifa idi. 20 Mart 1919’da ortaya çıkan fikir, yeni hükümetin sosyal demokrat ağırlıklı olarak

kurulması yönündeydi. Sosyal demokratlar Batı Avrupa işçi partileriyle ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti kurabilecekleri ilişkiler sayesinde uluslararası alanda daha sağlam bir konum elde edebilirdi (Károlyi, 1982: 164; Nagy, 1991: 126). Károlyi'nin de savunduğu bu fikir, burjuva demokrat hükümetin uluslararası destekten ne derecede yoksun olduğunu göstermektedir. Devletlerarası düzlemde karşı karşıya kalınan yalıtılma durumunun ötesine geçmek için tek çözüm olarak, sosyal demokratların uluslararası işçi hareketiyle kuracağı ilişkiler görülmüştür.

Károlyi 20 Mart akşamı hükümet toplantısına katıldı ve bütünüyle sosyal demokratlardan oluşan bir hükümetin kurulmasını arzuladığını bu toplantı sırasında açıkladı. Zsigmond Kunfi¹² bu hükümette başbakanlık görevini yürütecekti. Károlyi aynı akşam Kunfi'ye bu projeden bahsetti, ancak sosyal demokrat lider belirgin bir yanıt vermedi. Gerçekte, Sosyal Demokrat Parti yöneticileri ve hapistelerde bulunan komünist liderler arasında gizli bir anlaşmaya varılmıştı; bu anlaşma Sosyal Demokrat Parti ile Komünist Parti'nin birleşmesine ve proletarya diktatörlüğünün kurulmasına temel oluşturacaktı (Károlyi, 1982: 165).¹³ İlerleyen yıllarda Kontes Károlyi¹⁴ anılarında bu anlaşmanın gizli tutulmasının Mihály Károlyi'yi çok şaşırttığını yazacaktı: Kont, böyle bir anlaşmayı haber aldığı takdirde, proletarya diktatörlüğünün ilan edilmesinin gerekli olduğunu düşünmemesine rağmen, emekçilerin kararına saygı gösterecekti. Üstelik kontese göre Mihály Károlyi'nin bu konudaki kararlılığından Kunfi de haberdardı (K. Károlyi, 1978a: 207).

Sosyal demokratların ve komünistlerin planladıkları süreçten habersiz olan Károlyi, aralarında Béla Kun'un da bulunduğu komünist mahkûmların serbest bırakılmasına izin verdi; Károlyi'nin bu hareketi, sosyal demokrat bir hükümetin kurulmasının planlandığı bir dönemde işçi hareketine verilen bir taviz olarak yorumlanabilir. 21 Mart 1919 günü Károlyi Berinkey başkanlığındaki hükümetin son toplantısına katıldı. Aynı gün ilerleyen saatlerde Mihály Károlyi imzalı bir metin yayınlandı. Bu metinde kontun iktidarı "Macaristan halklarının proletaryasına" devrettiği ilan ediliyordu. Metnin yayınlanmasını takiben Komünist Parti ve Sosyal Demokrat Parti'nin tek bir örgütte birleştiği açıklandı. Bu olay, Konseyler Cumhuriyeti olarak adlandırılan proletarya diktatörlüğü deneyiminin başlangıcıydı.

"İktidarın devredilmesi" konusu, Károlyi'nin proletarya diktatörlüğüne geçişte oynadığı role ilişkin büyük bir tartışmaya yol açtı. Tartışmaya konu olan açıklama 21 Mart'ta Pál Kéri¹⁵ tarafından hazırlanmış ve Károlyi'ye imzalaması için sunulmuştu (Hajdu, 1978: 330). Bununla birlikte, sonraki dönemlerde Károlyi kendine

12 Zsigmond Kunfi (1879-1929), sosyal demokrat lider; 1918 Devrimi sonrasında Sosyal Güvenlik Bakanı, Ocak 1919'dan itibaren Milli Eğitim Bakanı. 1919 Konseyler Cumhuriyeti döneminde Kamu Eğitimi Halk Komiseri.

13 Henüz Mart 1919 başında, hapistelerde bulunan Béla Kun sosyal demokrat temsilcilerle, olası bir birleşmenin şartlarını tartışmaya başlamıştı. Bkz. Kun (1919a: 99).

14 Kontes Katalin Andrássy-Károlyi (1898-1985), XIX. yüzyılın ikinci yarısının önde gelen Macar politikacılarından Gyula Andrássy'nin torunu, imparatorluğun son döneminin muhafazakâr politikacılarından Genç Gyula Andrássy'nin yeğeni ve üvey kızıydı. 1914'te Mihály Károlyi ile evlendi. Eşine 1919-1946 arasında ve 1949 sonrasında sürgünde eşlik etti. Kontun ölümünden sonra, 1963'te Macaristan'a döndü. Anıları için bkz. K. Károlyi (1978a, 1978b).

15 Pál Kéri (1882-1961), gazeteci, radikal demokrat, daha sonra sosyal demokrat gazeteci; Károlyi'nin yakını.

sunulan bu metni imzaladığını reddetmiştir. Anılarında, bizzat kendisinin komünist destekli bir sosyal demokrat hükümetin kurulmasını önerdiğini belirtir, ancak söz konusu metinden haberdar olmadığına da altını çizer. Bununla birlikte, yapılanın bir “oldubitti” niteliği taşıdığı ve yeni hükümetin meşruiyete ihtiyacı olduğu gerekçesiyle, metnin yayınlandığı tarihte açık bir yalanlamaya gitmekten kaçınmıştır (Károlyi, 1982: 164-166).

İktidarın proletaryaya devredilmesine ilişkin söz konusu bildiri, ilerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, Károlyi’nin komünistlerle yaptığı “işbirliği”nin “kapanıtı” olarak kullanılmıştır.¹⁶ Oysa Béla Kun’un bu konuda yaptığı açıklamalar da Károlyi’yi doğrular niteliktedir. Kun’a göre (1920: 300) “Kont Mihály Károlyi’nin burjuva cumhuriyetinin başkanlığından istifasıyla diktatörlüğün ilanının aynı zamanda gerçekleşmesi, olaya Konseyler Cumhuriyeti’nin ilanı için komünistler ve Károlyi arasında bir anlaşma olduğu görünümü verdi”. Kun, bu bakış açısının yanlış olduğunu belirtiyor ve sosyal demokratlar ile komünistlerin yaptığı gizli anlaşmadan Károlyi’nin haberdar olmadığına dikkat çekiyordu. Komünistler Berinkey’in istifasını geç bir aşamada, yeni hükümetin kurulduğu sırada haber almışlardı; Károlyi’nin istifa edip etmediğini ise bilmiyorlardı, üstelik bu konu Kun’un deyişiyle onları “pek de ilgilendirmiyordu”. Dolayısıyla Károlyi’nin bilerek ve isteyerek proletarya diktatörlüğünün yolunu açtığı yönündeki tezin dayanağı olduğunu söylemek mümkün değildir.

II. Konseyler Cumhuriyetinin Yüz Otuz Üç Günü

“Macaristan Konseyler (Sovyetler) Cumhuriyeti” 21 Mart ve 1 Ağustos 1919 tarihleri arasında varlık gösterdi ve daha sonraları “Béla Kun’un yüz otuz üç günü” adıyla tanındı. Bu tarihsel dönem, her ne kadar 21 Mart ve 1 Ağustos 1919 arasındaki kısa zaman dilimine sıkışmış görünse de, Bolşevik Devrimi’nden sonraki ilk sosyalist devrim sürecine tekabül etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.¹⁷ Konseyler Cumhuriyeti deneyimi ilerleyen sayfalarda iki aşamada incelenecektir. İlk olarak bu kısa dönemin genel özellikleri ortaya konacak, ikinci alt bölümde ise Károlyi’nin bu dönemdeki faaliyetlerine değinilecektir.

16. XX. yüzyılın son çeyreğinin bazı araştırmacıları bile bu konuda hatalı bir inceleme yapmaktadırlar. Örneğin André P. Donneur, Kont Károlyi’nin proletaryanın yöneticilerine iktidarı “adeta bir tepsi üstünde” sunmak için bizzat hapishaneye gittiğini yazar ve bu tabloyu, tepedeki yöneticilerin yaşanan kriz üzerine kendi iktidarlarından vazgeçmelerinin çarpıcı bir örneği olarak yorumlar (Donneur, 1977). Bu tahlilin, tarihsel olguların karmaşık bağlantılarını yansıtmaktan uzak olduğu açıktır.

17. Macar komünist lider Béla Kun (1886-1939), gençliğinde sosyal demokrat eğilimli bir gazeteciyken, 1917 Ekim Devrimi sırasında, savaş esiri olarak bulunduğu Rusya’da Bolşevizmi benimsedi. Birinci Dünya Savaşı sonunda Macaristan’a dönerek Macaristan Komünist Partisi kurucuları arasında yer aldı. Konseyler Cumhuriyeti döneminde İçişleri Halk Komiseri olarak görev yaptı, karşı devrim döneminde sürgüne gitti ve Moskova’ya yerleşti. 1920 ve 1935 arasında Komünist Enternasyonal yönetiminde yer aldı.

A. Konseyler Cumhuriyeti'nin İç ve Dış Politikası: Genel Hatlar

Konseyler Cumhuriyeti üzerine tarih yazımının temel sorunlarından biri, Macar toplumunun Bolşevik fikirler çerçevesinde dönüşümünün temellerine ilişkindir. 1919 Macaristan'ında proletarya diktatörlüğünün ilanı kitlesel bir devrimci hareketlenmenin sonucu olarak değil, partiler arası bir iktidar değişiminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, 1918 devriminin liderlerinin, 21 Mart 1919'u bir devrim olarak nitelemekten kaçınmalarına neden olmuştur. Örneğin Károlyi'nin yakın çalışma arkadaşlarından Vince Nagy'e¹⁸ göre Birinci Dünya Savaşı sonrasında Macaristan'da tek bir devrim, Saraypatı Devrimi gerçekleşmiştir. Demokratik ve kansız özellikleriyle ön plana çıkan bu devrim, Ferenc Rákóczi'nin ve Lajos Kossuth'un¹⁹ önderliğindeki halk hareketleriyle tarihsel bir süreklilik içindedir. Nagy (1991: 102), Kun'un gerçekleştirdiği "sözde devrim" in ise gerçekte bir darbeden ibaret olduğunu savunur. Üstelik bu tespit bizzat Béla Kun tarafından da paylaşılmaktadır. Komünist Parti liderine göre, dönemin özgüllükleri (sınıf iktidarı yerine parti iktidarının söz konusu olması) proletarya diktatörlüğünün ilanına "bir tür darbe özelliği" kazandırmıştır. Ancak Kun'a göre bu darbeyi hazırlayanlar, Bağımsızlık Partisi ve radikal Parti üyesi eski koalisyon ortaklarını aldatma amacındaki sosyal demokratlardır. Özetle, Kun'a göre (1927b: 312) 21 Mart'ta gerçekleşen "oportünizmden kaynaklanan bir devrimci darbe" dir.

Bununla birlikte, Konseyler Cumhuriyeti yöneticileri Macaristan'ın siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını devrimci bir dönüşüme uğratabilecek önemler almakta gecikmemişlerdi. Bakanlar konseyi, Bolşevik Devrimi dönemi Rusya örneğinde olduğu gibi, yerini bir "halk komiserleri konseyi"ne bıraktı. Konsey başkanı olarak bir sosyal demokrat olan Sándor Garbai'nin görev yapmasına rağmen, bu dönemin önde gelen siyasi liderinin, Dışişleri Halk Komiserliği görevini üstlenen Béla Kun olduğu rahatlıkla söylenebilir.

27 Mart ve 4 Nisan tarihleri arasında yayınlanan bir dizi kararnameyle şirketlerin ve fabrikaların kamulaştırılması, finans kuruluşlarının millileştirilmesi, eğitimin modernleşmesi, işçi ücretlerinin artırılması ve günlük toplam çalışma süresinin sekiz saatle sınırlandırılması gibi konularda önemli adımlar atıldı. Bu dönüşümleri taçlandıran ise, 3 Nisan'da toprak mülkiyetinin toplumsallaşması konusunda bir kararnamenin yayınlanması oldu. Buna göre, 75 dönümden büyük araziler millileştiriliyor, bu şekilde büyük ve orta ölçekli toprak mülkiyetine son veriliyordu (Romsics, 2005: 125-126). Tarihçi Ignác Romsics (1979: 58), bu politikanın toprak paylaşımını engellediğine ve aynı zamanda millileştirilmiş topraklar üzerinde tarım kooperatiflelerinin ve devlet çiftliklerinin oluşturulduğuna dikkat çeker ve bu

18 Vince Nagy (1886-1965), avukat, Macar siyasetçi. 1917-1918 arasında Bağımsızlık Partisi milletvekili. 12 Aralık 1918'den 21 Mart 1919'a kadar İçişleri Bakanı. İki savaş arası dönemde Horthy rejimine karşı demokrat muhalefetin üyesi.

19 II. Ferenc Rákóczi (1676-1735), Transilvanya Prensi. 1703 ve 1711 arasında Habsburg iktidarına karşı düzenlenen Macar isyanının lideri. 1711'de sürgüne gitti ve son olarak Tekirdağ'a yerleşti. Lajos Kossuth (1802-1894), Macar siyasetçi, 1848 Macar Devrimi'nin başlıca lideri.

politikanın bir yandan Karl Kautsky'nin, diğer yandan da Rusya'daki sol komünistlerin küçük köylü üretimini göz ardı eden fikirlerinin etkisi altında kaldığını savunur. Béla Kun (1919b: 178) ise izlenen tarımsal politikanın temellerini şu şekilde açıklamaktadır: "Tarım sorununun çözümüne gelince, bu konudaki eserimizden gurur duymak için şimdiden nedenlerimiz var. Elverişli şartlara bağlı olarak, kolektif tarımın bizde bir ütopye olmamasını sağladık; tarım bölgelerimizin önemli bir kısmı kolektif çalışma rejimine geçti bile". Her durumda, tarımsal alanda mil-lileştirme politikasının, Károlyi'nin devlet başkanlığı döneminde başlatılan toprak reformu politikasını sona erdirdiği söylenebilir: Büyük toprakların bölünerek köylülere dağıtılması sürecinin sona ermesi, köylü kitleler arasında azımsanamayacak bir hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Bu hoşnutsuzluk, karşı devrimin köylüler arasında bulacağı desteğin başlıca temellerinden birini oluşturmuştur.

Macaristan Konseyler Cumhuriyeti'nin dış politikası, gerek dönemin koşullarına, gerekse imparatorluk ve burjuva devrimi dönemlerinden devralınan sorunlara bağlı olarak, kaygan bir zemine oturmaktadır. Tarihçi Miklós Molnár (1977: 97), Konseyler Cumhuriyeti dış politikasının üç temel ilke üzerine inşa edildiğini belirtir:

- (1) Macaristan'ın İtilaf Devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşması'nın muadili bir anlaşma yapması;
- (2) Ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ilkesinden vazgeçilmesi, dolayısıyla geçmişte Macaristan Krallığı'na ait olup bağımsızlığını kazanan ya da başka bir ülkeye bağlanmayı seçen bölgelerin seçimlerine saygı gösterilmesi;
- (3) Ülkenin geri kalan bölgelerinin, bir Macaristan Federatif Konseyler Cumhuriyeti yaratılması yoluyla muhafaza edilmesi.

Romsics'e göre (1979): 59, Konseyler Cumhuriyeti'nin Károlyi hükümeti de dâhil olmak üzere kendinden önce gelen Macar hükümetleriyle olan temel farkı, Macaristan'ın toprak bütünlüğü ilkesinden vazgeçmesidir. Konseyler Cumhuriyeti, Macaristan'ın da içinde yer alacağı bir dünya devrimi perspektifinden hareketle, halkların kendi kaderini tayin hakkını tanımakta herhangi bir sakınca görmemektedir. Bu şekilde, Macaristan'dan ayrılmak gibi bir talebi olmayan Ruten ve Alman nüfus, topraksal, bölgesel ve ulusal özerklik elde etmiştir. Ulusal soruna ilişkin ilginç bir deneyim ise Slovakya'da yaşanmıştır: Konseyler rejimi Mayıs-Haziran 1919'da Slovakya'da bir askeri harekât düzenlemiş ve Prešov merkezli bir Slovak Konseyler Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır.²⁰ Bu cumhuriyetin ilanıya, Macar Konseyler Cumhuriyeti eski Macar Krallığı topraklarını yeniden ilhak etme niyetinde olmadığını ve ulusların kendi kaderini tayin hakkına saygı gösterdiğini kanıtlama çabasını göstermiştir.

İtilaf Devletleri ile ilişkiler konusunda ise, Béla Kun ve diğer yöneticiler, Konseyler Cumhuriyeti politikasının İtilaf Devletleri'nin politikalarıyla ters düşmediği teminatını vermekte gecikmemişlerdir. Bir Alman gazetesinin muhabiriyle yaptığı görüşme-
de "Macar Konseyler Cumhuriyeti kendini İtilaf ile savaşta olarak kabul ediyor mu?"

20 Slovak Konseyler Cumhuriyeti'ne ilişkin olarak bkz. Marès (2005: 333-334); Toma ve Kováč (2001: 72-77).

sorusuna yanıt veren Béla Kun (1919c: 125-126), şu sözleri sarf ediyordu: “Tam aksine. Askıda bulunan tüm sorunların İtilaf ile en barışçı yoldan çözüleceğine güveniyoruz”. Fransız yetkililer de İtilaf’a ilişkin bu olumlu görüşler konusunda haberdar edilmişti. General De Lobit (1919c: 518), Franchet d’Esperey’e yeni hükümetin “İtilaf ile ilişkileri kesmeye pek hazır olmadığını”, tam tersine onunla ilişkiler kurma niyetinde olduğunu yazıyor ve bu yakınlaşma isteğinin nedenlerini şu şekilde ortaya koyuyordu: “[Macar hükümetinin] İtilaf ile olan güncel ilişkilerine getirdiği düzenlemelerden, Rus Bolşevizmiyle olan birliğinin, en azından önümüzdeki süre içinde, bazı zorluklar arz ettiği sonucunu çıkarabiliriz”. Bununla birlikte, Macaristan’ın İtilaf ile olan ilişkilerinin düzeyi gerilemeye başlamakta gecikmedi. Orta Avrupa’nın merkezinde bir proletarya diktatörlüğü rejiminin varlığına tahammül edemeyecek durumda olan İtilaf Devletleri, Konseyler Cumhuriyeti’ne karşı Çek-Slovak ve Rumen saldırılarına destek vermiştir. Bu saldırılar, rejimin köylü nüfus başta olmak üzere toplumun belirli kesimleri tarafından benimsenmemesiyle birlikte, Konseyler Cumhuriyeti’nin 1 Ağustos 1919’da son bulmasının başlıca nedenlerinden biri olacaktır.

B. Mihály Károlyi ve Devrimci Hükümet

Macaristan’da proletarya diktatörlüğünün kurulması Károlyi çifti için kimi zorluklar yarattı. Kontes Károlyi anılarında (1978a: 210) 21 Mart gecesi hissettiklerini aktarır: “Dedemin²¹ hayaleti beni lanetlemek için ortaya çıkacak mıydı? Henüz elli yıl geçmemiştir ki, hayatının eseri yıkılmaya başladı”. Bu satırlar, kontesin Saraypatı Devrimi’ni belirli ölçüler içinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile süreklilik içinde gördüğünü göstermektedir. Bu çerçevede, eski rejimle olan gerçek kopuşun, Avusturya-Macaristan mirasının tam anlamıyla reddinin, Károlyi çiftinin gözünden bakıldığında, burjuva devrimi ile değil, proletarya diktatörlüğü ile gerçekleştiği söylenebilir.

Bu bağlamda, Károlyi çiftinin komünistlerle olan ilişkileri hassas bir nitelik kazanıyordu. Ancak, dönemin anıları ve yazışmaları, Károlyi çiftinin komünistlere belirli bir sempati duyduğunu da göstermektedir. Kontes Károlyi anılarında şunları yazmaktadır: “Her ne kadar komünistler düşüşümüze neden olsa da, onların ideolojisi için bir sempati besliyordum ve yurtsever duygularla dolu olan, Batı emperyalizmine karşı konumlanmış bu tuhaf Bolşevizmi heyecanla karşılıyordum” (K. Károlyi, 1978a: 209). Benzer bir şekilde Mihály Károlyi (1919b: 450) de kızkardeşine yazdığı bir mektupta Béla Kun ve diğer komünist yöneticilerle konuştuğunu yazdıktan sonra bu “umut dolu” insanlara duyduğu sempatiyi gizlemez ve bizzat kendinin de bir rejim değişikliğinden yana olduğunu belirtir.

Károlyi’nin yeni hükümetle kurduğu ilişkiler Fransız diplomat ve askerlerinin

21 Kont Gyula Andrássy (1823-1890), Macar siyasetçi. 1848 Macar Devrimi’ne katıldı, 1851’de ihanet suçu dolayısıyla mahkûm edildi ve giyaben asıldı. 1858’de affedildi ve Macaristan’a döndü. 1867 ve 1871 arasında başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini yürüttü. Habsburg monarşisini Avusturya-Macaristan adı altında ikili bir imparatorluğa dönüştüren 1867 tarihli yasa onun başbakanlığı sırasında hazırlandı. 1871-1879 arasında “İkili Monarşi”nin dışişleri bakanlığı görevini yürüttü.

ilgisini çekmekte gecikmedi. Fransız subay Rogier (1919: 495), 25 Mart'ta İtilaf'ın Macaristan Ordusu komutanlığını, bu konuda bilgilendiriyordu. Bunun yanında, Károlyi'nin yakın çevresinden bazı kişiler de Konseyler Cumhuriyeti yöneticileriyle ilişki içindeydi. Örneğin Károlyi ailesinin Fransızca öğretmenliğini yapan Edmond Noiseux Konseyler Cumhuriyeti döneminin başında Béla Kun ile irtibat kurmaya çalışmış ve Fransız yetkililere Kun'un "çok uzlaşmacı bir tutum sergilediği ve İtilaf'la ilişkide kalmayı yürekten arzu ettiğini" bildirmişti (Anonim, 1919: 518).

Rejimin yapısıyla ve ideolojisiyle ilgili olarak ise sorunlar kendini birkaç noktada gösteriyordu. Bu konuların başında tarım politikasına ilişkin anlaşmazlıklar geliyordu. Károlyi, anılarında, kendi devlet başkanlığı döneminde başlatılan toprak dağıtımı hareketinin Konseyler Cumhuriyeti tarafından durdurulmasını bir hata olarak niteler. Bunun yanında, bazı komünist pratikler (örneğin 1 Mayıs'ın kutlanma şekli) de Károlyi çiftinin rahatsız olduğu konular arasındadır (Károlyi, 1982: 170). Ancak, bu anlaşmazlıklara rağmen, Mihály Károlyi hükümetin hizmetinde çalışmaya gayret etmiş, bu gayretlerini de özellikle İtilaf devletleri temsilcileri ile yapılan bazı görüşmelere katılarak göstermiştir.

Károlyi'nin devrimin ilk haftalarında hükümete hizmet etmesi, yurtseverliğin getirdiği bir sonuç olarak anlaşılabilir. "Vix Notası"na ilişkin bölümde görüldüğü gibi, Károlyi toplumsal ve uluslararası alanlarda sağlam temellere sahip olan bir sol hükümetin kurulmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyordu, dolayısıyla, Macaristan'ın iç ve dış güvenliğini sağlamak için sosyal demokratların (ve komünistlerin) inisiyatiflerini desteklemek tek çıkar olarak görüyordu.²² Béla Kun ve halk komiserleri konseyi Károlyi'nin samimiyetinden kuşku duymadı, bu şekilde Károlyi'ye Viyana'da Sir Thomas Montgomery Cunninghame başkanlığındaki Britanya diplomatik misyonu ile yapılacak olan görüşmeleri yürütme görevi verildi. Károlyi bu amaçla 28 Mart ve 1 Nisan 1919 arasında Viyana'da kaldı. Birkaç gün sonra, Güney Afrikalı General Jan Christian Smuts²³ başkanlığında bir İtilaf heyeti Macaristan halk komiserleri konseyi ile müzakerelerde bulunmak için Budapeşte'ye geldi. Tarihçi Tibor Hajdu'ya (1978: 336) göre, Smuts başkanlığındaki heyetin gelişi büyük ölçüde Károlyi'nin Viyana'daki diplomatik çabalarının sonucuydu.

Smuts heyeti ve Macar hükümeti arasındaki müzakereler 4 Nisan'da başladı. Dolayısıyla, Károlyi'nin dikkat çektiği gibi, yeni hükümetin İtilaf ile görüşmeleri bir haftalık bir süre içinde başlayabilmişti; kendi hükümeti ise beş ay süren çabalarına rağmen İtilaf'ı görüşme masasına oturmaya ikna edememişti (Károlyi, 1982: 168). Smuts, görüşmelerde sınır çizgilerinin gözden geçirilmesini öneriyordu; bu gözden geçirme, Vix Notası'nın şartları göz önünde bulundurulursa, Macar tarafının lehine olarak yorumlanabilirdi. Üstelik Smuts İtilaf Devletleri'ne Macaristan'ın barış konfe-

22 Benzer bir şekilde Macaristan'ın Bern büyükelçisi Szilássy de "Macar devrimini hiç onaylamasa da, yurtseverliğinden dolayı" diplomatik görevini sürdürmüştü. Bkz. Clinchant (1919: 599).

23 General Jan Christian Smuts (1870-1950), Güney Afrikalı subay, siyasetçi, düşünür. 1919-1924 ve 1938-1948 yıllarında Güney Afrika Birliği başbakanı.

ransına bir heyet göndermesini önereceğini söylüyordu. Bununla birlikte, Károlyi'nin bu önerilerin kabul edilmesi yönünde telkinde bulunmasına rağmen, Kun bu konuyu dikkate almadı: Smuts'un önerisinin olumlu yanlarına rağmen, İtilaf Devletleri ile Brest-Litovsk barışıyla benzer bir şekilde İtilaf ile doğrudan bir anlaşma imzalama isteğinde diretiyordu (K. Károlyi, 1987a: 212-213). Bu şekilde Smuts herhangi bir olumlu yanıt almaksızın Budapeşte'yi terk etti. 16 Nisan'da İtilaf hükümetlerinin himayesi altında²⁴ Konseyler Cumhuriyeti'ne karşı Romanya Ordusu'nun saldırısı başladı, ilerleyen dönemde buna Çekoslovak saldırısı eklenecekti.

Nisan ayı boyunca Károlyi ve devrimci hükümet arasındaki ilişkiler giderek bozuldu. Aynı dönemde, önceki dönemin başlıca siyasetçileri proletarya diktatörlüğünden duydukları hoşnutsuzlukla Macaristan'dan iltica etmeye başlamıştı. Bu siyasi sürgün hareketi içinde Károlyi'nin yakın çevresinden isimler önemli bir paya sahipti. Nisan ayı ortasında Oszkár Jászi, bir dizi söyleşide arkadaşı Károlyi'yi kendisiyle beraber sürgüne gitmeye ikna etmeye çabaladı, ancak başarılı olamadı. Jászi Nisan ayı sonunda Avusturya'ya iltica etti. Bu tarihlerden itibaren Károlyi çiftinin Macaristan'da bir yalıtılmışlık ve yalnızlık duygusu içine düştüğü görülmektedir (Károlyi, 1982: 171). 1919 yaz aylarında Károlyi'lerin sürgüne gitmeye karar vermeye iten nedenin ne olduğu ise açık değildir. Kontes Károlyi, eşinin "varlığının hiçbir faydası olmadığını" düşünmeye başladıktan sonra sürgüne gitmeye karar verdiklerini yazmaktadır. Anlaşmazlığın, Károlyi ve komünist yöneticiler arasındaki siyasi görüş ayrılıklarından kaynaklandığı açıktır: Tarım politikası gibi konulardaki anlaşmazlıkların yanında Károlyi Béla Kun'un bir "devlet adamı" olarak yetkinliği konusunda da kuşku duymaktadır (K. Károlyi, 1978a: 221). Mihály Károlyi (1982: 179) buna ek olarak anılarında komünistlerin genel tutumundan yakınır: "Onlar benim öğütlerimden hiçbirine kulak vermezken, bir iç felakete patlak vermesini beklemek için hiçbir nedenim yoktu".

Károlyi çifti 4 Temmuz 1919'da Avusturya'nın Budapeşte elçiliğinden bir seyahat izni elde etti ve aynı gece Avusturya sınırını geçti. Bu tarihten itibaren Macaristan'ın bu iki tartışmalı aristokrati için yeni bir dönem, sürgün dönemi başlıyordu. Rumen ve Çekoslovak ordularının saldırıları, yaşanan ekonomik kriz, köylülerin rejime muhalefet etmesi ve taşrada karşıdevrimci kuvvetlerin güçlenmesi gibi çeşitli nedenlerle zayıf düşmüş olan Konseyler Cumhuriyeti, 1 Ağustos 1919'da Rumen ordusunun nihai saldırısıyla Macaristan içlerine doğru ilerlemesiyle son buldu. 1919'dan itibaren yirmi yedi yıl boyunca "Beyaz Terör" dönemi ve Horthy önderliğindeki otoriter rejim Macaristan'a damgasını vuracaktı. Karşıdevrime destek vermeyen ve 1918-1919 yıllarındaki faaliyetlerinden dolayı Horthy rejiminin hedefi haline gelen Mihály Károlyi bu dönemi Viyana, Prag, Hırvatistan kıyıları, Londra ve Paris de dâhil olmak üzere Avrupa'nın çeşitli noktalarında sürgün yaşamında geçirecekti. Sürgün yılları boyunca Károlyi çifti Horthy rejimine karşı aktif

24 Bkz. Clemenceau (1919); Berthelot (1919). Georges Clemenceau (1841-1929), Fransız politikacı. 1906-1909 ve 1917-1920 arası hükümet başkanı. 1919-1920 arasında Paris Barış Konferansı başkanı. General Henri Mathias Berthelot, İtilaf'ın Tuna Ordusu'nun komutanı.

bir mücadele verecek ve bu mücadelede Macaristan'ın sol muhalefetiyle, en başta da sürgündeki komünistlerle işbirliği yapacaktı.

Sonuç

Romanya ordusunun işgalinin sona ermesinden sonra 16 Kasım 1919'da beyaz ordunun başında Budapeşte'ye giren Amiral Miklós Horthy, şehrin ileri gelenlerinin karşısında yaptığı bir konuşmada Budapeşte'yi "günahkâr şehir" sözleriyle niteledi. Şehri devrimci ve komünist hareketlerin beşiği olmakla suçlayan bu sözler, 1918-1919 Macaristan'ında birbirini takip eden devrim ve karşıdevrimlerin toplumsal bağlamıyla ilgili bir fikir vermektedir. Macaristan'da 1918 Ekim Devrimi, kentli kitleleri burjuva demokratik devrim talepleri çerçevesinde mobilize etmiş, bunun yanında Macar işçi hareketlerinin başlıca siyasi temsilcisi konumundaki Sosyal Demokrat Parti'yi hükümet ortağı sıfatıyla iktidara taşımıştı. Bu durum, İmparatorluğun yıkıldığı bir bağlamda Macar siyasetinde solun ağırlık kazanması sonucunu doğurmuştu. 1918 sonbaharında kurulan ve başlangıçta son derece küçük bir parti konumunda olan Komünist Parti'nin Mart 1919'dan itibaren proletarya diktatörlüğü deneyimine öncülük etmesi de bu sürecin uzantısı olarak değerlendirilebilir. Küçük taşra şehirleri ve kırsal kesim ise bu dönüşümün dışında kalmış ve karşı devrimin toplumsal temelini oluşturmuştur.

Mihály Károlyi'nin siyasi biyografisi, kentli siyasetin sola yönelim sürecine paralel bir gelişme göstermiştir. İmparatorluk döneminin egemen sınıflarının başlıca siyasi örgütlerinden olan Bağımsızlık Partisi'nin lideri Károlyi'nin savaş yıllarında dönemin milliyetçi savrulmalarına kapılmaksızın savaş karşıtı bir duyarlılık kazanmasıyla beraber başlayan, sosyal demokrat ve radikal partilerle yakınlaşmasıyla devam eden sola yönelimi, 1918 Ekim devrimini izleyen süreçte ivme kazanmıştır. Károlyi'nin 1919 Devrimi'nin patlak vermesi sırasında ve Konseyler Cumhuriyeti döneminde benimsediği tutum da bu sola yöneliş sürecinin izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Károlyi örneğinden yola çıkılarak, söz konusu sürecin çelişkili ve kısıtlı yanları da ortaya konabilir. Örneğin Károlyi çifti için Bolşevizm, her ne kadar ideolojik bakımdan ilginç yanlar taşısa da, en nihayetinde uzak ve yabancı bir akım konumundadır. Bu şartlar altında Mihály Károlyi'nin Mart 1919'da Sosyal Demokrat Parti hükümeti tarafından sağlanacak bir işçi iktidarı fikrini ortaya atması, 21 Mart 1919'dan itibaren ise proletarya diktatörlüğüne çeşitli şekillerde destek vermesi ilk bakışta şaşırtıcı görülebilir. Ancak, bu desteğin esas olarak Macaristan'ın iç ve dış politikasının konsolidasyonunu sağlamaya yönelik yurtsever kaygılardan yola çıktığı anlaşılmaktadır. Aristokrat/burjuva siyasi akımların ve siyasetçilerin çeşitli ilkeler üzerinden proletarya diktatörlüğüne destek vermesi mümkündür, ancak sınıfsal temeli muğlak paydalar üzerinden kurulan bu işbirliği, sosyalist devrimin radikalleşmesine paralel olarak, sınırlarına ulaşmaktadır. ■

Kaynakça

Ádám, Magda vd. (der.) (1993) *Documents diplomatiques Français sur l'histoire du Bassin des Carpates, 1918-1932: Volume I (Octobre 1918-Août 1919)*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó.

Anonim (1919) "Attitude du Gouvernement Hongrois vis à vis de la Mission Alliée au cours des événements des 21-26 mars", Fernand Vix'in General De Lobit'e mektubuna (Budapeşte, 31.03.1919) ekli rapor, Ádám (1993) içinde.

Berthelot, Henri (1919) "[Franchet d'Esperey'e 701/3 no'lu telgraf, Bükreş, 16.04.1919]", Ádám (1993) içinde.

Clemenceau, Georges (1919) "[De Lobit'e 3799 BS/3 no'lu telgraf, Paris 14.04.1919]", Ádám (1993) içinde.

Clinchant, Georges (1919) "Stephen Pichon'a 538 no'lu telgraf, Bern, 09.04.1919]", Ádám (1993) içinde.

De Lobit (1919a) "[Mihály Károlyi'nin dikkatine 19.03.1919 tarihli nota]", Litván (1978) içinde, 445-448.

De Lobit (1919b) "[Franchet d'Esperey'e 2.352/28 no'lu telgraf, Belgrad, 23.03.1919]", Ádám (1993) içinde.

De Lobit (1919c) "[Franchet d'Esperey'e 2.456/28 no'lu telgraf, Belgrad, 30.03.1919]", Ádám (1993) içinde.

Donneur, André P. (1977) "L'Europe centrale à la fin de la première guerre mondiale: révolution bourgeoise ou révolution prolétarienne?", *Situations révolutionnaires en Europe, 1917-1922/ Allemagne, Italie, Autriche-Hongrie: actes 2e Colloque international 25, 26, 27 mars 1976* içinde, der. Charles L. Bernard, Montréal: Centre Interuniversitaire d'Etudes Européennes, 177-189.

Hajdu, Tibor (1978) *Károlyi Mihály: Politikai életrajz*, Budapeşte: Kossuth Könyvkiadó.

Hanák, Péter (1978), "Magyarország társadalma a századforduló idején", *Magyarország története 1890-1918: I. kötet* içinde, der. P. Hanák, Budapeşte: Akadémiai Kiadó.

Hegedüs, Géza (1967) *Akit Vörös grófnak neveztek: Károlyi Mihály élete*, Budapeşte: Móra Könyvkiadó.

Horthy, Miklós [Nikolaus von] (1953) *Ein Leben für Ungarn*, Bonn: Athenäum.

Jászi, Oszkár (1988) *Monarchia jövője: A dualizmus bukása és a dunai egysült államok*, Budapeşte: Maceenas.

Károlyi, Katalin (1978a) *Együtt a forradalomban*, çev. P. Justus ve P. Balabán, Budapeşte: Európa Könyvkiadó.

Károlyi, Katalin (1978b) *Együtt a száműzetésben*, çev. P. Balabán, Budapeşte: Európa Könyvkiadó.

Károlyi, Katalin [Catherine] (1980) *On m'appelait la comtesse rouge*, çev. F. Boutet, Paris: Les Editeurs Français Réunis & Budapeşte: Corvina.

Károlyi, Mihály (1919a), "[Fernand Vix'e mektup, Budapeşte, 21.03.1919]", Litván (1978) içinde, 448-449.

Károlyi, Mihály (1919b) "[Erzsébet Pappenheim-Károlyi'ye mektup, Budapeşte, 08.04.1919]", Litván (1978) içinde, 450.

Károlyi, Mihály (1923), *Egy egészvilág ellen. Első kötet: Harcom a békéért*, Viyana: Bécsi Magyar Kiadó & Münih: Verlag für Kulturpolitik.

Károlyi, Mihály (1982) *Hit, illúziók nélkül*, Budapeşte: Európa Könyvkiadó.

Kun, Béla (1919a), "[Ignác Bolgár'a mektup, Budapeşte, 11.03.1919]", Kun (1962a) içinde.

Kun, Béla (1919b), "La discussion du programme du parti au Congrès national du parti: 12 et 13 juin 1919, rapport présenté par Béla Kun [13.06.1919]", Kun (1962) içinde.

Kun, Béla (1919c), "Déclaration faite au correspondant à Budapest du quotidien 'Hamburger Fremdenblatt' [05.04.1919]", Kun (1962) içinde.

Kun, Béla (1920), "Quelques remarques à l'usage des gens de bonne foie: Epilogue à la plaquette 'Que dit la IIIe Internationale de la Révolution prolétarienne en Hongrie' [23/05/1920]", Kun (1962) içinde.

Kun, Béla (1962) *La République hongroise des conseils: discours et articles choisis*, Budapeşte: Corvina.

Le Temps, 02.03.1919.

Le Temps, 04.03.1919.

Litván, György (der.) (1978) *Károlyi Mihály levelezése I: 1905-1920*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó.

Marès, Antoine (2005), *Histoire des Tchèques et des Slovaques*, Paris: Perrin.

Molnár, Miklós (1977) "Le cas de l'Autriche-Hongrie", *Situations révolutionnaires en Europe, 1917-1922 / Allemagne, Italie, Autriche-Hongrie: actes 2e Colloque international 25, 26, 27 mars 1976* içinde, Charles L. Bernard (der.), Montréal: Centre Interuniversitaire d'Etudes Européennes, 95-98.

Nagy, Vince (1991) *Októbertől októberig*, Budapeşte: Európa Könyvkiadó.

Rogier (1919) "[Macaristan Ordusu komutanlığına telgraf, Zagreb, 25.03.1919]", Ádám (1993) içinde.

Romsics, Ignác (1979) "La question nationale et sociale sous la république des conseils de Hongrie", *La Pensée* (206): 53-63.

Romsics, Ignác (2005) *Magyarország története a XX. században*, Budapeşte: Osiris Kiadó, 125-126.

Toma, Peter A. ve Dušan Kováč (2001) *Slovakia : From Samo to Dzurinda*, Stanford: Hoover Institution Press.

Totalitaryen Paradigma'dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler*

Yiğit Akın**

Sovyet Rusya tarihçiliği son dönemde büyük bir dönüşüm sürecinden geçiyor. İlk belirtileri '70lerin ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlanan bu süreç 1989/91 dönümüyle birlikte hızlandı ve olgunlaştı. '90'ların ikinci yarısı ile birlikte ise mevcut tarihyazımı paradigmalarını yerinden ederek disiplinin tamamını derinden etkileyen "yaratıcı bir düzensizliğe" (Shearer, 1998) doğru evrildi. Bu yazı Sovyet Rusya tarihçiliğinin son elli yılına damgasını vurmuş gelişmeleri mercek altına alarak, diğer alanlarda uzmanlaşmış tarihçiler için de son derece öğretici olan bu dönüşüm sürecini incelemeyi amaçlamaktadır.¹

Yukarıda bahsedilen dönüşüm sürecinin arkasında yatan iki temel faktörden ilki Sovyet Rusya tarihçilerinin "arşiv devrimi" olarak adlandırdıkları olgudur. *Glasnost* döneminden önce Batılı tarihçiler tarafından ulaşılması hemen hemen imkansız olan yerel ve merkezi arşivler 1991'den sonra birbiri ardına araştırmacılara açılmaya başladı. Disiplini temellerinden sarsan bu süreç 1990'ların ikinci yarısından itibaren yavaşlamasına ve arşiv malzemelerinin kullanımıyla ilgili bazı yeni kısıtlamalar getirilmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce erişilmesi hayal dahi edilemeyen milyonlarca belge bu şekilde Sovyet Rusya tarihçilerinin kullanımına sunulmuş oldu. Daha önceleri büyük ölçüde Ekim Devrimi ve iç savaş sonrasında Rusya'dan kaçan göçmenlerin anılarına, onlarla yapılan sözlü tarih görüşmelerine ve sınırlı miktardaki resmi Sovyet yayınlarına dayanan Sovyet Rusya tarihçiliği bu yeni dönemde çeşitli gizli servis dokümanlarından polis ka-

1 Bu yazı esas olarak Batı ülkelerindeki Sovyet Rusya tarihi çalışmalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Batı'daki dönüşümlerin izinde kendisi de büyük bir değişim sürecinden geçen Rusya'daki Sovyet Rusya tarihi araştırmaları ise bu yazıda ele alınmayacaktır.

* Bu yazıya olan katkılarından dolayı David L. Hoffmann ve Emre Sencer'e teşekkürlerimi sunarım.

** Ohio State Üniversitesi, Tarih Bölümü, doktora öğrencisi, yigit1912@hotmail.com

yıtlarına, komünist parti belgelerinden Sovyet liderlerin şahsi yazışmalarına kadar uzanan müthiş bir kaynak çeşitliliğine kavuştu.

“Arşiv devrimi” hiç süphesiz daha nitelikli bir Sovyet Rusya tarihçiliğine giden yolda aşılacak önemli bir kilometre taşıydı. Gelgelelim yeni ortaya çıkan malzeme eski konuların daha derinlemesine incelenmesine, daha etraflıca tartışılmasına vesile olduysa da, Sovyet tarihini başka bir gözle yorumlayacak yeni analitik çerçeveler oluşturulması için yeterli değildi.² Arşiv devrimi ancak Sovyet Rusya tarihine ilişkin mevcut önkabullerin sorgulanmaya başlaması, yeni konuların araştırmaya açılması, yeni metodların, perspektiflerin ve kaygıların ortaya çıkmasıyla birlikte tarihsel bir önem kazandı. Stephen Kotkin’in deyişiyle bu dönüşüm sürecinde asıl belirleyici olan yeni ortaya çıkan dokümanların ne söylediğinden çok bu dokümanlara sorulan yeni sorular ve bu soruların sorulma sebepleriydi (Kotkin, 1998; 2002). Sovyet Rusya tarihine yönelik yeni yaklaşımları ortaya çıkaran temel etken hakim tarihyazımı paradigmalarının ‘89/’91 sürecinden sonra giderek aşınması ve neticede ortadan kalkması olmuştur. Halen içinde olduğumuz bu yaratıcı düzensizlik ortamında Sovyet Rusya tarihçileri Sovyet tarihini normalleştirip onu Soğuk Savaş cenderesinden kurtarmayı başarmışlardır. Öte yandan bu dönem politik normalleşmenin yanında metodolojik yenilenmeyi de beraberinde getirmiştir. Sovyet Rusya tarihçileri diğer disiplinlerdeki çeşitli yönelimleri yakından takip ederek yeni perspektifler geliştirmiş ve Sovyetler Birliği tarihini farklı gözlemlerle okumaya başlamışlardır.³

1. Totalitaryen Paradigma

Sovyet tarihini anlamak ve açıklamak için geliştirilen ilk büyük model, bugün Sovyet Rusya tarihçileri tarafından “totalitaryen paradigma” olarak adlandırılmaktadır. Büyük ölçüde Soğuk Savaş koşulları altında ve dolayısıyla keskin bir anti-komünist hissiyat etkisinde şekillenen totalitaryen paradigma esasen toplumdan ayrı ve onun üzerinde ceberrut bir devlet tahayyülüne dayanır. Bu modele göre devlet vatandaşlarını mutlak bir baskı ve terör dalgası altında tutarak sosyalist sistemin işleyişini sağlar. İktisadi olarak ise sistem köylülerin, işçilerin ve özellikle de Rus olmayan etnik grupların çeşitli yollarla sömürülerek elde edilen artı değerlerin merkeze aktarılması üzerine inşa edilmiştir. Totalitaryen okulun temsilcilerine göre Sovyet rejimi Komünist Parti liderliği etrafında odaklanmış küçük bir grup dışında herkesin gözetim altında tutulduğu bir bürokratik diktatörlük niteliğindedir. Bireyler bu sistem karşısında tamamen sinmiş, -Arendt’in deyişiyle “atomize olmuş”- ve özel hayatlarının kısmen güvenli kabuğuna çekilmişlerdir (Fainsod, 1953; Wolfe, 1961; Pipes, 1964; Conquest, 1968; 1970).⁴ Öte yandan komünist toplumda birey terör ve propagandanın etkisi altında eleştirel düşünme, kendisiyle toplum, devlet

2 “Altına hücum” durulduktan sonra yazılan değerlendirme yazıları ilk dönemin aksine arşivler hakkında daha karamsar bir duruş sergiler (örn. Graziosi, 1999; Viola, 2002; ayrıca bkz. Von Hagen, 1993).

3 Bu sürecin Çarlık Rusya tarihçiliği üzerinde yarattığı dönüştürücü etki için bkz. (Engelstein, 2001).

4 Conquest (1968) bu durumu “içer göç” (inner migration) diye isimlendirir.

ve ideoloji arasına mesafe koyma yeteneğini tamamen kaybetmiştir (Inkeles, 1950; Inkeles ve Bauer, 1959). Totaliteryen okula göre esasen vatandaşlarının gözünde hiçbir meşruiyeti olmayan, belli başlı hiçbir sosyal grup ya da sınıf tarafından desteklenmeyen bir rejimin nasıl olup da bunca yıl iktidarda kaldığının tek açıklaması propaganda, terör ve şiddetin toplumsal hayattaki yaygınlığı olmuştur (Brzezinski, 1956; Avtorkhanov, 1959).⁵

Totaliteryen ekol, ya da bu ekole mensup sosyal bilimcilerin tercih ettiği isimle “Sovyetoloji”, 1950 ve ‘60’lar boyunca yaşadığı “altın çağ”ı Amerikan hükümetinin finansal ve politik desteğine borçludur. Ford, Carnegie, Rockefeller gibi büyük vakıfların da desteklediği Sovyetolog akademisyenler Harvard,⁶ Columbia, University of California, University of Washington gibi üniversitelerde kurulan özel enstitülerde çalışmakla birlikte, her zaman CIA, FBI, Amerikan Hava Kuvvetleri ve diğer bazı resmi kurumlarla yakın ilişki içinde olmuşlardır (Cohen, 1985; Gleason, 1995).⁷ Temelde “düşmanı iyi tanımak” kaygısının yön verdiği Sovyetoloji araştırmaları bir yandan Sovyet ekonomisi, tarihi, politikası, sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili birinci dalga akademik literatürü oluşturmuş, diğer yandan da Amerikan resmi politikasını etkilemiş, onun entelektüel meşruiyet kaynağı olmuştur.⁸

Totaliteryen okulun araştırmalarını dayandırdığı kaynaklar genellikle yayımlanmış materyallerle sınırlı olmuştur. Sovyet liderlerinin nutukları, zabıt cerideleri ve kanunlar, güvenilirliği son derece şüpheli resmi istatistikler, Sovyet resmi ideolojisini yansıtan idari ya da akademik dergiler, yine resmi ideolojinin ana dağıtıcısı niteliğindeki merkezi basın ve özellikle Komünist Parti’nin çıkardığı *Pravda* ve Sovyet hükümetinin yayınladığı *Izvestiya* gazeteleri, “Kızıl Rusya’dan Neden/Nasıl Kaçtım?” edebiyatı ve Ekim Devrimi’ni takip eden yıllarda Rusya’dan Amerika’ya kaçmış göçmenlerle yapılan sözlü tarih görüşmeleri⁹ totaliteryen okulun faydalandığı temel kaynaklar olmuştur.¹⁰

5 Totaliteryen okulun temsilcilerine göre Sovyet toplumunda hayat George Orwell’in 1984’te anlattıklarıyla neredeyse örtüşmektedir. Örneğin dönemin önde gelen sosyal bilimcilerinden Carl Friedrich, Orwell’in romanında anlattıklarını Sovyet totalitarizmine çok benzeyen bir gerçeklik olarak yorumlamaktadır (Kyrlova, 2001: 129).

6 Harvard Üniversitesi Rusya Araştırmaları Merkezi (*Harvard Russian Research Center*) bu dönem boyunca Sovyetoloji’nin gayri resmi merkezi niteliğindedir.

7 Bu noktada totaliteryen ekolün önde gelen tarihçilerinden Richard Pipes’in 1981-82’de Milli Savunma Konseyi (National Security Council), 1977-92 arasında Mevcut Tehlikeyi Araştırma Komitesi (Committee on Present Danger) üyeliği yaptığını, Reagan hükümetinin agresif İkinci Soğuk Savaş Politikası’nı yönlendiren isimlerden biri olduğunu belirtmek sanırım Sovyetologların Amerikan hükümetiyle olan yakın ilişkilerini gösteren iyi bir örnektir. Richard Pipes’in oğlu Daniel Pipes de Amerikan akademisinin Ortadoğu konusunda uzmanlaşmış en muhafazakâr isimlerinden biridir.

8 Sovyetolojinin ortaya çıkışını Amerikan dış ve iç politikasıyla dönüşümlerle ilişkilendirerek anlatan en nitelikli çalışma Stephen Cohen’in “Sovietology as a Vocation” makalesidir (1985).

9 *Harvard Sözlü Tarih Projesi* bu dönemde totaliteryen okulun çalışmaları için ampirik malzemeyi sağlayan en önemli kaynak olmuştur. Proje kapsamında değişik sosyal sınıflara ve etnik gruplara mensup yüzlerce Rus göçmenine Sovyet dönemindeki hayatları ve rejimle ilişkileri hakkında pek çok soru sorulmuş, alınan cevaplar kaydedilerek araştırmacıların kullanımına açılmıştır.

10 Bu durumun en önemli istinası Merle Fainsod’un Smolensk Arşivlerine dayanarak yazdığı monografıdır (1958). İkinci Dünya Savaşı’nda Alman işgali sırasında Almanların eline geçen arşiv, savaştan sonra Amerikalılar tarafından Stanford Üniversitesi’ne getirilmiş ve özellikle ilk yıllarda çok sınırlı sayıda araştırmacının kullanımına açılmıştır.

Soğuk Savaş'ın şiddetlenmesiyle birlikte giderek gelişen Sovyet Rusya çalışmaları alanında totaliter modelin hakim paradigma haline gelmesi Brzezinski ve Friedrich'in ortak çalışması *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*'nin (1956) yayınlanmasından sonra olmuştur. Friedrich ve Brzezinski'nin çalışmasından önce yayınlanmış Barrington Moore Jr.'in *Soviet Politics: The Dilemmas of Power* (1950) Merle Fainsod'un *How Russia is Ruled?* (1953) gibi genç Sovyetologları derinden etkileyen çalışmalar olsa da totalitaryen paradigmayı Sovyet Rusya tarihçileri için bir model haline getiren *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*'dir. Totaliter toplumları kökleri Batı düşüncesinde yatan "tarihi bir yenilik" olarak yorumlayan Friedrich ve Brzezinski'ye göre, totaliter rejimlerin temel amacı bireyleri kendi ideolojileri doğrultusunda dönüştürmek ve yeniden şekillendirmektir. Buna göre Sovyetler Birliği bütün diğer totaliter rejimler içinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir; zira diğerlerinden farklı olarak kısmen de olsa toplumu ve bireyi dönüştürmeyi başarmıştır. Ortaya çıkan bu yeni toplum ve yeni birey liberal Batılı toplum ve bireyin tam karşıtıdır.

Friedrich ve Brzezinski'ye göre totaliter toplumların ayırtedici altı temel özelliği vardır; insan ve toplum hayatını tüm yönleriyle kapsayan bir resmi ideoloji, toplam nüfusun nispeten küçük bir kısmının üyesi olduğu kitlesel tek parti, bütün iç ve dış müdafaa ve savaş araçları üzerinde mutlak devlet tekeli, kitle iletişimi, basın, radyo ve sinema üzerinde mutlak devlet tekeli, toplumsal hayatın her noktasını kontrol edebilen bir polis ve gizli servis terörü ve son olarak merkezi planlama ile idare edilen iktisadi sistem. Bu görüşe göre Sovyet modeli gerek temel nitelikleri gerek de ortaya çıktığı tarihsel bağlam açısından İtalyan Faşizmi ve özellikle de Alman Nasyonal Sosyalizmiyle büyük benzerlikler gösterir (Palmer, 1950; Fainsod 1953; Brzezinski ve Friedrich, 1956). Çeşitli şekillerde bireysel hak ve özgürlükleri tehdit eden bu akımlar esas olarak Batı medeniyetinin karşısındaki en ciddi fikri ve politik tehlikeyi teşkil etmektedir.¹¹

Aralarında çeşitli farklar olmasına rağmen totalitaryen okula mensup sosyal bilimciler Sovyet rejiminin ideolojisi ve kurumlarıyla birlikte Rus halkının gözünde herhangi bir meşruiyet taşımadığı kanaatini paylaşmışlardır. Buna göre Ekim Devrimi herhangi bir sosyal sınıfın desteğinden yoksun, mevcut kaos ortamını ustaca değerlendiren küçük fakat iyi örgütlenmiş radikal bir grubun (Bolşeviklerin) eseridir. Richard Pipes'in meşhur deyişiyle söylersek 1917'de olanlar bir toplumsal devrimden ziyade bir darbeyi andırmaktadır (Pipes, 1954; 1961; 1990). Soğuk Savaş kaygılarını oryantalist bir perspektifle birleştiren Pipes'a göre Batılı anlamda gelişmesini tamamlayamamış Rus toplumunun bu oldubittiye karşı koyacak gücü ve iradesi olmamıştır. Pipes'in "darbe" tezini paylaşan totalitaryen okulun bir diğer etkili ismi Leonard Schapiro'ya göre ise Bolşeviklerin iktidara geldikten sonra yapacakları Lenin'in kafasında 1917 Devrimi'nden önce bellidir. Marksizm'in geri kalmış Rusya şartlarına uyarlanmış bir versiyonundan ibaret olan bu fikirler bir kez

11 Bu dönemde Friedrich ve Brzezinski'nin modelinin Sovyet sistemi bütünüyle anlamak için yetersiz olduğunu iddia eden çeşitli eserler de yayınlanmıştır (örn. Tucker, 1963: 3-20).

formüle edildikten sonra Rus toplumunu totaliter bir cendere içine hapsolmasına yol açmıştır (Schapiro 1960; 1972).¹²

Totaliteryen ekolün araştırma gündemi bir kaç istisna dışında hemen tamamıyla “totaliter toplumun” inşa sürecine ayrılmıştır. Bu bağlamda Sovyetoloji araştırmalarının ana eksenini, sosyal hayatın bütün katmanları üzerinde devletin mutlak bir denetim tesis etme süreci oluşturur. İktidar, totaliteryen paradigmaya göre yukarıdan-aşağıya, merkezden-çevreye, devletten-topluma doğru kurulan, ideolojinin merkezi bir rol oynadığı ilişkiler bütünüdür. Dolayısıyla totaliteryen ekole mensup siyaset bilimcilerin ve tarihçilerin çalışmaları hemen hemen tamamıyla iktidarın “merkezi,” yani yüksek politikaya odaklanmıştır. Sovyetologlar siyasi elitleri tarihsel değişimin tek etkili aktörü olarak kabul etmiş, çalışmalarını Sovyet siyasi elitin oluşumuna, kararlarına, ilişkilerine, iç çatışmalarına ve tarihsel etkisine yoğunlaştırmıştır (Schapiro, 1960; Tucker, 1973; Ulam, 1965). Toplum ancak devlet ya da partinin müdahale ettiği tarihsel momentlerde totaliteryen ekolün konusu olmuştur.

SBKP'nin 20. Kongresi'nden sonra başlayan de-Stalinizasyon süreci beraberinde devletin uyguladığı terör ve şiddetin de büyük oranda azalmasını getirmiştir. Gelgelelim totaliteryen paradigmanın rejimi ayakta tutan temel mekanizma olarak gördüğü terörün ortadan kalkması rejimi istikrarsızlığa sürüklememiş, rejim karşıtı kitlesel eylemleri tetiklememiştir.¹³ Totaliteryen modelin analitik sığlığının arkasında yatan sebep Sovyet rejiminin geçirdiği dönüşümleri saptayamaması ve değişmeyen bir Sovyetler Birliği portresi çizmekte ısrar etmesidir. Steve Smith'in yerinde tespitiyle totaliteryen model, bir anlamda Sovyet rejiminin kendi resmi propagandasının Amerikan akademisinde ifadesini bulmasıdır (Smith, 1994: 567). Sovyet propaganda materyallerinde olduğu gibi totaliteryen okulun çalışmalarında da Sovyet rejimi yekpare, kararlı, güçlü ve toplum üzerinde son derece etkili olarak tarif edilmiştir.

Totaliteryen okul gerek tarihsel olayları gerek de Sovyet politikasındaki gelişmeleri genellikle tek bir ahistorik sebebe (Marksist ideolojiye, bürokrasiye, Rus toplumun geri kalmışlığına, liderlerin karakterine vs.) bağlayarak açıklamaya çalışmıştır. Öte yandan disiplindeki siyaset bilimci hakimiyeti yüzünden hemen tamamıyla politik gelişmelere odaklanan Sovyetoloji, Sovyet tarihinin karmaşık sosyal ve kültürel boyutlarını büyük ölçüde gözardı etmiştir. Fakat bütün problemlerine rağmen totaliteryen okul İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1980'lerin ikinci yarısına kadar Sovyet tarihi konusunda kamuoyunu (özellikle de Amerikan kamuoyunu) derinden etkileyecek söylemleri üretmeyi başarabilmiştir.¹⁴

12 Schapiro'nun ideolojiye yaptığı bu vurgu daha sonraları totaliteryen okulun son temsilcilerinden Martin Malia tarafından da yinelenmiştir. Malia'ya göre Marksizm Sovyet düzeninde ortaya çıkan bütün günahların sebebi, komünist projenin “genetik kodu”dur (Malia, 1994b).

13 Bu öngörüsüzlük esasen çok da şaşırtıcı değildir. Sovyetologların akademideki varlığı ironik bir şekilde Sovyetler Birliği'nin bir süper güç olarak varlığını devam ettirmesine bağlıydı. Sovyetologlar aksi yöndeki bütün kanıtlara rağmen Sovyet tehlikesini bilinçli olarak abartmayı hayati bir görev olarak benimsemişlerdi.

14 Totaliteryen ekolün tezleri bugün artık akademik dünyada gözden düşmüştü de yayın hayatında halen varlığını hissettirmektedir. Zamanın meşhur Sovyetologlarından Robert Conquest, Richard Pipes, 2004'teki ölümüne kadar Martin Malia Amerikan gazete ve dergilerinde halen yazıları yayınlanan entelektüel şöhretlerdir.

Totalitaryen okulun bu başarısının arkasında yatan temel faktör ise Soğuk Savaş dönemi Amerikan dış politikası ile geliştirdiği yakın işbirliğidir. Sovyetoloji'nin bir anlamda Amerikan üniversitelerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında dış politika emrinde araçsallaştırılması sürecinin ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sovyetolojinin ürettiği tezlerin toplumun çeşitli katmanlarında kabul görmesi hükümet-medya-akademi ortaklığının bir sonucudur. Amerikan hükümetinin desteğiyle hem üniversitelerde hem de gazete ve televizyonlarda kendilerine yer bulan Sovyetologlar, bir yandan Sovyet Rusya ilgili popüler mitleri yeniden üretirken diğer yandan da bu mitleri akademik bir söyleme büründürerek saygınlığını arttırmaya çalışmışlardır. Sovyetolojinin tarihsel kariyeri, akademik üretimin çeşitli dönemlerde hükümetlerin korku ve baskı politikalarına nasıl hizmet ettiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

II. "Revizyonizm" in Meydan Okuması

Totalitaryen okulun Sovyet Rusya tarihiyle ilgili temel tezleri Amerikan iç ve dış politikasının 1960'ların sonundan itibaren içine girdiği kriz süreciyle birlikte cepheden eleştirilmeye başlamıştır. Vietnam yenilgisi, çevreleme (*containment*) politikasının iflası, aksi yöndeki bütün çabalara rağmen Sovyet rejiminin varlığını devam ettirmesi, uluslararası komünist hareketin yaygınlaşması ve güçlenmesi, kampüs aktivizminin doğuşu, *Yeni Sol*'un ve diğer sivil toplum hareketlerinin olgunlaşması, Marksizm'in (daha çok genç Marx'ın yazdıkları üzerinden) yeniden bir entelektüel muhalefet odağı olarak belirmesi ve nihayet Sovyetler Birliği'nde 20. Parti Kongresi'nden sonra başlayan de-Stalinizasyon süreci totalitaryen paradigma ya eleştirel yaklaşan yeni bir sosyal bilimci kuşağının ve yeni bir perspektifin ortaya çıkışının ardında yatan en önemli etkenlerdir. Totalitaryen ekolün büyük çoğunluğu siyaset bilimci olan üyelerinin aksine yeni paradigmanın inşasına katkıda bulunanlar daha çok tarihçiler olmuştur (Fitzpatrick, 1986: 358; Reichman, 1988: 57). '70'lerin ikinci yarısından itibaren yayınlamaya başladıkları eserlerle varlığını hissettiren bu kuşağın ortaya koyduğu temel tezlere "revizyonizm," üyelerine de "revizyonistler" adı verilmiştir. Aralarında çok çeşitli yorum ve yaklaşımları (hatta anlaşmazlıkları) barındıran revizyonistleri biraraya getiren totalitaryen modelin tezlerine ve metodolojisine duydukları tepki olmuştur.¹⁵

Bir önceki kuşağın aksine revizyonistler, Sovyet deneyimine düşmanlık taşımayan bir perspektiften yaklaşmış, özellikle Ekim Devrimi, İç Savaş, NEP ve Stalin dönemi ile ilgili totalitaryen okulunkinden çok farklı yeni bakış açıları geliştirmeyi başarmışlardır. Bu özellikleriyle revizyonistler bir önceki dönemin araştırma nesnesini (Sovyetler Birliği'ni) "nefret edilen düşman", araştırmacıyı da "dünyayı komünizmden kurtarmakla görevli misyoner" olarak gören anlayışını (Cohen, 1985: 10-12) tersyüz etmeyi amaçlamıştır. Öte yandan politik ve entelektüel ta-

¹⁵ Bilindiği gibi siyasi literatürdekinin aksine, tarihçilikte revizyonizm kötüleyici (pejoratif) bir anlam taşımamaktadır.

rihçiliğin yöntem ve yaklaşımları sorgulayan yeni bir tarihçilik anlayışının, “yeni sosyal tarihin” (Stearns, 2003), bu dönemde Sovyet Rusya tarihçileri arasında da giderek benimsenmesi revizyonistlere çok ihtiyaç duydukları farklı bir tarihyazımı perspektifi kazandırmıştır (Shearer, 1998). Bu sayede revizyonist tarihçiler bir yandan o güne kadar Sovyet Rusya çalışmalarına hakim olan model odaklı siyaset bilimi anlayışını eleştirip ampirik olarak güçlü bir tarihçiliği ön plana çıkarırken (Fitzpatrick, 2000: 6), diğer yandan da Sovyetologların gözde konuları olan politik, diplomatik ve askeri tarihi terkedip Sovyet tarihinin sosyal ve kültürel boyutları üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu radikal dönüşüm beraberinde o güne kadar tarihin Sovyet Rusya tarihinin tek muktedir aktörü olarak kabul edilen siyasi ve idari elitlerin tarihsel anlatıdaki ayrıcalıklı yerinin sorgulanmasını da getirmiştir. 1970 ve ‘80’lerde Avrupa ve Amerika tarihçiliğinde esen “aşağıdan tarih” (Sharpe, 2001) rüzgarını arkalarına alan revizyonistler tarih çalışmalarının merceğini siyasi elitlerden sokaktaki insana çevirmeyi hedeflemişlerdir (Sunny, 1983: 51).¹⁶

Revizyonist tarihçiler, totalitaryen okulun dayandığı ana malzemenin, yani Harvard Sözlü Tarih Projesi kapsamında Rus göçmenlerle yapılan görüşmelerin güvenilirliğini sorgulayarak bunların yerine alternatif kaynakları kullanmaya yönelmişlerdir. Daha çok az bilinen Sovyet yayınlarından ve ilk kez sınırlı da olsa çeşitli arşiv belgelerinden faydalandıkları çalışmalarında revizyonistler ellerindeki malzemeye Sovyet tarihi ile ilgili yeni sorular sormuş ve yeni cevaplar almışlardır.

Revizyonistlerin totalitaryen paradigmaya yönelttikleri eleştiriler, “devlet” ve “toplum” olarak adlandırılan iki soyut kavramın aslında Sovyetologların öngördüğünden çok daha karmaşık bir şekilde iç içe geçtiği noktasında yoğunlaşır. Revizyonistlere göre sosyalist sistemin kuruluşunu, işleyişini ve sürekliliğini sadece propaganda, baskı ve terör ile açıklamak mümkün değildir. Sovyet toplumun değişik katmanlarından bireyler ya da gruplar çeşitli dönemlerde kendi maddi çıkarları, beklentileri ya da inanç ve idealleri doğrultusunda resmi otoritelerle işbirliği yapmış, rejimin değer ve ilkelerini kabul etmiş (Kotkin, 1995: 3) ve bir anlamda rejimle özdeşleşmişlerdir. Örneğin revizyonist ekolün öncülerinden Sheila Fitzpatrick’in ilk çalışmaları işçilerin Sovyet rejimine olan desteğini ikna edici bir şekilde ortaya koyar. En azından 1930’lu yılların başlarına kadar Sovyet liderliği işçileri rejimin yeni idari ve profesyonel elitleri olmak üzere teşvik etmiş ve kendilerine diğer gruplara sağlanmayan çeşitli maddi imkanlar ve yüksek öğrenim olanakları sağlamıştı (Fitzpatrick, 1978; 1979a). Fitzpatrick’in analizine göre Troçki’nin devrime en büyük ihanet olarak nitelediği (1937) “yeni bürokrat sınıf” esasen büyük ölçüde idari pozisyonlara yükselmiş işçilerden (*vydvizhentsy*) oluşuyordu.¹⁷ Bolşevikler böylece iktidarı bir sınıf olarak işçilere

16. Bu noktada bütün revizyonist tarihçilerin solcu ya da sosyalist olmadıklarını da belirtmek gerekiyor. Örneğin Donald Raleigh, Rex Wade, Richard Stites, John Keep gibi revizyonistler açıkça anti-Marxist ve anti-sosyalist politik görüşlere sahiptirler.

17. 1929 kuşağı olarak adlandırılan bu nesil 1980’lere kadar Sovyet rejiminin çeşitli iktidar mevkilerinde kalmıştır. Örneğin Ukraynalı bir işçi ailesinin çocuğu olan Leonid Brezhnev “kültürel devrim” sürecinde üniversiteye girme şansını elde etmiş ve zaman içinde parti kademelerinde hızla yükselerek Genel Sekreterliğe kadar çıkmıştır.

vermemiş oluyor, fakat tek tek işçilere sosyal merdiveni tırmanma yollarını açmış oluyorlardı. Buna karşılık *vydvizhentsy* rejimin modernleşme ve endüstrileşme politikasını benimsemiş ve sahiplenmişti. Fitzpatrick'e göre *vydvizhentsy* Birinci Beş Yıllık Plan'ın başarılarını kendilerinin, Stalin'in ve Sovyet iktidarının eseri olarak görüyor, bu süreçte elde ettikleri maddi kazanımları ise Bolşeviklerin iktidara gelirken işçi sınıfına verdiği sözü tutması olarak algılıyorlardı (Fitzpatrick, 1979a). Fitzpatrick, 1928-1932 arasında çok yoğun olarak yaşanan bu süreci, eski profesyonel ve idari sınıflara karşı Sovyet liderliği ve yeni yetişen proleter entelijansiya işbirliğiyle açılmış bir "sınıf savaşı", bu sınıfları temsil ettiği düşünülen sembol ve kavramların alaşağı edildiği bir "kültürel devrim" (1978: 8-40) olarak niteler.¹⁸ Fitzpatrick'e göre "kültürel devrim" sürecinde işçilerin "sınıf atlayarak" idari pozisyonlara yükselmesi Sovyet rejimine özellikle şehirli kitlelerin gözünde meşruiyet ve destek kazandıran en önemli faktörlerden biridir (1976; 1978).¹⁹

Benzer kaygılarla kaleme alınmış başka bir çalışmada Lynne Viola (1987) taşrada köylülüğün kolektivizasyon sürecine olan direncini kırmak ve yerel parti yöneticilerine bu süreçte yardımcı olmak amacıyla merkezi otoriteler tarafından göreve çağrılmış 25.000 işçi ve fabrika aktivistinin (25.000'lerin) hikayesini anlatır. 25.000'ler parti ve ideolojiyle özdeşleşmiş, kendilerini NEP sürecinde diğer sınıflara verilen tavizler yüzünden mağdur hisseden (ve Sovyet liderliğini NEP'ten vazgeçmek için zorlayan), Rus köylüsüne (ve hatta partinin yerel örgütlerine) güvenmeyen büyük çoğunluğu şehirli gönüllülerdir. Viola'ya göre 25.000'ler Stalin'in sanayileşme ve kolektivizasyon olarak vücut bulan "yukarıdan devrimini" NEP ile ara verilmek zorunda kalınan sosyalist devrimci ütoppyaya geri dönüş olarak yorumlamış, *kolhoz* ve *sovkhoz*ların kuruluşunu ülkenin modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmişlerdir. 25.000'lere göre şehirlerde yaşanan pahalılığının (özellikle de temel gıda maddelerindeki pahalılığının) sebebi *muzhik*lerdir. Buna göre şehirlerdeki yoksulluğu gidermenin tek yolu Rus köylüsünü yönlendiren *kulak*ların bir sınıf olarak ortadan kaldırılmasıdır (Viola, 1987: 210-218). 25.000'ler bu noktada Stalin liderliği ile ortaklık etmiş, partinin merkezi politikalarının yerleşmesine yardımcı olmuşlardır.

18 1932'ye gelindiğinde "kültürel devrim" süreci sona ermiş, yüksek eğitime giriş için daha ortodoks kriterler uygulamaya konmuş ve takip eden dönemde genç neslin benzer radikal atımları bu süreçte idari pozisyonlara gelmiş proleter entelijansiya tarafından maceracılık olarak eleştirilmeye başlanmıştır. Fitzpatrick'in Sovyet Devrimi'ni revizyonist bir perspektiften ele aldığı çalışmasının üst kronolojik sınırı olarak 1932'yi seçmesi bu yüzden manidardır (Fitzpatrick, 1982). Kitabının 1994'te yayınlanan ikinci baskısında ise Fitzpatrick bu sınırı Büyük Tasfiye'ye (1937-38) kadar uzatmıştır (Fitzpatrick, 1994b). 1999'da yayınladığı makalesinde Michael David-Fox Fitzpatrick'ın "kültürel devrimi" sadece 1928-1932 dönemiyle sınırlı tutarak erken dönem Sovyet tarihindeki genel etkisini görmezden geldiğini iddia eder. David-Fox'a göre "kültürel devrimi" esasen Bolşeviklerin günlük hayatın dönüştürüp disipline etmeyi, geri kalmışlığın her türlüyle mücadele edip ortadan kaldırmayı hedefledikleri "medenileştirme misyonunu" olarak yorumlamak daha doğrudur (David-Fox, 1999a; 1999b). Fitzpatrick'ın cevabı için bkz. (Fitzpatrick, 1999b).

19 Fitzpatrick'e göre on milyonlarca köylünün şehirlere göç edip işçileştiği, binlerce işçinin beyaz yakalı ve yönetici pozisyonuna yükseldiği, yine onbinlerce iş adamı, tüccar, ve nepmenin şehirlerden kovulduğu ve yüzbinlerce *kulak*ın sürgün edildiği bir süreci anlamak için Sovyet Rusya tarihçilerinin öncelikle sosyal katmanlar arası hareketliliği incelemeleri gerekmektedir (Fitzpatrick, 1986: 364-365).

William Chase ve Cathrine Merridale'in çalışmaları da pro-Sovyet hissiyatın büyük şehirlerde ve özellikle de gençler arasında çok yaygın olduğunu ortaya koymuştur (Chase, 1987; Merridale, 1990). Aynı ekolün önemli isimlerinden Hiroaki Kuromiya'nın sorduğu soru, Sovyet liderliğinin nasıl olup da Birinci Beş Yıllık Plan gibi radikal bir proje için gerekli kitlesel desteği sağladığı ve insan gücünü tedarik ettiğidir (1988). Kuromiya'ya göre işçilerin bu dönemde rejime verdikleri destek Sovyet sisteminin hayatta kalmasının en temel sebebidir. Fakat aynı zamanda rejimle olan bu yakın ilişkileri işçilere, Sovyet liderliğiyle pazarlık etme ve kendi taleplerini kabul ettirme gücünü de vermiştir. Kuromiya'ya göre 1920'lerin sonunda partinin radikalleşme sürecinin gerisinde yatan Sovyet liderliğinin inisiyatifi kadar aşağıdan gelen baskıdır da. İşçilerin NEP sürecinden duyduğu rahatsızlık partiyi NEP'ten vazgeçmeye ve sosyal ve ekonomik olarak daha radikal adımlar atmaya zorlamıştır (Kuromiya, 1988).²⁰

İlk dönem revizyonistlerin hararetle tartıştıkları konulardan biri de Ekim Devrimi'nin sosyal temelleri meselesidir. Totalitaryen ekolün geliştirdiği "Bolşevik darbesi" argümanının aksine revizyonistler, çeşitli sosyal grupların Bolşevikleri desteklediği ve devrim sürecine ve iç savaşa aktif olarak katıldığı tespitinde bulunmuşlardır. Örneğin Allan Wildman Rusya'nın çeşitli bölgelerinde çarlık ordusuna mensup askerlerin Bolşeviklerin "barış, toprak, ekmek" sloganını benimsediğini ve Bolşevik propagandası doğrultusunda üstlerine karşı isyana kalkıştıklarını göstermiştir (Wildman, 1980-1987).²¹ Özellikle Moskova ve St. Petersburg gibi büyük şehirlerde ise işçiler kitleler halinde Bolşevikleri desteklemiş, yerel Sovyet seçimlerinde Bolşeviklerin gösterdikleri adaylara oy vermiş, Kornilov karşı-darbesine karşı devrimin kazanımlarını korumak için mücadele etmiş ve böylece devrim sürecini aktif olarak şekillendirmişlerdir (Rabinowitch, 1968, 1976; Ferro, 1980; Smith, 1983; Mandel, 1984; Kaiser, 1987; Koenker ve Rosenberg, 1989). Hatta kimi durumlarda kitlelerin radikalliği ve istekliliği örgütlü devrimci grupların radikalliğini aşmış ve onları iktidara el koymak için zorlamıştır (Wade, 1984). Pek çok revizyonist tarihçiye göre Bolşevikler 1917 Kasım'ında iktidara gelebilmişlerdir, çünkü kitlelerin taleplerini kendi programına doğrudan yansıtan tek siyasi parti Bolşevikler olmuştur. Bu yüzden Ekim Devrimi totalitaryen okulun temsilcilerinin iddia ettiği gibi bir darbe ya da beklenmeyen bir oldubitti değil, gerçek anlamda kitlesel bir kalkışmadır (Koenker, 1981; Fitzpatrick, 1982; Suny, 1983).

20 Moskova'daki fabrikalarda çalışan işçileri incelediği çalışmasında William J. Chase benzer şekilde o güne kadar "yukarıdan devrim" olarak algılanmış olan "Stalin Devrimi" sürecinin aslında aynı anda "aşağıdan" ve "yukarıdan" olduğunu gösterir (Chase, 1987).

21 Totalitaryen okulun en parlak günlerinde dahi Bolşevik iktidarının çeşitli sınıfların ve grupların sosyal desteğine sahip olduğunu iddia eden bazı çalışmalar yayınlanmıştır. Örneğin Leopold Haimson'un 1905-1917 arası büyük kentlerdeki metal işçilerini konu alan makalesi (1964, 1965) hem kendi öğrencileri hem de geleceğin revizyonist tarihçileri için yol gösterici olmuştur. Haimson'a göre Ekim Devrimi'ni önceleyen 10-15 yıl boyunca Rus toplumunu birarada tutan sosyal, ekonomik ve kültürel bağlar zayıflamış, sınıflarası farklar gözle görünür hale gelmiştir. Haimson'a göre Ekim Devrimi'nin arka planında yatan bu sosyal ve ekonomik istikrarsızlıktır. Otuz beş yıl sonra Haimson'un aynı konuda yazdığı değerlendirme yazısı için bkz. (Hampson, 2000).

Revizyonist ekolün diğer bazı üyeleri ise revizyonist analizin kronolojik sınırlarını ve totalitaryen paradigma eleştirisini 1930'lara doğru genişletmeyi hedeflemiştir. Bu çalışmalar elit-içi çatışmaları, merkez-çevre gerginliğini, bürokratik emir-komuta zincirindeki aksaklıkları ve yerel problemleri öne çıkararak Sovyet sisteminin işleyişinin mükemmellikten çok uzak olduğunu gözler önüne serer (örn. Getty, 1985; Viola, 1986; Ritterspon, 1991; Viola, 1992).²² Totalitaryen okulun ak-samadan işleyen, her şeyi gören, duyan, bilen ve kontrol altında tutan bir mekanizma olarak tarif ettiği Sovyet devleti, revizyonistlerin eserlerinde kör topal ilerleyen, iç çelişkilerle, gerilimlerle, anlaşmazlıklarla dolu bir yapı olarak karşımıza çıkar. Rejimin politikaları uygulanmaya çalışıldığı hemen her yerde ve her bağlamda çeşitli tarihsel aktörlerin etkisiyle değişikliğe uğramış, eğilip bükülmüş, yerel koşullara uydurulmuş ya da kimi zaman olduğu gibi tamamen terkedilmiştir.

Toplumsal devlet politikalarına olan etkisini imrenilecek bir çeşitlilikte ortaya koymuş olmaları revizyonistlerin Sovyet Rusya tarihçiliğine olan katkılarının başında gelir. Örneğin revizyonist ekolün önde gelen isimlerinden Moshe Lewin'e göre ekonomik ve politik kurumlara sahip olan toplumdur; değerleri, kültürleri, liderleri ve kişilikleri toplum yaratır (Lewin, 1985). Lewin Sovyet devletinin Rus toplumunda sosyal dönüşümü başlatacak gücü olduğunu kabul eder. Gelgelelim çoğu kez bu dönüşüm bir kez başladıktan sonra planlandığı gibi yürümemiş, büyük sosyal kargaşalıklara yol açmıştır. Lewin'e göre 1920'ler ve '30'lar boyunca Rus toplumu (ve aynı zamanda Sovyet rejimi) totalitaryen okulun farzettikinden çok daha kaotik, bölünmüş ve çok daha istikrarsız bir haldedir.²³ Birinci Beş Yıllık Plan ile birlikte başlayan hızlandırılmış endüstrileşme ve kolektivizasyon²⁴ bütün toplumsal sınıf ve grupları parçalamış ve yerlerinden etmiştir. Lewin'in deyişiyle "alelacele uygulamaya koyduğu hızlı sanayileşme politikaları yüzünden diktatör hükümet kendini bir anda son derece istikrarsız bir topluma (*quicksand society*) hükmeder halde bulmuştur" (Lewin, 1985a: 221). Bir yönüyle totalitaryen okulun temel tezlerinden etkilenen fakat kendi çalışmalarında bu tezlerin çok ötesine geçen Lewin'e göre bu kaosu sebebi Rus toplumunun büyük çoğunluğu köylü olan nüfus yapısıdır (Lewin, 1985a: 258-285, 286-314). 1929'da başlayan kolektivizasyon süreci hem taşranın sosyal yapısını altüst etmiş hem de milyonlarca köylünün (*muzhik*) büyük şehirlere göç etmesine yol aç-

22 Örneğin Arch Getty çok tartışma yaratan *Origins of the Great Purges* adlı eserinde Komünist Parti'nin 1930'lar boyunca özellikle yerel organizasyonlar seviyesinde "verimsiz, kendi içinde bölünmüş ve parçalanmış" olduğunu ortaya koyar. Büyük Tasfiye, Getty'ye göre merkezin yerel organizasyonlar üzerindeki etkisini arttırmak, pasif elemanların partideki kökünü kazımak ve parti üyeliği kayıtlarını yeniden kontrol altına almak amacıyla başlatılmış, fakat çeşitli seviyelerdeki parti liderleri ve gizli servis elemanları tarafından istismar edilmiştir. Getty'nin buradan çıkardığı netice yerel aktörler tarafından manipüle edilen Sovyet hükümetinin diktatör olmasına rağmen totaliter olmadığınıdır.

23 Sovyet rejiminin mevcut sosyal normları değiştirmeye çalışırken yol açtığı kaos sanayileşme ve kolektivizasyon üzerine çalışan pek çok tarihçinin dikkatini çekmiştir. Örneğin bkz. (Kuromiya, 1988: 229-62; Kotkin, 1995: 72-105; Shearer, 1996: 1-21).

24 Resmi Sovyet söylemi bu süreci "sosyalist inşa" ya da "kapitalizmden büyük kopuş" olarak adlandırır. Totalitaryen ekolün temsilcilerinden Adam Ulam ise bu atılımı Stalin tarafından millete karşı açılmış bir savaş ("a war against the nation") olarak nitelendirir (Ulam, 1973: 289-357).

rak şehirleri “köylüleştirmiştir”.²⁵ Sovyet liderliği büyük çoğunluğu geldikleri köy ile bağlarını sürdüren, dini inançları kuvvetli, okuma yazması olmayan bu köylü nüfusu rejime ve komünist ideolojiye en kısa zamanda adapte edebilmek ve bozulan istikrarı tekrar sağlayabilmek için bir yandan şiddet ve teröre, diğer yandan da Stalin kültü gibi yarı-dini öğelere başvurmak durumunda kalmıştır (1993). Lewin’e göre bu süreç Rus köylülüğünün geleneksel muhafazakârlığının, rejimin otoriter politikalarında ifadesini bulmasıyla sonuçlanmıştır.

III. “Tahakküm ve Direniş Sanatları”: Köylüler ve İşçiler

Revizyonist tarihçiler toplumun çeşitli katmanlarının Sovyet rejimine gösterdiği destek kadar rejimin politikalarına gösterilen karşı direnci ve muhalefeti de ortaya koymuşlardır. Totalitaryen modelin anti-Sovyet bir refleksle öne çıkardığı toplumu atomize eden, nefes almasına izin vermeyen ceberrut devlet yerine, revizyonistlerin eserlerinde vurgu en otoriter koşullarda bile açık ve gizli direniş imkanları yaratabilen, zaman zaman bireysel zaman zaman kolektif bir kimlikle merkezi politikalara karşı mücadele eden sıradan insanlardadır. Büyük ölçüde James C. Scott’ın eserlerinden (1985, 1990), Maduniyet Okulu Çalışmaları’ndan (*Subaltern Studies School*) (Guha ve Spivak, 1988), mikro tarihten (Ginzburg, 1993; Magnusson, 2003) ve Alman kökenli “gündelik yaşam tarihi” literatüründen (*Alltagsgeschichte*) (Lüdtke, 1989) ilham alan revizyonist tarihçiler, köylülerin (Fitzpatrick, 1994a; Viola, 1996; McDonald, 2001), işçilerin (Rossman, 1997a; 1997b), din adamlarının (Husband, 1998; Peris, 2000), öğrencilerin (Fürst, 2002), eşcinsellerin (Healey, 2001), sıradan vatandaşların (Davis, 1997) ve diğer sosyal grupların geliştirdiği geniş direniş ve mücadele repertuarını bütün çeşitliliğiyle ortaya koymuşlardır. Bu açıdan revizyonist tarihçiliğin belki de en büyük başarısı Lynne Viola’nın ifade ettiği gibi Sovyet Rusya tarihinde politik sistemle aynı anda varolan yarı-otonom sosyal katmanları, kültürleri ve deneyimleri ortaya çıkarması olmuştur (Viola, 2002: 1).

Direniş literatürünün ilk önemli ürünleri 1930’da başlayıp 1939’da son bulan kolektivizasyon sürecini inceleyen tarihçiler tarafından üretilmiştir. Lynne Viola ve Sheila Fitzpatrick’in başını çektiği bu grup toprak mülkiyetini ve ticari tarımı ortadan kaldırıp köylüleri kolektif çiftliklerde (*kolkhoz*) ikame etmeyi hedefleyen politikalara karşı koymak ve kolektivizasyon sürecinin yarattığı travmatik etkiyle başetmek için köylülerin ortaya koyduğu çeşitli stratejileri ele alır. Örneğin Fitzpatrick *Stalin’s Peasants*’ta dört çeşit stratejiden bahseder: “direniş stratejileri” (kolektif çiftlik işlerine katılımsızlık, kayıtsızlık, ırar, mevsimlik göç, söylenti yayma), “idare etme stratejileri” (kolektivizasyon uygulamalarına yönelik resmi otoritelerle örtük pazarlıklar), “aktif intibak stratejileri” (bireysel çıkar elde etmek için mevcut fırsatları değerlendirme), “manipule etme stratejileri” (köylülerin çıkarları doğrultusunda resmi müdahaleyi teşvik etmek için ihbar mekanizmasını kullan-

25 Köyden kente göç ve köylü-işçilerin resmi politikalara ve Sovyet kültürüne olan geniş çaplı etkileri için bkz. (Hoffmann, 1994), (Rosenberg ve Siegelbaum, 1993).

ma) (Fitzpatrick, 1994a). Fitzpatrick'e göre köylülerin uyguladığı bütün bu aktif ve pasif direniş stratejileri kolektivizasyonun başarısını etkilemiş, özellikle ilk yıllarda tahıl rekolteleri beklenenin çok altında kalmıştır. "How the Mice Buried the Cat?" ("Fare Kediye Nasıl Gömdü?") adlı önemli makalesinde (1993) kullandığı fare-kedi metaforu, Fitzpatrick'ın vardığı sonuçları özetler niteliktedir.²⁶ Köylü "fareler" çeşitli yollar kullanarak bürokratik "kedilerden" kurtulmayı başarmışlardır. Fitzpatrick'ın çalışmalarının bir diğer önemi köyü ve köylüleri romantize etmekten kaçınmış olmasıdır. Zaman zaman kolektif direniş hareketlerine girişseler de, kolektivizasyon süreci köylü tabakalar arasındaki gerginliği arttırmıştır. Kolhoz liderleri, traktör sürücüleri, manga liderleri ya da Stakhanovistler gibi kolhoz sistemiyle özdeşleşen gruplar bu süreçte fakir köylülerin yeni hedefi haline gelmiştir. Kedileri gömmekteki maharetlerine rağmen fareler kolektivizasyon sürecini durduramamış, "lider kediye" (Stalin'i) gömmeyi becerememişlerdir.

Yeni açılan arşivlerden faydalanan Lynne Viola'ya göre ise kolektivizasyon süreci *kulakları* bir sınıf olarak ortadan kaldırmaya yönelik bir uygulama olmanın çok ötesinde, kırsala karşı açılan topyekün bir iç savaştır (1996). Çeşitli sosyal tabakalara mensup köylüler bu iç savaşta devletin taşırayı kolonileştirme hamlesine karşı koymak için biraraya gelmiş ve zaman zaman çeşitli kazanımlar elde edebilmişlerdir (Viola, 1996; Graziosi, 1996). Fakat belki de Viola'nın yaptığı en önemli tespit kolektivizasyona karşı köylü direnişlerinde kadınların oynadığı önemli roldür (1986). Viola'ya göre pek çok bölgede direnişler özellikle kadınlar arasında yayılan kolektivizasyonun kıyamet alameti olduğuna dair söylentilerle başlamış ve yayılmıştır (1990). Köylü direnişleri çoğu kez kanlı bir şekilde bastırıldıysa da en azından geçici olarak kolektivizasyon uygulamalarının hafiflemesine vesile olmuştur.²⁷

İşçilerin, bütün meşruiyetini ülkeyi işçi sınıfı adına yönettiği iddiasını dayandıran bir siyasi rejim ile ilişkileri yeni nesil Sovyet Rusya tarihçilerinin dikkatini çeken diğer bir konudur. Revizyonist literatürün emek tarihini yeni bir gözle ele alan çalışmalarından önce Rus işçileri devletin mutlak baskısı altında, son derece acımasız kanunlarla fabrikalara bağlanmış, herhangi bir muhalefet yeteneğinden yoksun, atomize olmuş bireyler olarak resmedilmiştir (Schwarz, 1951). Yukarıda değindiğimiz gibi yeni sosyal tarihçiliğin Sovyet Rusya tarihçileri tarafından benimsenmesi ve belki de daha önemlisi politik görüşleri sola doğru meyleden yeni bir tarihçi kuşağının yetişmesi, emek tarihi çalışmalarında vurgunun devletten işçilere, yani emek tarihinin gerçek aktörlerine doğru kaymasına sebep olmuştur. İşçilerin 1905 Devrimi'ni önceleyen yıllardan itibaren giderek radikalleştiği ve sınıf bilinci kazandığını öne süren klasik Marksist-Leninist tezi, Thompson'un tarihi aktörlerin

26 "Fare kediye nasıl gömdü?" metaforunun kökeni Çar Birinci Petro'nun reformlarına duyulan yaygın öfkeyi yansıtan on sekizinci yüzyıl desen ve halk edebiyatı ürünlerine kadar gitmektedir. Bu desenlerin en bilineninde neşe içinde danseden fareler öldürdükleri kediye mezarına doğru sürüklenmektedirler. Burada Petro bıyıklarından dolayı kediyle özdeşleştirilerek fareler de halkı temsil etmektedir.

27 Rus köylülerinin Fitzpatrick ve Viola'nın iddia ettiği gibi kolektivizasyona direnmeyip yeni sisteme adapte olma mücadelesi verdiklerini vurgulayan bir çalışma için (Tauger, 2004).

yapılar üzerindeki belirleyiciliğine (*agency*) yaptığı vurguyla birleştiren (Thompson, 1978) yeni nesil emek tarihçileri tarihte unutulmuş sosyal mücadeleleri ortaya koymanın politik öneminin farkındadırlar (Siegelbaum ve Suny, 1994: 4). Revizyonist literatürün olgunlaşmasıyla birlikte rejimin emeğe dair politikaları kadar işçilerin amirleriyle ilişkileri, gündelik hayatları, boş zaman alışkanlıkları, evleri, göç ettikleri köy ile olan ilişkileri, becerileri, iş tecrübeleri, sosyal cinsiyetleri ve benzeri pek çok konu Sovyet Rusya emek tarihçiliğinin ilgi alanına girmiştir.

Emek tarihçileri totalitaryen paradigmayı devlet dışında hiç bir sosyal aktörün varlığını göz önüne almadığı, yukarıda bahsettiğimiz revizyonist çalışmaları da nispeten küçük bir gruptan yola çıkarak elde ettikleri sonuçları bütün işçi sınıfına genelledikleri için eleştirir. Bu revizyonist çalışmalarda işçiler karşımıza düzenin baskısı altında ezilen ya da rejimin politikalarını sorgusuz sualsiz kabul eden pasif özneler olarak değil; mümkün olan her koşulda idarenin karşısına kendi talepleriyle çıkan, içinde bulundukları iş ortamını ve kültürünü şekillendiren, mevcut çalışma ilişkilerini siyasi elitlerin hiç de ummadığı bir şekilde yeniden biçimlendiren tarihsel aktörler olarak çıkar (Filtzer, 1986; Siegelbaum, 1988; Ward, 1990). Örneğin Troçkist bir perspektiften yazan Donald Filtzer'e göre işçilerin büyük çoğunluğu Fitzpatrick, Kuromiya, Viola ve diğerlerinin iddia ettiği gibi Stalinist devrimi desteklememişti. Ancak bunun sebebi totalitaryen okulun iddia ettiği gibi pasifize olmuş olmaları değil, Stalinist endüstrileşme politikalarının sınıf dayanışmasını zayıflatacak uygulamaları da beraberinde getireceğine inanmalarıydı. İşçiler bu sürece "zayıfın silahlarını" (devamsızlık, iş yavaşlatma, işi terketme vb.) kullanarak üretimi yavaşlatmak ve kimi zaman tamamen durdurmak yoluyla tepki vermişlerdi (Filtzer, 1986; ayrıca bkz. Adrle, 1988). Matthew Payne'in hikayesini anlattığı Turksib demiryolu inşaatında çalışan işçiler de idarenin uygulamalarına karşı sık sık kolektif eylem ve grevlere başvurmak durumunda kalmışlardı. Bu eylemler sadece inşaatın idarecilerini ya da mühendisleri değil, zaman zaman rejimin meşruiyetini de hedef almıştı (Payne, 2001: 7). Bu geleneğin genç kuşak temsilcilerinden Jeffrey Rosmann'ın çalışmaları da işçilerin "proleterya diktatörlüğüne" karşı açıktan örgütledikleri muhalefeti ortaya koymuştur. Rosmann'a göre "sınıf"ı merkezine alan resmi söylem rejim için iki ucu keskin bir kılıç gibidir. Sovyet rejiminin bir işçi sınıfı rejimi olduğu söylemi işçilere, haksızlığa uğradıklarını hissettikleri anda itiraz etme meşruiyetini vermiştir (Rossmann, 1996; 1997; 2005).

Sovyet işçi sınıfı üzerine yapılan bu çalışmalar beraberinde "sınıf"ın emek tarihi çalışmalarında bir analitik kategori olarak kullanılmasının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle sosyal tarihin 1970'lerdeki etkisini kaybedip post-yapısalcı dalganın yükselişe geçtiği bir dönemde "işçi sınıfı"ını sadece ücret, hayat standardı, üretim ilişkileri, yaşama ve çalışma koşulları gibi objektif kriterlerle tanımlamanın mümkün olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır (Sewell, 1980; Steadman-Jones, 1983; Katznelson ve Zolberg, 1986; Berlanstein, 1993; Hall,

1997).²⁸ Bu sorunun ayrıca bir de sosyalist bir rejim için sorulması durumu son derece karmaşık bir hale getirmiştir. Sovyet iktidarının tesis edilmiş olması demek herşeyden önce Rusya’da işçi sınıfını sömüren diğer sınıfların ortadan kaldırılmış olması, bu farklılığı yaratan sömürü mekanizmasının (kapitalist ekonominin) yerine sosyalist ekonominin geçmiş olması demektir.

Bu tartışmanın devam ettiği bir ortamda Sheila Fitzpatrick kendinden önceki pek çok totalitaryen ve revizyonist tarihçinin sorgulamadan kabul ettiği “sınıf” kavramının Sovyet toplumunu anlamak için analitik bir kategori olmadığını öne sürer. Sovyet sisteminde “sınıf”, her şeyden önce toplumu kategorilere ayırmak için kullanılan bir mekanizmadır. Fitzpatrick’e göre komünistler 1917 Devrimi’nden ve özellikle de NEP döneminden sonra mevcut sınıf ilişkilerini geçersiz kabul edip bunların yerine çeşitli sosyal gruplara yeni sınıf etiketleri atamışlardır. Bireyleri nüfus sayımlarında (Merridale, 1996; Hirsch, 1997), seçim belgelerinde ve pasaportlarında (Shearer, 2004) “fabrika işçisi”, “beyaz yakalı işçi”, “burjuva”, “toprak sahibi” gibi “sınıflara” ayıran bu yeni kategorilerin fonksiyonu, çarlık dönemindeki sosyal statü sistemi (*sosloviia*) gibi bireylerin devlete karşı olan hak, sorumluluk ve ayrıcalıklarını tanımlamaktır (Fitzpatrick, 1988; 1990; 1993). Bireyler ya da gruplar Sovyet rejiminde bu yeni “sınıflarına” göre iş ve eğitim olanaklarından faydalanır, maddi ayrıcalıklar edinir ya da resmi otoriteler tarafından “halk düşmanı” olarak damgalanıp toplumun dışına atılabilirlerdi.²⁹ Buna göre “sınıf” sosyo-ekonomik şartların ürettiği objektif bir gerçeklik ya da sabit bir nitelik değil, değişik koşullar altında edinilen, öğrenilen, eğilip bükülebilen, gizlenebilen ve gerektiğinde de terk edilebilen bir kimlik ögesi idi. Aşağıda da tartışılacağı gibi bireyler zaman içinde rejimin uygulamaya koyduğu bu yeni “sınıf dilini” ustalıkla öğrenip kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmişlerdi (Kotkin, 1995: 198-237).

Fitzpatrick’in post-yapısalcı perspektifi Sovyet Rusya tarihçileri için ufuk açıcı olmuşsa da çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Genel olarak post-yapısalcı analizin faydalarını reddetmeyen genç tarihçiler Fitzpatrick’i iki savaş arası dönemde Rus işçi sınıfının geçirdiği dönüşümü görmezden gelmekle itham etmişlerdir. Bu tarihçilere göre sanayileşme planlarının ve sosyalist ekonominin inşa sürecinin işçiler için homojeleştirici bir etkisi olmuştur. Daha önce toplumsal cinsiyet, yaş, ustalık, köken gibi derin farklılıkları bünyesinde barındıran işçi sınıfı yoğun eğitim programları, yeni fabrika kültürü, pazar ekonomisinin ve çalışanlar arası rekabetin ortadan kalkması ile o güne kadar sahip olmadığı bir ortaklık/yoldaşlık duygusu kazanmıştır (Straus, 1997; Payne, 2001; Murphy, 2005).

28 İşçi sınıfı tarihçileri bu değişimi eserlerinde ilk yansıtan grubun başında gelir. Lewis Siegelbaum ve Ronald Suny’nin 1994 tarihli derlemesi *Making Workers Soviet* Avrupa emek tarihçiliğindeki dönüşümlerin Sovyet Rusya tarihçiliğine başarılı bir uyarlamasıdır.

29 Örneğin bu damgalanma sürecinin kulaklar için nasıl işlediğini Moshe Lewin ustalıkla anlatır (1985b).

IV. Post-Revizyonist Dönemeç

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Soğuk Savaş etkisinin ortadan kalkması ve arşivlerin açılması ile birlikte Sovyet Rusya tarihçileri klasik revizyonist-totalitaryen ikiliğini aşip her iki paradigma tarafından da sorulmamış yeni soruları sormaya başlamışlardır. Post-revizyonist olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri yukarıda değindiğimiz arşiv devrimi ise, diğeri Sovyet Rusya tarihçilerinin kullandığı tarihyazımı metodlarının çeşitlenmesi olmuştur. Diğer alanlardaki meslektaşlarının “kültürel dönemeçin” (*cultural turn*) ötesine geçmeyi tartıştıkları bir dönemde (Bonnell ve Hunt, 1999), Sovyet Rusya tarihçileri “dilsel dönemeçin” (*linguistic turn*) henüz varmış (Toews, 1987) ve “yeni kültürel tarih” (Hunt, 1989) ile henüz tanışmışlardı. Post-revizyonist dönem bir anlamda klasik sosyal tarihçiliğin gözden düşüp yeni bir tür kültürel ve entelektüel tarihçiliğin yükselişe geçtiği bir dönem oldu. Bu dönüşümle birlikte sosyal ve ekonomik koşulların (altyapının) mevcut dili ve kültürü (üstyapıyı) belirlediği, dilde, temsilde, sembollerde ve kültürde yaşanan dönüşümlerin “altyapıda” olan değişiklikleri yansıttığı kabulünün sorgulanmaya başlaması Sovyet Rusya tarihçileri için yeni imkanlar yaratmıştır. Bu süreçte Sovyet Rusya tarihçileri dikkatlerini sadece sosyal gerçekliğe yoğunlaştırmaktansa kültürel olanı da analizin içine katmaya başlamışlardır. Anlamaların, sembollerin, ritüellerin, söylemlerin ve diğer kültürel formların ve bunların Sovyet tarihindeki yerinin araştırma konusu olmaya başlaması post-Sovyet süreci niteleyen en önemli gelişmedir.

Post-revizyonist sürecin önemli atılımlarından biri de uzun zamandır gündemden düşmüş olan ideolojiyi (ve politikayı) Sovyet Rusya tarihi çalışmalarına geri getirmesi olmuştur. Klasik anlamıyla ideoloji ve politika analizinin '80'lerde gözden düşmesinin sebebi revizyonistlerin, totaliter okulun bütün tarihsel gelişmeleri partinin mutlak politik hakimiyeti ya da Sovyet ideolojisinin tekliği ile açıklama teşebbüsüne karşı gösterdikleri bilinçli ya da bilinçaltı tepkiydi (Fitzpatrick, 2004: 27).³⁰ Son on yıl içerisinde Sovyetologların yüksek politikayı merkeze alan tek boyutlu geleneksel yaklaşımına karşı, kültürel çalışmalardan, antropolojiden ve sosyal tarihin mirasından faydalanan yeni bir politik tarih literatürü kayda değer bir gelişme göstermiştir. Bu literatür “politikayı” parti dokümanlarının, hükümet bildirilerinin ya da elit-içi iktidar mücadelelerinin ötesinde tarihsel aktörlerin kendi kimliklerini oluşturdıkları ve ifade ettikleri karmaşık bir gündelik mücadele alanı olarak yeniden tanımlamıştır.

Disiplindeki bütün bu dönüşümler göz önüne alındığında post-revizyonist sürecin dönüm noktası Stephen Kotkin'in 1995'te yayımlanan *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization* adlı çığır açıcı çalışmasıdır. *Magnetic Mountain* dünyanın en büyük ve en kolay erişilebilir demir cevherini barındıran Magnitogorsk da-

30 Fitzpatrick'ın bu tezinin biraz abartılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira dönemin bazı önemli revizyonist çalışmaları ideolojinin önemini vurgulamıştır. Örneğin Kuromiya'ya göre “sınıf savaşı” fenomeni üzerine inşa edilmiş olan ideoloji Stalinist endüstriyelleşme sürecinin temel (fakat o güne kadar ihmal edilmiş) bir dinamiktir (Kuromiya, 1988: 316).

ğının etrafında, bu cevheri çıkartmak ve işlemek amacıyla 1929'da kurulan iki yüz bin kişilik dev bir endüstri şehrinin mikro tarihidir. Yeni açılan bölgesel arşivleri, yerel gazeteleri, yayınlanmamış anıları, otobiyografileri, sözlü tarih görüşmelerini ve benzeri pek çok kaynağı kullanan Kotkin, Magnitogorsk'un inşasını sıradan bir endüstriyel tesisin çok ötesinde kendi değerleri, kuralları, sembolleri, adetleri, iktidar ilişkileri, dili ve kültürü olan bir "medeniyetin" inşası olarak anlatır. Bu süreç aynı zamanda "Stalinist öznenin" de hem devlet tarafından hem de kendiliğinden inşasını da içerir ve esasen Kotkin'in literatüre yaptığı katkı da bu noktada ortaya çıkar. Kotkin'in *Magnetic Mountain*'daki amacı Stalinizmin arka planını oluşturduğu tarihsel koşullarda bireylerin rejim/devlet tarafından "inşa edildiği" ve aynı zamanda kendilerini Stalinist özne olarak inşa ettikleri süreci incelemektir.

Stephen Kotkin *Magnetic Mountain*'da hem totalitaryen hem de revizyonist ekolün birikimlerini eleştirel bir okumaya tabi tutar. Kotkin'e göre ne totalitaryen okulun rejim ve ideoloji karşısında savunmasız toplum/birey tasviri ne de revizyonist paradigmanın rejimle çıkarları doğrultusunda ilişki içinde olan toplum/birey anlayışı Sovyet deneyimini açıklayabilir. Kotkin, revizyonistlerin geliştirdiği "aktif özne" tasavvurunu totalitaryen okulun ideolojiye yaptığı vurguyla birleştirerek yeni bir senteze ulaşır. Bu noktada Kotkin'in sorduğu temel soru Bolşevik ideolojinin gündelik söylemle/politikayla olan ilişkisinin nasıl ve hangi yollardan kurulduğudur. Büyük ölçüde Bourdieu, de Certeau, ve özellikle de Foucault'dan etkilenen Kotkin, söylem, iktidar ve gündelik hayat hakkında sorduğu sorularda okuyucusuna Magnitogorsk'daki gündelik hayatın canlı ve dinamik panoramasını sunar.³¹ Bourdieu'nün *Outline of a Theory of Praxis*'te kullandığı ikili ayrıma sadık kalan Kotkin, Magnitogorsk'taki hayatı bir yandan kanunlar, yönetmelikler ve diğer resmi uygulamalar yoluyla yukarıdan aşağıya işleyen disipline edici makro mekanizmalar düzeyinde ("fields of action"), diğer yandan ise insanların yaşadığı hayat(lar)ı ve alışkanlıklar, içselleştirilmiş değerler, dil, kültür, semboller üzerinden bu hayatı nasıl anlamlandırdıkları ("habitat") düzeyinde ele alır. *Magnetic Mountain* bu yüzden "Sosyalizmin İnşası: Devletin Büyük Stratejileri" (sanayileşme stratejileri, şehrin ve endüstri tesislerinin planlanması, inşası ve idaresi) ve "Yaşayan Sosyalizm: Habitatın Küçük Taktikleri" (işçilerin devletle, fabrika idaresiyle ve birbirleriyle ilişkileri, kimlikleri, barınma ve beslenme, teknik ve politik eğitim, adalet, ideoloji vs.) başlıklı iki ana bölüme ayrılmıştır. Kotkin'in amacı esasen bu iki "ayrı dünyanın" etkileşimini incelemektir.

Birinci bölümde Kotkin rejimin resmi politikalarına yoğunlaşırken, literatüre asıl katkısını sunduğu ikinci bölümde işçilerin devlet/fabrika politikaları ile ilişkilerini inceler. Kotkin'e göre sıradan insanların rejimin politikalarına tepki ve eylemleri bu politikaların nasıl uygulanacağını ve ne sonuçlar doğuracağını baştan öngörülemeden bir şekilde etkilemiştir. Fakat buna rağmen Magnitogorsk'lıların (ve bütün Sovyet toplumunun) ortaya koyduğu açık ve örtük gündelik direniş stratejileri rejimin temellerini sarsmamıştır. Kotkin bunu Magnitogorsk sakinlerinin rejimin

31 Foucault'nun Kotkin üzerindeki etkisinin o derece güçlüdür ki *Magnetic Mountain*'ı Foucault'ya ithaf etmiştir.

sosyalist inşa perspektifini genel olarak paylaştığı ve kendilerini sosyalist vatandaşlar olarak gördüğü şeklinde yorumlar. Magnitogorsk'u terketmenin yasak olması, yoğun sansür ve dış dünyayla bilgi alışverişinin kesilmesi, potansiyel muhalefetin rejim tarafından şiddetli bir şekilde ezileceği beklentisi, Marksizm-Leninizm'in cazibesi ve Sovyetler Birliği'ne yönelik uluslararası tehditler vatandaşların Sovyet rejimiyle olan ilişkilerini (ve rejime olan bağlılıklarını) güçlendirmiştir. Kotkin'e göre Magnitogorsk'ta ya da ülkenin diğer herhangi bir bölgesinde rejim karşıtı büyük çaplı bir organize direniş hareketinin olmamasının ardındaki açıklama budur.

Gelgelelim, Kotkin Sovyet vatandaşlarının devlete ve rejime olan bağlılığını vurgulamasına rağmen bu durumun vatandaşlar tarafından ne kadar içselleştirildiği konusunda net bir açıklama sunmaz. Kotkin'e göre iş, barınma, sosyal hizmetler, güvenlik ve diğer pek çok maddi gereksinimi için devlete muhtaç olan Magnitogorsk sakinleri hayatta kalmak için çeşitli yollarla Sovyet rejimine sadakatlerini göstermek durumunda kalmışlardır. Kotkin Magnitogorskluların zaman içinde "Bolşevikçe konuşmak" (*speaking Bolshevik*) adını verdiği hüneri kazanmış olduklarını gözlemler. "Bolşevikçe konuşmayı" öğrenen Sovyet bireyinin rejimle ilişkisi bir anlamda pragmatik ve geçicidir. Magnitogorsk'ta (ve bütün Sovyet toplumunda) bireyler gerçek fikirleri ne olursa olsun, iş bulmak, maddi olarak rahat etmek, yükselmek vs. için bu hünerlerini kamusal alanda alenen sergilemek zorundadırlar.

Kotkin'in gündelik hayatı en geniş anlamıyla politik bir arena olarak kurgulayan bu yaklaşımı bir çok genç tarihçi için ilham verici olduğu kadar problemlidir. Örneğin Jochen Hellbeck ve Igal Halfin birlikte kaleme aldıkları *Magnetic Mountain* eleştirisinde Kotkin'i Sovyet vatandaşlarının gündelik pratiklerini ele aldığı için takdir ederken, totalitaryen okulda ve revizyonistlerde tespit ettiği devlet-toplum karşıtlığını yeniden ürettiği için eleştirirler (Hellbeck ve Halfin, 1996). Kotkin, Hellbeck ve Halfin'e göre, pek çok revizyonist tarihçinin düştüğü hataya düşmüş, sıradan insanların hareketlerini sadece rejimin politika ve uygulamalarına tepki vermekten (direnme, etraftan dolaşma, yaparmış gibi yapma vs.) ibaretmiş gibi yorumlamıştır. Kitabının ilk bölümünde komünist ideolojiyi, onun rejimin politikaları üzerindeki etkisini ön plana çıkarırken, ikinci bölümde Magnitogorsk sakinlerinin tutum ve davranışlarını "ideolojisizleştirmiş" ve dolayısıyla bu iki alanı birbirinden izole etmiştir. Kotkin'in analizinde "Bolşevikçe konuşmak" eylemi büyük ölçüde kamusal alanla sınırlıdır. Rejime derinden bağlı küçük bir komünist azınlık dışında bireyler özel hayatında Bolşevikçe konuşmazlar/konuşmaya gerek duymazlar. Halbuki Hellbeck ve Halfin'e göre Kotkin, Bolşevizm'in esas amacını görmezden gelmektedir. Bolşevik ideoloji herşeyden önce sıradan insanların komünist programı anlamasını, içselleştirmesini ve kendini bu programın ilke ve değerlerine göre dönüştürmesini hedeflemektedir.

Hellbeck ve Halfin'in 1996'da yayınladıkları kısa *Magnetic Mountain* eleştirisi ardından gelen on yılda Sovyet Rusya tarihçiliğinin gündemini belirleyecek en

önemli gündem konusunun da sinyallerini vermektedir. “Sovyet öznelliği” (*Soviet subjectivity*) adı verilen bu yeni disiplinlerarası araştırma konusu belki de Sovyet Rusya tarihçilerinin son elli yılda dünya tarihçiliğine sunabilecekleri en orijinal katkı olma potansiyeli taşımaktadır. Bu yeni yaklaşıma göre bireysel öznellik (*individual subjectivity*) Stalinist medeniyet projesinin ayrılmaz bir parçası, Sovyet sisteminin kurucu öğelerinden biridir.³²

“Öznellik ekolü” olarak tanımlayabileceğimiz genç kuşak post-revizyonist tarihçiler Sovyet bireyinin kamusal ortamlarda rejimin diliyle ve normlarıyla konuştuğu fakat özel hayatına döndüğünde bütün bu kamusal kimliğini terkettiği fikrini temelden reddeder. Post-revizyonistlere göre benliğin inşası içinde bulunduğu ideolojik/politik ortamdan ayrı düşünülemez. Eleştirilerini özellikle revizyonist ekole yönelten Halfin, Hellbeck ve arkadaşlarına göre revizyonist tarihçiler Sovyet bireyine ancak rejimin norm ve idealleriyle uyummayan bir eylem yaptığı zaman öznellik atfetmekte, bu tarz rejim (ve ideoloji) karşıtı eylemleri daha hakiki ve daha samimi bulmaktadırlar. Rejimin ilke ve normlarıyla uyum içindeki eylemler ise Sovyet bireyinin gerçek, anti-Sovyet yüzünü gizlemek için kullandığı maskeler olarak nitelenmektedir (Hellbeck, 2000: 74). Öznellik ekolüne mensup tarihçiler Sovyet rejimine karşı vatandaşların giriştiği aktif veya pasif direniş stratejilerinin varlığını reddetmez, ancak revizyonist tarihçilerin bu eylemleri anlatırken –aynen totalitaryen okula mensup tarihçilerin yaptığı gibi- Sovyet rejimini Rus toplumuna dışarıdan zorla dayatılmış bir heyula gibi tasvir ettiğinin altını çizerek (Halfin, 2000; Hellbeck, 2000; Kyrlova, 2000). Bunu yaparken revizyonist tarihçiler bireylere içinde oldukları rejim ve ideoloji karşısında ahistorik bir rol atfetmektedir. Buna göre çeşitli tarihi aktörler kendilerini çevreleyen sosyal ve politik ortamdan bağımsız olarak kendi iradeleriyle ve kendi çıkarları doğrultusunda ideolojik referanslara başvurabilmekte, gerektiğinde ise tamamen kendi dünyalarına çekilip ideolojik olanla bağlarını koparabilmektedirler.

Öznellik okulu ideoloji ve politikadan bahsederken Sovyet Devrimi’nin esas idealinin eskisinden farklı değerleri, farklı düşünce sistemi, farklı ahlaki normları olan “yeni adam”ı yaratmak olduğu noktasından hareket eder. Ancak bu dönüşümün “yükü” hiç bir zaman tamamen devletin, partinin ya da sistemin üzerinde olmamıştır. Devlet/parti totalitaryen okulun iddia ettiği gibi bireylerin benliğini bastırmaya ya da yok etmeye çalışmaz, tam tersine bireylerden kendi kendilerine bu devrimci dönüşümü gerçekleştirmeleri, tarihte ilk defa gerçekleşen sosyalist toplum projesinin parçası olmaları için aktif bir katılım bekler. Bu yüzden Sovyet rejiminin ceberrut olduğu kadar yaratıcı bir yanı da vardır.

Diğer bir çok tarihçiden farklı olarak günlükler, hatıratlar ve diğer otobiyografik anlatılardan yola çıkan bu grup sıradan Sovyet vatandaşlarının benliklerini, kimliklerini, inançlarını komünist ideoloji doğrultusunda nasıl dönüştürdüklerini

32 Burada öznellik çalışmalarından kastedilen sıradan insanların Sovyet rejimini nasıl anladıklarını ortaya koymak için dil ve dilin kullanımıyla ilgili benzer pratiklerin araştırılmasıdır.

inceler. Mercek altına aldıkları temel mevzu Ekim Devrimi'ni izleyen dönemde bireylerin ruhlarındaki anti-sovyet kalıntıları temizlemek, gerçek birer komünist olmak için kendilerine, rejime ve hatta partiye karşı verdikleri mücadele, bu tip son derece şahsi dokümanlardaki ideoloji yoluyla arınma ya da mükemmelleşme örgüleridir (Hellbeck, 1996a; Halfn; 2003; Hellbeck; 2006; Fürst, 2006).³³ Halfn'in deyişiyle bu sancılı süreci bireyler "karanlıktan aydınlığa çıkış" olarak kaleme almışlardır (2000). Devlet bu sürecin bireyler tarafından içselleştirmesini sağlamak amacıyla günlük tutma, özeleştirme yapma gibi otobiyografik pratikleri özel olarak teşvik etmiştir (Halfn, 1997; Hellbeck, 2001). Vadim Volkov'un yerinde tespitiyle "bireyin kendi benliği üzerine eğilmesi" (*rabota nad soboi - the work on oneself*) Sovyet medeniyet projesinin (*kul'turnost'*) ayrılmaz bir parçasıdır (Volkov, 1998, ayrıca bkz. Kharkhordin, 1999).

V. "Sovyet Modernitesi"

Son dönem Sovyet Rusya tarihçilerinin attığı en önemli adımlardan biri bireyin komünist ideoloji ve Sovyet rejimi ile olan ilişkisinin incelenmesi ise diğeri Sovyet deneyiminin tekliğini/emsalsizliğini öne çıkaran (ya da en iyi ihtimalle onu Nazizm ile karşılaştıran) yaklaşımların ötesine geçip, onu daha geniş bir karşılaştırmalı çerçeveye oturtmaları olmuştur.³⁴ Büyük ölçüde Bauman (1989; 1991), Giddens (1990), Foucault (1979) ve Scott'tan (1998) etkilenen bu perspektife göre Sovyet deneyiminde karşımıza çıkan çeşitli uygulamalar/politikalar sadece Rusya'ya özgü şartların ürünü değil, Avrupa tarihinin son iki yüz yılında yaşanan entelektüel ve politik gelişmelerin Rusya'ya yansımalarının ve Rusya bağlamında vücut bulmasının sonucudur.³⁵ Kitlesele politikanın ve kitlesele üretimin ortaya çıkışı, bürokrasinin yaygınlaşması, merkezi planlama, tıp, istatistik, şehir planlama, endüstrileşme, çeşitli sosyal devlet uygulamaları, disipline edici pratikler ve her şeyden önce yeni bir toplum ve birey anlayışının gelişmesi Sovyet deneyiminin diğeri Batılı ve Doğulu modernite süreçleriyle ortak olan noktalarıdır.³⁶

Rasyonel ve bilimsel olarak incelenebilir, yönetilebilir ve geliştirilebilir bir top-

33 Bu günlüklerin en iyi bilinenlerinden biri Hellbeck'in üzerinde çalıştığı Stephan Podlubnyi'nin günlüğüdür. Podlubnyi'nin babası sürgüne gönderilmiş bir *kulak*'tır. Kolektivizasyon öncesinde Ukrayna'daki köyünden Moskova'ya kaçan Podlubnyi bir baskı fabrikasında işçi olarak işe girmiş ve Komsomol üyesi olmuştur. Podlubnyi günlüğünde sürekli olarak kendisi ile yüzleşir ve "lekeli" geçmişinden kurtulup iyi bir Sovyet vatandaşı ve iyi bir komünist olmanın mücadelesini verir (Hellbeck, 1996b).

34 Sovyet deneyiminin emsalsizliğini vurgulayan sadece totaliteryen okulun temsilcileri değildir. Sovyet resmi ideolojisi de Sovyet deneyiminin dünya tarihindeki ayrıcalıklı konumunu öne çıkarır. Buna göre etrafını sarmalayan kapitalistlere karşı Sovyetler Birliği insanlığı mutlu bir geleceğe ulaştıracak tek alternatiftir.

35 Avrupa'da modernite süreçlerine karşılaştırmalı bir perspektiften bakan bir çalışma için bkz. (Mazower, 1998).

36 Bu eşzamanlılığı savunan tarihçilerin karşısında başını Ken Jowitt (1992), Terry Martin (2000), Matthew Lenoe (2004) gibi tarihçilerin çektiği yeni-gelenekçi (*neo-traditionalist*) bir akımın varlığından söz etmek mümkündür. Daha önce-leri varlığı hissedilen fakat pek de dile getirilmeyen bu modernite-yeni gelenekçilik karşıtlığını ilk kavramsallaştıran Sheila Fitzpatrick'tir (2000). Yeni-gelenekçiler yukarıda bahsettiğimiz modernite pratiklerinin varlığını reddetmez fakat Sovyet deneyiminin ayırdedici yönünün hamilik ilişkilerinden katı bir hiyerarşiye, kişisel bağlantıların belirleyiciliğinden hukukdışılığa kadar uzanan arkaik fenomenler olduğunu iddia eder.

lum ve birey anlayışı Sovyet modernite deneyiminin evrensel boyutlarından en önemlisidir. Yukarıda bahsedilen Kotkin'in *Magnetic Mountain* analizinde Sovyet devleti, sosyal ve kişisel hayata çeşitli sebeplerle müdahale eden, onu sınırlayan, ideal kabul ettiği değerler doğrultusunda dönüştürmeyi hedefleyen bir modern devlettir ve tam da bu özellikleri dolayısıyla çağdaşı diğer modern devletlerle büyük benzerlikler gösterir. Kotkin'e göre Sovyet deneyiminin entelektüel ve politik kökenlerini Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nde bulmak mümkündür. Sosyalist inşa projesi bilimsel metodlarla rasyonel bir düzen kurma idealini Aydınlanma filozoflarına, bunun en kısa yoldan bir sosyal ve politik devrim sayesinde mümkün olabileceği fikrini de Fransız Devrimi'ne borçludur.

Bu yeni literatürün altını çizdiği bir diğer nokta Çarlık Rusya ve Sovyet rejiminin modernite pratikleri arasındaki sürekliliktir. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rusya'da hijyen, halk sağlığı, özellikle taşrada geri kalmışlıkla topyekün savaş gibi modernite uygulamalarının yaygınlaştığını, bilimin giderek hem kerametinden sual edilemeyen bir rehber hem de rejimin politikaları için önemli bir meşruiyet kaynağı haline geldiğini görürüz. Gelgelelim devletin topluma müdahale etme ve onu dönüştürme anlayışında en önemli dönüm noktası Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı bütün dünyada olduğu gibi Rusya'da da modernite sürecini hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır (Holquist, 1997, 2002; Kotkin, 2001; Lohr, 2003).

Toplumu rasyonel metodlarla düzenleme ve yönetme anlayışı Sovyet döneminde giderek derinleşmiş ve rejimin politikalarının temel ilkesi haline gelmiştir. Vatandaşların üretken kapasitelerini arttırmak, onları muhtemel bir topyekün savaşa hazır tutmak ve komünist ilkeler doğrultusunda sağlıklı bir demografik yapıya kavuşmak Sovyet liderliğinin en önde gelen hedeflerindendir. Siyasi elitler bu hedeflere ulaşmak için bir yandan kapsamlı doğumu teşvik, aile ve çocuk sağlığı, vücut bakımı, salgın hastalıklarla, alkolizmle ve evsizlikle mücadele programları başlatırken diğer yandan da propoganda ve yaygın eğitim yoluyla sıradan vatandaşların da bu ilkeleri içselleştirmesini amaçlamışlardır (Solomon ve Hutchinson, 1990; Hoffmann, 2003; Michales, 2003; Starks, 2004).³⁷

Sovyet deneyimine modernite perspektifinden bakan yazarlar rasyonel olarak ölçülebilir, yönetilebilir ve geliştirilip dönüştürülebilir bir sosyal yapı fikrinin yaygınlık kazanması ile Sovyet rejiminin terör ve şiddet içeren politikaları arasındaki ilişkiyi de gözden kaçırmamışlardır. Bu açıdan şiddet, modern devletin topluma müdahalesi bağlamında ele alınması gereken, son derece modern teknolojiler kullanılarak yapılan sosyal bünyeyi kataloglama, ve bünye için zararlı unsurları "kesip çıkarma", ayıklama ve neticede ideal sağlıklı bünyeye ulaşma sürecinin parçasıdır

37 Örneğin David Hoffmann'a göre rejimin 1930'lardaki pronatalist (doğumu teşvik eden) politikaları daha önceleri iddia edildiği gibi arkaik Rus toplumu normlarından birinin daha hortla(tıl)ması demek değildir. Bu ve benzeri politikalar yoluyla Sovyet liderliği -başta Fransa ve İngiltere olmak üzere diğer pek çok ülkede olduğu gibi- düşen doğum oranlarını arttırmaya, savaş, kıtlık ve çeşitli salgın hastalıklar yoluyla telef olan nüfusu güçlendirmeye çalışmıştır (2000a: 254, 2003; ayrıca bkz. Starks, 2003).

(Holquist, 2001; 2003b). Buna göre devletin uyguladığı şiddet ve terör ne sadece Stalin'in gaddarlığıyla ne de revizyonistlerin yaptığı gibi rejim içindeki sosyal ve politik gerilimlerle (bkz. Getty, 1985; Rittersporn, 1991) açıklanabilir. Bolşeviklerin gerek de-kulakizasyon sürecinde (1929-32), gerekse "Büyük Tasfiye" (1937-38) sırasında uyguladığı şiddet yeni sosyalist toplumu (ve onun tek tek bütün üyelerini) oluşturma projesinin araçlarından biridir. Diğer modernite projelerinde olduğu gibi sosyalist politiko-sosyal projenin üstüne inşa edildiği fikri temel ise toplumun bir hammadde olarak ele alınıp dönüştürülebileceği önkabulüdür.³⁸ Bu yeni yorumlama perspektifi, Sovyet rejimini Batılı gelişme çizgisinden bir sapma, Doğu modeli despotik bir anomali olarak gören totalitaryen perspektifle taban tabana zıttır. (Hoffmann; 2000b; Holquist, 2003a).

Modernite perspektifinden yazan yazarlara göre ilkeler, hedefler ve metodlar açısından diğer modernite pratikleriyle büyük benzerlikler gösteren Sovyet deneyiminin farklılığı ideolojiyle açıklanabilir. Sovyet siyasi elitinin toplumu dönüştürme politikalarının arkasında yatan temel motivasyon komünist ütopyaya ulaşma arzudur. Bu yüzden "yeni Sovyet insanı" Batı'dakinden tamamen farklı olarak kolektivist değerler ve Marksist sosyalizm idealleri doğrultusunda "inşa edilecektir". Bu yüzden Sovyet Birliği'nde modernite süreci yerel-evrensel ekseninde cereyan etmiştir. Sovyet modernitesi, modern sosyal mühendislik normlarıyla Bolşevik Marksist tarih ve toplum anlayışının bir sentezidir (Weiner, 1999).

VI. "Milli Mesele"

Sovyetler Birliği'nin dağılışıyla birlikte başlayan yeni dönemin belki de en dikkat çekici gelişmelerinden biri Rus olmayan milliyetler üzerine yapılan çalışmaların sayısındaki büyük artıştır. Totalitaryen ekole mensup tarihçilerin Sovyet rejiminin ceberrutluğunu göstermek dışında pek de ilgisini çekmeyen "milli mesele", hem Rus olmayan etnik grupların Sovyetler Birliği'nin dağılışında oynadıkları önemli rol hem de uluslararası literatürdeki sömürgecilik sonrası çalışmaların (*postcolonial studies*) popülerleşmesi sebebiyle Sovyet Rusya çalışmaları alanının en çabuk büyüyen konularından biri olmuştur. Ülkenin milli azınlıkları üzerinde Sovyet idaresi ne anlama geliyordu? Sovyet yönetimi Rus kolonyalizminin bir devamı olarak algılanabilir mi? Sosyalist dönüşüm sürecinde milli azınlıkların oynadığı rol neydi, yeni Sovyet rejimiyle ne derecede işbirliği yapmış ne derecede çatışmışlardı? soruları "milli mesele" üzerine düşünen tarihçiler tarafından bu dönemde bir kez daha gündeme getirilmiştir.

Revizyonist ekolün ünlü isimlerinden Ronald Suny'nin 1993 tarihli *The Revenge of the Past* adlı çalışması post-Sovyet milliyetler literatürünün ilk önemli kilometre taşı sayılabilir. Suny hem *The Revenge of the Past*'ta hem de bu kitabın hemen ardından yayınladığı iki çalışmasında (1993b, 1994b) Sovyet rejiminin milliyetler

38 Ancak Sovyet rejiminin bu kesip çıkarma işlemini yaparken kullandığı kriter diğer modernite rejimleri gibi biyoloji ya da ırk temelli değil, sınıf temelli olmuştur (Holquist, 1997b).

politikasında o güne kadar görmezden gelinmiş çok önemli bir noktanın altını çizer: Sovyet rejimi totalitaryen okula mensup tarihçilerin iddia ettiği gibi “milliyetlerin ezicisi/dağıtıcısı (*killer/breaker*)” değildir (Kolarz, 1967; Conquest, 1970; 1991). Tam tersine, etnik gruplar arasında milli kimlik inşasını teşvik eden ve çoğu zaman da milli kimlikleri bizzat yaratan Sovyet rejiminin kendisi olmuştur. Bu özelliğiyle Sovyetler Birliği çağdaşı bütün rejimlerin tersine üniter milliyetçilik değil etno-federalizm esası üzerine inşa edilmiş bir yapıdır (Holquist, 2003a: 165).³⁹

1920’ler ve ‘30’lar boyunca Sovyet rejimi Rus olmayan azınlıklar arasında etnik ortaklık esası üzerine inşa edilmiş cumhuriyetler kurmuş, aynı kökenden gelen fakat aralarında çeşitli anlaşmazlıklar bulunan grupları ortak dil, kültür ve toprak esasları etrafından biraraya getirerek aşiretler arasında milli bilincin gelişmesini teşvik etmiştir (Slezkine, 1994a; 1994b; Hirsch, 1997; Martin, 2001). Sovyet yönetimi için Rus olmayan halkların “geri kalmışlığıyla” başatmenin en etkili yolu etnik toplulukları milli sınırlar oluşturarak, yarı-otonom yerel hükümetler atayarak, yerli elitler yetiştirerek, temel eğitimi zorunlu tutarak, dili standardize ederek, milli semboller ve idealler icat ederek biraraya getirmek olmuştur.⁴⁰ Bunun yanında Sovyet liderliği, agresif bir şekilde yerel folklorun, müziğin, edebiyatın, sanayin gelişimini teşvik ederek kültürel kimliğin oluşumuna ve gelişmesine katkıda bulunmuştur. Sovyetlerin etnik azınlıklara yönelik politikalarıyla ilgili en önemli çalışmalardan birini (belki de en önemlisini) yapan Terry Martin bu süreci “yerleştirme” (*indigenization/korenizatsiia*) olarak tanımlar (2001; ayrıca bkz. Kappeler, 1992).⁴¹

Millileşme, Sovyet liderliğine göre Rus olmayan halkları modern ve sosyalist bir seviyeye yükseltmek için aşılması gereken bir aşamadır. Azınlıklar arasında mevcut milli/etnik hissiyatları terör ve şiddet yoluyla ezmenin bu duyguları daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramayacağı kanaatinde olan Bolşevikler, milli aidiyet duygusunun devlet gözetimine kurumsallaşmasını sağlayarak aşılmasını ve nihayetinde “milli bilincin” yerini “sınıf bilincine” bırakmasını amaçlamışlardır. Francine Hirsch’e göre Bolşeviklerin hayal ettiği nihai Sovyetler Birliği projesi milli kimliklerinden arınmış grupların sosyalist birliğidir (Hirsch, 2000: 203). Öte yandan milli cumhuriyetlerin kurulması Bolşevik liderlere göre, o zamana kadar “büyük Rus şovenizminden” çok çekmiş olan azınlıkların sosyalist inşa projesine desteğini de sağlayacaktır (Smith, 1997: 71-73). Bu yüzden Sovyet liderliği diğer azınlıkların milli kimlik edinmelerine uğraşırken Rus milli kimliğine ait sembolleri bastırmış, Rus milliyetçiliğine kayan fikirleri anti-Sovyet olarak nitelendirmiştir.

Yeni milliyetler literatürünün Sovyet Rusya tarihçiliğine katkısı daha önceleri merkez-çevre, Rus-yerel, sömüren-sömürülen gibi ikili karşıtlıklar şeklinde anlaşıl-

39 Aynı görüşün öncü isimlerinden Yuri Slezkine Sovyet Rusya’yı her dairesinde başka bir milliyetin ikamet ettiği bir apartmana benzetmektedir (Slezkine, 1994b).

40 Çeşitli milli kimliklerin oluşturulması süreci için bkz. Türkmenistan (Edgar, 2004), Özbekistan (Northrop, 2004; Kamp, 2006), Azerbaycan (Baberowski, 2003), Ukrayna (Martin, 2001), Kazakistan (Michaels, 2003).

41 Martin’e göre yerleştirme politikalarını üç dönemde ele almak mümkündür: 1920’lerin sonuna kadar süren en aktif dönem, 1930’ların başındaki kriz dönemi ve nihayet 1933’ten 1939’a kadar devam eden “büyük geri çekilme” (*Great Retreat*).

maya çalışılan bir olgunun esasen ne kadar çok aktörlü ve ne kadar karmaşık süreçleri içerdiğini ortaya koymuş olmasıdır. Sovyet rejiminin Rus olmayan milliyetlere yönelik politikaları uygulandığı bütün bölgelerde yerel kültür ve pratiklerin etkisiyle merkezin planladığından çok farklı formlar almıştır. Matthew Payne'in Türkistan-Sibirya demiryolu projesinin (*Turksib*) tarihini anlattığı çalışma bu karmaşık ilişkilerin ilginç bir örneğidir. Kazakistan kırsalı gibi yerli proleteryanın olmadığı pek çok bölgede Bolşevikler demiryolu inşaatı gibi büyük projeler yoluyla yerli proleteryanın ilk nüvelerini yaratmaya çalışmışlardır. Bu yüzden Turksib demiryolu inşaatında çalışacak işçiler büyük ölçüde yerli Kazaklar arasından seçilmiş, bu yolla göçebe gruplar işçileştirilmeye çalışılmıştır. Fakat bu durum yerli muhafazakar Kazaklar, Turksib demiryolunun yöneticileri ve inşaatçı çalışan Avrupalı işçiler tarafından tepkiyle karşılanmış, kavgalara, isyanlara ve büyük çaplı muhalefete yol açmıştır. Kazak olmayanların bu muhalefeti karşısında Kazak işçilerin tek müttefiki enternasyonalist, komünist bir geçmişe sahip, partiye ve ideolojiye bağlı Rus işçilerdir. Rus işçiler ilk defa içine girdikleri bu ortama adapte olmaları için Kazaklara Rusçayı ve Rus kültürünü öğretmişlerdir. Bu sonuç, Kazak işçilerin Ruslaşması, Sovyet liderliğinin aslında hiç hedeflemediği bir sonuçtur ve yerli faktörlerin mevcut projeleri pratikte ne kadar değiştirebildiğinin iyi bir göstegesidir (Payne, 2001).

Adrienne Lynne Edgar'ın Türkmen milli kimliğinin oluşumunu ele aldığı *Tribal Nation: The Making of the Soviet Turkmenistan* (2004) Sovyetlerin milliyetlere yönelik politikalarının merkezden çevreye dayatılan iyi planlanmış uygulamalar olmak yerine çoğu zaman el yordamıyla ilerleyen projeler olduğunu ortaya koyar. Türkmenistan'da (ve diğer bölgelerde) Sovyet rejiminin inşası herşeyden önce yeni bir iktidar ve yeni bir kimlik inşası demektir. Bu inşa süreci hemen hemen bütün milli azınlıklarda olduğu gibi kararlı bir sosyal mühendislik projesiyle iç içe geçmiştir. Dağınık aşiretleri biraraya getirerek pamuk üretimi merkezi bir ekonomik projenin üretken aktörleri haline getirmeyi amaçlayan bu sürecin iki temel hedefi, "Türkmen geri kalmışlığını" ifade ettiği düşünülen aşiretçiliği/kabileciliği (*tribalism*) yok etmek ve mevcut erkek egemen sosyal düzeni kökünden değiştirmektir. Bu yüzden Sovyet politikası geleneksel olarak politikadan dışlanmış aşiretleri politikaya çekip, onları parti kademelerinde yükselterek mevcut güç dengelerini bozmaya çalışmak (aşiretler arası sınıf savaşını tetiklemek) olmuştur. Fakat bütün bu politikalar kabile kimliklerini yok etmek yerine daha da güçlendirmiş ve kurumsallaştırmıştır. Edgar'ın *Tribal Nation*'daki başarısı Türkmen elitlerinin merkezi Sovyet politikalarını yukarıdan dayatıldığı gibi uygulamadıkları, milli Türkmen kimliğini oluşturan kurum ve söylemleri aktif katılımlarıyla şekillendirdiklerini göstermesidir. Sovyet devleti Türkmenistan'da karşımıza hiç bir zaman her şeye gücü yeten, homojen bir varlık olarak çıkmaz. Milli ve sosyalist bir Türkmen kimliğinin inşa süreci yerel elitlerin, partinin çeşitli kademelerindeki bürokratların, çeşitli kabilelere mensup sıradan Türkmenlerin ve nihayetinde merkezi Sovyet liderliğinin çatıştığı, uzlaştığı, çeşitli ittifaklar kurup bozduğu bir mücadele alanı olmuştur.

Son dönemin en üretken tarihçilerinden Douglas Northrop'un Stalin dönemi

Sovyet Özbekistan'ı üzerine yaptığı çalışma Sovyetlerin milliyetlere yönelik politikalarındaki çelişkileri ustalıkla ortaya koyar. İşçi sınıfının çok sınırlı olduğu, kendini komünist olarak tanımlayan aktivistlerin hemen hiç olmadığı Özbekistan'da Sovyet liderliği aldığı kritik bir kararla "toplumsal cinsiyeti" "sınıf"ın yerine ikame ederek sosyal özgürleşmenin temel dinamiği kabul etmiştir. Müslüman kadınları "vasi proleterya" (*surrogate proletariat*) (Massell, 1974) olarak kabul eden bu yeni politikaların özü mevcut arkaik sosyal yapıyı ve ataerkil kültürel düzeni kökünden değiştirmektir. *Hujum* olarak adlandırılan bu politikalar bütününe en sembolik ögesi başörtüsüne karşı yapılan mücadeledir. *Hujum*, Northrop'un deyişiyle zaman içinde Sovyet "medenileşme projesiyle" eş anlamlı hale gelmiş, yerel parti kadroları arasında Sovyet liderliğine sadakatin göstergesi olmuştur (2000: 180-181). Gelgelelim yukarıda değinildiği gibi "yerlileştirme-korenizatsiia" politikasının temel hedeflerinden biri en kısa zamanda Sovyet değer ve ideallerini içselleştirmiş yerli elitler yetiştirmektir. *Hujum* politikaları bir kez devreye girdikten sonra yerel halk ile sınırlı kalmamış, partinin yerel kadrolarını da hedef almaya başlamış, *hujum*'un gereklerini yerine getirmeyen yerel parti üyelerinin partiden kovulmasına sebep olmuştur. *Korenizatsiia* ile temelden çelişen bu pratikler Büyük Tasfiye sırasında da yerli elitlerin elenme kriteri haline gelmiştir. Northrop'un çalışması devletin gücünün özellikle taşrada çok sınırlı olduğunu açıkça ortaya koyar. *Hujum* politikaları hedeflendiği gibi mevcut sosyal yapıyı değiştirememiş hatta çoğu kez tam tersi etkiler yaratmıştır.⁴² Sovyet politikaları yerel sosyal ve kültürel sembollere "hücum et-tikçe" bu semboller (en başta da başörtü) geçmişte hiç olmadığı kadar "millileşmiş" ve Sovyet iktidarına karşı Özbek kültürünün simgesi haline gelmiştir.

Özellikle 1930'ların ikinci yarısından itibaren Sovyet rejiminin milliyetlere yönelik tutumunda radikal değişiklikler göze çarpar. 1930'ların ikinci yarısına kadar Sovyet rejiminin vatandaşlarını birbirlerinden ayırdetmekte, tasnif ve tasfiye etmekte kullandığı temel kriter sınıf ve sosyal aidiyettir (Martin, 1998; Shearer, 1998; Weiner, 1999; Hagenloh, 2000). Teorik olarak bütün sınıf düşmanlarının ortadan kaldırıldığı, işçi sınıfının üstünlüğünün tartışmaya bırakmayacak bir şekilde tesis edildiği,⁴³ toplumun ya işçilerden ya da *kolxoz*larda örgütlü köylülükten meydana geldiği bir dönemde (1930'ların ikinci yarısı) ise komünistler için milliyet, kendilerini düşmalarından ayırdetmeye yarayan ve böylece toplumu yönetmeyi mümkün kılan tek etkili kategori olarak kalmıştır. Serhy Yekelchyk'in deyişiyle söylersek Sovyetler Birliği 1920'lerde "eşit milliyetlerin ve eşit olmayan sınıfların" ülkesiyken, 1930'ların sonlarında "eşit sınıfların ve eşit olmayan milliyetlerin" ülkesi olmuştur (Yekelchyk, 2002: 54). Öte yandan Martin'e göre bu değişiklik, yerlileştirme politikaarının uygulama sürecinde ortaya çıkan karmaşıklıklara ve istenmeyen sonuçlara verilen bir merkezi tepkidir. Fakat yukarıda bahsedilen "büyük geri çekilme"den Martin'in kastettiği yerlileştirme politikalarının tamamen terkedilmesi değildir. Bu politikalar

42 Bu sürecin başarısızlığı karşısında Sovyet liderliği 1929'da *hujum*'u resmi olarak sona erdirmiştir.

43 1936'daki ilan edilen Sovyetler Birliği anayasasına göre Rusya'da artık sömürücü sınıflar kalmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar daha az yoğun bir şekilde devam etmiştir. Esas önemli değişiklik Rus kimliğinin itibarının iade edilmiş, Rusların Sovyet Birliği'ni oluşturan "eşit milliyetler arasında birinci" statüsüne yükseltilmiş olmasıdır.

Sonuç Yerine

Bu yazı Sovyet Rusya tarihçiliğinde son dönemde yaşanan önemli gelişmeleri, ortaya çıkan yeni eğilimleri incelemeyi amaçlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından profesyonel bir akademik alan olarak gelişen Sovyet Rusya tarihçiliği, 21. yüzyılın başına kadar önemli dönüm noktalarından geçmiştir. Bu süreçte alanın genel karakterini belirleyen hakim paradigmlar da totalitaryen okuldan revizyonizme, oradan da post-revizyonizme doğru evrilmiştir. Post-revizyonist olarak niteleyebileceğimiz son dönem bir anlamda ondan önce gelen totalitaryen paradigma ve revizyonist eleştirinin ürünüdür. Her iki tarihyazımı geleneğinin de birikimlerinden faydalanan genç kuşak Sovyet Rusya tarihçileri, gerek arşiv devriminin gerek Doğu Bloğu'nun dağılmasının gerek de metodolojik zenginleşmenin ve yenilenmenin etkisiyle her iki geleneği de aşmışlardır. Bu dönüşüm süreci önceki dönemlerin çok ötesinde bir akademik üretim hızıyla bugün halen devam etmektedir.

Yukarıda ayrıntılarıyla tartışıldığı gibi Sovyet Rusya tarihçiliğinin geçtiği dönüm noktaları bir yandan dünya tarihçiliğinde yaşanan dönüşümlerin öte yandan da politik konjonktürün etkisiyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemlerin her birinde ortaya konulan ürünlerde, ait oldukları dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yansımalarını bulmak zor değildir. Söz konusu dönemde Sovyet Rusya tarihçiliği, elit merkezli bir tarihten halk kitlelerini ve sosyal sınıfları merkeze alan bir tarihçilik anlayışına doğru gelişirken, yalnızca siyasal bağlamı öne çıkaran tarihçilik anlayışı yerini iktisadi, kültürel ve sosyal bağlamları vurgulayan ve bunların politikayla olan ilişkisinin altını çizen bir anlayışa bırakmıştır. Sovyet Rusya tarihçiliği son elli yılda geçirdiği büyük dönüşüm ve sahip olduğu yaratıcılık ve dinamizm ile hem metodoloji hem de içerik bakımından dünya tarihçiliğinin en özgün alanlarından biri olmaya adaydır.⁴⁴ ■

44 Her ne kadar bu yazıyla doğrudan ilgisi olmasa da Sovyet Rusya tarihçiliğinin geçirdiği dönüşüm sürecinin Osmanlı/Türkiye tarihçiliği için de öğretici olabileceğini iddia etmek mümkündür. Gelgelelim özellikle erken Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihçiliği göz önüne alındığında "revizyonizm" olarak adlandırılacak bir sürecin henüz kuluçka aşamasında olduğundan bahsedilebilir. Sovyet Rusya örneğine benzer bir "arşiv devrimi" Osmanlı tarihçiliği için doğru olsa bile erken Cumhuriyet dönemi için ufukta gözükmemektedir. Siyasi elitleri tarihsel anlatının merkezine mutlak surette yerleştiren bir tarihçilik anlayışından muzdarip olan erken Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihçiliği için revizyonizm, "yüksek politika" ve ideolojiyi dışarıda bırakmayan, toplumun çeşitli katmanları arasındaki ilişkileri konu edinen bütüncül bir tarihçiliğin temellerini atmak, bu yönde bir araştırmayı kolaylaştıracak tarihsel kategorileri üretmek anlamına gelmektedir. Sosyal tarihi henüz tam anlamıyla ortaya çıkarılamamış bir dönem için, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi tarihçileri olarak sosyal tarihçiliğin ortaya koyduğu metodolojik kazanımları dikkate almak durumundayız. Bu kazanımların sosyal tarihçiliğe yöneltilen eleştiriler (ya da Sovyet Rusya tarihçiliğindeki olduğu gibi revizyonizmin post-revizyonist eleştirisi) dikkate alınarak zenginleştirilebileceği kanaatindeyim. Sovyet Rusya tarihçiliğindeki dönüşümün bu noktada bize gösterdiği, sembollerin, söylemlerin, dilin, ritüel ve temsillerin analizini dışlamayan, ideoloji ve politikanın önemini yadsımayan bir sosyal tarihçiliğin mümkün olduğudur.

Kaynakça

- Alexopoulos, G. (1998) "Portrait of a Con Artist as a Soviet Man", *Slavic Review*, 57 (4): 774-790.
- Andrie, V. (1988) *Workers in Stalin's Russia: Industrialization and Social Change in a Planned Economy*, New York: St. Martin's Press.
- Arendt, H. (1951) *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt-Brace.
- Avtorkhanov, A. (1959) *Stalin and the Soviet Communist Party: A Study in the Technology of Power*, New York: Institute for the Study of the USSR.
- Baberowski, J. (2003) *Der Feind ist Überall: Stalinismus im Kaukasus*, Mühni: Deutsche Verlags-Anstalts.
- Bauer, R.A., A. Inkeles ve C. Kluckhohn (1956) *How the Soviet System Works: Cultural, Psychological, and Social Themes*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bauman, Z. (1989) *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (1991) *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity Press.
- Berlanstein, L.R. (der.) (1993) *Rethinking Labor History: Essays on Discourse and Class Analysis*, Illinois: University of Illinois Press.
- Bonnell, V. E. ve L. Hunt (der.) (1999) *Beyond Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*, Berkeley: University of California Press.
- Brandenberger, D. (2000) "Soviet Social Mentalité and Russocentrism on the Eve of War, 1936-1941", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 48 (3): 388-406.
- Brandenberger, D. (2002) *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of National Identity, 1931-1956*, Cambridge: Harvard University Press.
- Brandenberger, D. L. ve A. M. Dubrovsky (1998) "The People Need a Tsar: The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology, 1931-1941", *Europe-Asia Studies*, 50 (5): 873-892.
- Brzezinski, Z. (1956) *The Permanent Purge: Politics in Soviet Totalitarianism*, Cambridge: Harvard University Press.
- Chase, W.J. (1987) *Workers, Society, and the Soviet State: Labor and Life in Moscow, 1918-1929*, Urbana: University of Illinois Press.
- Cohen, S.H. (1985) "Scholarly Missions: Sovietology as a Vocation", *Rethinking the Soviet Experience: Politics and History since 1917*, New York: Oxford University Press.
- Conquest R. (1968) *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*, New York: MacMillan.
- Conquest R. (1970) *The Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities*, London: MacMillan.
- Conquest R. (1991) *Stalin: Breaker of Nations*, New York: Penguin.
- David-Fox, M. (1999a) "What is Cultural Revolution", *Russian Review* 58 (2): 181-201.
- David-Fox, M. (1999b) "Mentalité or Cultural System: A Reply to Sheila Fitzpatrick", *Russian Review* 58 (2): 210-211.
- Davis, S. (1997) *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934-1941*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Edgar, A. L. (2004) *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*, Princeton: Princeton University Press.
- Engelstein, L. (2001) "New Thinking about the Old Empire: Post-Soviet Reflections", *Russian Review*, 60 (4): 487-496.
- Fainsod, M. (1953) *How Russia is Ruled*, Cambridge: Harvard University Press.
- Fainsod, M. (1958) *Smolensk under Soviet Rule*, Cambridge: Harvard University Press.

- Ferro, M. (1980 [1967]) *October 1917: A Social History of the Russian Revolution*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Figes, O. ve B. Kolonitskii (1999) *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*, New Haven: Yale University Press.
- Filtzer, D. (1986) *Soviet Workers and Stalinist Industrialization: The Formation of Modern Soviet Production Relations, 1928-1941*, New York: M.E. Sharpe.
- Fitzpatrick, S. (1976) "Culture and Politics under Stalin: a Reappraisal", *Slavic Review*, 35 (2): 211-231.
- Fitzpatrick, S. (1979a) *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921-1934*, Bloomington: Indiana University Press.
- Fitzpatrick, S. (1979b) "Stalin and the Making of the New Elite, 1928-1939", *Slavic Review*, 38 (3): 377-402.
- Fitzpatrick, S. (1982) *Russian Revolution, 1917-1932*, New York: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, S. (1986) "New Perspectives on Stalinism", *Russian Review*, 45 (4): 357-373.
- Fitzpatrick, S. (1988) "The Bolsheviks' Dilemma: Class, Culture, and Politics in the Early Soviet Years", *Slavic Review*, 47 (4): 599-613.
- Fitzpatrick, S. (1990) "Ascribing Class: Construction of Social Identity in Soviet Russia", *Journal of Modern History*, 65 (4): 745-770.
- Fitzpatrick, S. (1993) "How the Mice Buried the Cat: Scenes from the Great Purges in the Russian Provinces", *Russian Review*, 52 (3): 299-320.
- Fitzpatrick, S. (1994a) *Stalin's Peasants: Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*, New York: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, S. (1994b) *Russian Revolution*, New York: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, S. (1999a) *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s*, New York: Oxford University Press.
- Fitzpatrick, S. (1999b) "Cultural Revolution Revisited", *Russian Review* 58 (2): 181-200.
- Fitzpatrick, S. (2000) "Introduction", Fitzpatrick, S. (der.) *Stalinism: New Directions* içinde, New York ve Londra: Routledge: 1-14.
- Fitzpatrick, S. (der.) (1978) *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Bloomington: Indiana University Press.
- Friedrich, C. J. ve Z. K. Brzezinski (1956) *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge: Harvard University Press.
- Fürst, J. (2002) "Prisoners of the Soviet Self? Political Youth in late Stalinism", *Europe-Asia Studies*, 54 (3): 353-375.
- Fürst, J. (2006) "In Search of Soviet Salvation: Young People Write to the Stalinist Authorities", *Contemporary European History*, 15 (3): 327-345.
- Getty, J.A. (1985) *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933-1938*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.
- Ginzburg, C. (1993) "Micro-history: Two or Three Things That I Know About It", *Critical Inquiry* 20 (1): 10-35.
- Gleason, A. (1995) *Totalitarianism: The Inner History of the Cold War*, New York: Oxford University Press.
- Graziosi, A. (1996) *The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and Peasants, 1917-1933*, Cambridge: Harvard University Press.
- Graziosi, A. (1999) "The New Archival Sources: Hypotheses for a Critical Assessment", *Cahiers du Monde Russe*, 40 (1-2): 13-64.

- Guha, R. ve G.C. Spivak (der.) (1988) *Selected Subaltern Studies*, New York: Oxford University Press.
- Hagenloh, M. (2000) "Socially Harmful Elements' and the Great Terror", Fitzpatrick S., (der.), *Stalinism: New Directions* içinde, Londra ve New York: Routledge: 286-308.
- Haimson, L. (1964) "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917)-Part I", *Slavic Review*, 23 (4): 619-42.
- Haimson, L. (1965) "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917)-Part II", *Slavic Review*, 24 (1): 1-22.
- Haimson, L. (2000) "The Problem of Political and Social Stability in Urban Russia on the Eve of the War and Revolution Revisited", *Slavic Review*, 59 (4): 848-75.
- Halfin, I. (1997) "From Darkness to Light: Student Communist Autobiography during NEP", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 45 (2): 210-236.
- Halfin, I. (2000) *From Darkness to Light: Class, Consciousness, and Salvation in Revolutionary Russia*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Halfin, I. (2001) "Looking into the Oppositionist's Soul: Inquisition Communist Style", *Russian Review*, 60 (3): 316-39.
- Halfin, I. (2003) *Terror in My Soul: Communist Autobiographies on Trial*, Cambridge: Harvard University Press.
- Halfin, I. ve Hellbeck, J. (1996) "Rethinking the Stalinist Subject: Stephen Kotkin's 'Magnetic Mountain' and the State of Soviet Historical Studies", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 44 (3): 456-63.
- Hall, J.R. (1997) "The Reworking of Class Analysis", Hall, J.R., (der.), *Reworking Class*, Ithaca: Cornell University Press.
- Healey, D. (2001) *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hellbeck, J. (1996a) "Fashioning the Stalinist Soul: The Diary of Stepan Podlubnyi (1931-1939)", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 44 (3): 344-73.
- Hellbeck, J. (1996b) *Tagebuch aus Moskau, 1931-1939*, Mühni: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Hellbeck, J. (2000) "Speaking Out: Languages of Affirmation and Dissent in Stalinist Russia", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1 (1): 71-96.
- Hellbeck, J. (2001) "Working, Struggling, Becoming: Stalin-Era Autobiographical Texts", *Russian Review*, 60 (3), 340-59.
- Hellbeck, J. (2004) *Autobiographical Practices in Russia*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hellbeck, J. (2006) *Revolution on My Mind: Writing a Diary under Stalin*, Cambridge: Harvard University Press.
- Hessler, J. (2004) *A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practice, and Consumption, 1917-1953* (Princeton: Princeton University Press).
- Hirsch, F. (1997) "Soviet Union as a Work in Progress: Ethnographers and the Category Nationality in the 1926, 1937, and 1939 Censuses", *Slavic Review*, 56 (2): 251-78.
- Hirsch, F. (2000) "Toward an Empire of Nations: Border-Making and the Formation of Soviet National Identities", *Russian Review*, 59 (2): 201-26.
- Hirsch, F. (2005) *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca: Cornell University Press.
- Hoffmann, D. (2000a) "Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in its Pan-European Context", *Journal of Social History*, 34 (1): 35-54.

- Hoffmann, D. (2000b) "European Modernity and Soviet Socialism", Hoffmann, D. ve Y. Kotsonis, (der.), *Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices* içinde, New York: St. Martin's Press: 245-60.
- Hoffmann, D. L. (1994) *Peasant Metropolis: Social Identities in Moscow, 1929-1941*, Ithaca: Cornell University Press.
- Hoffmann, D. L. (2003) *Stalinist Values: Cultural Norms of the Soviet Modernity, 1917-1941*, Ithaca: Cornell University Press.
- Holquist, P. (1997a) "Information Is the Alpha and Omega of Our Work': Bolshevik Surveillance in Its Pan-European Context", *Journal of Modern History*, 69 (3): 415-450.
- Holquist, P. (1997b) "Conduct Merciless, Mass Terror': Decossackization on the Don, 1919", *Cahiers du Monde Russe*, 38 (1-2): 127-62.
- Holquist, P. (2001) "To Count, to Extract, and to Exterminate: Population Statistics and Population Politics in Late Imperial and Soviet Russia", Suny, R.G. ve T. Martin, (der.), *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin* içinde, New York: Oxford University Press.
- Holquist, P. (2002) *Making War, Forging Revolution: Russia's Continuum of Crisis, 1914-1921*, Cambridge: Harvard University Press.
- Holquist, P. (2003a) "New Terrains and New Chronologies: The Interwar Period through the Lens of Population Politics", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, (4) 1: 163-76.
- Holquist, P. (2003b) "State Violence as Technique: The Logic of Violence in Soviet Totalitarianism ", Weiner, A., (der.), *Landscaping the Human Garden: Twentieth-Century Population Management in a Comparative Framework* içinde, Stanford: Stanford University Press: 19-45.
- Hunt, L. (der.) (1989) *The New Cultural History*, Berkeley: University of California Press.
- Husband, W.B. (1998) "Soviet Atheism and Russian Orthodox Strategies of Resistance, 1917-1932", *Journal of Modern History*, 70 (1): 74-107.
- Hutchinson, J.F. (1990) *Politics and Public Health in Revolutionary Russia, 1890-1918*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Inkeles, A. (1950) *Public Opinion in Soviet Russia: A Study in Mass Persuasion*, Cambridge: Harvard University Press.
- Inkeles, A. ve R.A. Bauer (1959) *The Soviet Citizen: Daily Life in a Totalitarian Society*, Cambridge: Harvard University Press.
- Jowitt, K. (1992) "Neotraditionalism", Jowitt, K., (der.), *New World Disorder: The Leninist Extinction* içinde, Berkeley: University of California Press: 121-58.
- Kaiser, D.H. (der.) (1987) *The Workers' Revolution in Russia, 1917: The View from Below*, Princeton: Princeton University Press.
- Kamp, M. (2006) *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity and Unveiling under Communism*, Seattle: University of Washington Press.
- Katznelson, I. ve A. Zolberg (der.) (1986) *Working Class Formation: Nineteenth Century Patterns in Western Europe and the United States*, Princeton: Princeton University Press.
- Kharkhordin, O. (1999) *The Collective and the Individual in Russia: A Study of Practices*, Berkeley: University of California Press.
- Koenker, D. (1981) *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, Princeton: Princeton University Press.
- Koenker, D. ve W.G. Rosenberg (1989) *Strikes and Revolution in Russia, 1917*, Princeton: Princeton University Press.
- Kolarz, W. (1967) *Russia and Her Colonies*, Hamden: Archon Books.

- Kotkin, S. (1995) *Magnetic Mountain: Stalinism as Civilization*, Berkeley: University of California Press.
- Kotkin, S. (1998) "1991 and the Russian Revolution: Sources, Conceptual Categories, Analytical Frameworks", *Journal of Modern History* 70 (2): 384-425.
- Kotkin, S. (2001) "Modern Times. The Soviet Union and the Interwar Conjunction", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 2 (1): 111-164.
- Kotkin, S. (2002) "The State – Is It Us? Memoirs, Archives, and Kremlinologists", *Russian Review*, 61 (1): 35-51.
- Krylova, A. (2000) "The Tenacious Liberal Subject in Soviet Studies", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1 (1): 119-146.
- Kuromiya, H. (1988) *Stalin's Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928-32*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lenoe, M. (2004) *Closer to the Masses: Stalinist Culture, Social Revolution, and Soviet Newspapers*, Cambridge: Harvard University Press.
- Lewin, M. (1985a) *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*, New York: Pantheon.
- Lewin, M. (1985b) "Who was the Soviet Kulak?", Lewin, M., (der.), *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia* içinde, New York: Pantheon: 121-141.
- Lewin, M. (1993) "On Soviet Industrialization", Rosenberg, W.G. ve L.H. Siegelbaum, (der.), *Social Dimensions of Soviet Industrialization* içinde, Bloomington: Indiana University Press: 272-284.
- Lewin, M. (1995) "Society, Past and Present, in Interpreting Russia", Orlovsky, D., (der.), *Beyond Soviet Studies* içinde, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lohr, E. (2003) *Nationalizing the Russian Empire: The Campaign Against Enemy Aliens during World War I*, Cambridge: Harvard University Press.
- Lüdtke, A. (1989) *Alltagsgeschichte: Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Frankfurt: Campus Verlag.
- Magnusson, S.G. (2003) "The Singularisation of History: Social History and Micro-history within the Post-modern State of Knowledge", *Journal of Social History*, 36 (4): 701-735.
- Malia, M. ("Z") (1994a) "To the Stalin Mausoleum", *Daedalus*, 119 (1): 295-344.
- Malia, M. (1994b) *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991*, New York: The Free Press.
- Mandel, D. (1984) *The Petrograd Workers and the Seizure of Power: From the July Days, 1917 to July 1918*, Londra: MacMillan.
- Martin, T. (1998) "The Origins of Soviet ethnic Cleansing", *Journal of Modern History*, 70 (4): 813-861.
- Martin, T. (2000) "Modernization or Neo-Traditionalism? Ascribed Nationality and Soviet Primordialism", Hoffmann, D. ve Y. Kotsonis, (der.), *Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices* içinde, New York: St. Martin's Press: 161-182.
- Martin, T. (2001) *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Ithaca: Cornell University Press.
- Massell, G.J. (1974) *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Central Asia, 1919-1929*, Princeton: Princeton University Press.
- Mazower, M. (1998) *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Londra: Allen Lane.
- McDonald, T. (2001) "A Peasant Rebellion in Stalin's Russia: The Pitelinskii Uprising, Riazan 1930", *Journal of Social History*, 35 (1): 125-146.
- Merridale, C. (1990) *Moscow Politics and the Rise of Stalin: The Communist Party in the Capital, 1925-1932*, Londra: MacMillan.

- Merridale, C. (1994) "The 1937 Census and the Limits of Stalinist Rule", *Historical Journal*, 39 (1): 225-240.
- Michaels, P. (2003) *Curative Powers: Medicine and Empire in Stalin's Soviet Central Asia*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Mironov, B. (2003) "Has Post-Modernism Come to Russia? Comments on the Anthology 'American Russian Studies'", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 4 (1): 201-225.
- Moore, B. (1950) *Soviet Politics-The Dilemmas of Power: The Role of Ideas in Social Change*, Cambridge: Harvard University Press.
- Murphy, K. (2005) *Revolution and Counterrevolution: Class Struggle in a Moscow Metal Factory*, New York ve Oxford: Berghahn Books.
- Northrop, D. (2000) "Languages of Loyalty: Gender, Politics, and Party Supervision in Uzbekistan, 1927-41", *Russian Review*, 59 (2): 179-200.
- Northrop, D.T. (2004) *Veiled Empire: Gender & Power in Stalinist Central Asia*, Ithaca: Cornell University Press.
- Palmer, R. (1950) *History of the Modern World*, New York: Knopf.
- Payne, M. (2001) *Stalin's Railroad: Turksib and the Building of Socialism*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Peris, D. (2000) "'God is in Our Side': The Religious Revival on Unoccupied Soviet Territory during World War II", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1 (1): 97-118.
- Pipes, R. (1954) *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923*, Cambridge: Harvard University Press.
- Pipes, R. (1961) *The Russian Intelligentsia*, New York: Columbia University Press.
- Pipes, R. (1990) *The Russian Revolution*, New York: Knopf.
- Rabinowitch, A. (1968) *Prelude to Revolution: the Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Bloomington: Indiana University Press.
- Rabinowitch, A. (1976) *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd*, New York: Norton.
- Reichman, H. (1988) "Reconsidering Stalinism", *Theory and Society*, 17 (1): 57-89.
- Rittersporn, G. (1991) *Stalinist Simplifications and Soviet Complications: Social Tensions and Political Conflicts in the USSR, 1933-1953*, New York: Harwood Academic Press.
- Rittersporn, G. (1994) "From Working Class to Laboring Mass: On Politics and Social Categories in the Formative Years of the Soviet Union", Siegelbaum, L. H. ve R. Suny, (der.), *Making Workers Soviet: Power, Class, and Identity* içinde, Ithaca: Cornell University Press: 253-273.
- Rittersporn, G. (1996) "Stephen Kotkin: *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*", *American Historical Review*, 101 (5): 1586-7.
- Rosenberg, W.G. ve L. H. Siegelbaum (der.) (1993) *Social Dimensions of Soviet Industrialization*, Bloomington: Indiana University Press.
- Rossmann, J. (1997a) "Weaver of Rebellion and Poet of Resistance: Kapiton Klepikov and Shop-Floor Opposition to Bolshevik Rule", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 44 (4): 374-408.
- Rossmann, J. (1997b) "The Teikovo Cotton Workers' Strike of April 1932: Class, Gender and Identity Politics in Stalin's Russia", *Russian Review*, 56 (1): 44-69.
- Rossmann, J. (2005) *Worker Resistance under Stalin: Class and Revolution on the Shop Floor*, Cambridge: Harvard University Press.
- Schapiro, L. (1960) *The Communist Party of the Soviet Union*, New York: Random House.
- Schapiro, L. (1972) *The Origins of the Communist Autocracy: Political Opposition in the Soviet State: First Phase, 1917-1922*, New York: Praeger.

- Schwarz, S. (1951) *Labor in the Soviet Union*, New York: Praeger.
- Scott, J. (1998) *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven: Yale University Press.
- Sewell, W.H. (1980) *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sharpe, J. (2001) "History from Below", Burke, P., (der.), *New Perspectives in Historical Writing* içinde, New York ve Londra: Polity Press: 25-42.
- Shearer, D. (1998) "Crime and Social Disorder in Stalin's Russia", *Cahiers du Monde Russe*, 39 (1-2): 119-147.
- Shearer, D. (1998) "From Divided Consensus to Creative Disorder: Soviet History in Britain and North America", *Cahiers du Monde Russe*, 39 (4): 559-591.
- Shearer, D. (2004) "Elements Near and Alien: Policing, and Identity in the Stalinist State, 1932-1952", *Journal of Modern History*, 76 (4): 835-881.
- Shearer, D.R. (1996) *Industry, State, and Society in Stalin's Russia, 1926-1934*, Ithaca: Cornell University Press.
- Siegelbaum, L. H. (1988) *Stakhanovism and the Politics of Productivity in the USSR, 1935-1941*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Siegelbaum, L. H. ve R. Suny (1994) "Class Backwards? In Search of the Soviet Working Class", Siegelbaum, L. H. ve R. Suny, (der.), *Making Workers Soviet: Power, Class, and Identity* içinde, Ithaca: Cornell University Press: 1-26.
- Slezkine, Y. (1994a) *Arctic Mirrors: Russia and the Small People of the North*, Ithaca: Cornell University Press.
- Slezkine, Y. (1994b) "The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism", *Slavic Review*, 53 (2): 414-452.
- Smith, J. (1997) "The Origins of Soviet National Autonomy", *Revolutionary Russia*, 10 (2): 62-84.
- Smith, S. (1994) "Writing the History of the Russian Revolution after the Fall of Communism", *Europe-Asia Studies*, 46 (4): 563-578.
- Smith, S.A. (1983) *Red Petrograd: Revolution in the Factories, 1917-1918*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Solomon, S.G. ve J.F. Hutchinson (der.) (1990) *Health and Society in Revolutionary Russia*, Bloomington: Indiana University Press.
- Starks, T. (2004) "A Fertile Mother Russia: Pro-Natalist Propaganda in Revolutionary Russia", *Journal of Family History*, 28 (3): 411-442.
- Starks, T. (2004) "A Revolutionary Home: Housekeeping and Social Duty in the 1920s", *Revolutionary Russia*, 17 (1): 69-104.
- Steadman-Jones, G. (1983) *Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832-1982*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stearns, P.N. (2003) "Social History: Present and Future", *Journal of Social History*, 37 (1): 9-19.
- Straus, K.M. (1997) *Factory and Community in Stalin's Russia: The Making of an Industrial Working Class*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Suny, R. (1983) "Toward a Social History of the October Revolution", *American Historical Review*, 88 (1): 31-52.
- Suny, R. (1993a) *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford: Stanford University Press.
- Suny, R. (1993b) *Looking Toward Ararat: Armenia in Modern History*, Bloomington: Indiana University Press.
- Suny, R. (1994a) "Revision and Retreat in the Historiography of 1917: Social History and Its Critics", *Russian Review*, 53 (2): 165-182.
- Suny, R. (1994b) *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington: Indiana University Press.
- Toews, J. (1987) "Intellectual History after the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreduc-

- bility of Experience", *American Historical Review*, 92 (4): 879-907.
- Trotsky, L. (1937) *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Revolution and Where is it Going?*, New York: Doubleday, Doran & Company Inc.
- Tucker, R. (1963) *The Soviet Political Mind: Studies in Stalinism and Post-Stalin Change*, New York: Praeger.
- Tucker, R. (1973) *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality*, New York: Norton.
- Ulam, A. (1965) *The Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, New York: MacMillan.
- Ulam, A.B. (1973) *Stalin: The Man and his Era*, New York: Viking Press.
- Viola, L. (1986) "Bab'i Bunty and Peasant Women's Protest during Collectivization", *Russian Review*, 45 (1): 189-205.
- Viola, L. (1986) "The Campaign to Eliminate the Kulak as a Class in Winter, 1929-30: A Reevaluation of the Legislation", *Slavic Review*, 45 (3): 503-524.
- Viola, L. (1987) *The Best Sons of the Fatherland: Workers in the Vanguard of Soviet Collectivization*, New York: Oxford University Press.
- Viola, L. (1990) "The Peasant Nightmare : Visions of Apocalypse in the Soviet Countryside", *Journal of Modern History*, 62 (4): 747-770.
- Viola, L. (1992) "L'ivresse du Succès: Les Cadres Russes et le Pouvoir Soviétique durant les Campagnes de Collectivisation de L'Agriculture", *Revue des Études Slaves*, 64 (1): 75-101.
- Viola, L. (1996) *Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance*, New York: Oxford University Press.
- Viola, L. (2003) "The Aesthetic of Stalinist Planning and the World of the Special Villages", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 4 (1): 101-128.
- Viola, L. (der.) (2002) *Contending with Stalinism: Soviet Power and Popular Resistance in the 1930s*, Ithaca: Cornell University Press.
- Volkov, V. (1998) "The Concept of Kul'turnost': Notes on the Stalinist Civilizing Process", Kiaer, C. ve E. Naiman, (der.), *Everyday Subjects: Formation of Identities in Early-Soviet Russia* içinde, Ithaca: Cornell University Press: .
- Von Hagen, M. (1993) "The Archival Gold Rush and Historical Agendas in the Post-Soviet Era", *Slavic Review*, 52 (2): 96-100.
- Wade, R.A. (1984) *Red Guards and Workers' Militias in the Russian Revolution*, Stanford: Stanford University Press.
- Ward, C. (1990) *Russia's Cotton Workers and the New Economic Policy: Shop-Floor Culture and State Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiner, A. (1999) "Nature, Nurture & Memory in a Socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-Ethnic Body in the Age of Socialism", *American Historical Review*, 104 (4): 1114-55.
- Wildman A.K. (1980-1987) *The End of the Russian Imperial Army: The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April, 1917)*, Princeton: Princeton University Press.
- Wolfe B. (1961) *Communist Totalitarianism: Keys to the Soviet System*, New York: Beacon Press.
- Yekelchik, S. (2002) "Stalinist Patriotism as Imperial Discourse: Reconciling the Ukrainian and Russian 'Heroic Pasts', 1939-45", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 3 (1): 51-80.

Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz?

Vivek Chibber*

İngilizceden Çeviren: Aylin Topal

Giriş

Yaklaşık son on yılı aşkın süredir, Marksist tarih kuramı tartışmalarının harareti sönmüş görünüyor. Aşağı yukarı çeyrek yüzyıl boyunca bu konuda harcanan muazzam enerji düşünülürse bu tamamen bir sürpriz değildir, hiçbir tartışma sonsuza dek süremez. Diğer yandan, buna benzer sessizlikler detaylı bir değerlendirme yapmak için bir olanak olarak değerlendirilebilir. Bu durum, taraftarlarının yapılan tartışmaların mümkün olduğunca açık ve anlaşılır olabilmesi için çok çaba sarfettiği ve bir diğerinin öne sürdüğü savların izleklerini dikkatlice takip ettiği bir alan olan tarihsel materyalizm için özellikle geçerlidir. Belirli önermelerin eleştirel bir sorgulamada ne ölçüde ayakta kaldığını ve rakip argümanların kendi zeminlerini ne ölçüde başarı ile koruduğunu belirlemek gerçekten mümkündür. *Karl Marx'ın Tarih Kuramı: Bir Savunma* (bundan sonra KMTK olarak anılacak) kitabı ile neredeyse tek başına bu konudaki savların kalitesini yükselten ve marksist tartışmalardaki bu kültüre ilham veren G.A. Cohen'in katkıları büyüktür (Cohen, 1978). Esasen, kitabın son zamanlarda çıkan yeni baskısı, kuramın nerede durduğunu görmeye olanak sağlıyor (Cohen, 2002).

Cohen'in kitabı yalnızca görüşlerini savunmakta gösterdiği açıklık ve güçlülük nedeniyle önemli değildir. Bu kitap aynı zamanda tarihsel materyalizmin 1970'lerin sonlarında gözden düşmüş bir yorumunu hayata döndürmüş olma ayrıcalığına da sahiptir. Bu tabii ki, -Engels'in Anti-Dühring'de ve daha önemlisi Plekhanov'un yüzyıl dönümünde tartıştıkları- tarihin motorunun beşeri üretici güçler olduğunu savlayan kuramın kanonik versiyonu idi. Yirminci yüzyılın yarısından fazlası boyunca, kanonik tarihsel materyalizmin, tarihsel gelişimin ayrı bir kuramı olduğuna

* New York Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

ilişkin Marx'ın dağınık ve bir bakıma anlaşılması zor savlarının doğal bir yorumu olduğu kabul edildi.

Bu yorum, resmi ve aynı zamanda muhalif Marksizmin ortak görüşü olmuştu. Ancak 1960'larda, bu kuram, özellikle Maoizmin etkisi altında ve kısmen son zamanlardaki anti-kolonyalist hareketi öven -yalnızca anaakım tarafından değil, fakat Yeni Sol tarafından da yöneltile- saldırılara maruz kaldı. Böylece, teknolojik determinist tarihsel materyalizm, sınıf mücadelesine öncelik veren bir yorum ile karşı karşıya kaldı. Yeni Sol ile birlikte popülerlik kazanan kuramcılar -Althusser, Gramsci, Habermas ve diğerleri- üretici güçlerin önemini sürekli azımsadılar ve sınıfı ve sınıf mücadelesini tarihsel materyalizmin kalbi olarak kabul ettiler. Böylece, KMTK piyasaya çıktığında, bu kitabın dayandığı tarihsel materyalizm yorumu kesin olarak gözden düşmüş durumdaydı.

Cohen'in çalışmasının ilk etkisi kanonik tarihsel materyalizmi canlandırmak oldu -ki bu bile kendi başına önemli bir başarıdır. Cohen'in savlarının açıklığı da tahmin edilebileceği gibi, kuramın zayıflıklarının daha kolay belirmesinde etkili oldu. Burada bunları detaylıca inceleyeceğiz ama şimdilik, belirgin zayıflıkları ortaya çıkan kanonik tarihsel materyalizmin Marksist tarih kuramının doğal yorumu olma iddiasını yinelemediğini vurgulayalım. Aksine, tarihsel materyalizmin sınıf mücadelesi versiyonu özellikle Robert Brenner'in çalışmaları ile hız kazandı. Önceleri, Brenner'in meydan okuması dolaylı idi. Çok etkili bir dizi makalede, Brenner Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçişin bir yorumunu geliştirdi. Bu çalışmalar kanonik tarihsel materyalizmin açıklama mekanizmalarına pek az dayanıyordu.¹ Bu yoruma göre, geçişin motoru, üretici güçlerin kalkınma gereksinimleri değil, aksine lordlar ve köylüler arasındaki mücadelelerinin olumsal sonuçları idi. Daha sonra Brenner, Cohen'e ve teknolojik determinizme doğrudan cephe alan iki eser yayımladı. Bu makalelerde Brenner yalnızca bu teorinin güçlü olmadığını iddia etmekle kalmadı, aynı zamanda Marx'ın son yıllarında kabul ettiği pozisyonun bu olmadığını vurguladı.² Aynı zamanda, Cohen'in çalışmasına yöneltile ve onun geliştirdiği tarihsel materyalizmin teknolojik determinist yorumuna duyulan güveni iyice sarsan bazı eleştiriler belirdi.³ Böylece 1980'lerin sonuna gelindiğinde, tarih kuramı üzerine yapılan tartışmalar iki kutup etrafında toplanmaya başladı -kanonik tarihsel materyalizm ve sınıf mücadelesi versiyonu. Bu yorumların her biri bir ölçüde Marx'ın bu konudaki dağınık çalışmalarına bağlılıklarını vurguladılar ve dikkatlice şekillendirilmiş argümanlar temeline oturtulmuşlardı.

Bu makalede, son dönemde tarihsel materyalizmin farklı versiyonları arasında oluşan kördüğümü aşmayı amaçlayan bazı girişimlerin -söz konusu girişimler Alan Carling tarafından ve Erik Wright, Andrew Levine, ve Elliot Sober'den oluşan ekip (bundan sonra WLS olarak anılacak) tarafından yapıldı- genel bir değerlendirme-

1 Bu makaleler için bkz. (Ashon ve Philpin, 1985).

2 İlki için bkz. (Brenner, 1985); ikincisi için, bkz. (Brenner, 1990).

3 Bkz. (Wright ve Levine, 1980); (Katz, 1989); (Rigby, 1987); (Martin, 1984).

sini yapacağım.⁴ Bu çalışmaların ikisini de ilginç kılan şey, her iki çalışmanın da Brenner'in ve Cohen'in yorumlarını iki karşıt tarihsel materyalizm modeli olarak kabul edip, -ya açıktan (Carling) veya örtük (WLS) olarak- Cohen-Brenner tartışmasını geliştirecek argümanlar ortaya koymalarıdır. Her iki girişim de Brenner'in tarihsel materyalizmin kanonik versiyonuna getirdiği eleştirileri kabul edip, kanonik versiyonu bu eleştiriler karşısında güçlü kılabilmek için bazı revizyonlar yapmaya çalışıyorlar. Bunu, Carling iki pozisyonun bir birleşimi ve gerçek bir uzlaşması olduğunu iddia ettiği bir pozisyon sağlayarak yaparken, WSL bir birleşimden çok Cohen'in Tarihsel Materyalizminin daha zayıf versiyonun diyebileceğimiz daha mütevazı savlar öne sürerek, eleştirilere daha kolay cevap verebilen bir konum önererek yapmaya çalışıyorlar. Burada bu iki kurtarma çabasının bir ölçüde başarılı olsa bile, sonuçta şu iki hatadan birine düştüğünü savlayacağım: ya iddia ikna gücünü yitiriyor ya da teorinin savları zayıflatılıp, en nihayetinde Marksist tonunun kaybolmasına neden oluyor. Bu sebeple, birbirine alternatif bu iki versiyondan -sınıf mücadelesi veya mülkiyet ilişkileri temelli- biri lehine bir pozisyon alınması gerekiyor.

Tarihsel Materyalizmin İki Bileşeni

Tarihsel materyalizmin iki yorumunun mülkiyet ilişkileri ve üretici güçlerin itici gelişmesi etrafında kümelenmesi tesadüf değildir. Bu tartışma kuramın kendisinin iki farklı bileşenine yaslanıyor. Aslında Marksist tarih kuramı analitik olarak birbirinden ayrı iki alt-kuramdan oluşur: biri *toplumsal biçimler (social forms)* kuramı ve diğeri bir biçimden diğerine *geçiş (transition)* kuramı. Birincisi, farklı toplumsal sistemleri veya üretim biçimlerini tek başına ele alırken, ikincisinin araştırma nesnesi tarihte farklı üretim biçimleri *arasındaki* geçişi sağlayan mekanizmalardır. Toplumsal biçimler kuramı, anlaşılabilceği gibi, daha çok tanınan kuzenin, tarihsel kayıtlardaki tek tek toplum biçimlerini tanımlamayı amaçlayan, onların içsel dinamiklerini analiz eden ve son olarak onların sıralarını kaydeden bir asistanı olarak kabul edilir: Bu hazırlık çalışmasının tamamlanmasının ardından tarihsel geçiş kuramı, genel bir sıralamayı açıklamak için işe karışır. Tarihsel geçiş kuramı özellikle bir üretim biçimi kendi sonunu getirecek krize düştüğünde, harekete geçen ve yeni biçimin yerleşmesini sağlayan mekanizmaları açıklamaya çalışır.

Toplumsal Biçimler Kuramı

Marksistler tarihin farklı periyotlara veya dönemlere bölünebileceği ve her dönemin kendine özgü farklı ekonomik dinamikleri -veya "hareket yasaları"- olduğu üzerinde ısrar ederler. Her dönemi bir diğerinden ayıran bu farklı dinamikleri üreten mekanizmalar dönemin egemen mülkiyet ilişkileri -üretim ilişkileri-dir. Mülkiyet ilişkileri sınıf ilişkilerinin de temelini oluşturur.

Üretim İlişkilerinin Mikro-Dinamikleri: Mikro düzeyde üretim ilişkileri, birey-

4 İlgili eserler (Carling, 1990), ve (Carling, 1993), (Wright, vd., 1993).

ler üzerinde etkili olacak, Brenner'in "üretim kuralları" dediği, kuralları belirler. Üretim ilişkileri, tanımı gereği ve kendi özü gereği toplumsal düzen içindeki üretken malların dağılımını yönetir. Toplumsal ajanlar tarafından sahip olunan mallar, bireyin yeniden üretimini mümkün kılacak stratejileri belirlerler. Erik Wright'ın kısaca vurguladığı gibi, "Sahip oldukların, [yaşamak için] ne yapman gerektiğini belirler" (Wright 2004). Bu gayet güçlü yapısal bir savdır, yani ajanların yeniden üretim tercihleri kendi kullanımlarına açık olan mallara bakılarak en geniş düzeyde de olsa öngörülebilirler. Tarlası üzerindeki hakları güvence altına alınmış bir tarım üreticisinin izleyeceği ekonomik strateji bu haklardan mahrum edilmiş bir üreticinin izleyeceğinde oldukça farklı olması muhtemeldir.

Mülkiyet ilişkileri doğrudan sınıf ilişkilerini üretmezler. Bu ancak eldeki kaynaklara *eşitsiz* bir güç atfedildiği zaman olur. Böylece bir grup failin diğerlerinin üretken faaliyetleri üzerinde yaptırım gücü olur.⁵ İlk grubun, ikincinin emeği üzerinde hak iddia ettiği ve aslında bu şekilde yaşamını sürdürdüğü durumları, Marksistler sömürü ilişkisi ve dolayısıyla sınıf ilişkisi olarak tanımlar. Üretken malların eşitsiz bir şekilde dağıtılması *olgusu*, bir sınıfın diğer bir sınıfı sömürebileceği anlamına gelir. Bu hakların kesin *dökümü* (*enumeration*) bir sınıfın diğerini *nasıl* sömüreceğini belirleyecektir. Bu demektir ki, örneğin feodalizmde kırsal toprak sahiplerinin imtiyazları olması, ama toprak üzerinde mutlak haklarının olmaması, onların bazı kiracıların emeklerinin bir kısmı üzerinde kira bedeli olarak hak iddia edebilecekleri anlamına gelir. Köylülerin de toprak üzerinde gelenekler yoluyla kabul edilmiş kısmi bir hak talebinin olması nedeniyle Lordlar hak taleplerini fiziksel güç kullanımına başvurarak mutlaklaştırmaya çalışırlar. Kapitalizmde toprak sahiplerinin toprak üzerindeki hakları mutlak olduğundan, kira haklarının uygulanmasının sağlanmasında fiziksel güç kullanma tehdidini gereksiz hale geliyor. Çünkü, köylüleri topraklardan atmak daha gerçekçi bir seçenektir. Öyleyse, "kira" kapitalizm ve feodalizmde ortaktır, ancak bu iki sistemde kira farklı mekanizmalar yoluyla alınır. Dolayısıyla, özel bir sınıf yapısı, kendisine karşılık gelen bir sömürü rejimini üretir.

Üretken mallara ulaşım eşitsiz olarak dağıtıldığında, bu yalnızca failleri karşılıklı bağımlılık ve sömürü ilişkisine tabi kılmaz, bunu yaparken ilişkileri temel olarak çatışmacı kılar. Mülkiyet haklarını yürürlüğe koymak her zaman bir çeşit siyasi baskıyı da -üretim anında veya mülkiyet ilişkilerinin korunduğu kurumsal düzeyde- beraberinde getirir. Bu baskı -toplumsal ürünün bir kısmına zorla el konulması- sonra, üreten sınıflardan bir direnç olmasına neden olur. Bu da sömürünün bir önkoşulu olarak yönetici sınıfların üreticiler üzerinde siyasi bir baskı kurmasını gerektirir -yani, grupları biteviye bir çatışma içine hapseder. Marksistler bunu yavaş yavaş kabul etseler de, toplumsal biçimler kuramı faillerin aslında otonom olmakta çıkarları olduğu varsayımını kabul etmek zorunda olan bir çeşit felsefi antropoloji-

5 Bence, baskı ögesi sınıf ilişkisi olarak tanımlanabilecek her ilişki için gereklidir. Tamamen gönüllü transferler -hibeler, hediyeler vb.- sömürü olarak kabul edilemez. Bunlar, yalnızca eğer gönüllü doğalarının bir ideolojik nedeni olduğu veya bunların sistematik olarak gerçekleştiği keşfedilirse sınıf ilişkileri olarak sayılır.

ye -asgari bir insan doğası tanımına- bağımlıdır. Temel insan motivasyonu olarak otonomi konusundaki vurgu olmaksızın, sömürünün doğal olarak direniş ve bu yolla sınıf mücadelesi üreteceği -şüphesiz ki Marx'ın savunduğu- fikrini haklılaştırmak mümkün değildir.

Sınıf mücadelesi tarih kuramında ikili bir rol oynar. Bir yandan herhangi bir toplumsal formasyondaki siyasi çatışmanın temel bir düzlemini oluşturur.⁶ Diğer yandan, toplumların bir mülkiyet ilişkileri kümesinden diğerine geçmesinin araçlarını oluşturur -tarihi ileri doğru götüren mekanizmadır. Bu pek şaşırtıcı değildir. Sınıf mücadelesi, aktörlerin üretim araçlarına güvence altına alınmış erişiminin koşulları ile ilgilidir -mülkiyet ilişkilerinin güvenliği, sömürünün düzeyi ve şiddeti vb. Bu mücadelelerin doğal sonucu mülkün kendisinin temel çerçevesinde değişikliklere sebep olacağıdır. Buraya kadarını Marksistler geçen yüzyıl içinde vurgulayageldiler. Brenner'in katkısı, -bence haklı olarak- kapitalizmin ortaya çıkışına kadar bütün önceki dönüşümlerin, *varolan* mülkiyet ilişkilerinin korunmasını amaçlayan mücadelelerin *istenmeyen* sonuçları olduğunu savunmasıydı.⁷ Böylece geçişler, üreticiler ve yöneticiler arasındaki çatışma düzeyinin aniden yükseldiği ve normal artık değere el koyma araçlarının yokolduğu derin ekonomik krizlerin süreci hızlandırması ile gerçekleşmiştir. Krizin çözümü -artık değere istikrarlı bir el koyma yolunun yeniden ortaya çıkması- yeni mülkiyet ilişkilerinin belirmesine gerek duymaz ama böylesi dönemsel dönüşleri mümkün kılacak bir imkan yaratır. Bunların gerçekleşip gerçekleşemeyeceği sınıf mücadelesinin olumsal sonuçlarına bağlıdır.

Geçiş Kuramı:

Toplumsal biçimler kuramı bir tarihsel dönemin iç dinamikleri ve yeni toplumsal biçimleri oluşturan mekanizmalar hakkında bazı güçlü savlar öne sürer. Ancak, bir toplumsal biçimden diğerine geçişe ilişkin söyleyebileceği temel olarak biçimseldir. Geçiş, sınıf mücadeleleri sayesinde gerçekleşir. Geçişin özsel niteliğine ve özellikle yeni toplumsal biçime ilişkin söyleceği çok az şey vardır. Yeni biçimin neye benzediği, yapısal özelliklerinin ne olduğu, hangi sınıfın en son kertede sistemsel bir krizi takiben hegemonyasını kurabildiğine bağlıdır. Yani, toplumsal biçimlerin gerçek sırası yalnızca kurama bakarak öngörülemez, çünkü kuram sınıf mücadelesinin olumsallığına vurgu yapar.

Tam bu aşamada, geçiş kuramları sahneye çıkar. Tarihsel materyalizmin bu bileşeni, özellikle bir üretim biçiminden diğerine geçiş anı üzerine odaklanır. Te-

6 Bu, Marksistler arasında bile bir bakıma çelişkili bir önermedir. Bazıları sınıf mücadelesinin diğer çatışmalardan daha üstün kılınması gerektiğini iddia ederken, diğerleri bunun ayrı bir yer kapladığını öne sürerler. Bu makalenin amacı doğrultusunda, bunlardan hangisinin doğru olduğu önemli değildir. Ancak, vurgulanmalıdır ki, daha zayıf bir savın savunucuları için bile sınıf çatışması, merkezi bir çatışma olmayabilir ama toplumsal formasyonun dinamiklerinde merkezi olarak kabul edilen çatışmalar kümesinin içinde olmalıdır. Marksistler bunun en önemli çelişki olmasa da, temel bir çelişki olduğunu fikrini savunmalıdırlar.

7 Bunu Sweezy'nin lordlar daha fazla gelir elde edebilmek için yeni mülk ilişkilerine doğru az çok bilinçli bir dönüş yaptıklarını iddia eden kapitalizmin doğuşu tezleri ile karşılaştırın. Ünlü Dobb-Sweezy tartışmasına katkıları için bkz. (Hilton, 1976).

mel işlevi yeni üretim biçimine geçişi *kısıtlayan/sınırlayan (constrain)* bir dizi koşul belirlemektir. Bu kuram göre, hangi üretim ilişkileri kümesi yeni hakim biçim olarak ortaya çıkarsa -ve hangi sınıf iktidarını kurarsa- ona göre belirli bazı özellikler göstermek zorundadır. Aslında, geleneksel kurama göre, bir sonraki sınıf aslında yalnızca belirli *bir* mülk ile sınırlanır: bu üretken güçlerin (*productive forces*) gelişiminin devamını izleyebilecek bir sınıf olmalıdır. Her tarihsel dönemeçte, bu krizin yönlendirdiği toplumsal biçimde başarılı olabilecek adayların kümesi büyük ölçüde küçülür. Sınırların *ne kadar* dar olduğu ne kadar katı bir biçimde koşulların işlediğine -kuramın ne kadar güçlü yorumladığına- bağlıdır. En zayıf haliyle kuram, yeni üretim biçiminin, en azından bir öncekinin yarattığı gelişme düzeyini *koruyacağı* (*preserve*) tahmin eder. En güçlü haliyle ise, iktidarını kuran sınıfın üretken güçlerin *en hızlı* gelişmesine uygun olan olacağı üzerinde ısrarlıdır. Tarihsel materyalizm üzerine olan tartışma temel olarak bu kuramın ne kadar güçlü savlar ortaya atabileceği ilişkindir.

“Tarihsel materyalizm” kavramı yirminci yüzyıl boyunca yukarıda anahatları çizilen her iki kuramı da içerdi. İkinci Enternasyonde ve sonrasında Marksistlerin çoğuna göre, bu iki bileşen arasında temel bir işbölümü vardır. Toplumsal biçimler kuramı, en önce farklı toplumsal sistemleri ve üretim biçimlerini ayırıp -onların farklı üretim ilişkilerini tanımlar. Her biçime özgü olan “hareket yasalarını,” sınıf mücadelesi biçimlerini ve sınıflararası mücadelenin nasıl bir toplumsal düzeni sona erdirip, bir sonrakinin yükselmesini mümkün kıldığını gösterir. Geçiş kuramları, üretim biçimleri arasındaki geçişin nasıl -tam anlamıyla- keyfi olmadığına açıklamasına hizmet eder: Bir öncekinin yerini alan üretim biçimi kolayca çeşitli sınıf mücadeleleri tarafından belirlenmedi, üretken güçlerin işlevsel gereklilikleri tarafından sınırlandı. Bunlar bir bakıma tarihin akışının mantığının gösterdiği kısıtlardır. Bu, basitçe sınıf mücadelesinin olumsuzluklarının tarihi ileri doğru götürdüğü anlamına gelmez. Bazı anahtar dönemeçlerde -yani, toplumsal formasyonlar krize düştüğünde- sınıf çatışmalarının çözümü üretken güçlerin talepleri ile yönetilir. Kazanan ve iktidarını kuran sınıf, bu talepleri yerine getirebilen sınıftır. Bunu, her anahtar dönemeçte *kazanan* sınıfların, göreve en uygun olanlar olduğu savı takip eder. Ve sonuçta bu, insanlık tarihinin rotası üzerinde gayet güçlü bir belirlenim var demektir. Eğer tarih, bazı başlama noktalarından “yeniden oynatılsa,” gelişmenin gözlenen izleği bir önceki izlenen yollarla büyük ölçüde benzer gösterir, belki aynı bile olur. Bu anlayışa göre, tarih yasaların yönetimindedir.⁸

Mesele nedir?

Şimdi tarihsel materyalizm etrafında dönen tartışmada meselenin ne olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Asıl meselenin, bu iki bileşenden hangisinin -toplumsal biçimler kuramı mı yoksa geçiş kuramı mı?- öncelikli açıklama ağırlığı olduğu gibi

8 Bunun tarihsel gelişmenin yasaları hakkında bir tartışmaya davet olarak alınmasını istemem. Yalnızca, Marksistler böyle “yasalar” vardır dediklerinde, bunun ne anlama geldiğini açıklamaya çalıştım.

görünebilir. Bu da, sonra, yalnızca üretici güçlerin yeni üretim ilişkileri üzerindeki sınırlarının ne kadar dar olduğuna bağlıymış gibi görünebilir. Yapısal kısıtlar ne kadar güçlü olursa, sınıf mücadelesinin bir tarihsel dönemden diğerine hareketi açıklamadaki rolü o kadar azalır.

En güçlü olduğu noktada, geçiş kuramına göre, üretken güçlerin işlevsel talepleri o kadar güçlüdür ki, üretim biçimleri krize düştüklerinde ardından gelmesi muhtemel olan üretim ilişkileri –üretken güçlerin gelişiminin devamı için en iyi olacak küme- kümesinin eleman sayısı bir olana kadar küçülebilir. Göreceğimiz gibi bu, Cohen tarafından önerilen yorumdur. Cohen’ın katı kanonik tarihsel materyalizminde, A üretim ilişkileri kümesi kendi sonunu getirecek krize düştüğünde, bir sonraki üretim ilişkileri adayları bir –üretken güçlerinin sonraki gelişimine en iyi uyan olduğu için, B kümesi- olana kadar daralır. Sınıf mücadelesi B’ye geçişi doğuran mekanizmadır, fakat B’nin A’yı takip etmesi bir bakıma sistemin içine döşelidir. B üretim biçiminin A’yı takip etmesine ilişkin açıklama sınıf mücadelesine ilişkin *detaylara* çok az gönderme yapmaya ihtiyaç duyar. Neden –C veya D üretim ilişkileri kümesi değil de- B’nin A’yı takip ettiği, B’nin üretken güçler için taşıdığı özgün etkisi ile ilişkilidir. Tarihsel materyalizmin bu versiyonunda, kuramın iki bileşeni farklı boyutlarda işliyorlar: Toplumsal Biçimler Kuramı bir toplumsal biçim *içindeki* dinamikleri açıklarken, Geçiş Kuramı bir toplumsal biçimden *diğerine doğru* hareketi açıklar.

Eğer bu kısıtları biraz yumuşatırsak, ortaya çıkacak sonuçları düşünelim. Geçiş Kuramının daha zayıf savı şudur: Kriz güdümlü üretim ilişkilerinin yerine geçen yeni ilişkilerin, üretken güçlerin gelişmesi için en iyi seçenek değilse de –en üst düzeyin altında bile olsa- en azından *gelişmenin devamına yeterli* olan seçenektir. Bu durumda belirli bir tarihsel dönemde potansiyel halef olacak üretim ilişkileri kümesi genişleyecektir. Bu genişlemenin, tarihsel materyalizmin her bir bileşeninin taşıdığı yükü nasıl etkilediğini düşünelim. Diyelim ki, aynı bir önceki paragrafta olduğu gibi, A toplumsal biçiminden B biçimine geçişi araştırmakla ilgiliiyiz. Geçiş kuramının bir önceki paragrafta anahatları çizilen, daha çok şey talep eden versiyonuna göre, B’nin A’yı takip etmesi sistemin içine döşenmişti, çünkü B aslında üretken güçlerin daha fazla gelişmesine en elverişli üretim ilişkileriydi. Ancak, eğer bu varsayımı bir kenara bırakırsak, o zaman A’dan sonra gelme potansiyeli taşıyanlar yalnızca B’nin olduğu bir kümeden daha geniş olan ve C ve D’yi de içeren bir küme olacaktır. C ve D’nin her ikisi de B’nin getireceği gelişmeden daha az oranda gelişme sağlasa bile, üretken güçlerin gelişmesini devam ettirebilirler. Bu durumda sınıf mücadelesi, A’nın sona ermesinin ardından hangi üretim ilişkilerinin A’nın yerini alacağını açıklamakta belirsiz hale gelmeye başlar. Geçiş kuramının bu daha az talepkâr olan versiyonuna göre, A’yı takip edecek üretim ilişkileri kümesi, sınıf mücadelesine ilişkin *olgulara* bağlı *olacaktır*. B kümesi olabilir ama, hangi sınıfın daha iyi örgütlendiğine ve diğer sınıfları yenmeyi başardığına bağlı olarak C veya D kümesi de olabilir. Üretken güç-

lerin işlevsel gereklilikleri yalnızca A'yi takip etme potansiyeli olan üretim ilişkileri *aralığı*nın (*range*) dökümünü verir. Bu aralık içinden hangi üretim ilişkilerinin *gerçekte* A'yi takip ettiği sınıf mücadelesi ile açıklanır. Sınıf mücadelesinin açıklama işlevi, -yani toplumsal biçimler kuramı- büyük ölçüde genişler.

Biz geçiş kuramının geçiş süreci üzerine koyduğu kısıtları zayıflatmaya devam ettikçe, toplumsal biçimler kuramı üzerindeki açıklama yükü bununla orantılı olarak artacaktır. Biz üretken güçlerin bir sonraki üretim ilişkileri üzerindeki taleplerini azalttıkça, gerçekte yıkılmakta olanın yerini alan üretim ilişkilerine ilişkin açıklama, sınıf mücadelesinin detaylarına daha fazla, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki “yasa benzeri” ilişkilere daha az dayanacaktır. Bir toplumsal biçimden diğerine geçişe işaret eden her düğüm noktasında “mümkün” olan gelecekler aralığı çok büyüyecektir. Daha vahimi, bu durum *genel* tarih kaydının kuramı olarak tarihsel materyalizmin gücünü de azalacaktır. İnsanlık tarihinin neden gerçekleştiği gibi olduğunu sonradan açıklayabilir, ancak izlediği patikanın izlenmesi *gereken olduğu* üzerine güçlü savlar ortaya süremez. Eğer sınıf hareketleri ve örgütsel dinamikleri daha farklı olsaydı, toplumsal biçimlerin sırası farklı olabilirdi ve böylece tarihin izlediği rota da farklı olurdu.

Güçlü geçiş kuramını destekleyen savlara duyulan güvenin sarsılmasının tarihsel materyalizme ilişkin sonuçları bunlardır. O zaman kritik olan, tarih ilerledikçe üretken güçlerin işlevsel gerekliliklerinin yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkması üzerine güçlü kısıtlar koyduğuna inanmak için bir neden olup olmadığını incelemektir. Şimdi, üretken güçlerin böylesi bir gücü olduğunu iddia eden tarihsel materyalizmin kanonik versiyonuna destek çıkmak amacıyla -Cohen, Carling ve WLS tarafından- hangi savların geliştirildiğini araştıralım. Cohen ve Carling, üretken güçlerin üretim ilişkileri üzerindeki kısıtlarının en dar, argümanın en çok şeyi açıklamaya azimli olduğu versiyonuna destek çıkmaya çalışıyorlar. WLS bu argümanların zorluğunun farkına vararak iddiaları zayıflatıp ve tarihsel materyalizmi daha mütevazı bir geçiş kuramı ile sundular. Burada, WLS'nin Cohen'in hesaplı hareketine kötümser bakmakta haklı olduklarını göstereceğim. Ne Cohen ne de Carling kanonik tarihsel materyalizmin inanılabilirliğini sağlamak için ikna edici bir savunma yaptılar. Fakat WLS'in yardım desteğinin bir bedeli vardı. Onların ortaya koyduğu tarihsel materyalizmin mütevazı versiyonu şüphesiz daha inandırıcı ama, bu versiyonda açıklayıcı ağırlık belirgin bir biçimde geçiş kuramından, toplumsal biçimler kuramına kayıyor. Böylece, kendi argümanlarının reklamını, kanonik tarihsel materyalizmin daha kolay savunulabilecek bir versiyonu olarak yapsalar da, aslında bu versiyon tüm ağırlığı geçiş kuramından çok toplumsal biçim kuramına veriyor. Bunu yaparak, bu versiyon, aslında kanonik tarihsel materyalizmin yeniden hayata dönmesi anlamına gelmiyor, ona bir alternatif olarak çıkıyor. Tüm bu *pratik* sebeplerden dolayı, elimizde yalnızca tarihin “sınıf mücadelesi” versiyonu kalıyor.

Cohen'in Kanonik Tarihsel Materyalizmi

G.A. Cohen'nin kanonik tarihsel materyalizminin özenli sunuşu çığa dönüşen bir dizi yanıt üretti. Bunların çoğu, kuramın onun tarafından geliştirilen halinin savunulabilirliğinin sorguladı. Burada, yeni bir şey söylemediğim için önce kısaca Cohen'in savını tanımlayıp, sonra çabucak zayıflıklarını ortaya koyacağım. Bu bölüm, makalenin asıl kısmı, yani Carling ve WLS'nin kuramı kurtarma çabalarının irdelenmesi için temel atmadan önce zemini temizlemeyi amaçlayan bir alıştıрма olarak düşünülebilir.

Cohen kanonik tarihsel materyalizmin ne olduğunu ondan önce hiçkimsenin yapmadığı açıklıkla açıklamayı başarmıştır. Kuram geleneksel olarak şu iki savı içerecek biçimde tanımlanagelmıştır.

Gelişme (*development*) tezi: Üretken güçlerin tarih boyunca gelişmeye yönelik bağımsız bir eğilim vardır.⁹

Bu teze göre, gelişme kapasitesi yalnızca toplumsal yapıdan ve koşullardan bağımsız duran değil, onların *üzerinde* duran belirli bir güçtür. Cohen'in iddia ettiği gibi, üretken güçlerin bağımsız gücü olması toplumsal değişim ile birlikte üretken güçlerin düzeyinin nadiren geriye doğru gittiği tezi ile desteklenmiş görünmektedir. Aslında, üretimle ilişkili toplumsal yapılar, üretken güçlerin gelişmesi için daha avantajlı olarak görülürler. Burada Cohen, daha güçlü bir tezi riske atabileceğimizi önerir:

Öncelik (*primacy*) tezi: Bir toplumdaki toplumsal ilişkilerin doğası üretken güçlerin düzeyi ile açıklanır.

Cohen'in yorumuna göre öncelik tezi, üretim ilişkileri ve üretken güçler arasında işlevsel bir ilişki olduğuna inanmayı gerektirir: Üretim ilişkileri, üretken güçlerin daha fazla gelişmesinde ne ölçüde işlevsel oldukları temelinde seçilirler. Şimdi, bu kuramın geleceğini tartışmaya girişmeden önce, Cohen'in bahsettiği öncelik tezinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayalım. Bu hali ile Cohen'in kuramı, yeni ortaya çıkan üretim ilişkilerinin üretken güçlerin daha fazla gelişmesi için uygun olduğunu söyler. Ancak, bu işlevi yerine getirebilecek farklı üretim ilişkileri her zaman olabilir. Kanonik tarihsel materyalizme göre, üretken güçlerin daha ayrıntılı bir tercih olmadan birbirine rakip üretim ilişkilerinden herhangi birini seçmesi yeterli olamaz. WLS tarafından vurgulandığı gibi, Cohen'in varsayımına göre, üretken güçlerin daha fazla gelişimi için optimal olmayan üretim ilişkileri, toplumsal aktörler için de akılcı olmayacaktır. Dahası, bir üretim biçiminde üretken güçlerin

9 Cohen'in haklı olarak gözlemlediği gibi, üretken güçlerin gelişmesinin bağımsız bir eğilimi olması üretken güçlerin bağımsız gelişme eğilimi olması iddiası ile karıştırılmamalıdır. İkinci yorum üretken güçlerin içinde yerleşik oldukları üretim ilişkilerinden bağımsız olarak gelişebilecekleri olarak algılanabilir. Bunu iddia etmek imkansızdır, çünkü yukarıda vurgulandığı gibi, üreticilerin güdülerini yapısal olarak kendilerini içinde buldukları üretim ilişkileri tarafından kurulu. Birinci savı seçerek Cohen, üretken güçlerin üretim ilişkilerinden bağımsız geliştiğini değil, üretici güçler üzerindeki yararlı etkisi nedeniyle üretim ilişkilerinin bunu uzun süre yaptığını iddia ediyor. Bu şekilde, üretici güçler üretim ilişkileri tarafından geliştirilir, ancak eğer seçilen üretim ilişkileri üretken güçleri geliştiremezlerse, daha uygun olanlar lehine terk edilirler. Bu uygun üretim ilişkilerini seçme gücü sayesinde, üretken güçlerin bağımsız bir gelişme eğilimi olduğu düşünülebilir. Bkz. (Cohen, 1988), Beşinci Bölüm.

varolan üretim ilişkilerini açıkladığı, seçme mekanizması optimal değilse bile seçilen üretim ilişkilerinin üretken güçlere pranga vurmadığı, bir başka deyişle üretken güçlerin seçeceğini rahatlıkla söyleyebileceğimiz üretim ilişkilerinin üretken güçlerin daha fazla gelişmesini engellemeyecek üretim ilişkileri olduğu Cohen tarafından ısrarla dile getirilir. Kuram, *bu* üretim ilişkiler kümesinin neden seçildiğini açıklayamaz ki aslında bunu yapması zorunludur.¹⁰ Bu sebeple, kurama bir üçüncü bileşen eklememiz gerekir:

Optimalite (*optimality*) tezi: Üretken güçler tarafından seçilen üretim ilişkileri üretken güçlerin daha fazla gelişmesi için optimal olmalıdır.

Böylece, kanonik tarihsel materyalizme göre herhangi bir üretim biçimindeki üretim ilişkileri, üretken güçlerin daha fazla gelişmesi için optimal olduğu sürece devam eder. Bu tezin bir gücü olabilmesi için, yeni üretim biçimindeki üretim ilişkilerinin şimdi tanımlanan şekli ile en iyi olduğunun gözlenmesi yeterli olmaz, aynı zamanda bunların bir mutlu bir tesadüf sonucu olmadığı ve en optimal olmaları *nedeniyle* seçildiğinin de gösterilmesi gerekir. Kanonik tarihsel materyalizm, takipçilerinin, bu çeşit bir ayırım yapabilecek bir mekanizmanın varlığını göstermelerini gerektirir. Muhtemel üretim ilişkileri kümesini gözden geçirmeye hizmet eden ve üretken güçlerinin daha fazla gelişimi için en uygun olanını seçen bazı etkenlerin varlığını gerekli kılar. Böylesi mekanizmaların yokluğunda, tarihsel materyalizmin bir tarih kuramı olamaz. Yalnızca, tarihinin izleğini sınıflandıran bir yaklaşım olur. Tarihin neden bu şekilde gelişmek *zorunda olduğunu* değil, *geliştiğini* açıklar. Anlaşılacağı gibi, Cohen'in kitabının basılmasından itibaren kanonik tarihsel materyalizm tartışması büyük ölçüde bu varsayımın akla yatkınlığı üzerine yoğunlaştı.

Bir şeyin onun işlevselliği temel alınarak seçilmesi, kasıtlı (*intentional*) ve Darwinici denebilecek iki geniş mekanizma tipine bağlıdır. Birincisi, sözkonusu şeyin etkisi temel alınarak yapılacak bilinçli bir tercihin olanaklılığına dayanır; ikincisi, o şeyin etkisi ile onun yeniden üretilmesi ihtimalini bağlayan geri besleme döngüsünün etkinliğini temel alır. Böylece yalnızca uygun etki üreten özellikler zaman içinde ayakta kalır. Kasıtlı mekanizmanın iki türü vardır: aktörlerin kurumları bir çeşit kolektif tartışma yoluyla seçtikleri komplocu (*conspirational*) tür ve kararların bireyler tarafından verildiği ve bir toplumsal desende bir araya geldiği komplocu olmayan (*non-conspiratorial*) tür. Klasik Marksizmin karikatürleştirilen bazı halleri, sosyalizme geçişi sağlayan yeni üretken güçlerin seçiminin, işçi sınıfının bir çeşit komplosu yoluyla -önceki kasıtlı açıklama çeşitlerinin bir versiyonu- olduğunu iddia ederler. Bunda kapitalizm içindeki çatışmalara odaklanmasa bakımından bir inandırıcılık kısıntısı olsa da, biçimsel dönüşümlerin genel modeli olarak çok tuhaf görünüyor. Komplocu olmayan mekanizmalar, benzerlerinden farklı olarak, bir çeşit yapısal açıklama biçimi alırlar ve böylece daha akla yatkındırlar. Aktörlerin

¹⁰ Bkz (Cohen, 1978; 170-171). Bu noktanın önemi, ilk olarak Wright ve Levine tarafından farkedildi, (1980) ve sonra (Wright, E.O. vd., 1993; 31-32) içinde genişletildi.

belirli bir tercih kümesi olduğu ve toplumsal kurumların tercih sıralaması ile uyutuğu ölçüde aktörler tarafından seçildiği düşünülür. Bu durumda, tercihler emek üretkenliğini optimal olarak arttıran kurumlar yönünde olabilir.

Cohen komplocu olmayan kasıtlı mekanizmaya dayanan bir tarihsel materyalizm sunar.¹¹ Bir başka deyişle, yeni üretim ilişkilerinin üretkenliği geliştirici kapasitesi temel alınarak toplumsal failer tarafından seçileceğini ve kararların bireysel olarak alındığını önerir.¹² Bu kuramın akla yatkın olmayan yanı, toplumsal faileri matematik kullanarak farklı toplumsal ilişkiler arasından en üretken olanını seçmeye uğraşırken hayal etmenin imkansızlığı değildir. Fakat, eleştirenlerin dediği gibi, kabul edilmesi zor olan, onların tanımlanan biçimde seçim *yapabilecekleri* varsayımdır. İlk olarak, Cohen'in kuramının gerektirdiği biçimde, toplumsal faillere tercih menüsü sunulduğunun varsayılması garanti edilemez. Cohen'in kuramı faillerin menü içinden yalnızca bir tanesini seçmesine olanak veren bir kuram değil, failin bir tercihi diğerleri lehine reddedebileceği bir kuramdır. Bir başka deyişle, failer yalnızca alternatif üretim ilişkilerinin *olanaklılıklarının* farkında değil, onların *mevcudiyetinin* de farkındadır. Durumun bu olduğunu varsaymak için bir neden yoktur. Üstelik, bir küme kabul edildiğinde, üretkenliği arttırmaktan başka zeminlerde de -sınıf gücü üzerine etkisi gibi- kendini savunmak eğilimi olacaktır. Bunu izleyen biçimde, failer daha az üretken olan üretim ilişkilerini savunmak için örgütleneceklerdir. Olası muhalefet düşünüldüğünde, bir an daha çekici görünen aday lehine daha önce seçilen bir kümeden vazgeçilmesi için gerekli gücün toplanabileceği şüphelidir.¹³

Cohen'in kanonik tarihsel materyalizm versiyonu, optimalite tezinin ağırlığını kaldıramayacak gibi görünüyor. Görünüşte, tarihsel materyalizmin kanonik versiy-

11 Cohen'in, tarihsel materyalizmi çoğu zaman kasıtlı açıklamalara karşıt olarak sunulan işlevsel açıklamanın bir örneği olarak ilan ettiği düşünüldüğünde bu garip bir açıklama olarak görülebilir. Tezini açmaya zorlandığında Cohen'in kasıtlı bir versiyonu ortaya koyduğu tartışılmazdır. O zaman, Cohen'in tarihsel materyalizmin işlevsel karakterine olan daha önceki bağlılığından vazgeçip geçmediği burada tartışma konusudur. Bu konuda verilecek kararın öze ilişkin bir içeriği olduğunu düşünmüyorum. İşlevsel açıklamaları kendi savunmalarını yaparken kasıtlı mekanizmalara doğru kaymayacak biçimde açıklayacak olursak, o zaman elbette Cohen'in böylesi bir stratejiye başvururken önceki bağlılığını bıraktığı sonucuna varmalıyız. Bu Alan Carling'in, (Carling, 1993;38)'deki kararı. Ama eğer, işlevsel açıklamaların nedensel bir tercümesinin ayakta kalabileceğini kabul edersek, o zaman onun önceki duruşuna olan bağlılığı korunur. Kararımız tamamıyla bizim işlevsel açıklamaları nasıl tanımladığımıza bağlıdır. Fakat, bu konuda ne sonuca varırsak varalım, açıklamanın kendisinin savunulabilirliğine ilişkin hiçbir sonuç vermez.

12 (Cohen, 1988, 5. Bölüm; s. 89-92). Cohen aktörlerin gerçekte üretici güçler için optimal olan üretim ilişkilerini seçtiğini söylemez. Onlar diğer herşey sabitken kendi çalışma gayretlerini enaza indirecek ve dolayısıyla, boşvakitlerini maksimum yapacak üretim ilişkilerini seçerler. Cohen, Darwinci mekanizmanın bir versiyonunu önerir: kelimenin tam anlamıyla üretici güçlerin aktörlere etkisi iş-boşzaman oranına etkisi yanında ikincildir. Bu tam anlamıyla doğru ve, Cohen'in argümanı durumunda ise titizliktir. Üretici güçleri geliştirmeksizin iş zamanını azaltacak- yeni yönetici güçlerin üretim izleme maliyetini artırıp, böylece emekçi sınıfların "kaytarmasını" kolaylaştıran- yeni üretim ilişkilerini hayal etmek mümkündür. Ancak Cohen minimizasyonun emek üretkenliğinin artırılarak olabileceğini açıkça varsayar. Bir başka deyişle, bu aktörlerin tercihlerinin bir parçası olarak alınır. Böylece, kuramında burada şimdi sunulan karşı örnekler gözönüne alınmadı. İş zamanı üzerindeki etkileri temelinde seçilmesi, üretici güçler üzerindeki etkilerine göre seçilmesi ile aynıdır. Bu belki yanlış olabilir, tabii ki, ancak şimci bir an yalnızca onun kuramının doğruluğu ile değil detayları ile ilgilenelim.

13 Bkz. (Carling, 1993; 39-40).

yonunu kurtarmanın iki yolu vardır. İlk olarak, üretim ilişkilerinin işlevsel karakterini sürdürebilecek farklı bir mekanizma gerekçe gösterilebilir ve böylece kuram mevcut hali ile korunabilir; ikincisi, kuramın savları biraz zayıflatılarak, kuram daha makul hale getirilebilir ve varsayılan özü korunabilir. Alan Carling'in çalışması birinci yöntemi izleyen bir girişimi temsil ederken; WLS, doğrudan tezinin daha zayıf bir yorumunu savunarak, ikinci yoldan bu amaca ulaşmayı savunan bir kuram sunar. Şimdi, bu kurtarma çabalarına dönelim.

Carling'in Sentezi

Alan Carling kendi tarihsel materyalizm versiyonunu yalnızca üretken güçlerin önceliği hakkındaki tezleri koruyarak değil, aynı zamanda Brenner ve Cohen'in bir sentezini yaparak sundu. Eğer bu çaba başarılı ise, bunun Marksist araştırma gündeminin bir sonraki aşamasını törenle açma önerisi olduğu iddia edilebilir. Aynı zamanda, son yılların en önemli tartışmalarından birine son verdiği anlamına gelir. Carling'in tezi iki adımda ilerler: Carling, ilk adımda, Cohen'in tarihsel materyalizmini, Brenner'inkiyle gözle görülmeden birleştirdiğini söylediği kapitalizmin *kökenleri (origins)* kuramını sunar; ikinci adımda ise, Cohen'in açıkça ortaya koymadığı bir seçme mekanizmasının varlığı üzerine kurulu olan kapitalizmin *yayılması (spread)* kuramını sunar ve bu şekilde kanonik tarihsel materyalizmi diriltmeyi amaçlar.¹⁴

Brenner'in kapitalizmin İngiltere'deki yükselişine ve Fransa ile Doğu Avrupa'daki ortaya çıkmayışına ilişkin açıklaması, Kara Ölüme verilen farklı cevaplara, dolaşısıyla lordların farklı bölgelerde değişen sınıf kapasitesine bağlanmıştır. Fransız lordlar sınıfı, köylülerin toprak üzerindeki kazanılmış haklarını geri döndürmeyi başaramazken, Elbe'nin doğusundaki benzerleri köylü üreticilere yeni bir serflik sistemini yutturmaya başladılar. Yalnızca İngiltere'de, ekonomik büyümenin orta çağlardaki gidişatı yeni toplumsal mülkiyet ilişkileri sayesinde diğerlerinden ayrıldı ve bu ani gelişme bölgedeki güçlerin kendine özgü biçimi sayesinde mümkün oldu: İngiltere'deki lordlar, Doğu Almanya'daki benzerleri gibi yeni serfliği empoze etmekte başarısız olurken, diğer yandan köylülerinin -Fransa'da olduğu gibi tarihsel derebeylik mirası sayesinde topraktan elde ettikleri kazançlar gibi- farklı kazanç yollarını önleyemediler. Böylece, İngiliz köylüler doğudaki benzerlerinin serflikinden kaçabildiler ama daha geniş mülkiyet haklarının ortaya çıkışının orijini olacak olan, lordların toprak üzerindeki haklarının artmasına ve dolayısıyla kapitalizmin derinleşmesine engel olamadılar. İngilizlerin bu atağı lordlar sınıfının Fransız lordlar sınıfından daha güçlü olduğu; fakat, Alman lordlar sınıfından daha zayıf olduğu olgusuna bağlanabilir. İngiliz lordları özgür köylülerin yükselişini engelleyebildiler ama üreticileri yaygın bir kölelik sistemine yönlendirmeyi başaramadılar.

Carling üç örneği, feodal iktidar biçiminin modelleri olarak kavramsallaştırabile-

¹⁴ Her iki tezde Carling 1993 içinde bulunabilir. Ancak, Brenner ve Cohen'in sentezi Carling'in daha önceki bir çalışmasında geliştirilmişti, (Carling, 1991).

ceğimizi ileri sürer: “Fransız”, “Polonya” ve “İngiliz” modelleri. Her bir model farklı iktidar çatışmalarına ve farklı artık değer üretimine karşılık gelen farklı feodal kurumlar formudur. İki arkaplan koşulu varsayalım: İlki farklı feodalizm modelleri ile belirlenmiş her bölgede uzun süre dayanan bir siyasi yerleşme vardır; ikincisi, bölge ortaçağ Avrupasının tipik özelliği olan nüfus patlamaları ve azalmalarını döngüsünün sık yaşandığı bölgedir. Nüfusun azaldığı her dönem mevcut mülkiyet yapılarını zayıflatır ve böylece mülkiyet ilişkilerinin veya o ilişkiler *içindeki* tiplerin dönüşmesine imkân verir. Carling’e göre, heterojen feodal formlarının iz bıraktığı bölgelerde çöküş nüfus hareketleri döngüsünün etkisi ile olur. Lordların kontrolünü yeniden tesis etme temelli sınıf mücadelesi, mevcut formların korunmasından bir üretim biçiminden yeni bir üretim biçimine geçişe kadar değişen bir imkânlı çözümler aralığı sunar. Carling, üç feodalizm modeli arasında yalnızca “İngiliz” biçiminin nihayetinde kapitalizme doğru evrilmeye en elverişli olduğunu iddia eder.

Farklı çeşitleri arasında bir “İngiliz” feodalizmi olduğu ve nüfus hareketleri döngüsü devam ettiği sürece, bir noktada İngiliz tipi feodalizmden kapitalizme geçiş yaşanacaktır. Bu ilk geçiş süreci başarılı olduğunda, Carling’in kuramının ikinci bileşeni işin içine giriyor. Cohen’in kuramının zayıflığı, üretken güçlerin gelişimini optimal kılacak üretim ilişkilerinin seçilme mekanizmalarının varlığına ilişkin ikna edici bir açıklama getirmemesidir. Şimdi Carling, üretim ilişkilerini seçecek, kanonik tarihsel materyalizmin gerektirdiği Darwinci bir mekanizmanın varlığını düşünmenin mümkün olduğunu söylüyor. Bu mekanizma toplumlar arası rekabettir. Görünen o ki, bu rekabet iki biçim alıyor: Kapitalizmin kapitalizm öncesi bölgelere ticaret veya doğrudan yatırım yoluyla girdiği doğrudan ekonomik dönüşüm veya doğrudan askeri müdahale. Daha etkin üretim yapan toplumlar savaş için kaynak aktarımında daha başarılı olurlar ve böylece uzun vadede rakipleri -daha az etkin toplumlar- karşısında daha fazla askeri başarı kaydederek. Carling bu konuda çok açık değil, ama herhalde fethin ardından, fatihlerin kendi üretim ilişkileri, eski rejimi büyümeye uygun hale getirmek için zorla kabul ettiriliyordu.¹⁵ Böylece üretken güçlerin ileri doğru yürüyüşü, farklı üretim ilişkilerine sahip toplumların rekabeti sayesinde devam eder.

Carling savını kapitalizme geçiş örneğini ele alarak ortaya koyar. Varsayım, aynı mantığın diğer geçiş örneklerine de kolayca genellenebileceğidir. Farklı ekonomik sistem bölgeleri içeren her coğrafyada, bir bölgede yeni üretim ilişkilerine geçiş yaşanırsa, hem kendi içinde hem diğer bölgelerde yeni olan ile eski ve daha az üretken üretim ilişkileri arasında rekabetçi bir yarış başlayacaktır ve sonuçta daha yeni üretim ilişkileri rakiplerinin yerine geçecektir. Ama eğer bir an durursak, tüm argümanın örnek olarak seçilen durumdan -kapitalist üretim ilişkilerinin çıkışı ve

15 Carling toplumlar arası rekabetin büyümeye daha uygun üretim ilişkilerinin hastalanan ilişkilerin yerine nasıl geçeceğine ilişkin öyle anlaşılmaz konuştur ki, bunu Carling’in daha paternalist görüşlerinden çıkarsadım. Örneğin, Carling’in argümanında, böylesi bir değişikliliğin eski üretim ilişkilerinin yok olması ile gerçekleşeceği ihtimalini dışlayan hiçbir şey yok. Bu doğrudan doğal seçim hikayesine paralel bir yorum olurdu. Bkz. (Carling, 1993).

yükselişi- fazlaca etkilendiği açıkça görülür. Kapitalizmin hâkim olduğu bir ekonomik bölgenin diğer bölgelerle yapacağı rekabette galip geleceğine inanmak kolaydır, çünkü kapitalizm ile kapitalizm öncesi üretim ilişkileri arasındaki üretkenlik farklı başka hiçbir durumda görülemez. Böylesi büyük bir farkla kapitalizm elbette diğer bölgelere yayılma eğilimi gösterir. Fakat bu mantık, üretken güçler düzeyinin farkının çok fazla olmadığı, tarihin erken safhalarındaki rekabetlerde işler mi?

Carling yeni ve daha uygun üretim ilişkilerinin, üretken güçlerin duraksadığı bölgelerde hangi mekanizmalarla yayılacağına ilişkin şaşılacak ölçüde üstü kapalı konuşur. Fakat görünen o ki, en olası görünen iki mekanizma adayı vardır: Birincisi yeni üretim ilişkilerini doğrudan askesi mücadele ile zorla kabul ettirmek, ikincisi ise galip gelenlerin malup olanları yeni üretim ilişkilerini kabul etmeye ikna etmeleri veya zorlamalarıdır. Mücadele kapitalist ve feodal ekonomiler arasında olduğunda mücadele devam ettikçe kapitalizmin dinamik etkinliği feodalizmdekinden öyle fazla kaynak üretir ki, askeri başarının bunu takip edeceği beklenebilir. Ancak, eğer çatışma kapitalist olmayan sınıflı toplum biçimleri arasında ise sonucun ne olacağı pek açık değildir.

Carling'in kendisinin de kabul ettiği üzere, üretkenliği artıracak üretim ilişkilerinin hakim olduğu toplumların, tökezleyen üretim ilişkilerine sahip olanları askeri çatışmalarda mutlaka yeneceğini düşünmek için aslında bir sebep yoktur. Savaşın sonuçları, garip cilveleri bir yana, taktiklere, ideolojiye, siyasi örgütlere vb. diğer faktörlere bağlıdır. Dahası, üretken üretim ilişkilerinin savaşta başarılı olma şansını arttıracaklarını beklemek için aslında hiçbir neden yoktur. Bu gibi durumlarda daha önemli olan yeni kaynak bulmadaki etkinlik değil, ortaya çıkardığı enerjidir. Carling'in vurguladığı gibi, "daha düşük bir teknik düzeydeki büyük ve hantal imparatorluk, daha yüksek teknik düzeydeki küçük fakat çevik bir rakibini yenmek için tüm gücünü yoğunlaştırabilir." (Carling, 1993: 51). Ama eğer bu doğru ise, yeni üretim ilişkilerine geçiş mekanizması işlevini görecektir böylesi bir rekabet tezi büyük ölçüde zayıflamış olur. Tahmin edileceği gibi, savaş doğrudan askeri kapasiteye dayanır. Bu kapasite çok sayıda faktörün karmaşık sonucudur ve üretim etkinliği bu faktörlerden yalnızca biri tanesi olduğundan bu faktörün tüm sonucu belirleyeceğini beklemek gerçekçi değildir. Daha yüksek teknik seviyedeki toplumlar askeri zaferler elde etseler bile, savaş sonrası senaryoda yeni üretim ilişkilerinin yenilenlere zorla kabul ettirebileceğini beklemek de başka bir sorundur. Üretkenlik yapısında böylesi dönüşümlerin olabileceği savı galip olanların savaşı kazanmasının getireceği güçten daha fazla bir kapasitesi olduğunu varsayar. Bir devlet kapasitesi, bir sınıf kapasitesi olduğunu varsayar.

Sınıf kapasitesi ve sınıf çıkarı sorunu yeni ve optimal üretim ilişkilerinin kabul edilmesini sağlayacak ikinci bir mekanizmanın da -daha iyi bir sistemin diğerlerine örnek teşkil etmesi yoluyla etkili olacağı- altını oyar. Başka yerlerdeki daha üretken ekonomilerin, yöneticilerin dikkatini çekebileceğine ve hatta yöneticilerin bu ekonomilere hayran kalabileceğine inanmak mümkündür. İlk olarak, rakip ekonomik

sistem farklı üretim ilişkilerine sahip olduğu için o üretim ilişkilerine geçiş yöneticilerin kendi iktidarlarını kurdukları ve korudukları toplumsal ilişkilerin kendisinin parçalanmasını gerektirecektir. Bu sebeple, yöneticilerin bunu yapmaları gayet düşük bir ihtimaldir. Üstelik, bunu yapmaya istekli olsalar bile, a) yöneticilerin mevcut üretim ilişkilerini dönüştürme kapasitesi olduğunu ve b) arzu edilen yönde dönüştüreceklerini beklemek çok zorlama olur. Tarihsel kayıtlarda başta istenenden çok farklı sonuçlar veren dönüşüm örnekleri yok değildir.

Carling acı bir gerçeğin, kendisinin önerdiği rekabetçi seçim kuramının bir uyarılar dağı altında gömülü kalacağını farkındadır. “Belki de”, diyor kendisi, “söylenecek tek şey tarihin rekabet önceliği sayesinde açığa vurulan bir *yönelim* (*bias*) gösterdiğidir: bir yönelim bir eğilimden (*tendency*) daha zayıftır ama yine de hiç olmamasından daha güçlüdür.”(aynı yer). Bu belki de, Carling’in taktire şayan bir şekilde savunduğu Cohen’in kanonik tarihsel materyalizm tanımdan çok farklı bir yorum olarak görülebilir. Üretim ilişkileri ile üretken güçler arasında tarihsel gelişmeyi yöneten yasa benzeri bir ilişkinin gücü büyük oranda azalmıştır –en iyi durumda o boşluk Carling’in iddia ettiği gibi çok güçlü eğilim olmayan, zayıf bir yönelim ile doldurulmuştur. Geçiş dönemlerinin ardından eskisinin yerini alan üretim ilişkileri üretken güçlerin işlevsel gereklilikleri tarafından seçilmez. Onun yerine, üretken güçlerin mevcut düzeyi ile uyumlu birçok üretim ilişkileri olduğu görünür. Ekonomik sistemler arası rekabet ile bile olsa –örnek olarak kapitalizme geçişi kullanmazsak- hangisinin kazanacağı önceden kestirilemez. Ancak burada önemli olan nokta şudur: *bu* dönüşümün doğrultusunun nasıl belirlendiği diğer örneklerle genellenemez. Bu yapılabilene kadar Cohen’in optimalite tezini kurtaracak bir mekanizma bulduğumuzu iddia edemeyiz.

Wright, Levine ve Sober’in Yeniden Kurulmuş Tarihsel Materyalizmi

Eğer üretken güçler kendilerinin gelişimini devam ettirecek, en optimal olan üretim ilişkilerini seçmekte başarılı değillerse, Marksist tarihsel gelişme kuramına bağlılıktan vaz mı geçilmeli? Halen bir kitapta derlenen bir dizi makalede, Erik Wright, Andrew Levine ve Elliot Sober buna gerek olmadığını cesaretle öne sürmektedirler. Optimalite tezinde somutlaşan tarihsel materyalizmin en güçlü biçimi belki savunulamayabilir: Ancak daha ayrıntılı düşünülmüş ve daha mütevazı bir tarihsel materyalizm, bir yandan rahatsız edici tarihsel bağajından kurtulabilir, diğer yandan kanonik tarihsel materyalizmin savunmaya çalıştığı özü koruyabilir. WLS, Cohen’in projesinin arkasındaki temel itki olan tarihin yönünün üretken güçler ile üretim ilişkileri arasındaki dinamikler yoluyla şekillendiği savını benimsediler. Eğer uygun bir şekilde yeniden inşa edilirse, bu kuramın temel bileşenlerinin hâlâ savunulabileceğini iddia ettiler. Tarihin hâlâ üretken güçlerin itkisi ile şekillendiği görülebilir ve gelişmenin doğrultusunun hâlâ daha üretken güce doğru olduğu iddia edilebilir.

Optimalite Tezini Terk Etmek:

WLS'nin yeniden inşa ettiği tarihsel materyalizmin kalbinde optimalite tezinin terk edilmesi vardır. Yazarlar, ki bu savı ortaya atan ilk kişilerdi, üretken güçlerin daha fazla gelişmesini sağlayacak optimal üretim ilişkilerini seçmeye yarayan bir mekanizma olduğunun varsayamayacağı üzerinde uzlaşmaktadırlar.¹⁶ Ancak, eğer üretken güçler böyle bir kapasiteden yoksunlarsa, o zaman Marksizmin nasıl bir tarih kuramı olmalıdır? Bu şekilde kurama taşınan olumsuzluğun sınırları nerededir? WLS'ye göre, yeni bir üretim biçimine geçiş daha az tahmin edilebilir olur. Ancak olası sonuçların çeşitliliğinde kayda değer bir sınırlılık olduğunu iddia ederler. Yani “herşey mümkündür” gibi bir durum söz konusu değildir. Daha geniş bir üretim ilişkileri kümesinin eskisinin yerini alması mümkün olurken, diyorlar, diğer yandan da mevcut teknik gelişme düzeyini en azından koruyacak yeni üretim ilişkileri kümesi olmalıdır. Yeni üretim ilişkilerinin mevcut gelişme düzeyini koruma ihtimali gerileteceği ihtimalinden fazla olduğu sürece, tüm koşullar bir düşüşü gerektirse de, var olan üretken güçlerin gelişiminde “kolay kolay geriye dönüşük olmaz” (*sticky downward*). Bu üretken güçlerin hiçbir zaman gerilemeyeceği anlamına gelmez. Ancak bu gerileme dönemleri tarihsel olarak nadirdir ve üretken güçlerin gelişiminin devamı veya en kötü durumda sabit kalması daha tipiktir.

Tarihsel materyalizmin bu versiyonunda toplumsal biçimler kuramı, Cohen'in ortaya sürdüğü versiyondan daha önemli bir yer tutar. Geçiş dönemlerinde üretken güçler ile uyumlu bir üretim ilişkileri kümesi olmasının yerine, şimdi bir küme aralığı belirir. Bunlardan hangisinin bir sonraki olacağı, sınıf mücadelesinin ayrıntılarına bağlıdır. Bu durumda, toplumsal biçimlenmenin gerçek sıralamasını anlamaya çalıştığımızda, açıklama yükü geçiş kuramının klasik biçiminin omuzlarından kalkar. Bunun kanonik tarihsel materyalizm versiyonu gibi görünmesinin ve dikkate değer bir versiyon olmasının iki nedeni vardır: İlk olarak, üretim ilişkilerinin aralığı, yani belirli bir kavşaktaki opsiyonlar “menüsü”, hala kısıtlıdır. Optimalite tezini bir kenara bırakmamız “her kavşakta, herşey mümkündür” demek değildir (Wright, E.O. vd, 1993:90). İkincisi, yeni üretim ilişkilerinin içinden seçileceği adaylar kümesinin sınırları, bu kümede hangi üretim ilişkileri eskisinin yerini alırsa alsın, üretim ilişkileri ile üretken güçler arasındaki “yasa benzeri” ilişki vardır -ki bu ilişki elbette üretim ilişkilerinin üretken güçlerin daha fazla gelişmesi ile uyumlu olması zorunluluğunu (Wight, E.O. vd., 1993:91) koruyacak şekilde belirlenir. Bu, WLS'nin tarihsel materyalizm için merkezi itki olarak aldıkları tarihin daha düşük üretkenlik seviyesinden daha yükseğe doğru açık bir *doğrultusu* (*direction*) olduğu fikrini korur.

Üretken güçlerin sürekli gelişmesine ilişkin etki, tarihsel materyalizmin bu ye-

16 Bkz. (Wright ve Levine, 1980). Bu makale aslında Cohen'in kuramının optimality tezinin merkeziliğinin altını çizen ilk çalışma idi. Cohen bunun öneminin farkında olmasına rağmen, kendi kitabında buna dikkat çekmiyor. Aslında, bu erken makale Cohen'i daha sonraki makalelerden daha açıkça eleştiriyordu. Bu değişim, Wright'ın Giddens'in çalışmaları ile ilgilenmesi ve sonraki eleştirilere karşı Marksizmi savunması zamanında oldu. Bu, Wright'ın “sticky downward” yönelimsellik (*directionality*) versiyonunu ilk ortaya attığı çalışmadır ve ondan sonra orada takılmıştır. Bkz. (Wright, 1983).

niden doğmuş halinde, Cohen'in kanonik tarihsel materyalizminde olduğundan daha az öneme sahiptir. Teknolojik gelişmenin sürekli olmadığı uzun tarihsel dönemlerin var olması mümkündür. Yeni üretim biçimlerine geçişte bile, istenen yeni üretim ilişkileri kümesinin, krizin yarattığı uyumsuzluk sorununu çözecek cinsten olması gerekir. Bu görece gevşekliğe rağmen, diyor yazar, aşağıdaki koşullar sağlandığı için kuram hâlâ tarihte bir doğrusallık olduğu fikrini korur.

1. Yerinde durma ihtimali gerileme ihtimalinden fazladır.
2. Üretken güçlerin gelişmesine daha çok yardımcı olacak bir alternatif üretim ilişkileri kümesi vardır.
3. Bu yeni üretim ilişkileri kümesine doğru hareket etme ihtimali geriye doğru gitme ihtimalinden daha büyüktür (Wright, E.O. vd., 1993:79).

Eğer bu koşullar sağlanırsa, o zaman tarihin doğrultusu daha az üretken güçlerden daha üretken olanlara doğru olur. Ve bu sağlandığı sürece, her mevcut üretken güçler seviyesinde olası yeni üretim biçimlerinin çeşitliliğinin belirli sınırları olacaktır: eğer böyle bir sınır sağlanırsa, öncelik tezini terk etmek "herşey mümkündür" anlamına gelmez. WLS'nin bu yeni kurama ilişkin ve bu kuramı eskisi ile karşılaştırırken yaptıkları tartışmalar hayal kırıklığı uyandıracak ölçüde yetersizdir. Yeni ve daha zayıf tarihsel materyalizmin değerini anlayabilmek için, yeni kuramın sonuçlarına ilişkin bir tartışma yapılması gerekir.

Zayıf Tarihsel Materyalizmden, Minimalist Tarihsel Materyalizme:

İlk olarak, üretken güçler hakkında geliştirilen iddianın ne olduğuna ilişkin bir belirsizlik olduğunu belirtmemiz gerekir. Optimalite tezini terk ettiğimizde tarihin gelişme rotasında muhtemel iki "dönemeç" ("*curve*") belirir;

Zayıf Tarihsel Materyalizm: Herhangi bir zamanda ulaşılan üretim ilişkileri -optimal olmasa da- üretken güçlerin gelişiminin devamına olanak sağladığı için mümkün olmuştur.

Minimalist Tarihsel Materyalizm: Herhangi bir zamanda ulaşılan üretim ilişkileri en azından mevcut gelişme seviyesini koruduğu için mümkün olmuştur.

Elbette, zayıf tarihsel materyalizm minimalist olandan daha güçlüdür, çünkü üretken güçlerin ileri doğru gittiğine ilişkin bir inanç vardır. Bunu yaparken de üretken güçlerin yeni üretim ilişkilerinin seçileceği menü üzerine önemli bir kısıt koyduğunda ısrar eder. Minimalist tarihsel materyalizm daha zayıf bir iddiayı destekler, yani üretken güçlerin üretim ilişkilerini seçme özelliği, ikincinin birincinin gelişme düzeyini koruyabilme kabiliyetinden kaynaklanır. Üretim ilişkilerinin yaptığı şey, üretken güçlerin *gerilemesini* engellemektir. Ama tam da bu daha zayıf iddiası nedeniyle minimalist tarihsel materyalizm daha az -ve belki de çok az- ilgi çekme tehlikesini taşıyor. Bunun bir ilgi uyandırıp uyandırmadığına birazdan döneceğim. Ama daha önce WLS'nin kuramının minimalist tarihsel materyalizme karşı zayıf tarihsel materyalizmi savunmak için yeterince gücü olup olmadığını incelemek istiyorum.

WLS, zayıf tarihsel materyalizmin, minimalist olandan daha olası olduğunu düşünmeyi gerekli kılacak bir neden önermiyor. WLS'nin üretken güçlerin gelişme olasılıklarına ilişkin savlarını düşünelim. Neden gelişmeye yönelik gittikçe artan bir eğilim olması gerektiğine ilişkin iki temel neden vardır: birincisi, her failin üretkenliği arttırmaya ilgisi olmayabilirken, çok az fail sürekli bir *düşüşten* yarar sağlayacaktır; ikincisi, üretkenliğin düşmesinde yaygın bir toplumsal çıkar olmadığı gibi, *artmasından* her zaman çıkarı olacak faillerin olduğuna inanmak için iyi bir sebep vardır. Üretkenliğin artışı çalışma süresinin azalmasını kolaylaştırır, her failin kendi çalışma süresini azaltmasında çıkarı olduğuna göre, onların yeniliklerle karşılaşınca, bu yenilikleri benimsemeleri beklenir.¹⁷ Toplumun üretkenlik kapasitesi kesinlikle geriye doğru gitmeye karşı dirençli (*sticky downward*) olacaktır ve ikinci mekanizmanın gücüne bağlı olarak gelişme yönünde bir yönelim (*bias*) hakim olacaktır.

Ama, sorgulamamız gereken tam da ikinci mekanizmanın gücüdür. Faillerin işgücünü azaltmakta ve dolayısıyla üretkenliği arttırmakta *bir* çıkarı olduğu doğrudur. Ama faillerin işgücünü azaltmaktaki çıkarları, daha az önemli olmayan diğer çıkarlar ile karşılaştırılmalıdır. Öncelikle işgücünün *mevvalarından* kimin yararlandığı meselesi vardır. Erkin olarak örgütlenmiş bir lordlar sınıfının veya kibirli monarşik devletin varlığı yeni ürünlerin yeterli miktarına el koyularak, ikincinin olumlu gücünün etkisiz hale gelmesine hizmet edebilir. Bu yalnızca emeğin ürününe el koyulmasının refah üzerine etkisi sonucu değil, el koyanların siyasi ve askeri güçlerinin artması ile birlikte ortaya çıkan ilave eziyet yüzündendir. Bu tür artan bir güç, özgürlük ve özerklik gibi tarihsel materyalizmin kendi varsayımına göre faillerin temel tercihlerinin bir parçasını oluşturan –refahın artışından daha az önemli olmayan- diğer boyutlara doğru “taşar.” Böylesi dışsallıkları gözardı ettiğimizde bile, yeniliklerin daha doğrudan başka ağır etkileri -ilave riskler gibi- olabilir ve sıkça olacaktır. Faillerin yeniliklerin getireceği net etkiyi gözönüne alarak kendi çalışma rejimlerinde bu tür yenilikleri benimseyeceklerine inanmak için bir sebep olmadığı gibi; *diğerlerinin* bu teknolojileri benimsemesini *engellemekte* mutlak çıkarı olan faillerin olabileceğini beklemek için de iyi bir sebep yoktur. Ama bu durum yönetici sınıflar için geçerlidir. Çünkü üreticilerin kendi bağımsızlığını arttırabilecek veya maliyetlerini kendilerinin denetleyebilecekleri teknolojileri benimselelerini engellemekte yöneticilerin çıkarı vardır.

Uygun bir ortamın yokluğunda tüm bunların sonucu büyük ölçüde yerleşik mülkiyet ilişkileri türü ile belirlenir. Yeniliklerin (*innovations*) çıkarları üzerindeki net etkisinin onların her durumda kabul edileceğini kolaylaştırmak olacağını varsaymak için akla yatkın hiçbir neden yoktur. Burada asıl mesele, yeni teknolojilerin bazı bireyler tarafından benimsenmesi değil, yeniliklerin toplum geneline *yayılmasına* izin veren bir mekanizmanın varlığıdır. Brenner'in veya onun bazı destekçilerinin yeni

17 (Wright, E.O. vd., 1993:81). İddianın mikro düzeyde olduğuna dikket edelim. *Diğerlerinin* iş yoğunluğunun azalmasını engellemekte çıkarı olacak ajanlar olabilir ve toplumsal işgücünün azalmasında çıkarı olan ajanlar da olabilir.

icatlar yapılmasını güdüleyecek bir isteğin yokluğunda üreticilerin üretkenliği arttırmak için risk almak yerine mevcut refah seviyesini *korumaya* odaklı daha muhafazakar stratejileri tercih edecekleri üzerinde ısrar etmeleri bu yüzdendir. Eğer tarihsel gelişmenin rotası WLS'nin örnek olarak gösterdiği bu iki mekanizmanın ve özellikle ikincisinin net etkisine bağlıysa, minimalist tarihsel materyalizme karşı zayıf tarihsel materyalizmi kabul etmek için çok az neden vardır.

Eğer minimalist tarihsel materyalizm, WLS'nin yeniden inşa ettiği halinin destekleyebileceği bir versiyon ise, o zaman elimizde kalan üretken güçlerin yukarı doğru sürekli tırmandığını öngören bir kuram değil, üretken güçlerin gerilemesine direnecek -koşullar gerektirse bile gelişme düzeyini aşağı doğru gitmeye dirençli olduğu- bir kuramdır. Ama eğer durum bu ise, o zaman kuramın uzun durağan tarihsel dönemlerin -"sabit durum" (*steady state*) dönemleri- olması ihtimalini kabul etmesi gerekir (Wright, E.O. vd., 1993:80). Bunun yalnızca bir üretim biçiminin içinde olması gerekmez. Yeni bir üretim biçimine geçişte gelişmeci olmayan üretim ilişkilerinin, üretken güçleri geriletici bir etkisi olmadığı taktirde, üretken güçler ile kolayca birleşeceğini varsayabiliriz.¹⁸

Minimalist Tarihsel Materyalizmin Etkileri:

Burada, minimalist tarihsel materyalizme kayısı takip edecek iki sonuç vardır. Öncelikle, geçiş kuramlarının koyduğu kısıtların daha güçlü savlar tarafından desteklenemeyeceği söylenebilir. Ayrıca her tarihsel dönemeçteki olası seçenekler menüsünün gayet geniş olduğu da kabul edilebilir. Bir başka deyişle, kanonik tarihsel materyalizmin terk edildiği açıktır. Bu elbette kuramı daha akla yatkın yapar, ama bunun tarihsel materyalizmin diğer bileşenlerine taşan etkileri vardır. Tarihsel gelişmeyi, üretim ilişkileri ve üretken güçler arasındaki "yasa-benzeri" bir ilişkinin yapay bir sonucu olarak açıklama tutkusunun ne anlama geldiğini düşünelim. Cohen'in kuramında, iddianın cazibesi kısmen üretken güçlerin tarihsel gelişme içindeki kolayca farkedilecek rolünden kaynaklanır. Toplumda üretken güçlerin etkileri ile etkileşim içinde büyümeyi engelleyici diğer faktörler olmasına rağmen, üretken güçlerin nedensel üstünlüğü olduğu güvenle varsayılabilir. Bu şekilde, onların hakim olma ve diğer mekanizmaların etkilerinin üstesinden gelme kapasitesi bulunacak, böylece net etki gelişme yönünde olacaktır. Bu bakımdan, Cohen'in kuramı Birinci Enternasyonel'de kabul edilen tarihsel materyalizmin tekçi (*monist*) geleneğin doğrudan vücut bulmuş halidir. Yalnızca üretken güçlerin mevcut seviyesini koruyabilecek -veya biraz da yeni yönetici sınıfların rasyonalitesi sonucu geri bile döndürebilecek- üretim ilişkilerinin çıkabileceği ihtimalini kabul etmek tarihsel gelişmede daha çoğulcu nedensellik görüşü lehine tekçi olanı ortadan kaldırır. Üretken güçler yukarı doğru yükselme yönündeki kapasitesilerini (ancak) korurlarken, bu kapasitenin ortaya çıkışı toplumdaki diğer mekanizmalarla etkile-

18 WLS bu imkanlılığı kabul eder görünür. Bkz (Wright, E.O. vd., 1993:37-39).

şimine bağlıdır ve net sonuç büyüme lehine olmak zorunda değildir.¹⁹ Ama eğer bu doğruysa, o zaman tarihin gerçek yönünü üretken güçler ile üretim ilişkileri arasındaki “diyalektik” ilişki olarak açıklamanın neden gerekli olduğunu görmek zordur. Bu ikilinin diyalektiği bir kısıt koyar, ama kuramın açıklayıcı gücü çok zayıftır. Bu durumda dikkatimiz, tarihin anahtar anlarında toplumsal gruplar arasındaki gerçek mücadeleye ilişkin olgulara çekilir.

Bir başka şekilde ifade edecek olursak, WLS'nin buradaki çabasının tarihe çok nedenli bir bakış olduğu anlaşılabilir. Tarihin doğrultusunun kanonik tarihsel materyalizmin öne sürdüğü gibi olduğunu düşünmek için ikna edici bir neden yoktur. Bu çeşit bir belirsizliğin olduğunun kabul edilmesi, tarihe yöne verecek mekanizmaların -üretken güçler- ve tarihin gözlemlenen doğrultusunun kuramsal önemine ilişkin iddiaların inanılabilirliğini yitirmesine neden olacaktır. Burada WLS, tarihin yaşandığı şekliyle gelişmek *zorunda olduğunu* söyleyemez; onların tek söyleyebileceği bu şekilde gelişmiş *olduğudur*. Ancak zayıf tarihsel materyalizm sonuçta, toplumların teknolojik kapasite bakımından rutin olarak geriye gitmediğini iddia edebilen bir çoklu nedensellik kuramı ise, o zaman haklı olarak aklımıza “bu yazarlar kime *karşı* olduklarını düşünüyorlar” sorusu gelir. Bu konuya birazdan geri döneceğim. Ancak daha önce, tarihsel aşamaların olasılıklarına yönelik olarak öne sürülen bir diğer yanıtın değerlendirmesini yapmam gerekiyor.

Minimalist tarihsel materyalizme muhtemel kayışı engellemek için izlenebilecek ikinci bir strateji şunu söylemektir: Herhangi bir krizin büyümeyi arttıracak yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkışını ve yerleşmesini tetiklemeyeceği aslında doğrudur, fakat ne olacağı belirsiz bir ilişkiler durumunda da kalamaz. Er ya da geç uygun çıkarları olan bir sınıf gerekli kapasiteyi geliştirir. Dahası, döngünün her işleyişinde bu ihtimalin artacağı, üretken güçler seviyesinin her döngüde biraz daha fazla olacağı düşünülebilir.²⁰ Böylece, üretken güçlerin kendisi yeni ve daha uygun üretim ilişkileri üretemeyebilirler. Ama bu özellikleri taşıyan üretim ilişkilerini gündeme getirmeye hizmet ederler. Bu durumda üretken güçler, yeni üretim ilişkilerinin benimsendiği durumda hâlâ ilgili açıklayıcı faktördür, çünkü yeni üretim ilişkilerinin doğmasını sağlayan onların önceki gelişmesidir.

Bu argüman WLS'nin refah devletinin yükselişine ilişkin olarak, katıldığı başka bir argüman ile paralellik gösterir. Marksistler geleneksel olarak refah devletinin özelde sınıf mücadelesinin genelde işçi sınıfının artan örgütsel gücünün bir ürünü olduğunu iddia edegeldiler. Anaakımdan gelen eleştiriler sınıf dışı diğer faktörlerin önemli bir rol oynadığını söyleyerek -ki bu Marksistler tarafından gözardı edilmişti- bu argümanı reddetmişlerdir. WLS, refah devletinin çıkışının iki boyutu olduğunu ve bu iki boyutun -çıkış *olgusu* ve aldığı formu, zamanlaması vb. gibi gösterdiği farklılıklar- birbirinden ayrılması gerektiğini iddia etmiştir. Refah devletin yalnızca kapitalizmin içinden çıkması ve daha özelde kapitalizm tarihi içinde

19 WLS içindeki Asya Tipi Üretim Modeli tartışmalarına bakınız (Wright, E.O. vd., 1993; 52. n.11).

20 Birkaç yıl önce yazdığım bir makaleye yaptığım yorumda Erik Wright bana bunu önerdi.

belirli bir tarihsel dönemde ortaya çıkışı, sınıf mantığı ve sınıf mücadelesi ile açıklanır. Ancak refah politikalarının gerçek zamanlaması ve bu devletlerin çeşitliliği Marksistlerin geleneksel olarak açıklamaya çalıştığı gibi doğrudan sınıf mücadelesi ile açıklanamayabilir. Sanayileşmiş ülkelerdeki geniş işçi sınıfı hareketinin gelişmesi bu tür bir devleti gündeme getirdi. Refah devleti bir kez aday listesine girince, benimsenmesinin zamanlaması veya içerdği kurumsal tasarının hali Marksist olmayan analizlerin sıkça değindiği diğer faktörler -jeopolitik, bürokratik manevralar, diğer hareketler vb.- tarafından açıklanabilir.

Bu yaklaşıma göre üretken güçler yeni ve daha uygun üretim ilişkilerinin ortaya çıkışının nedeni olarak anlaşılır. İki durumda da, bir nedenler kümesi (*set of causes*) -dönemsel geçiş durumunda üretken güçler ve refah devleti durumunda işçi sınıfı mücadelesi- yeni gelişmeleri gündeme getirirken, diğer bir küme gündemdeki faktörlerden birini seçer. Böylece, iki durumda da birinci nedenler kümesinin konuyu açıklama gücü vardır.

Burada kurulan paralelliğin yanlış olduğunu söylemeliyim. Burada WLS'nın savının gücü, "birşeyi gündeme getirme" gücüne bağlıdır. Onların yorumunda nedenler, sonucun *yapısal nedeni* olarak hizmet eder. Yapısal nedenselliği içeren durumlarda, temel (yapısal) nedensel faktör, ortaya çıkan olayı tetikleyen değildir; ancak, yapısal nedenin gücündeki artma, tahmin edilen sonucun gerçekleşme ihtimalini arttırmaya yarar. Yapısal nedenin gücü belirli bir eşik düzeyine ulaştığında, *bir* tetikleme tahmin edilen sonucun gerçekleşmesi olasılığını keskin bir biçimde arttırır.

Refah devletinin şekillenmesinde işçi sınıfı hareketinin yeri yapısal nedene iyi bir örnektir. Bunun işe yaraması için yapısal nedenleri -işçi sınıfının gücü- sonuçlara bağlayacak bazı mekanizmaların olması gerekir. Bu bağ, işçilerin *sınıf çıkarları* ile kurulur: İş gücünü meta olmaktan çıkaracak, işçileri piyasanın dalgalanmalarından yalıtacak, ev işi emeğini toplumsallaştıracak bir devletin ortaya çıkmasında işçilerin çıkarı olduğu verili alınırsa, örgütlenme güçlerindeki artış ile birlikte ortaya çıkan güç mevcut devleti refah devletine dönüştürmeye hizmet edecektir. Refah devletinin belirmesine kadar uzanan -seçim zaferleri, ilerici bürokratik reformlar, sivil savaş vb. gibi- olaylar zinciri asıl meselenin dışında görülebilir. Bunlar refah devleti *olgusunu* açıklamakta değil, zamanlaması, aldığı belirli bir form gibi özelliklerini açıklamakla ilgilidir. Refah devletinin neden ortaya çıktığını açıklamak için işçi sınıfı gücü *olgusunu* ve onların böylesi bir devlet içindeki çıkarlarını bilmemiz gerekir.

Yapısal bir neden olan üretken güçler ile tetikleme işlevlerini birleştiren bir mekanizmanın varlığı hiç açık değildir. Tetikleme işlevi, üretim ilişkileri ile üretken güçler arasındaki "yasa benzeri" ilişkileri somutlaştıran dönüşümleri gerçekleştirir. Bir başka deyişle, üretken güçlerin artan düzeyini, yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasını açıklayan yapısal neden olarak göstermek mümkün değildir. Üretken güçlerin düzeyi zaman içinde aşamalı olarak artarken, üretim biçimlerindeki krizler yeni ve daha uygun üretim ilişkiler kümesinin oluşmasını daha muhtemel kılacak

şekilde çözülecekse argümanın yapısının ne olması gerektiğini tekrar düşünelim. Yapısal olarak bu, işçi sınıfının gücü ve refah devleti örneğine benzer: eğer nedensel faktörün büyüklüğü artıyorsa, kuramın öngördüğü sonuçların ihtimali de artar. Fakat burada bir farklılık var. Yukarıda incelenen örnekte varsayılan nedenlerle onların etkilerini birleştiren belirgin bir mekanizma varken, üretken güçler örneğinde uygun bir bağ görmek mümkün değildir. Bir başka deyişle, üretken güçlerdeki artış yeni ve daha uygun bir üretim ilişkileri kümesini neden daha muhtemel kılmıştır?

Refah devleti örneği ile kapsamlı bir simetri kurma tehlikesini göze almamız gerekirse, argümanın toplumsal faillerin yeni üretim ilişkilerinden bir çıkarı olduğunu ve çıkar sağlayacak *kapasitesinin* de arttığını varsayması gerekir. Toplumsal faillerin yeni üretim ilişkilerinde çıkarı olduğu kabul edilirse, aktörlerin kapasitesindeki artış yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkışını hızlandırır. Ancak, daha önce iddia ettiğim gibi, *diğer herşey sabit kalmak koşuluyla* toplumsal faillerin üretkenlikteki artıştan çıkarları olduğu doğrudur. Daha iyi üretken güçlerin etkisi, onlara eşlik edecek dışsalılıkların tehdit ettiği diğer çıkarlar tarafından boğulabilir. Tarihsel aktörlerin bu çeşit bir gelişmeden sınıfsal bir çıkarı olacağını varsaymak için hiçbir neden yoktur. Üstelik, böylesi bir çıkar varsa bile daha güçlü üretken güçlerin söz konusu aktörlerin kapasitesini istenen istikamette arttıracığına inanmak için hiçbir neden yoktur. Daha iyi üretkenliğin toplumsal artışı arttıracağı ve böylece daha fazla kaynak üreteceği doğrudur. Ama bu kaynakların *dağıtılacağını* varsayamayız. Üretilen kaynaklar mevcut düzeni yeniden üretmekte daha güçlü çıkarı olan toplumsal faille kolayca akabilir. Bu durumda üretken güçlerin teknik seviyesindeki artışın, kriz güdümlü üretim ilişkilerinin yerini alacak yeni ilişkiler üzerine belirleyici bir etkisi olmayacaktır. Ancak bunun nasıl anlamlandırılacağını kestirmek mümkün değildir. Bu örnek ve refah devleti örneği arasındaki farklar açıklandığı gibiyse, o zaman üretken güçlerin ve yeni üretim ilişkilerinin arkasındaki yapısal neden olarak görülmesi seçeneği WLS için mümkün değildir. Ve yapısal bir neden olarak sayılamazsa, işçi sınıfı gücünün refah devletini “gündeme getirdiği” gibi, üretken güçlerin de yeni üretim ilişkilerini “gündeme getirdiğini” söylemek bu durumda yanıltıcı olacaktır.

Şimdi bunu detaylıca değerlendirelim. Eğer WLS optimalite tezini reddedecekse, ki tarihsel materyalizmin kurtarmak için bunu yapmak zorunda, kullanılabilecek iki tarihsel materyalizm yorumu vardır: Tarihte üretim ilişkilerinin üretken güçlerin daha fazla gelişmesini kolaylaştıracak şekilde, en optimal düzeyde olmasa da, gelişeceğini savunan zayıf tarihsel materyalizm; üretim ilişkilerinin gelişiminin üretken güçleri geriye götürmeyecek şekilde olacağı savına geri götüren minimalist tarihsel materyalizm. Yeni tarihsel materyalizm versiyonun açıklamasını yaparken, WLS, iki zayıf versiyonun ikincisinde karar kılacaklarının ipucunu veriyorlar. Aslında benim buradaki tartışmam da onların bu ikinci versiyonu seçmeleri gerektiğini gösteriyor. Onların kendi varsayımlarına göre, üretken güçlerin tarih boyunca sürekli gelişimini öne süren bir tezi desteklemek zordur. Tutarlı bir şekilde büyü-

meyi artıracak üretim ilişkilerinin seçilmesine hizmet edebilecek hiçbir mekanizma yoktur. Üstelik, faillerin büyümeyi artırıcı üretim ilişkilerini feda edip örneğin istikrar veya siyasi iktidar gibi diğer çıkarları doğrultusunda karar vermelerinde çıkarları olabilir. Bu durumda geriye kalan, tarihin akışında bir yasa olarak işleyen şeyin üretim ilişkilerinin çağlar boyunca, üretken güçlerin seviyesinde bir gerilemenin önüne geçecek biçimde işlediğini savlayan bir kuramdır. Bu kuramla birlikte kanonik tarihsel materyalizmin tekliğinden uzaklaşmış oluruz.

Sonuç

Tarihsel materyalizm iki bileşenin -toplumsal biçimler kuramı ve geçiş kuramı- arasındaki bir çeşit iş bölümünün izlerini taşır. Marksist geleneğin içindeki tartışma bu iki kuramın her birinin açıklama gücü üzerinedir. Tarihsel materyalizmin kanonik versiyonunda, geçiş kuramları öncelikli bir yer tutar –tarih üretken güçler ile üretim ilişkileri arasındaki yasa benzeri ilişkilerden ibaret olarak görülmüştür. Toplamlar bir üretim biçiminden diğerine geçerken, üretim ve dağıtımın temeli olan ekonomik yapı teknolojik gelişmeyi optimal olarak artırabildiği sürece dayanabilmiştir. Bu kurama göre, toplumsal biçimler kuramının rolü çok sınırlı idi: Bu kuramın rolü asıl olarak mevcut üretim ilişkilerinin nasıl üretim biçiminin karakteristik “hareket yasalarını” doğurduğunu ve sınıf mücadelesinin bunlarla nasıl ilişkili olduğunu göstermekle sınırlıydı. Toplumsal biçimler kuramının *açıklama* işlevi temel olarak toplumsal biçimlerin *içindeki* dinamiklere sıkıştırılmıştı. Geçiş kuramının görevi bir toplumsal biçimden diğerine *doğru* hareketin neden yaşandığı gibi olduğunu açıklamaktır. Geçiş kuramının hakimiyetinin nedeni, bir biçimden diğerine geçiş dönemlerinde sınıf mücadelesinin sonucu üretken güçlerin işlevsel gereklilikleri sayesinde sistem içine “döşenmiş” olmasını vurgulamasıdır. Oyun, yalnızca bir üretim ilişkileri kümesinin kazanabileceği şekilde ayarlanmıştır.

Kanonik tarihsel materyalizmi savunanları en uğraştıran mesele üretken güçlerin üretim ilişkileri seçme gücünü açıklayacak bir mekanizma göstermektir. Bu makalede göstermeye çalıştığım şey, Carling ve WLS'nin kanonik tarihsel materyalizme destek olma çabalarında başarısız olduklarıdır. Diğer yandan, üretken güçleri adına öne sürülen savları sürekli zayıflatıkça, -toplumsal biçimler kuramının en önemli bileşeni olan- sınıf mücadelesinin açıklama rolünün genişlemesi sonucuna varmaktadırlar. Kanonik tarihsel materyalizmde, üretken güçlerin işlevsel gereklilikleri üretim ilişkileri üzerine öyle kısıtlar koyar ki adayların aralığı neredeyse bir küme kalana kadar daralır. Üretken güçlerin açıklama gücü, doğrudan üretim ilişkilerinin seçimi üzerinde koyduğu kısıtların gücü ile alakalıdır. Carling, askeri çatışmaların uygun bir seçme mekanizması rolü oynayabileceğini gösterememiştir. WLS başlangıç noktası olarak zayıf tarihsel materyalizmi benimsemeye zorlandı. Ama burada bile zayıf tarihsel materyalizmin minimalist tarihsel materyalizme dönüştüğünü iddia ettim. Bununla birlikte, üretken güçlerin uyguladığı kısıtlar daha da genişletilmelidir. Kısıtların her genişletilmesinde, sınıf mücadelesinin açıklama

rolü artacaktır. Böylece, *kendi mantığı gereğince* savunulabilir bir tarihsel materyalizm arayışı, geçiş kuramları ve toplumsal biçimler kuramı arasındaki dengenin yönünün değişmesine neden oldu. Aksi bir etkiyle, kanonik tarihsel materyalizmi koruma hırsı kuramın savlarını öyle zayıflattı ki rakip kuram daha doğal ve sağlam bir tercih olarak ortaya çıktı.

Böylece, Marx'ın "dolayısıyla tüm tarih sınıf mücadelesi tarihidir" sözü tarihsel materyalizmin daha savunulabilir versiyonudur. Bu üretken güçlerin tarih kuramı içinde hiçbir yerinin olmadığı anlamına gelmez. Üretken güçlerin işlevsel ihtiyaçları hâlâ açık değildir -failleri teknolojik düzeydeki belirgin bir gerilemeye neden olacak üretim ilişkilerini reddetmeye ikna eder. Üretken güçler bir üretim biçiminden diğerine geçişte, potansiyel üretim ilişkilerinin sınırları üzerine bazı kısıtlar koyar. Bu kısıt, şimdi o kadar daha zayıftır ki üretken güçler tarihsel geçişlerin açıklanmasında bir etken olarak bile sayılamazlar. Bunun sebebi çok basittir: -benim bildiğim kadarıyla- hiçbir tarih kuramı üretken güçlerde önemli bir gerileme kadar, korunmasının da muhtemel olacağını iddia etmez. Aksine, teknik bilginin toplamının tarih üzerinde iz bırakması olgusu ve daha yüksek seviyeden daha az bir seviyeye düşmesinin çok nadir olması geniş kesimlerce itibar gören iki Marksist olmayan tarih kuramının merkezidir: Ernest Gellner ve Michael Mann tarafından geliştirilen kuramlar.²¹ Böylece, neden A üretimi ilişkileri kümesinin B kümesi tarafından takip edildiğini açıklamaya başladığımızda, B'nin ortaya çıkışının anlaşılmasında karşılaştırma yapılacak örnek üretken güçlerin seviyesini koruyan C kümesidir. Belirgin bir gerilemeye neden olacak G ve H kümeleri değildir. Ama tam da bunların nadiren bir karşılaştırma sınıfı (*contrast class*) oluşturması nedeniyle, üretken güçlerin gerilemeyi-dizginleme gücü neden B'nin A'yı takip ettiğinin açıklanmasında zorlukla kendine yer bulmaktadır. Biz de açıklamalarımızda üretken güçler yerine sınıf mücadelesindeki değişimlere itimat edeceğiz. ■

21 Bkz. (Gellner, 1988); (Mann, 1986).

Kaynakça

- Ashon, T.H. ve Philpin C.H.E. (der.) (1985) *The Brenner Debate*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Brenner, R. (1985) 'The Social Bases of Economic Development' Roemer, J. (der.) *Analytical Marxism* içinde, Cambridge.
- Brenner, R. (1990) "Marx and the Bourgeois Revolution", Beier A.L. (der.) *The First Modern Society* içinde, Cambridge.
- Carling, A. (1980) *Social Division*, London: Verso.
- Carling, A. (1993) "Analytical Marxism and Historical Materialism - The Debate on Social Evolution", *Science and Society*, 57(1).
- Cohen, G.A. (1978) *Karl Marx's Theory of History: A Defense*, Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, G.A. (1988) *History, Labour and Freedom: Themes from Marx*, Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, G.A. (2002) *Karl Marx's Theory of History: A Defense* Princeton: Princeton University Press.
- Gellner, E. (1988) *Plough, Sword, and Book*, Chicago: University of Chicago Press.
- Katz, C. (1980) *From Feudalism to Capitalism*, Greenwood.
- Mann, M. (1986) *Sources of Social Power*, Cilt. 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, J.E. (1984) *Feudalism to Capitalism*, Humanities Press.
- Rigby, S.H. (1987) *Marxism and History*, Manchester: Manchester University Press
- Rodney Hilton (der.) *The Transition from Feudalism to Capitalism* London: Verso.
- Wright, E.O. ve Levine, A. (1980) "Rationality and Class Struggle", *New Left Review*, 123.
- Wright, E.O. (1983) "Giddens' Critique of Marxism", *New Left Review*, 138.
- Wright, E.O. vd. (1993) *Reconstructing Marxism*, London: Verso.

Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx'tan Komintern'e

Mustafa Şener*

Giriş

Günümüzde özellikle bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşanan bir dizi siyasal gelişme, Bensaid'in deyişiyle (2006), "siyasal/stratejik meselenin geri dönüşü"ne yol açmıştır. Başta Venezuela olmak üzere bazı Latin Amerika ülkelerinde iktidara gelen sol partilerin sosyalizme yönelmeleri Marksizmin devrim ve siyasal strateji konusundaki tezlerini yeniden gündeme getirmiştir.¹ Bu ülkelerde yaşanan dönüşümün bir sosyalist devrim ya da sosyalizme geçişin bir aşaması olup olmadığını tespit etmek için başvurulacak kuramsal referans kaynağı doğal olarak Marksizmdir. Bu nedenle Marksizmin siyasal iktidar, strateji ve devrim konularındaki kuramsal mirasını yeniden ele almak söz konusu gelişmeleri anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Bu yazıda, Marksizmin siyasal iktidar sorununa bakışı, tarihsel süreçteki seyri içinde ve belli başlı temalarıyla (bir ülkede sosyalizme geçiş için gerekli olan koşullar, bu geçişin biçimi, devlet aygıtının durumu vs.) ele alınacak, özellikle de kapitalizmle sosyalizm arasına bir "aşama" konulup konulmadığı irdelenecektir. Bunun için öncelikle Marx ve Engels'in bu konudaki kuramsal önermelerine değinilecek, sonra bu konudaki belli başlı uğraklar olarak II. Enternasyonal, Lenin, Troçki ve Komünist Enternasyonal'in bıraktıkları teorik miras özetlenmeye çalışılacaktır.

Konu, elbette bu çerçeveye sığmayacak kadar geniştir. Bir kere, siyasal strateji meselesi Marksizm içinde başka birçok kuramcı tarafından da ele alınmıştır:

1 Henüz doğrudan siyasal iktidarı almaya yönelik hareketler olmasalar da, Dünya Sosyal Forumu ve ATTAC gibi "alternatif küreselleşmeci" bazı siyasal oluşumlar ya da "anti-kapitalist" bir iktidar perspektifine sahip olmakla birlikte güçleri henüz sınırlı bazı siyasal örgütlenmeler de –Fransa'daki LCR örneğinde olduğu gibi– siyasal strateji konusunun yeniden gündeme gelmesinde pay sahibidirler.

* Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

Gramsci, Althusser, Poulantzas ilk akla gelenlerdir.² Dahası siyasal strateji, adı üstünde, teorik içeriğinin ötesinde pratik-politik boyutuyla öne çıkan bir meseledir. Dolayısıyla bu konudaki teorik tartışmaların pratikteki yansımalarını da irdelemek, bugünkü sol hareketin iktidar mücadelesini anlamlandırmak açısından önemlidir. Özellikle Latin Amerika gibi sol hareketin kuvveden file çıktığı yerler açısından çok daha acil bir görevdir bu. Böylesi bir tartışmanın, Türkiye’de bugün varlığı bile tartışılan sol hareketin vücut bulmasına katkı sağlaması da umulabilir. Ancak çalışma konunun bu boyutlarını kapsam dışı tutmakta, kendisini Ortodoks Marksizmle ve belli bir tarihsel dönemle sınırlamaktadır. Öncelikle konunun kuramsal ve tarihsel arkaplanını gündemleştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın yöntemi, Ortodoks Marksizm olarak adlandırılan yaklaşımın klasik metinlerine dayalı bir literatür taramasıdır. Yer yer ikincil kaynaklara da başvurulmakla birlikte, esas olarak güncel siyasal strateji tartışmalarına *tarihsel perspektiften* bir açılım sağlamak amacıyla olan bu çalışmada büyük ölçüde klasik metinlerin incelenmesiyle yetinilmiştir. Elbette siyasal strateji gibi bir konunun günümüzdeki soru ve sorunlarının çözümüne burada incelenen tarihsel kesitteki tezlerin ve önermelerin ne derece katkı sağlayabileceği tartışmalıdır. Zaten bu çalışmanın amacı da böylesi bir tartışmaya kapı aralamak üzere öncelikle “elimizdeki” teorik mirası hatırla(t)maktır. Özellikle Türkiye’de siyasal strateji meselesinin akademik ve siyasi tartışmaların gündeminden ne kadar uzakta kaldığı göz önüne alınırsa konuya böylesi bir giriş yapmanın gerekliliği daha iyi anlaşılabilir.

I. Marx ve Engels’te Devrim Kuramı

Marksizmde devrim kavramı genelde iki anlamda kullanılır. Birincisi, bir üretim tarzından daha ileri bir üretim tarzına geçişi anlatır (bu, proletaryanın toplumsal kurtuluşudur) ve buna “toplumsal devrim” adı verilir. Toplumsal devrim üretim ve mülkiyet ilişkileri başta olmak üzere tüm toplumsal ilişkilerde köklü değişikliklere yol açar.

Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir

2 Elbette konuyu bambaşka bir perspektiften ele alan daha güncel tartışmalardan da söz edilebilir. Bu bağlamda “imparatorluk” ve “çokluk” kavramlarıyla meseleye yaklaşan Negri ve Hardt (2001 ve 2004) ile “iktidar olmadan dünyayı değiştirmenin” mümkün olup olmadığını tartışan Holloway’in (2003) isimleri zikredilebilir. Ancak Bensaid’in (2006: 216) “yeni-liberter ütopya” olarak nitelendirdiği söz konusu yaklaşımlar da bu yazının kapsamı dışındadır.

şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir **toplumsal devrim** çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder (Marx, 1993: 23; vurgu: MŞ).

Devrim kavramının ikinci kullanımı, siyasal iktidarın bir toplumsal sınıftan diğerine geçmesi anlamındadır. Bu, proletaryanın siyasal kurtuluşudur ve “siyasal devrim” olarak adlandırılır. Toplumsal devrim bir “süreç”tir, geniş bir zamana yayılır; oysa siyasal devrim bir “an”dır, iktidarın el değiştirdiği kısa zaman kesitine işaret eder. Marx yazılarında, daha çok, insanlığın kurtuluşunu proletaryanın kurtuluşuna bağlayarak, proletaryanın kurtuluşundan daha ileri bir uğrağı işaret eden toplumsal devrimin teorisini kurmuştur. Marx ve Engels’in, Çulhaoğlu’nun da belirttiği üzere (1997: 153-154), bütünlüklü ve sistematik bir siyaset kuramı geliştirmiş oldukları söylenemez ama yine de onların çalışmalarından bir siyasal devrim kuramının ana çizgilerini çıkarmak mümkündür.

Marx ve Engels, daha ilk eserlerinden itibaren işçi sınıfının ilk hedefinin iktidarın ele geçirilmesi olduğunu belirtmişlerdir. Devrim ve iktidar sorunu üzerinde durdukları ilk önemli eserleri *Alman İdeolojisi* idi. “Tarihsel materyalizmin doğum belgesi” (Milhau, 1987: 10) olarak kabul edilen bu eserde, komünist için sorunun “mevcut dünyayı devrimci bir şekilde değiştirmek” olduğu saptanmakta (Marx ve Engels, 1987: 49) ve bunun yolunun da siyasi iktidarın proletarya tarafından fethedilmesinden geçtiği belirtilmektedir:

“... egemenlik özlemindeki her sınıf, kendi egemenliği bütün eski toplumsal biçimlerin ve genel olarak egemenliğin ortadan kaldırılmasına neden oluyorsa da, proletarya için olduğu gibi, evet buradan çıkan sonuç, bu sınıfın, sırası geldiğinde kendi öz çıkarını, herkesin çıkarı olarak ortaya koymak üzere ilkin siyasal iktidarı ele geçirmesi gerektiği sonucudur, bu, bu sınıfın, başlangıçta yapmak zorunda olduğu şeydir” (Marx ve Engels, 1987: 60-61).

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*’nde, işçi sınıfının siyasal hareketinin tarihsel olarak devrimci bir nitelik taşımasının zorunlu olduğunu ileri sürmüşler, yalnızca egemen sınıfı devirmek için değil, ama aynı zamanda sınıfları bütünüyle ortadan kaldırmak için de komünist bir devrimin zorunlu olduğunu vurgulamışlardır:

...her devrimci savaşım, o zamana kadar hükmetmiş olan sınıfa karşı yönelir. ... komünist devrim, ... bütün sınıfların egemenliğini sınıfların kendileriyle birlikte ortadan kaldırır, çünkü bu devrim, artık toplum içinde bir sınıf olarak ele alınmayan, artık toplum içinde bir sınıf diye tanınmayan, ve daha şimdiden artık bugünkü toplum içindeki bütün sınıfların, bütün milliyetlerin, vb. yok oluşunun ifadesi olan bir sınıf tarafından gerçekleştirilir. ... Yığın içinde bu komünist bilincin yaratılması için ve gene bu işin kendisinin de iyi bir sonucu götürülebilmesi için insanların yığınsal bir değişikliğe uğraması zorunlu olarak kendini ortaya koyar, böyle bir biçim değişikliği ise ancak pratikteki bir hareketle, bir devrimle yapılabilir; bu devrim, demek ki, yalnızca egemen sı-

nıfı devirmenin tek yolu olduğu için zorunlu kılınmamıştır; ötekini deviren sınıfa, eski sistemin kendisine bulaştırdığı pislikleri süpürmek ve toplumu yeni temeller üzerine kurmaya elverişli bir hale getirmek olanağını ancak bir devrim vereceği için de zorunlu olmuştur (69-70).

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'ndeki bu soyut teorik formülasyonları *Komünist Manifesto*'da daha somut düzeyde yeniden ürettiler. Uluslararası İşçi Derneği'nin (Komünist Birlik) programı olarak kaleme alınan ve 1848 yılının ilk günlerinde yayınlanan *Komünist Manifesto*, insanlığın kurtuluşunun proletaryanın toplumsal kurtuluşu uğrağından geçtiğini, işçi sınıfının siyasal ve toplumsal kurtuluşu içinse öncelikle kendi bağımsız siyasal hareketini oluşturması gerektiğini güçlü bir biçimde vurguluyordu. Böylece, 1848 devrimlerinde taraf olarak sahneye çıksa da henüz bağımsız siyasal programını açığa çıkarmamış bulunan işçi sınıfının radikal burjuvazinin programından kopuşu için önemli bir adım atılmış oluyordu. Marx ve Engels bu eserlerinde işçi sınıfının ilk hedefini şöyle tarif ediyorlardı: "... burjuva egemenliğinin yıkılması ve siyasal iktidarın proletarya tarafından fethedilmesi" (2000: 20).

Manifesto, asıl olarak işçi sınıfının "en ileri ülkelerde" uygulanabilecek programını -ana çizgileriyle- ortaya koyuyordu. Bu programın uygulanabilmesi ise iktidarın sınıf karakterinin değiştirilmesine bağlıydı ki, bu da ancak "zor" yoluyla olabilirdi. Bununla birlikte Marx ve Engels, *Manifesto*'da ortaya koydukları programın, gelişmişlik düzeyine göre ülkeler arasında farklılaşabileceğini de vurguluyorlardı. Çeşitli Avrupa ülkelerine ilişkin analizlerinde, işçi sınıfının iktidar mücadelesinin ülkelerin somut koşullarına göre bir strateji izlemesi gerektiğini belirtiyorlardı. Örneğin, henüz burjuvazinin iktidara gelmediği Almanya'da, işçi sınıfının öncelikle mutlak monarşiye, feodal toprak mülkiyetine ve küçük burjuvaziye karşı burjuvaziyle birlikte mücadele etmesi gerektiğini, ancak burjuvazi iktidara gelir gelmez işçi sınıfının burjuvaziye karşı kendi devrimini gündeme alması gerektiğini ileri sürüyorlardı (27-40). *Manifesto*'da genel bir kesinlikmiş gibi görünen devrimin zor yoluyla gerçekleşeceğine dair vurgu ise Marx ve Engels'in sonraki bazı yazılarında, örneğin İngiltere için, yerini "barışçı ve yasal devrim" beklentisine bırakabiliyordu (Engels, 2000: 38). Bunun gibi, *Komünist Manifesto*'da ortaya konulan programın, mevcut devlet aygıtının işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesiyle uygulanabileceğine ilişkin ima da, yerini, 1872 yılında *Manifesto*'nun Almanca baskısına yazdıkları önsözde, "işçi sınıfının yalnızca hazır devlet aygıtına el koyarak onu kendi amaçları için işletemeyeceği" vurgusuna terk ediyordu. Ayrıca, *Manifesto*'da "ezici çoğunluğun, yine ezici çoğunluğun çıkarına olan bağımsız hareketi" olarak tanımlanan işçi sınıfının iktidar kalkışması, Marx ve Engels'in sonraki eserlerinde, sosyalizm düşüncesi tarafından yönlendirilen bir ön örgütlenme koşuluna bağlanacaktı (Molyneux, 1991: 32-33).

Görülebileceği üzere *Komünist Manifesto*, işçi sınıfının iktidar stratejisi bakımından şu sorun alanlarını tanımlamamızı olanaklı kılıyor: işçi sınıfı iktidarının kurulabilme olanağının ülkenin gelişmişlik düzeyi ve buna bağlı olarak sınıfsal yapısıyla ilişkisi (aşamalı ya da doğrudan devrim); iktidara gelişin biçimi (zor yolu ya da barışçı yol); hazır devlet aygıtına yaklaşım tarzı (bu aygıtı kullanmak ya da

parçalamak); iktidar hareketinin işçi sınıfıyla bağı (Blanquici “küçük bir azınlığın komplocu eylemine karşı “büyük çoğunluğun öz bilinçliliğe sahip bağımsız hareketi”). Bu temalar Marx ve Engels’in sonraki yapıtlarında hiçbir zaman sistematik olarak ele alınmamış olsalar da, çeşitli yazılarında, özellikle de Marx’ın Fransa’daki siyasal gelişmeleri ele aldığı kitaplarında işlenmişlerdir. Bu sorunlar günümüze kadar gelen tarihsel süreçte Marksizmle ilişkili siyasal hareketlerin iktidar stratejisi tartışmalarının da başlıca gündemini oluşturmuştur.

Marx ve Engels’i iktidar sorununa daha yakından bakmaya iten olay 1848 devrim ve karşı devrimleridir. Marx’a göre (1996: 41), ilk siyasal deneyimini Fransız Devrimi geleneği içinde edinmiş olan ve 1830’da “burjuva monarşisi” için, 1848’de ise “burjuva cumhuriyeti” için burjuvazinin *yanında* savaşı, henüz kendi istediklerini siyasal bir plan ve program olarak ayırtıramamış işçi sınıfının, 1789’dan beri yan yana savaştığı radikal burjuvazinin sloganlarını kendi sloganları olarak hatırlaması ve 1848 devrimleri sırasında burjuvazinin “üç renkli bayrağı önünde kızıl bayrağı indirmesi” tarihsel olarak anlaşılabilir bir gelişmeydi. Tam da bu nedenle 1848 devrimleri, Marx ve Engels’te, proletaryanın bağımsız siyasi hareketini geliştirmesi gerektiğine dair güçlü bir kanaat yaratmış ve onların dikkatini proletaryanın kurtuluşunun nesnel engellerine, -ki bu engeller, kapitalizmin proletaryanın maddi kurtuluşunu geliştirebileceği bir evreye kadar olgunlaşmamış olması olarak özetlenebilir- çekmiştir. Marx ve Engels’in işçi sınıfı iktidarının kurulabilme olanağını ülkenin gelişmişlik düzeyine ve sınıfsal yapısına bağlamaları, 1848 Devrimi ve Paris Komünü’ne ilişkin analizlerinde açık bir şekilde görülebilir.

Fransa’da Sınıf Savaşları’nda Marx, ilk kez taraf olarak tarih sahnesine çıkan işçilerin siyasi bilinçlerinin “burjuvaziyle yan yana kendilerini özgürleştirebileceklerine” ve “öteki burjuva uluslarla yan yana ve Fransa’nın ulusal sınırları içinde bir proleter devrimi tamamlayabileceklerine” ilişkin düşüncelerle sınırlı kalmasını bu şekilde açıklar: Fransa’nın iktisadi ve tarihsel koşulları bir proletarya devrimi için yeterince olgunlaşmış değildir. Feodal toplumun maddi köklerini söküp atacak ve üzerinde bir proleter devrimin gerçekleşebileceği tek alanı düzleyecek, engelleri ortadan kaldıracak olan sanayi burjuvazisinin egemenliği henüz kurulmamıştır (1996: 42-43). Engels, aynı düşünceyi, *Almanya’da Devrim ve Karşı Devrim*’de proletaryanın diyaletik olarak burjuva iktidarı bir kez kurulduktan sonra daha önce bayrağı altında yürüdüğü burjuva programdan kopacağı öngörüsü ile birlikte şöyle vurgular:

Burjuvazinin çeşitli bölüntüleri ve hele en ilerici bölüntüsü, büyük sanayiciler, siyasal iktidarı ellerine alıp da devleti gereksinimleri uyarınca dönüştürmeden önce işçi hareketi, hiçbir zaman bağımsız değildir, hiçbir zaman salt proleter bir nitelik taşımaz. İşte ancak o zamandır ki, patronlar ile işçiler arasındaki çatışma eli kulağında bir durum alır ve artık ertelenemez; işçi sınıfı artık aldatıcı umutlar, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek vaatlerle kendini oyalatmaz; 19. yüzyılın büyük sorunu, proleterliğin ortadan kaldırılması, açıkça ve gerçek yüzü ile, en sonunda birinci plana geçer (Engels, 1992:17).

Hal Draper'in de belirttiği gibi (1978: 183-184), *Fransa'da Sınıf Savaşları*'nda Marx, ve bir yıl önce "hakiki sosyalistler"i eleştirmek için yazdığı broşürde Engels, proletaryanın doğrudan iktidara gelebilmesini, burjuvazinin henüz iktidara gelmediği ülkelerde mutlakıyetçi krallıkların burjuva devrimleriyle alaşağı edilmesi önkoşuluna bağlamışlardır. Marx, proletaryanın mutlakıyetçiliğe son verme işinde burjuvazinin yerini niçin alamayacağını açıklamaya çalışmış ve eğer proletarya burjuvazinin siyasi yönetimini yıksaydı bile onun zaferi geçici ve sadece burjuva devriminin yararına olurdu, diye yazmıştı.³

İşçi sınıfı iktidarının, sanayi burjuvazisinin egemen olduğu ileri bir kapitalist ülkede gerçekleşebileceği düşüncesi, Marx ve Engels'in 1848'e ilişkin yorumlarında başat olmakla birlikte, özellikle 1848 Haziranında burjuvazinin devrime "ihanet etmesi", Marx'ı burjuvazinin ilerici çağının bitmiş olduğu saptamasına yöneltti. Burjuvazinin "kendi devrimine" ihanetini ve küçük burjuvazinin kararsızlığını gören Marx, devrimde öncülüğü artık proletaryanın alması gerektiğini ve bunun için de bağımsız olarak örgütlenmenin şart olduğunu saptadı. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde sınıfsız topluma ulaşmak için bir geçiş dönemi olarak "proletarya diktatörlüğü"nü savunuyordu. İşçi sınıfı bağımsız politika yapmak için bağımsız örgütlenmeli, fakat gerektiğinde küçük burjuvazi ile (onun kararsızlığını ve ürkekliğini unutmadan), ittifak yapmaktan da kaçınmamalıydı. Proletarya küçük burjuvaziye sonuna kadar zorlamalı, ama onun durduğu yerde devrim bayrağını tereddüt etmeden kendisi almalıydı. Bu anlamda "devrimin sürekliliği" esastı (Marx, 1996: 130). Draper'in de belirttiği gibi (1990: 24-25) Marx'ın 1848 Alman devrim deneyiminden çıkardığı en önemli ders, Alman burjuvazisine *kendi* devrimini yaparken güvenilemeyeceği, eninde sonunda gerçekleşecek proleter sosyalist devrimin temelini burjuva demokratik devrimin hazırlayacağıydı. Almanya'daki devrim, aşırı devrimci proletarya iktidarı ele geçirene kadar, aşamadan aşamaya atlayıp hep ileri itilmek zorunda kalacaktı. Marx'ın "sürekli devrim" diye özetlediği anlayış buydu: proletarya iktidarı alana dek duraklamayan devrim.

Böylece Marx ve Engels, bir ülkede sosyalizme geçebilmek için öncelikle o ülkede kapitalist gelişmenin belli bir aşamaya ulaşması ve sanayi burjuvazisinin egemenliğinin kurulması gerektiği yolundaki "aşamacı" düşüncelerini revize etmiş oluyorlardı. Proletarya, *kendi* devrimini yapmakta tereddüt eden burjuvazinin yerini alabilir ve devrimi kesintisiz bir biçimde sosyalist devrime dönüştürebilirdi. Ancak devrimin gerçekleşme biçiminin her ülkede aynı olması da beklenmemeliydi. Nitekim, 1882 yılında *Komünist Manifesto*'nun Rusça baskısına yazdıkları önsözde, işçi sınıfının iktidar mücadelesinin her ülkede farklı bir yol izleyebileceğine dair bir

3 Oysa aynı dönemde yaşayan ve devrim günlerini yakından izleyen Alexis de Toucville, 1848 Şubat devrimini "bir sınıfa karşı sınıf mücadelesi" olarak değerlendirmiş - işçi sınıfının burjuvazinin yanında, burjuva cumhuriyet için savaştığı tespitini yapan, nesnel koşullar elvermediği için de işçi sınıfının yenilgisini kaçınılmaz olarak gören Marx'ın aksine - ve devrimin "tümüyle burjuvazinin dışında ve burjuvaziye karşı yapılmış" olduğunu vurgulamıştır (akt. Küçük, 1991: 182, 195). Toucville'e göre 1848'de işçi sınıfının yenilgisi kaçınılmaz değildi ve esas olarak yapılan taktik hataların sonucuydu.

vurgulamada bulunmuşlardı. Rusya'nın Batı'nın tarihsel gelişme sürecinin aynısını izlemek zorunda kalmayabileceğini belirten Marx ve Engels'e göre, eğer Rus Devrimi Batı'daki bir proleter devrimin işareti olabilirse, Rus ortak toprak mülkiyeti de komünist bir gelişmenin başlangıç noktası olabilirdi (200: 51).⁴ Bu yazılanlardan, komünizme geçmek için her ülkede öncelikle kapitalizmin hakim üretim biçimi haline gelmesini ya da aynı anlama gelmek üzere önce burjuva egemenliğinin gerçekleşmesini beklemenin zorunlu olmayabileceği sonucu çıkıyordu. Yine de bu olasılığın, Batıdaki gelişmiş ülkelerde sosyalizmin kurulmuş ya da kısa süre içinde kurulacak olması koşuluna bağlandığına dikkat çekmekte yarar var.

Daha önce de değındığımız gibi Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*'nda işçi sınıfının iktidara geldikten sonra hazır devlet aygıtını kendi hesabına kullanabileceğini belirtmişlerdi. Fakat Marx, 1848 devrimlerinin ve Paris Komünü'nün tarihsel tecrübesini değerlendirirken, *Manifesto*'daki bu öngörünün yeterli olmadığı sonucuna ulaştı. 1852 tarihli *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde hazır devlet aygıtı hakkında şöyle diyordu: "Bütün siyasal devrimler bu makineyi kıracakları yerde, yetkinleştirmekten başka bir şey yapmadılar" (1990:136). 1871'deki Paris Komünü deneyimini yaşayacak olan Marx, zamanında bu sözlerle ne kast etmiş olduğunu açıklama gereği duyacak, 12 Nisan 1871'de, Komün günleri içinde Ludwig Kugelmann'a yazdığı mektupta şöyle diyecekti:

..18 Brumaire'imın son bölümünde, eğer yeniden okursan göreceğin gibi, Fransa'daki gelecek devrim girişiminin bürokratik ve askeri makineyi şimdiye kadarkinden farklı olarak artık başka ellere geçirmeye değil, ortadan kaldırmaya dayanacağını belirtiyorum. Kıta üzerindeki her gerçek halk devriminin ilk koşulu budur (1991: 146).⁵

Marx'a göre, burjuva devlet makinesini devralmakla yetinemeyecek olan proletarya, kendi iktidarını, proletarya diktatörlüğünü kurmaya yönelecekti. Ona göre bu iktidarın, Paris Komünü deneyiminden çıkarılan temel özellikleri şunlardı: zorunlu askerliğe dayalı ve yöneticileri seçilmemiş bir kurum tarafından atanan sürekli ordunun lağvedilerek yerine gönüllü ve seçime dayalı halk milisinin getirilmesi; devletin yasama ve yürütme organlarının tek bir seçilmiş kurum çerçevesinde birleştirilmesi; bürokrasinin ve tüm yöneticilik görevlerinin seçime ve her an görevden geri alınabilme tehdidine bağlı kılınması, böylece yöneticiliğin kalıcı bir toplumsal statü olmaktan çıkarılması; yönetici maaşlarının en yüksek işçi ücreti ile sınırlanması, böylece yöneticiliğin maddi açıdan da cazip olmaktan çıkarılması (1991: 58-59). Marx, Paris Komünü'nün bulduğu bu siyasal biçimi proletarya diktatörlüğü olarak tanımlayacaktı. Nitekim Engels, *Fransa'da İş Savaş*'ın girişinde

4 Marx, bir olasılık olarak Rusya'nın kapitalist aşamayı atlayarak sosyalizme geçebileceğinden, bu Önsöz'den bir yıl kadar önce Vera Zasuliçe yazdığı bir mektupta da söz etmişti (akt. Frank, 1991: 14-17).

5 Marx, Paris Komünü deneyimini işçi sınıfının iktidar mücadelesi açısından değerlendirirken de, "... işçi sınıfı devlet makinesini olduğu gibi almak ve onu kendi hesabına işletmekle yetinemez" diye yazacaktı (1991: 54).

“Paris Komünü, proletarya diktatörlüğüydü” diye yazacaktı (1991: 20).⁶

Marx ve Engels’in eserlerinde, işçi sınıfının iktidar mücadelesi bakımından temel sorun oluşturan alanlardan biri de iktidarın zor yoluyla mı yoksa barışçı yolla mı alınacağına ilişkindi. Yukarıda belirtildiği gibi, Komünist Manifesto’da genel bir zor vurgusu ön plandaydı. Bununla birlikte, işçilerin iktidar mücadelesinin deneyimlerinden çıkan sonuçlar Marx ve Engels’i, iktidarın, belirli koşullarda, yasal ve barışçı yollarla da alınabileceği düşüncesine götürdü. Bu konu Marx ve Engels sonrasında da önemli bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.

Marx, 1872 tarihli Lahey Söylevi’nde sosyalizme barışçıl geçişten söz ediyor, İngiltere, Birleşik Devletler, Hollanda gibi demokratik görünümüne sahip ülkelerde Sosyalist Parti’nin seçim kazanarak iktidarı alabileceğini, en azından böyle bir olasılıktan söz edilebileceğini belirtiyordu. Engels de kimi yapıtlarında, özellikle Almanya için parlamenter geçişin mümkün olabileceğini yazmış, ama bu eğilimi asla mutlaklaştırmamıştı (Balibar, 1998: 149). Bu konuda, Engels’in birbirine yakın tarihlerde şu iki farklı görüşü savunduğu bilinmektedir. Engels, *Erfurt Programının Eleştirisinde*, programın sosyalizme barışçıl ve tedrici geçiş ile ilgili bölümlerini eleştirmiş, “halk temsilciliğinin tüm gücü elinde topladığı, ulusun çoğunluğu arkanda oldukça, anayasa gereğince her şeyi yapabileceğin ülkelerde; Fransa ve Amerika gibi demokratik cumhuriyetlerde, hanedanı satın alma sorununun her gün basında tartışıldığı ve bu hanedanın halkın iradesi karşısında aciz olduğu İngiltere gibi monarşilerde” böyle bir olasılıktan söz edilebilse bile, “hükümetin neredeyse her şeye kadir olduğu ve Reichstag ve tüm diğer temsil organlarının gerçek güce sahip olmadığı Almanya’da” bunun söz konusu olamayacağını” ileri sürmüştü (Engels, 1999: 95). Marx’ın *Fransa’da Sınıf Savaşmaları* adlı eserine 1895’te yazdığı Giriş’te ise, biçimsel demokratik kurumları övdükten ve bunların proletarya için öneminden söz ettikten sonra, özellikle Almanya’da sosyal demokrasinin özel bir durumu olduğunu, seçimlerde kazanılan başarıların artarak devam etmesini umduğunu, partinin gelecekte orta katmanların ve küçük burjuvazinin de desteğini alarak, parlamenter yoldan iktidara gelebileceğini yazmıştı (1996:185-186). Engels’in Almanya konusundaki görüşlerinin değişmesinin nedeni, o yıllarda Almanya’da genel oy hakkının genişlemesi ve seçimlerde Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin aldığı oyların giderek yükselmesiydi. Yine de, Engels’in bu yazısı Sosyal Demokrat İşçi Partisi tarafından, metnin barışçıl geçiş ön plana çıkaran yerleri vurgulanmış şekilde ve diğer kısımları sansürlenmiş olarak yayınlanınca, Engels buna tepki göstermiş, konu ile ilgili olarak Kautsky’ye yazdığı bir mektupta barışçıl geçişin her zaman her yerde geçerli olamayacağını vurgulama gereği hissetmişti (1996:185-186).

Marx ve Engels’in, Batıda gerçekleşecek bir sosyalist devrimi ancak üretici güç-

6 Bununla birlikte Paris Komünü’nün, Birinci Enternasyonal içindeki tüm siyasal akımlar için, hazır devlet aygıtı karşısında takınılacak tutum bakımından aynı anlamı taşımadığını belirtmek gerekir. Bakunin, devlet aygıtının derhal ortadan kaldırılması gerektiğini savunurken, Blanqui kararlı bir azınlık tarafından ele geçirecek devlet aygıtının işçi sınıfı tarafından kullanılabileceği görüşündeydi. Nitekim bu tartışmalar kısa süre sonra I. Enternasyonal’in dağılmasına yol açacaktı.

lerin gelişmesini durduracak bir iktisadi kriz koşullarında mümkün gördüklerine de değİnmek gerekir. Marx, *Fransa'da Sınıf Savaşımı*’nda; burjuva toplumunun üretici güçlerinin, burjuva koşulların kendilerine izin verdikleri ölçüde, gür bir şekilde gelişebildikleri bir iktisadi gelişmişlik ve refah düzeyinde proletarya devriminden söz edilemeyeceğini, böyle bir devrimin ancak modern üretici güçlerin ve burjuva üretim biçimlerinin birbirleriyle çatışma haline geldikleri evrelerde olanaklı olacağını yazmıştı (1996: 140). Marx’a göre, “yeni bir devrim, ancak yeni bir bunalımın ardından olanaklıydı, ama biri ne kadar kesirse, öteki de o kadar kesindi” (1996: 141). Engels de, bu yapıta 1895’te yazdığı Giriş’te, aynı görüşü vurgulu bir şekilde tekrarlayacaktı (1996: 9).

Marx’ın işçi sınıfı devrimi ile ülkenin iktisadi gelişmişlik düzeyi ve iktisadi krizler arasında kurduğu ilişki, iktidarın zorla ya da barışçı yolla alınmasına ilişkin tartışmalarda bir dayanak noktası olmuştu. Sözgelimi Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi Marx’ın bu konudaki düşüncesini barışçı yolu mutlaklaştırmak amacıyla kullanabilmişti.

2. İkinci Enternasyonal

Proletaryanın kurtuluşunu program edinen I. Enternasyonal, Paris Komünü ve sonrasında çıkan tartışmalar üzerine dağılmıştı. II. Enternasyonal, Paris Komünü’nde yenilgiye uğrayan işçi hareketinin tarihsel deneyiminden çıkan derslerin ışığında ve Alman Sosyal Demokrat Partisi gibi güçlü kitlesel partilerin öncülüğünde 14 Temmuz 1889’da kuruldu. Örgütü oluşturan partilerin o dönemde bazı seçim başarıları ve geniş bir kitle desteği elde etmesi, sosyalist devrim ve siyasal strateji konusundaki tartışmanın içeriğini de etkiledi. II. Enternasyonal’de devrim sorunu, daha çok, ekonomik-determinist bir yaklaşımla ele alındı.

Alman Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin 1875 tarihli *Gotha Programı*’nın etkisindeki II. Enternasyonal’de, kapitalizmin devrevi bunalımlar sonucunda kaçınılmaz olarak çökeceği, bunun tarihin yasaları tarafından belirlenmiş olduğu düşüncesi genel kabul gördü. Alman sosyal demokrasisinin 1891 tarihli *Erfurt Programı* Marksizmin bu ekonomist yorumunu daha da ileri götürdü. Programın ilk bölümünde kapitalist toplumun karakteristik özellikleri ele alınıyor ve kapitalizmin kaçınılmaz bir çöküşe doğru gittiği belirtiliyordu. Programın ikinci bölümünde ise sosyal demokrasinin, kapitalizmin çöküşüne kadar geçecek olan sürede yürüteceği mücadelenin programına yer verilmişti. Bu süreçte sosyal demokrasinin yapması gereken şey kapitalizmin sınırları içinde kalarak reformlar için mücadele etmektir. Kapitalizm, üretici güçlerin gelişmesi sonucu üretim ilişkileriyle çelişkiye düşecek ve kendiliğinden çökecek olduğu için sınıf mücadelesi de belirleyici önemini kaybedecekti (Güç, 1988: 398).

Ancak kapitalizm 1870’lerden beri genişleme dönemi içindeydi ve 1890’lar boyunca da iktisadi refah düzeyinde önemli bir artış görülmüştü. Bu durum çöküş teorisinin gücünü zayıflatmıştı ve ilk tepki, kendisi de *Erfurt Programı*’nın hazırlayıcılarından olan Bernstein’den geldi. Ona göre (1991: 22), toplumsal koşullar,

Manifesto'da anlatıldığı ölçüde sınıfların ve şeylerin şiddetli bir şekilde karşı karşıya geldikleri bir duruma dönüşmemiştir. Toplumsal zenginlikte görülen muazzam artışla birlikte büyük kapitalistlerin sayısında bir azalma görülmediği gibi, her türden kapitalistin sayısı artmıştı. Mademki kapitalizm gelişmeye devam etmekte ve genel refah artmaktaydı, o halde çöküş teorisi geçersizdi, dolayısıyla devrim düşüncesinden vazgeçilmeliydi. Bernstein'e göre sosyal demokrasinin yapması gereken, demokratik reformlar için mücadele etmek ve üretici güçlerin gelişmesine katkıda bulunmaktır. Bernstein açıkça Marksizmin "revize" edilmesinin zorunluluğundan söz ediyordu.

Programın bir diğer hazırlayıcısı olan Kautsky ise kapitalizmin çöküşüne doğru gittiği fikrinde ısrarlıydı, "toplumsal devrim" ve "proletarya diktatörlüğü" gibi kavramların da hâlâ geçerli olduğunu düşünüyordu. Fakat o da sosyalizme geçişte zor'un rolünü reddediyor, barışçıl geçişi mutlaklaştırıyordu. Ona göre sosyalist devrim, sosyal demokrasinin parlamentoda çoğunluğu almasından başka bir şey değildi. Kapitalizmin gelişmesi işçi sınıfını nicel olarak büyüteceği için sosyal demokrasinin parlamentoda çoğunluğu elde etmesi zaten kolaydı. Devrimci partiye düşen de kapitalizmin çöküş anını beklemekten başka bir şey değildi. Kautsky'e göre "sosyal demokrasi devrimci bir partidir, ancak devrim yapan bir parti değildir" (aktaran Bora, 1988: 434). Dolayısıyla Kautsky'e göre işçi sınıfının iktidara gelişi ancak yasal ve barışçı yoldan olabilirdi. Nitekim Kautsky, "parlamentar bir sistem tıpkı burjuvazinin diktatörlüğünün bir aracı olduğu gibi, proletaryanın diktatörlüğünün bir aracı olarak da işe yarayabilir" diyor ve işçi sınıfı iktidarı için parlamenter yol yerine kitlelerin devrimci eylemini önerenleri "politik açıdan kör olmakla" suçluyordu (akt. Draper, 1990: 74). Parlamenter yolun bu şekilde mutlaklaştırılması, Kautsky'nin mevcut devlet aygıtı konusundaki düşüncesini de koşullandırıyor. O, halihazırdaki devlet aygıtının sosyalist amaçlar için de kullanılabileceği kanısındaydı. Böylece, Marx ve Engels'in çok az ülke için, çok özel koşullarda sınırlı bir olasılık olarak değerlendirdikleri barışçıl ve parlamenter yol olanağı Kautsky tarafından bir kural haline getirilmiş oluyordu (Draper, 1990: 75-76).

Kautsky'nin parlamenter yolla iktidara gelip hazır devlet aygıtını sosyalist amaçlarla kullanma tezi ve buna paralel olarak Bernstein'in "aşamalı reformlar taktiği" ile sosyalizme barışçıl geçiş tezi II. Enternasyonal içinde başını Luxemburg, Troçki ve Lenin'in çektiği muhalifler tarafından şiddetle eleştirilecekti. Kendi aralarında da çeşitli konularda ayrılıklar bulunmasına karşın Lenin, Troçki ve Luxemburg; Marx ve Engels'in proletaryanın siyasal kurtuluşunu siyasal devrime bağlayan ve siyasal devrimin de burjuva devlet aygıtını ortadan kaldırmaya yönelmesi gerektiğini savunan görüşlerinin izleyicisi olmuşlardır.

Toplumu kapitalist biçimden sosyalist biçime dönüştürme gibi en önemli tarihsel devrimin gerçekleştirilmesinde parlamentonun yetkili mercii olamayacağını savunan Luxemburg, bu tarihsel devrimde sosyal reformun bir araç olabileceğini reddetmiyor, ancak bunun toplumsal devrim amacı yerine ikame edilemeyeceğini belirtiyordu (Luxemburg, 1993: 41, 100).

Troçki ise dünya ölçeğinde iktisadi gelişmenin eşitsiz ve sıçramalı karakterini göstermeye çalışarak, giderek II. Enternasyonal'e egemen olmaya başlayan "kendiliğindenci" tavra karşı çıktı. Ona göre yeni sanayileşmeye başlayan ülkelerdeki genç işçi sınıfının dinamizmi, bu ülkelerin yeterince gelişkin olmayan üretici güçlerinin yarattığı handikabı aşmasını sağlayabilirdi. Troçki bu noktadan hareketle, -biraz ileride değİneceğİmiz- ünlü "sürekli devrim" tezini geliştirecekti (Laçİner, 1988: 419).

Lenin, Kautsky'nin işçi sınıfının hazır devlet makinesini kırmak zorunda olduğuna ilişkin Marksist tezi görmezden gelmesini iki nedene bağlıyordu. Birincisi, Marx'ı, iktidarı ele geçirmekten değİl de yavaş bir evrim fikrine ağırlık vermekten yanaymış gibi göstermek; ikincisi, işçi sınıfı devriminin devlet karşısındaki görevlerini "büyük bir dinginlikle geleceğe bırakılabileceğini" savunmak. Lenin'e göre, işçi sınıfı devriminin devlet karşısındaki temel görevi bir cümleyle özetlenebilirdi: "bürokratik askeri makineyi paramparça etmek" (1992: 34).

Lenin ve Troçki, II. Enternasyonal içinde Bernstein ve Kautsky'nin reformcu ve parlamenterist tezlerine karşı ortak eleştiri noktalarına sahip olmakla birlikte, siyasal devrim kuramının ana temaları bakımından birbirleriyle de ihtilaflıydılar. Bu konu aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

3. Lenin: Burjuva Demokratik Devrimden Sosyalist Devrime

Türkiye sol hareketinin siyasal devrim tartışmalarında merkezi bir yer tutan 'devrimin aşamaları' sorunu esas olarak Lenin'in Rus devrimi üzerine yaptığı analizlere dayanıyordu. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Türkiye sosyalist hareketinin neredeyse doğuş anından başlayarak, Rus Marksizmiyle yakın bir temas halinde olmasıydı. Türkiyeli sosyalistler, Marx'ın eserlerinde dağınık ve sistematize edilmemiş bir halde bulunan devrim kuramının ipuçlarını aramak yerine, gerçekleştirilmiş bir devrimin arkaplanındaki devrim kuramıyla ilgilenmeye daha yatkındılar. 1905 Rus Devrimi'nden, 1917 Ekim Sosyalist Devrimi'ne uzanan süreçte, bu devrimin önderi tarafından geliştirilip pratik bir anlam da kazanmış olan iktidar tecrübesini edinmek, kendilerini de "yakın" bir devrimin özneleri olarak gören Türkiyeli sosyalistlere en gerçekçi ve en kısa yol olarak görünüyordu. Ne de olsa Lenin, Marksist devrim teorisine en büyük katkıyı yapmış; öncü parti, dışarıdan bilinç, zayıf halka, emperyalizm, hegemonya gibi başlıklarda toplanabilecek olan bu katkılarla Marksizmin iktidar perspektifinde önemli bir sıçrama gerçekleştirmişti.

20. yüzyılın başlarında, tarihin pek nadir tanık olabileceği altüst oluşlar ve devrimlere sahne olan Rusya özelinde Lenin tarafından yapılan analizlerin, hele hele siyasal devrim konusundaki stratejik ve taktik açılımların, ana çizgileriyle incelenmesi, yöntemsel bakımdan kimi sonuçlara ulaşmayı olanaklı kılar. Lenin, tıpkı öğrencisi olduğu Marx ve Engels gibi, kitlelerin tarihsel deneyimlerini çözümlüyor, onlardan taktik dersler çıkarıyor ve kuramını bu doğrultuda gözden geçiriyordu. Lenin'in devrim kuramını ana çizgileriyle ortaya koyabilmek bakımından bu yöntemsel tutumun göz önüne alınması gerekir. Bunun anlamı, Lenin'in Rus İşçi Dev-

rimine ilişkin ortaya koyduğu strateji ve taktiklerin, dünyanın bütün ülkeleri için hazırlanmış kuramsal formüller değil; belirli bir ülkenin belirli bir andaki toplumsal ve iktisadi yapısı, sınıfların gelişmişlik ve bilinç düzeyleri, siyasal hayata katılım biçimleri gibi hususların değerlendirilmesiyle ulaşılan sonuçlar olduğudur.

Lenin'in, Rus işçi sınıfının iktidar mücadelesi, aynı anlama gelmek üzere siyasal devrim mücadelesi bakımından "aşamalı" bir devrim modelini savunduğu bilinir. Bu aşamalardan ilki demokratik devrim, ikincisi ise sosyalist (ya da Lenin'in daha çok kullandığı deyimle *proleter*) devrimdir. Lenin bu aşamalar arasında bir bekleme dönemi öngörmez; tersine, iki aşama arasındaki süreçte, işçi sınıfı iktidarını, yani sosyalist devrimi hedefleyen mücadelenin kesintisiz olarak devam edeceğini ileri sürer.

Lenin'in aşamalı devrim kuramının kökeni Marx ve Engels'e uzanır. Marx ve Engels -ilgili bölümde değindiğimiz üzere- Alman Devrimi'ni çözümlerken işçi sınıfının, öncelikle mutlak monarşiye ve feodal toprak mülkiyetine karşı burjuvaziyle birlikte mücadele etmesi gerektiğini öngörmüş, ancak burjuvazi iktidara gelir gelmez işçi sınıfının burjuvaziye karşı kendi devrimini gündeme alması gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Yine Marx, 1848 Fransız devrimlerini incelerken, işçi sınıfının kendi iktidarı için mücadeleye başlayabilmesi için öncelikle sanayi burjuvazisinin iktidarının kurulması gerektiğini öngörmüştü. Lenin, Rus işçi sınıfının iktidar perspektifine ilişkin stratejik analizlerinde büyük ölçüde bu şemaya bağlı kaldı.

Lenin'in Rusya'daki 1905 Devrimi sırasında yazdığı *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* adlı kitabı, devrim ve iktidar stratejisi konusunda herhalde dünyada en çok referans alan kaynaktır. 1905 öncesi Rusya'da Lenin de dahil olmak üzere tüm sosyalistler gündemde bir burjuva demokratik devrim olduğu konusunda hemfikir. Ancak devrimde hangi sınıfın/sınıfların öncülük yapacağı ve ittifaklar konusunda anlaşmazlıklar vardı. Menşevikler, Rusya'da henüz kapitalist aşamanın tamamlanmadığı gerekçesiyle, iktidarı burjuvazinin alması gerektiğini savunmaktaydılar. Lenin ise, devrimin burjuva demokratik bir devrim olacağını kabul etmekle birlikte, burjuvazinin devrimci barutunu çoktan yitirmiş olduğunu, dolayısıyla devrimin öncülük edemeyeceğini savunuyordu. Ona göre devrimin temel sorusu şuydu: "... işçi sınıfı, otokrasi üzerinde baskısı yüzünden güçlü görünen, ama siyasi bakımdan güçsüz olan burjuvazinin yardımcı rolünü mü oynayacaktır, yoksa halk devriminin kılavuzu ve önderi rolünü mü?" (1970: 9-10). Lenin tereddütsüz ikinci seçeneği savunuyordu ve anılan kitabında ortaya yeni bir formülasyon attı: *İşçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü (İKDDD)*. Buna göre, devrime işçi sınıfı ve köylü ittifakı öncülük edecekti, ama İKDDD kalıcı değil, temel görevi sosyalist devrimin koşullarını hazırlamak olan geçici bir evreyi oluşturacaktı.

Lenin, Rusya için öngördüğü demokratik devrim hedefinin belli başlı gerekçelerinden biri olarak Rusya'nın bir monarşi olmasını gösteriyordu. Monarşi koşullarında hüküm süren feodal üretim ilişkileri işçi sınıfının gelişmesinin önünde büyük bir engel teşkil ediyordu. Yeterince gelişmemiş işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme düzeyi de geriye. Lenin açısından bu olgular, işçi sınıfı iktidarı için gerekli olan objektif

(“Rusya’nın ulaşmış olduğı iktisadi düzey”) ve sübjektif (“geniş proleter yığınlarının ulaşmış oldukları bilinç ve örgütlenme derecesi”) şartların yeterli olgunluğına ulaşmadığı anlamına geliyordu (1970: 23). Lenin’e göre, işçi sınıfının tam iktidarına giden yol, monarşİye karşı demokratik cumhuriyetin zaferinden geçecekti:

Demokratik devrim bir burjuva devrimidir. Ezilen, cahil köylü yığınlarının, ama aydınlığı ve mutluluğı tutkuyla arayan köylü yığınlarının “kara toprağı paylaşma” ya da toprak ve özgürlük şİarı, burjuva bir şİardır. Ama biz Marksistler, proletarya ve köylüler için gerçek özgürlüğe doğru giden yol olarak, burjuva özgürlüğü ve burjuva ilerlemesi yolundan gayrı bir yol olmadığını bilmeliyiz. Bugün, sosyalizmi tam bir özgürlüğe kavuşturmanın tek yolunun demokratik cumhuriyet, proletarya ile köylülerin demokratik devrimci diktatörlüğü yolu olduğunu unutmamalıyız (1970: 130) .

Demokratik cumhuriyet ya da demokratik devrim aşaması sosyalist devrimin yolunu nasıl açacak, işçi sınıfını kendi iktidarına nasıl hazırlayacaktı? Lenin’in bu soruya verdiği yanıt kendi açısından yeterince açıktı. Birincisi, Lenin, sosyalist devrime geçişte demokratik devrimin zorunlu bir uğrak olduğı kanaatindeydi. İkinci olarak, burjuva devrimin, kapitalizmi geliştireceğini ve bunun da işçi sınıfının nicel ve nitel gelişimini koşullandıracağını düşünüyordu. “Bundan çıkan anlam şudur ki,” diye yazıyordu *İki Taktik* adlı eserinde, “burjuva devrimi, [bu anlamda] burjuvaziden çok proletaryanın işine yaramaktadır” (1970: 51).

Lenin, yukarıda da değİndiğimiz gibi, Rusya için öngördüğü burjuva devriminin sınıfsal önderliğinin Rus burjuvazisi tarafından gerçekleştirilemeyeceğı kanaatindeydi. Bu kanaatini, Rus burjuvazisinin kesin bir zafer elde etmekten ziyade, monarşİyle uzlaşmayı öngören uzun süreli reformlar yoluyla kendi yönetimini kurmaya eğİlimli olmasına dayandırıyor. Ona göre, burjuva demokrasinin gerektirdiğı biçim değİşikliklerinin uzun vadeye yayılmış reformlar yoluyla gerçekleştirilmesi işçi sınıfının çıkarlarıyla uyuşmamaktaydı. “Çünkü,” diyordu, “reformist metot, ulusal organizmanın çürüyen parçalarının duraksamalı ve uzun vadeli ve son derece ıstıraplı, yavaş ölüm metodudur. Bu kangrenden ilk acıyı çekecek olanlar proletarya ve köylülerdir” (1970: 52). Lenin, Rus burjuvazisinin Çarlıkla uzlaşmaya eğİlimli bir tedrici reformlar yoluna eğİlimli oluşunu, onun tarihsel gelişim özelliklerinden çıkarıyordu. Lenin’in görüşüne göre, Rus burjuvazisi “yılğın, çıkarıcı ve tutarsız” bir karaktere sahipti (1970: 5). Bununla birlikte, daha önce belirtildiğı üzere, o, işçi sınıfının tam anlamıyla iktidara gelişinin ancak demokratik cumhuriyet uğrağından geçilerek mümkün olabileceğine inanıyordu. Hem işçi sınıfı iktidarı için burjuva demokratik devrimin zorunluluğunu vurgulamak, hem de burjuvazinin bu devrime önderlik etmeye muktedir olmadığını söylemek arasında bir paradoks olduğı düşünülebilir. Lenin, bu paradoks, “burjuvaziye rağmen burjuva devrimi” formülüyle aşacaktır. Lenin’in, Rus köylülüğünü burjuva demokratik devrimin “ana direğı” olarak tanımlaması da bu son noktayla ilişkilidir. Rus köylüsünün başlıca çıkarının, özel mülkiyetin mutlak olarak muhafazasından

çok, büyük toprak sahiplerinin mülklerinin müsaderesinde, yani özel mülkiyetin temel unsurlarından birinin kaldırılmasında olduğunu saptayan Lenin açısından (1970: 115) işçi sınıfı ile köylülüğün sınıfsal çıkarlar temelinde kurmuş oldukları ittifak, burjuva devrimine (burjuvaziye rağmen) tutarlı bir karakter kazandırabilirdi. Çünkü, dönemin Rusya'sının özgün koşullarında burjuvazi meşruti monarşiden yana bir tavır sergiliyor ve siyasal olarak kendini bu hedefe kilitlenmiş bir partinin kanatları altında tanımlıyorken, köylü sınıfı büyük toprak mülkiyetiyle devrimci bir biçimde çatışacak burjuva devriminin içinde saf tutabiliyordu. Bu, işçiler ve köylülerin sınıfsal çıkarlarından doğan bir irade birliği anlamına geliyordu (1970: 115-116).⁷ Lenin bu konuda isim vermeden Troçki'yi eleştiriyor, onun, bu iki sınıf (işçi sınıfı ve köylülük) arasında irade birliği yoktur, dolayısıyla da “işçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü” sloganı geçersizdir, şeklindeki görüşlerini şöyle yanıtlıyordu:

Proletarya ile köylülerin demokratik devrimci diktatörlüğü” şiarına karşı ileri sürülen itirazlardan biri, böyle bir diktatörlüğün “irade birliğini” varsaydığı ve proletaryanın küçük-burjuvaziyle ortak bir iradesi olamayacağı iddiasıdır. Bu, temelsiz bir itirazdır. Çünkü “irade birliği” gibi “metafizik”, soyut bir kavrama dayanmaktadır. İrade, belirli bir ilişki içinde, bir şey olabilir; başka bir ilişki içinde başka şey olabilir. Sosyalizm ve sosyalizm uğruna mücadele meselelerinde birliğin olmaması, demokrasi ve cumhuriyet uğruna mücadele ile ilgili meselelerde irade birliğinin olmayacağının kanıtı değildir. Bunu unutmak, demokratik devrim ile sosyalist devrim arasındaki tarihi ve mantıki farkı unutmak olur. Bunu unutmak, demokratik devrimin bütün halkın devrimi olduğunu unutmak olur: eğer bu devrim “bütün halkın” devrimi ise, o halde devrimin halkın tümünün ihtiyaç ve isteklerine karşılık vermesi ölçüsünde “irade birliği”ni de ifade etmesi gerekir. Demokrasinin sınırları dışında proletarya ve köylü ile burjuvazi arasında irade birliği söz konusu olamaz. Bu ikisi arasında sınıf mücadelesi kaçınılmaz bir şeydir. Ama bu mücadele demokratik cumhuriyet alanı üzerinde, sosyalizm uğruna en geniş ve en derin halk savaşı olacaktır. Proletarya ile köylülerin demokratik devrimci diktatörlüğünün de, her şeyin olduğu gibi, bir geçmişi ve bir de geleceği vardır. Geçmiş otokrazi, serflik, krallık ve imtiyazlardır. Bu geçmişe karşı mücadelede, proletarya ile köylülerin çıkar birliği olduğu için “irade birliği” de mümkündür.

Proletarya ile köylü diktatörlüğünün geleceği, özel mülkiyete karşı mücadele, ücretli işçinin patrona karşı mücadelesi, sosyalizm uğruna mücadeledir. Burada irade birliği imkansızdır. Artık biz burada otokrasiden cumhuriyete giden yolda değiliz, küçük-burjuva demokratik cumhuriyetinden, sosyalizme giden yoldayız” (1970: 96-97).

Ama demokratik devrim döneminde bile işçilerin ve köylülerin kendi çıkar-

7 Ancak bu geçici irade birliği durumunda bile ayrı örgütlenmeyi savunuyordu Lenin: “Köylü yığını hem yarı-proleter unsurları, hem de küçük-burjuva unsurları ihtiva etmektedir ve bu da onu istikrarsızlaştırmaktadır. Bu durumda proletarya ancak proleterlerden kurulu bir sınıf partisi içinde örgütlenmek zorundadır” (1970: 115).

larına yapacakları değişiklikler, toprak sahipleri, büyük burjuvazi ve otokrasinin direnişiyle karşılaşacaktı ve bu durumda mukavemeti kırmak için diktatörlüğe baş-
vurmak zorunluydu:

Ama elbette ki, bu diktatörlük demokratik olacaktır. Sosyalist değil. Bu diktatörlük, (devrim bir çok ara aşamalardan geçmedikçe) kapitalizmin temellerine dokunamayacaktır. Bu diktatörlük, en elverişli durumda bile, ancak köylünün yararına olarak köklü bir toprak reformunu yaparak toprakları dağıtacak, cumhuriyeti kurana kadar demokratik ilkeleri tutarlı olarak ve sonuna kadar uygulayabilecek, köylerden ve fabrikalardan Asya despotizminin kalıntılarını söküp atacak, işçilerin şartlarını iyileştirmeye ciddi olarak başlayacak ve nihayet Avrupa'da devrim yangınına körükleyecektir. Bu zafer, henüz, bizim burjuva devrimimizi, bir sosyalist devrim yapmayacaktır, demokratik devrim, henüz burjuva rejimin, sosyal ve ekonomik ilişkileri çerçevesi dışına çıkmayacaktır; ama bu zaferin gene de Rusya'nın ve bütün dünyanın ilerdeki gelişmesi üzerinde büyük etkisi olacaktır (58-59).

Lenin, burjuva demokratik devrimin gerçekleşmesiyle birlikte bütün toprağın köylünün eline geçeceğini ve köylülüğün bu hedefin gerçekleştiği anda burjuvazinin demokratik devrimdeki yüz çevirişinin bir benzerinin yaşanacağını, yani köylülüğün sosyalist devrime sırtını döneceğini öngörüyordu (1970: 153). İşçi sınıfı ve köylülük arasında demokratik devrim aşamasında kurulan bu ittifakın temellerinin sarsıldığı an, işçi sınıfının doğrudan doğruya kendi iktidar yürüyüşünü başlatacağı an olacaktır:

Bir gün gelecek otokraziye karşı mücadele sona ermiş olacak ve Rusya için demokratik devrim dönemi, artık, zamanını doldurmuş olacaktır; ve o zaman proletarya ile köylünün "irade birliği"nden, demokratik diktatörlüğünden söz etmek gülünç olacaktır. O zaman doğrudan doğruya proletaryanın sosyalist diktatörlüğünü düşüneceğiz (1970: 99).

Bu açıdan değerlendirildiğinde, Lenin'in işçi sınıfı iktidarı bakımından çizdiği strateji Marx'ın sürekli devrim kavramıyla, yani "proletarya iktidarı alana dek duraklamayan devrim" düşüncesiyle uygunluk içindeydi:

Proletarya, otokrasinin direnmesini zora başvurarak ezmek ve burjuvazinin tutarsızlığını zararsız hale getirmek için köylü yığınıyla ittifak kurarak, demokratik devrimi sonuna kadar gerçekleştirmelidir. Proletarya, burjuvazinin direnmesini zora başvurarak ezmek ve köylülerin ve küçük-burjuvazinin tutarsızlığını zararsız hale getirmek için yarı-proleter unsurlar yığınına yanına alarak sosyalist devrimi yapmalıdır (1970: 117).

1917 Şubat Devrimi gerek Menşevikler gerekse Bolşevikler tarafından demokratik devrim olarak değerlendirildi. Menşeviklere göre artık iktidarı burjuvazinin almasını ve ülkede kapitalizmi geliştirmesini "beklemek" gerekiyordu. Bolşeviklerin çoğunluğu ise İKDDD için mücadele etmek ve demokratik devrimin eksikliklerini tamamlamak düşüncesindeydi. Oysa Lenin, yeni durumda proletarya iktidarının olanaklarını görüyordu. Ona göre, "iktidarın bir *sınıftan* ötekine geçişi kelimenin

salt bilimsel anlamıyla olduğu kadar, politik ve pratik anlamıyla da bir *devrimin* birinci, başlıca ve esas belirtisi”ydi ve Rusya’da başında Nikola Ramanov’un bulunduğu feodal toprak soylularına ait olan iktidarın Rus burjuvazisine geçmiş olması, burjuva demokratik devrimin tamamlanmış olması anlamına geliyordu (1969: 20). Bundan sonra devrim ancak işçi sınıfının önderliğinde daha ileri götürülebilirdi. *Nisan Tezleri*’ni daha çok Bolşeviklere bu yeni hedefi göstermek üzere kaleme aldı. Tezler’in ikincisinde, “Rusya’nın şu andaki durumunda orijinal olan şey, proletaryanın bilinç ve örgütlenme derecesinin yetersizliğinden ötürü iktidarı burjuvaziye vermiş olan devrimin birinci aşamasını, iktidarı proletaryaya ve köylülüğün yoksul katlarına devredecek olan *ikinci aşamasına geçiştir*” (1969: 11) saptamasını yapan Lenin doğrudan doğruya “sosyalist devrim” sözünü kullanmamıştı ama *İki Taktik*’ten bu yana işçi sınıfının -köylülüğün tümüyle değil de- *yoksul* köylülükle ittifakının sosyalist devrime gideceğini tüm Bolşevikler kabul ediyorlardı. Nitekim 1917 yılının Nisan başlarında Petrograd’da Sovyet delegelerine sunulan bu Tezler, Bolşevikler de dahil olmak üzere tüm devrimci gruplarda “sosyalist devrim” çağrısı olarak algılandı ve büyük şaşkınlık yarattı. Örneğin, Bolşevik Partisinin yayın organı Pravda’nın 8 Nisan 1917 tarihli başyazısında Kamanev şöyle yazıyordu: “Lenin yoldaşın genel planına gelince: Bu plan, burjuva demokratik devrimi tamamlanmış gibi sunduğu ve bu devrimin hemen sosyalist devrime dönüşeceği varsayımına dayandığı ölçüde bize kabul edilebilir gibi gelmiyor” (akt. Löwy, 1994: 19). Oysa zaten Lenin aynı tezlerin sekizincisinde, “Önümüzdeki ilk görev, sosyalizmin ‘getirilmesi’ değildir...” diyordu. Fakat sosyalist devrimin bir biçimde ima edilmiş olması bile Bolşevik Parti çoğunluğunca “aşırı” bulunmuştu. Nitekim tezler partide pek taraftar bulmadı ve reddedildi. Bolşevik Partide hâlâ aşamacı devrim düşüncesi egemendi ve genel beklentiye göre sırada “işçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü” (İKDDD) vardı.⁸

Hatırlanacağı üzere, Lenin, 1905’te yazdığı *İki Taktik*’te devrimin birinci aşamasında işçi sınıfı ile köylülüğün iktidara geleceğini (İKDDD) öngörmüştü. Oysa 1917 Şubat devriminde iktidara gelen burjuvazi olmuştu. Lenin burada bir çelişki görenleri ikna etmeye çalışırken, Goethe’nin “teori gridir dostlarım, fakat hayat ağacı her zaman için yeşil” sözünü hatırlatıyor ve genel olarak Bolşeviklerin fikirlerinin tarih tarafından doğrulandığını, ama *somut realitede* olayların değişik biçimde cereyan ettiğini söylüyordu. Lenin’e göre, somut bir siyasi kurumu değil, sınıflar arasındaki ilişkiyi gösteren “işçi sınıfı ve köylülerin devrimci demokratik iktidarı” sloganı, Rus devriminde “işçi ve asker vekilleri sovyetleri” biçiminde zaten gerçekleşmiş bulunuyordu. Ardından da, bu formülün artık eskidiğini, hâlâ bu slogana takılıp kalanların hayatın gerisinde kalacağını, pratik olarak da proletaryaya karşı küçük burjuvazinin saflarına geçeceğini söyleyerek Bolşevikleri uyarıyordu Lenin (1969: 20-21).

8 Lenin’in Nisan 1917’de aşamacı devrim anlayışını terkederek “sosyalist devrim” savunmaya başlamasını onun bilincinde bir sıçrama olarak değerlendiren ve bunu da, Lenin’in Birinci Savaş’la birlikte “ortodoks” Marksizm olarak bilinen “diyalektik-öncesi” Marksizmden kopmasına ve yeni çalışmalarında Hegel’den de yararlanarak Marksizme devrimci-diyalektik bir boyut katmasına bağlayan bir yazı için bkz: Löwy, 1994: 19-31.

Yine de Lenin'in bu dönemdeki yazılarında, yukarıda da değindiğimiz gibi, açıktan "sosyalist devrim"i savunduğu söylenemez. Tezlere gelen eleştiriler karşısında kendisini savunurken, "...tezlerimde, henüz zamanını doldurmamış olan köylü hareketi ya da genellikle küçük-burjuva hareketin üstünden atlamak gibi, bir işçi hükümeti tarafından iktidarın 'ele geçirilmesi' oyununu *oynamak* gibi her türlü olasılıktan, her türlü blankist maceradan mutlak şekilde kaçındım" diyecekti (1969: 26). Tarihçi E. H. Carr'ın da belirttiği gibi Lenin, 3 Nisan'da Petrograd'a gelişinden sonraki ilk yazılarında sosyalizme geçişi ima eder ama bunu açıkça ilan etmenin sınırında durur (akt. Löwy, 1994: 29). Bunda kuşkusuz Nisan Tezleri'nin parti tarafından reddedilmiş olmasının payı büyüktür ve Lenin, yoldaşlarını birden ürkütmektense zamanla ikna etmeyi uygun bulmuş olmalıdır. Üstelik o dönemde Bolşevik Partisi ne sovyetlerde ne de kitleler içinde yeterince güçlüdür. Ama Lenin yine de yazılarında sık sık sosyalist devrimi, proletarya iktidarını ima etmekten kendini alamaz. Örneğin 10 Nisan tarihli bir yazısında "sermayenin iktidarını devirmeden, iktidarı *başka* bir sınıfa, proletaryaya geçirmeden emperyalist savaştan kendini kurtarmak *mümkün değildir*, ... Şubat-Mart 1917 Rus devrimi, emperyalist savaşın durdurulmasına doğru *ilk* adımı attı. Yalnız *ikinci* adım –proletaryanın iktidarına geçiş- savaşın durdurulmasını sağlayabilir" (1969: 47) diye yazacaktır. Temmuz ayında, mücadelenin tek amacının iktidarın en yoksul köylülerce desteklenen proletarya tarafından ele geçirilmesi olduğunu söyleyecek (108), Eylül ayında ise "siyasi iktidarın proletaryaya geçişi, işte esas budur" diyecektir (137).

Bu anlatılanlardan çıkan sonuca göre Lenin'in hedefinin en azından Nisan 1917 tarihinden itibaren, kendi devrim tanımına göre (yukarıda aktardığımız üzere, iktidarın bir sınıftan bir başka sınıfa geçişi anlamında) sosyalist devrim olduğu açıktır; hedefte çok net olarak proletarya iktidarı vardır. Ancak devrimin karakteri, iktidarın uygulayacağı *program* açısından tanımlanırsa, yani yeni iktidarın uygulayacağı programın içeriğine göre devrime bir ad konulursa, o zaman durum biraz daha karışır.⁹ Çünkü bizzat Lenin, hemen herkesin sosyalist devrim olarak adlandırdığı Ekim Devrimi'ni bile –üstelik devrimden birkaç yıl sonra ve başka bir çok kez de aksini söylemiş olmasına rağmen- burjuva demokratik devrimin tamamlanması olarak değerlendirebilmiştir (LDKE-2, 2002: 168, 259). En önemli gerekçesi de devrimin tarım sorununda burjuva demokratik bir program (yani bütün toprakları kolektifleştirmek yerine köylüye toprak dağıtılması) uygulamış olmasıdır. Böylece, Lenin'e göre Ekim Devrimi, *iktidarı alan sınıf* bakımından bir proleter (dolayısıyla sosyalist) devrim, iktidarın ilk anda uyguladığı *program* bakımından ise bir burjuva demokratik devrimdi.

9 Aslında bu sorun, yani devrimin neye göre tanımlanacağı (iktidarı alan *sınıfa* göre mi, yoksa iktidarın uyguladığı *programa* göre mi) sorunu gerek Rusya, gerekse Türkiye'deki Milli Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim tartışmalarının temel belirleyenlerinden biridir. Biraz sonra kısaca değineceğimiz gibi, kanımızca Lenin ile Troçki arasındaki tartışmanın da önemli bir boyutunu bu sorun oluşturmaktadır.

4. Troçki ve “Sürekli Devrim”

Lenin’in İKDDD tezini savunduğu 1905 Devrimi’nde Troçki bu teze karşı çıkmıştı. Menşeviklerin karşısında, Lenin’le birlikte Sosyal Demokratların mutlaka hükümete katılması gerektiğini savunan Troçki, İKDDD formülünü anlamlı bulmuyor, işçi sınıfının devrimde mutlaka hegemon güç olacağını öne sürüyordu (Troçki, tarihsiz: 204-205):

Sosyal demokratların bir devrimci hükümete katılmayı reddetmeleri, böyle bir hükümeti hayli olanaksız kılacak ve bu yüzden de devrime ihanet anlamına gelecektir. Ama proletaryanın bir hükümete katılması da, ancak hakim ve ağır basan bir katılma olarak, nesnel bakımdan olanaklı ve ilkeler açısından da izin verilebilir bir şeydir. Böyle bir hükümet proletarya ve köylülüğün diktatörlüğü olarak, hatta işçi sınıfı ve küçük burjuvazinin koalisyon hükümeti olarak tanımlanabilir elbet; yine de şu soru önümüze çıkmaktadır: hükümet içinde ve dolayısıyla ülke içinde hegemonya kimde olacaktır? Biz, işçi hükümetinden söz etmekle, hegemonyanın işçi sınıfına ait olması gerektiğini belirtmiş olmaktadır.

Troçki’ye göre, proletarya iktidarı aldıktan sonra yapacağı düzenlemelerle (toprak reformu, zorunlu ordunun dağıtılması, vs.) köylü kitlelerin desteğini alabilirdi. Ama köylülüğün devrimde öncü bir rol oynaması imkansızdı. Bütün tarihsel deneyimler, köylülüğün bağımsız bir rol oynayamayacağını göstermekteydi; kırsal kesim, feodalizmin kaldırılması doğrultusunda devrimci görev üstlenebilecek bir sınıfı hiçbir zaman ortaya çıkarmamıştı. Oysa İKDDD formülü “ya mevcut burjuva partilerden birinin köylülük üzerinde nüfuz kurduğunu, ya da köylülüğün kendi bağımsız ve güçlü partisini yarattığını” varsaymaktaydı ki bunlardan ikisi de mümkün değildi (tarihsiz: 207-208).

Azami ve asgari program ayrımının da iktidar burjuvazinin elindeyken anlamlı olduğunu ama iktidar sosyalistlerin çoğunlukta bulunduğu bir devrimci hükümete geçer geçmez bu ayrımın anlamını yitireceğini öne süren Troçki’ye göre, bir proleter hükümet kendini hiçbir zaman bu tür sınırların içine hapsedemezdi (211). Asgari ve azami programlar arasındaki duvar, proletarya iktidara gelir gelmez yıkılacaktı; çünkü “Proletarya, hangi politik bayrak altında iktidara gelirse gelsin, sosyalist politika yolunu izlemek zorunda”ydı (234-235). Troçki bu tezlerini ileri sürdüğü (1906 yılında yayınlanan) *Sonuçlar ve Olasılıklar* adlı yapıtında, yine de Rusya koşullarında sosyalist bir politikanın uygulanmasının mümkün olmadığını kabul ediyordu. Ama ona göre bunun nedeni Rusya’nın geri iktisadi koşullarından ziyade, politik engellerdi. Rus işçi sınıfı, Avrupa proletaryasının doğrudan devlet desteği olmadan iktidarda kalamaz ve geçici egemenliğini sürekli bir sosyalist diktatörlüğe dönüştüremezdi:

Kendi kaynakları ile baş başa bırakıldığında Rus işçi sınıfı, köylülük kendisine sırtını döndüğü anda, karşı-devrim tarafından kaçınılmaz olarak ezilecektir. Politik yönetiminin kaderini, dolayısıyla Rus devriminin tüm kaderini Avrupa’daki sosyalist devrimin kaderine bağlamaktan başka bir seçeneği olmayacaktır (s.246).

Troçki, *Sonuçlar ve Olasılıklar*'da temel çizgilerini bu şekilde ortaya koyduğu "sürekli devrim" teorisini 1920'li yıllarda -Lenin'in ölümünden sonra Stalin ve Komintern çizgisine muhalif bir konum almıştı- daha sistematik biçimde yeniden ele aldı. *Sürekli Devrim* adıyla 1929'da yayınlanan kitabında, Marx'a referansla¹⁰ sürekli devrimi şöyle tanımladı:

Marx'ın bu kavramaverdiği anlama, sürekli devrim, sınıf yönetiminin hiçbir biçimiyle uzlaşmayan, demokratik aşamada durmayan, sosyalist uygulamalara geçen ve dışarıdan yönetilen gericiliğe karşı savaş açan bir devrim demektir; yani, her yeni aşaması bir öncekinden köklenen ve ancak sınıflı toplumun tümüyle yok edilmesi ile tamamlanabilecek bir devrim (tarihsiz: 12).

1905 devrimi sırasındaki tartışmalara da göndermede bulunan Troçki, o dönemde İKDDD formülüne karşı çıkmasını şöyle açıklıyor: "... bu formülün eksikliğini, gerçek diktatörlüğün hangi sınıfın elinde bulunacağı sorusunu cevapsız bırakmasında görüyordum. Çok büyük toplumsal ve devrimci ağırlığına rağmen, köylülüğün gerçekten bağımsız bir parti yaratamayacağını ve hele hele devrimci iktidarı böylesine bir partinin eline hiç veremeyeceğini göstermeye çalıştım" (10). Savunduğu tezlerde köylülüğün herhangi bir "inkarı" ya da "ihmalı"nin olmadığını öne süren Troçki'ye göre, "tarım sorununun bütün toplumun hayatı açısından sahip olduğu belirleyici önem ve köylü devriminin korkunç derinliği ve her şeyi silip süpüren yaygınlığı olmaksızın, Rusya'da proletarya diktatörlüğünün sözü bile edilemezdi." Lenin ile aralarındaki tartışmayı da şöyle anlatıyordu:

Sürekli devrim ile Leninist bakış açıları arasındaki ayrılık, politik olarak, köylülüğe yaslanan **proletarya** diktatörlüğü sloganının, proletarya ve köylülüğün **demokratik** diktatörlüğü sloganına karşı öne sürülmesi biçiminde açığa vurdu kendisini. Tartışma, burjuva demokratik aşamanın atlanıp atlanamayacağı ve işçiler ile köylüler arasındaki bir ittifakın gerekli olup olmadığı üzerine değil, proletarya ve köylülüğün demokratik dönemdeki işbirliğinin **politik devrimi** üzerineydi (s. 70).

Proletaryanın, köylülüğün desteği olmaksızın bir devrim yapamayacağını kabul eden Troçki, proletaryanın tek başına öncülüğünü ise kaçınılmaz görüyordu. Ona göre doğru slogan İKDDD değil, "köylülük tarafından desteklenen proletarya diktatörlüğü"¹¹ idi. Aslında Troçki de Lenin'e paralel olarak devrimin proletarya önderliğinde gerçekleşmesi durumunda bile hemen ve tamamıyla sosyalist bir program uygulayamayacağını kabul ediyordu. Proletarya diktatörlüğü "her şeyden önce tarım devrimini ve devletin demokratik yeniden inşasını sonuna kadar götürmek zorundaydı. Başka bir deyişle, proletaryanın diktatörlüğü, tarihsel açıdan gecikmiş burjuva devriminin görevlerinin çözülmesinin bir aracı olacaktı." Ama Troçki'ye

10 İlgili bölümden hatırlanacağı üzere Marx bu kavramı 1848 Fransız Devrimlerini analiz ederken bir kez kullanmış, ama üzerinde uzun uzadıya durup, geliştirmemişti.

11 Tony Cliff, 1905 yılında Rosa Luxemburg'un da Troçki'ye paralel olarak benzer bir sloganı savunduğunu öne sürüyor: "köylülüğe dayanan devrimci proletarya diktatörlüğü" (1998: 11).

göre “iş burada kalamazdı. İktidarı eline geçirdikten sonra proletarya, genel olarak özel mülkiyet ilişkilerinin üzerine daha da sıkıca yürümek, yani sosyalist uygulamalar yoluna girmek zorunda kalacaktı” (11).

Görüldüğü gibi Troçki’nin “sürekli devrim” tezini Lenin’in İKDDD formülünden ayıran iki temel nokta vardı: Birincisi, köylülüğe yaklaşım. Her ikisi de devrimin köylülerin katılımı olmadan gerçekleşmesini ve yaşamasını imkansız görüyorlardı, ama Lenin’in İKDDD formülünde köylülüğe proletarya ile eşit yer verilirken, Troçki proletaryanın öncülüğünü zorunlu görüyordu. Aslında Draper’in de belirttiği gibi (1990: 116), İKDDD formülü, birbirinden oldukça farklı iki sınıfın aynı anda diktatörlüğünü öngördüğü için sorunluydu. Lenin’in de kabul ettiği gibi, hiçbir zaman da gerçekleşmeyecekti. İkinci ayrım noktası ise aşamacılığa ilişkin-di. Lenin *İki Taktik*’te, burjuva demokratik devrimi ile sosyalist devrim arasına -Troçki’nin dediği gibi bir “duvar” olmasa bile- daha uzun bir mesafe koyuyordu. Oysa Troçki bu iki devrim arasında -ki 1905’te Troçki’ye göre de gündemde demokratik devrim vardı- bir süreklilik öngörüyordu ve proletaryanın önderliğinde gerçekleşecek bir devrimin daha ilk adımlarında bazı sosyalist önlemlere başvurmak zorunda kalacağına inanıyordu. Aslında Lenin ve Troçki arasındaki anlaşmazlığın bir boyutunu da terminolojik bir sorun oluşturunuyordu. İlgili bölümde değindiğimiz gibi, Lenin zaman zaman, devrimin, uygulamak zorunda kalacağı programın içeriği dolayısıyla *demokratik* yönünü ön plana çıkarırken, Troçki’ye göre devrime rengini veren her zaman için iktidarın sınıfsal içeriğiydi. “Ama devrim her şeyden önce bir iktidar sorunudur” diyordu, “devletin biçimi (kurucu meclis, cumhuriyet, birleşik devletler) sorunu değil, fakat hükümetin toplumsal içeriği sorunu” (tarihsiz: 253). Yani proletaryanın önderliğinde gerçekleşen bir devrim demokratik bir program uygulasa bile Troçki’ye göre demokratik bir devrim olarak adlandırılmazdı. Oysa Lenin, daha önce de kaydettiğimiz gibi, Ekim Devrimini bile zaman zaman burjuva demokratik devrim olarak adlandırmıştı.

Bu iki anlayış Şubat 1917 devriminden sonrabirbirine yaklaşıacak, artık İKDDD formülünden vazgeçen Lenin, Bolşevikleri adım adım sosyalist devrime ikna etmeye çalışacaktı. Nitekim Ekim Devrimi de Troçki’nin dediği gibi kendisini hiçbir zaman demokratik görevlerle sınırlandırmayacak, ama köylüye toprak dağıtımı gibi kimi demokratik görevleri üstlenecek, NEP politikasında olduğu gibi zaman zaman kapitalizme tavizler de vermek zorunda kalacaktı.

5. Komünist Enternasyonal: Proleter Dünya Devriminden Halk Cephesine

Birinci Dünya Savaşı’nda savaştan yana tavır alan ve ülkelerindeki hükümetleri destekleyen partiler nedeniyle II. Enternasyonal ciddi bir kriz içine girmişti. Lenin, 1917 yılında, yukarıda anılan *Nisan Tezleri*’nde yeni bir enternasyonalin kurulması gerektiğine işaret etmişti. Ayrıca 1916’da yayınlanan *Emperyalizm* adlı kitabında da dünya devrimi açısından yeni saptamalarda bulunuyordu: devrimin

merkezi Avrupa'nın dışına kaymıştı, çünkü emperyalist metropoller sömürgelerinden elde ettikleri kârlarla içerde işçi sınıfının bir bölümünü (işçi aristokrasisi) satın almışlardı. Bu durumda devrim daha çok “zayıf halka”lardan, Avrupa'nın kenar ülkelerinden, yarı-sömürgelerden beklenebilirdi.

Yeni bir enternasyonal Ekim Devrimi'nden sonra daha da acil hale gelmişti Lenin'e göre. Çünkü, yukarıda özetlenen tezler karşın yine de o yıllarda bir dünya devrimi bekleniyordu, hem de öncelikle Avrupa'nın merkez ülkelerinde. Rus devriminin yaşayabilmesi de önemli ölçüde buna bağlanıyordu. Lenin, yeni enternasyonalin -dünya devrimini yönetmek üzere- bir dünya partisi olmasını istiyordu.

Bu doğrultuda kurulan Komünist Enternasyonal (Komintern) ilk toplantısını ve ilk kongresini Mart 1919'da Moskova'da yaptı. Kongreye çağrı metninde “proletaryanın bugünkü görevi, devlet iktidarını ele geçirmekten ibarettir. Devlet iktidarının ele geçirilmesi, burjuvazinin devlet aygıtının imha edilip, proletarya iktidarının yeni aygıtının örgütlenmesi anlamına gelir” deniliyordu (LDKE-1, 1997: 44). 6 Mart 1919'da oylanan “Komünist Enternasyonal Platformu”nda ise, “yeni bir çağ doğdu; kapitalizmin çözülmesi, içten yıkılışı çağı; proletaryanın komünist devriminin çağı” saptaması yapılıyor, “insanlık yıkım tehdidi altındadır, onu kurtarabilecek tek güç proletaryadır” deniyor, bunun için de siyasal iktidarın proletarya tarafından fethedilmesinin zorunlu olduğu vurgulanıyordu (STMA, 1988: 645; LDKE-I, 1997: 82). Mustafa Suphi'nin de katıldığı bu kongrenin bitiminde “Bütün Ülkelerin Proleterlerine” başlıklı bir bildiri yayınlandı. Zinovyev tarafından “ikinci bir komünist manifesto” olarak nitelenen bu bildiride, tüm dünya işçileri bir yandan Rusya'daki Sovyet iktidarını desteklemeye, diğer yandan dünya devrimi için mücadeleye çağrılıyordu. Troçki tarafından kaleme alınan ve *Komünist Enternasyonal Manifestosu* olarak da bilinen bu bildirgede, sömürgelerin kurtuluşunun ancak metropollerdeki işçi sınıfının kurtuluşu ile mümkün olabileceği de belirtilmişti (LDKE-1, 1997: 108).

Dünya devrimi beklentisinin sürdüğü 1919 yılı boyunca Avrupa'daki Komintern yanlısı sol grup ve partiler içinde yoğun bir parlamentarizm tartışması yaşandı. Avrupa'daki birçok partide “sol” kanat parlamentoyu küçümsüyor, seçimlere katılmayı reddediyordu. Komintern'in kongreye katılım çağrısında ve Lenin'in kongreye sunduğu *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü Üzerine Tezler* yazısında da burjuva demokrasisi ve burjuva parlamentarizmi küçümsenmişti; Lenin, parlamentonun proletaryayı bastırma aracı olduğunu söylüyordu. Ona göre burjuva diktatörlüğü ile proletarya diktatörlüğü arasında “üçüncü bir yolu hayal etmek, gerici bir küçük burjuva sızlanmasından başka bir şey değildi” (LDKE-1, 1997: 57).

Ancak 1919 yılının hemen başında Spartakist Hareket'in yenilgiye uğradığı Almanya ile İngiltere ve Fransa'daki komünist hareket parlamentarizm tartışması nedeniyle bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, konu, Lenin ve Komintern tarafından yeniden ele alındı. Lenin ilk kez Temmuz 1919'da, proletaryanın, sınıf

mücadelesinde parlamento faaliyetlerinden yararlanmayı ihmal etmemesi gerektiğini vurguladı. Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi (KEYK) başkanı Zinoviyev de Eylül ayında yayınlanan *Komünist Enternasyonal* dergisinde, parlamenter hükümete karşı olmanın seçimlerden kaçınmayı gerektirmediğini, aksine devrimci stratejinin parlamento bir silah olarak kullanmayı gerektirdiğini yazdı (STMA, 1988: 657). Kısa bir süre sonra ünlü eseri *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*'nı kaleme alan Lenin, bu kitapta, Almanya, İngiltere, İtalya ve Hollanda'daki "sol" grupları hedef almış, parlamenter ve sendikal mücadelenin küçümsenmesini eleştirmişti (Lenin, 1999). Ne var ki bu eleştiriler söz konusu ülkelerdeki hareketin bölünmesini engelleyemeyecek, üstelik II. Kongre'de, Komintern'e üye olmak isteyen partiler için getirilen ünlü *21 Koşul* bölünme sürecini hızlandıracaktı.

Komintern'in II. Kongresi Temmuz 1920'de yapıldı. Bolşevikler iç savaş kazanmışlardı ve Kızıldordu 4 Temmuz'dan itibaren Varşova'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu durum, Bolşeviklerle Avrupa'nın "en ileri" proletaryası olarak görülen Alman proletaryasının kısa sürede birleşebileceğine dair bir umut yaratmış, bu umut, ulusal partiler için Komünist Enternasyonal'in çekim gücünü artıran bir etken olmuştu. 1919 ve 1920 yılında birçok sol parti yeni Enternasyonal'e girmek için müracaat etmeye hazırlanıyordu. Halbuki Lenin ve Bolşevikler, o coşkulu günler içinde, bu partilerin bir bütün olarak, komünist olmayan gruplarla birlikte Enternasyonal'e girmesini istemiyorlardı. İşte ünlü *21 Koşul* bunu engellemek, Komintern'i sıkı merkezîyetçi ve üye partileri yönlendiren bir örgüt haline getirmek amacıyla önerildi ve kongrede kabul edildi. *21 Koşul*'a göre, Komintern'e katılmak isteyen her partinin tüm ajitasyon ve propaganda faaliyetine komünist bir kimlik kazandırması gerekiyordu; basın, tümüyle parti MK'sine bağlı olmalıydı; parti illegal bir aygıtı sahip olmalıydı; reformistler sorumlu mevkilerden uzaklaştırılmalıydı; kapitalizm ancak devrimci yoldan yıkılabilirdi; her ülkede ancak tek bir Komünist parti olabilirdi, dolayısıyla çeşitli ülkelerdeki grup ve partiler bu yeni ilkeler etrafında yeniden örgütlenmek zorundaydı. Bu sıkı merkezîyetçi koşullara karşın parlamenter mücadele reddedilmiyor, sendikalar başta olmak üzere her türden kitle örgütünün içinde çalışmanın zorunlu olduğu bildiriliyordu¹². Lenin de *Komünist Enternasyonal'in Görevleri Üzerine Rapor*'unda, Avrupa komünist hareketi içindeki "sol" eğilimi ve anti-parlamentarist tutumu eleştirmişti (LDKE-1;1997: 176). Lenin'e göre parlamento kitlelerin gözünde meşru oldukça, parlamenter mücadele de önemini koruyacaktı (240-243). Nitekim Kongre "komünist partisi ve parlamentarizm" konusunda aldığı karar metninde, parlamentarizmin bir hükümet biçimi olarak burjuva egemenliğinin "demokratik" bir biçimi haline geldiği, işçi sınıfının durumunun düzeltilmesinde ve reformlar için mücadelede tamamen işlevini yitirdiği vurgulanıyorsa da, ilkesel anti-parlamentarizm "çocuksu ve safdil bir doktrin" olarak niteleniyordu (235).

II. Kongre'de siyasal strateji sorunu açısından önemli bir konu daha yoğun olarak

12 *21 Koşul*'un tamamı için bkz: LDKE-1, 1997: 131-136.

tartışıldı: “ulusal sorun ve sömürgeler sorunu.” Özellikle Lenin ile Hintli delege Roy arasında Doğu’nun sömürge ülkelerinde devrim konusunda önemli tartışmalar oldu. Lenin, eğer anti-emperyalist bir karakter taşıyorlarsa burjuvazinin önderliğinde bile olsalar ulusal kurtuluş hareketlerinin desteklenmesi gerektiğini savunuyordu. Roy ise anti-emperyalist savaşta milli burjuvaziye güvenilemeyeceğini, gerçek anti-emperyalist savaşı gerçekleştirecek olanların proleterler ve köylüler olduğunu ileri sürerek Lenin’e karşı çıkıyor; Batı’da gerçekleşmesi muhtemel devrimlere öncelik verilmesini savunan kongre çoğunluğuna karşılık “Batı devriminin kaderi bütünüyle doğu devrimine bağlıdır” tezini savunuyor; üstelik Doğu’da da devrime komünistlerin öncülük edebileceğini ileri sürüyordu. Ona göre örneğin Hindistan’daki topraksız köylü ve proleter nüfus komünist bir hareketin yaratılması için yeterliydi ve burjuva demokratik karakterdeki ulusal hareketleri desteklemek yanlıştı. Eğer milli burjuvaziyle bir ittifak gündeme gelirse de, öncülük mutlaka komünistlerde olmalıydı. Lenin, Roy’un bu görüşlerini dikkate alarak tezlerinde kimi değişiklikler yaptı ve Roy’un görüşleri kongrede “tamamlayıcı tezler” olarak kabul edildi (STMA, 1988: 660-664). Lenin’e göre, Sovyet cumhuriyetlerinin başarılı proleter sınıfı bağımlı ülkelerdeki devrimci hareketlere destek olurlarsa bu ülkeler “gelişmenin kapitalist aşamasından geçmeden, sovyet rejimine ve bazı gelişme dereceleri açısından komünizme geçebilirler” di (Cogniot, 1975: 56-57; LDKE-1; 1997: 208). Bu görüş aslında Marx ve Engels’in, Batı’daki bir proleter devrimin, Rusya’nın kapitalist aşamayı atlayarak komünizme geçebileceğine ilişkin görüşünün bir uyarlamasıydı. Sonuçta Kongre’nin kabul ettiği “ulusal sorun ve sömürgeler sorunu hakkında tezler”de Lenin’in bu görüşü yer aldı. Tezlerde, sömürgelerdeki devrim ilk aşamasında komünist bir devrim olamaz deniyor ve devrimin ilk aşamalarında toprak dağıtımı gibi küçük burjuva reformları içermesinin zorunlu olduğu vurgulanıyordu. Bununla birlikte yine de bu ülkelerde önderliğin burjuva demokrasisine devredilmesinin gerekmediği, ileri ülkelerin bilinçli proleterlerinin yardımı ile bu ülkelerin doğrudan komünizme ulaşabilecekleri kabul ediliyordu (LDKE-1; 1997: 215-16).¹³

Bu yıllar Avrupa’da da devrim yıllarıydı. Ne var ki 1920 yazında Kızılordunun Varşova yönündeki ilerleyişi durdurulacak, devrimci girişimler çok geçmeden yenilecek, Avrupa’da devrimden ümidini kesen Bolşevikler ise yavaş yavaş yeni bir yöneline gireceklerdi: “tek ülkede sosyalizm.” Bu, artık dünya devrimi beklentisinin azalması, ağırlığın sosyalist anavatanı korumaya verilmesi demektir.

III. Kongre, böyle bir ortamda, “bütün ülkelerde burjuvazinin saldırıya geçtiği bir dönemde” (Cogniot, 1975: 62), 22 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihleri arasında Moskova’da toplandı. Bu kongreye damgasını vuran slogan “Kitlelere” idi. Lenin konuşmalarında işçilerin birliğinin sağlanması üzerinde ısrarla duruyor, bununla da yetinmeyerek, devrim zamanlarında “kitle” sözünden yalnızca işçilerin değil, tüm sömürülenlerin çoğunluğunun anlaşılması gerektiğini ileri sürüyordu. Bunun

13 II. Kongre’de Komintern yürütme kurulu bir “Doğu Halkları Kurultayı” düzenlenmesi için çağrı yayınladı. Bu kurultay Eylül 1920 başlarında toplandı. 10 Eylül’de de Türkiye Komünist Partisi Bakü’de ilk kongresini topladı.

aksini savunmak “goşizm”di. Kongre, Lenin’in bu tezlerini destekledi. Büyük kitle-sel komünist partilerin yaratılması hedefini benimsedi. Buna uygun olarak da “tek/ birleşik cephe” politikasını ortaya attı. KEYK, tek cephe politikasını, “kapitalizme karşı mücadele etmeyi arzulayan bütün işçilerin birliği” olarak tanımlıyordu. Ayrıca Komintern, partilere; sermayenin saldırılarına karşı en geniş demokratik cepheyi oluşturabilmek için yarı-proleter ve küçük burjuva tabakaları, küçük köylülüğü ve kent küçük burjuvazisini, memurları ve aydınları da proletaryanın safına çekme görevi veriyordu. Ancak reformist parti ve sendikalarla işbirliği yapacak komünist partileri, her koşulda siyasal bağımsızlıklarını korumaları konusunda da uyarılmıştı (Cogniot, 1975: 63-68).¹⁴

Bir dünya devriminden umudun neredeyse tamamen kesildiği bir dönemde, 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihleri arasında yapılan IV. Kongre’de, “birleşik cephe” politikasının sürdürülmesi ve derinleştirilmesi kararlaştırıldı. Buna ek olarak “işçi hükümeti” (ya da işçi ve köylü hükümeti) parolası da benimsendi. Buna göre komünistler, uygun koşulların¹⁵ olduğu yerlerde sosyal demokratların katıldığı işçi hükümetlerini destekleyeceklerdi. Sosyal demokrat hükümetlerin, kapitalistlerin gücünü sınırlamak üzere bir dizi politik, ekonomik, mali tedbir uygulayacakları umuluyordu. Örneğin, sosyal demokratların komünistlerin parlamento grubunun desteğine ihtiyaç duydukları İsveç’te, IV. Kongre, bu gruba, eleştiri hakkını ve siyasal bağımsızlığını koruma koşuluyla, hükümeti desteklemesini salık verdi (Cogniot, 1975: 75).

IV. Kongre, Batı’da izlenecek bu politikalara paralel bir biçimde, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde de “anti-emperyalist birleşik cephe” politikasını benimsedi. Bu ülkelerde anti-emperyalist, anti-feodal, demokratik devrim programı izlenecek, tarım devrimi (büyük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmesi) için mücadeleye özel bir önem verilecekti¹⁶. “Sömürge devriminin nesnel görevleri” deniyordu, “burjuva demokrasisinin sınırlarının ötesine geçer, çünkü bu devrimin kesin bir zaferi dünya emperyalizminin hakimiyetiyle uyuşmaz. Sömürgelerdeki devrimci hareketi savunmakta, önceleri yerli burjuvazi ve burjuva aydınlar başı çeker, ancak proleter ve yarı proleter köylü kitlelerinin katılımı arttıkça ve sıradan yığınların toplumsal çıkarları öne çıktıkça, hareket büyük burjuvaziden ve burjuva-toprak sahibi unsurlardan kopmaya başlar.” Komünist Enternasyonal, sömürge ve yarı-sömürge ülkelere ilişkin olarak iki temel görev belirlemişti: “bir yandan ulusal siyasal bağımsızlığı kazanmaya yönelmiş olan burjuva demokratik devrimin taleplerine daha köklü bir yanıt vermek için mücadele etmek; diğer yandan da, ulusal burjuva demokratik kamptaki tüm çelişkileri sonuna dek kullanarak, işçi ve köylü kitlelerinin kendi sınıf çıkarları için mücadelesini örgütlemek” (LDKE-2, 2002: 339-340). Sovyet

14 III. Kongre’nin Türkiye açısından önemi, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Ocak 1921’de Karadeniz’de boğdurularak öldürülmesinden sonra toplanan ilk KE toplantısı olmasıydı. Bu toplantıya Türkiye’den Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal ve Süleyman Nuri katılmışlardı. Süleyman Nuri kongrede yaptığı konuşmada Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden Mustafa Kemal’i ve genç Türk burjuvazisini sorumlu tutmuştu (LDKE-2; 2002: 35).

15 Uygun koşulların neier olduğu Komintern kararında tek tek sayılmıştı (bkz: LDKE-2, 2002: 307).

16 Komintern’in *Doğu Sorunu Üzerine Tezleri* için bkz: LDKE-2, 2002: 333-345.

Cumhuriyeti'yle sıkı bir ittifak talebi, anti-emperyalist birleşik cephenin temel ilkesi olarak belirlenmişti. Bunun yanında sömürge ülkelerdeki komünist partiler "siyasal sistemin en yüksek derecede demokratikleşmesi için (demokratik bir cumhuriyet, tarım reformu, vergi reformu, yönetim aygıtlarının halkın kendi kendini yönetmesi temelinde örgütlenmesi, iş yasaları, çocuk emeğinin kısıtlanması, analık ve çocuk yardımı vb. talepler için) kararlı bir mücadele" yürütmeliydi. (LDKE-2, 2002: 342-343). Kararda, "bağımsız Türkiye'de bile" işçi sınıfının dernek kurma hakkına sahip olmadığı hatırlatılıyor, bunun da burjuva milliyetçilerinin proleter-yaya karşı tutumlarının bir göstergesi olduğu vurgulanıyordu. Ayrıca, Komintern kararında, sömürge ülkelerde devrimin, ancak ileri ülkelerdeki bir proleter devrimin eşliğinde zafer kazanabileceğine bir kez daha dikkat çekilmişti (342).

Komintern, "birleşik işçi cephesi" ve sosyal demokrat hükümetleri destekleme politikasını 1923 yılının sonlarından itibaren terk etti. Bunda, 1923 yılının Ekim ayında Almanya'da işçileri ayaklanmaya çağıran komünistlere karşı sosyal demokratların gösterdiği karşı-devrimci tavır önemli rol oynadı. O zamandan sonra sosyal demokrasi önce Almanya Komünist Partisi tarafından, sonra da Komintern tarafından "faşizmin bir kanadı" olarak görülmeye başlandı. Bu tanımlama Ocak 1924 tarihindeki KEYK toplantısında bizzat Zinovyev tarafından da tekrarlandı. Bundan böyle "birleşik işçi cephesi"nin ancak tabandan, sosyal demokratların liderleriyle uzlaşma aramaksızın, kurulabileceği kabul edildi (Cougniot, 1975: 80-81).¹⁷

1924 yılında yapılan V. Kongre¹⁸, "Kitlelere" sloganının bütün değerini korumakta olduğu değerlendirmesini yaptı. Komünist partilerin örgütlenme düzeyinin yetersiz olduğunu tespit etti ve ekonomik mücadelenin önemsenmesini istedi. Ancak bir önceki kongrede başlayan "sol" eğilim bu kongreden güçlenerek çıktı. Sosyal demokrasiyi burjuvazinin partisi olarak görme ve faşizmin bir şubesi sayma tutumu devam etti (Cougniot, 1975: 84-85).

Sömürge ülkelerdeki ulusal hareketleri destekleme politikası bu dönemde de devam etti. Çin KP'sinden Koumintang'a katılması istendi. 1926'da ülkede burjuva demokratik devrim aşamasının "üzerinden atlayarak" doğrudan proleterya diktatörlüğüne ve sovyet iktidarına geçmek isteyen ÇKP'nin sol kanadı –daha önceki bu doğrultudaki tezler yok sayılarak– "goşist" bulundu ve mahkum edildi. Çin halkı, "toprağın millileştirilmesi ve yabancı sermaye mülkiyetine el konulması gibi sorunları çözerek *işçi sınıfının ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğünü* kurmaya" çağrıldı (Cougniot, 1975: 94) [vurgu: MŞ].

17 IV. Kongrede "Türkiye'nin Emekçi kitlelerine Çağrı" başlıklı bir bildiri de kaleme alındı. Türkiye'de son dönemde TKP'ye ve sendikalara yapılan baskıların kinandığı bu metinde, milliyetçi Ankara Hükümeti'nin büyük burjuvazinin yararına bazı tavizler elde etmek için emperyalistlerle anlaşma yoluna gittiği tespiti yapılıyor, söz konusu baskılar da buna bağlanıyordu. Bildiride, TKP'nin milliyetçi burjuva hükümetini her zaman desteklemiş olmasına, ortak düşman karşısında kendi programından geçici tavizler vermesine rağmen, burjuva hükümet işçi sınıfı ve köylülüğün bilinçli temsilcilerini saf dışı etmek istemektedir, deniyordu (LDKE-2, 2002: 353-354).

18 1924 yılına kadar her yıl düzenli bir biçimde yapılan kongreler bu tarihten sonra düzenini kaybedecek, VI. Kongre ancak 1928 yılında, VII. Kongre ise 1935'te yapılabilecekti.

Bu yıllarda, SSCB’de sosyalizm programının hız kazanması ve başarıları, emperyalizmin artan çelişkileri, sömürge ve yarı-sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin başarıları... komünist saflarda kapitalizmin sonunun yakın olduğu umudunu yeniden uyandırmıştı. Komünist Enternasyonal’in bu yıllarına ve VI. Kongre’ye damgasını vuracak “sınıfa karşı sınıf” politikasının temelleri böyle bir atmosferde atıldı. 1927 yılında Çin’deki Çan Kay Şek darbesi de burjuva milliyetçilerinin karşı devrimci yüzlerini bir kere daha açığa çıkarmıştı. KEYK, aynı yıl İngiltere ve Fransa’da yapılan seçimlerde “sınıfa karşı sınıf” taktiğinin uygulanmasını, sosyal demokrasiye karşı cephe alınmasını istedi. Bu, “birleşik cephe” politikasından kesin bir geri dönüş demektir (Weber, 1979: XII). Bu yıllarda Komintern içinde bir “sol” muhalefet de vardı. Alman Komünist Partisi içindeki muhalefet özellikle “tek ülkede sosyalizm” öğretisini eleştiriyor, ayrıca Komintern içinde muhalefetin susturulmasını kınıyordu. Rus Komünist Partisi içinde de Troçkistler, işçi muhalefeti grubu ve 1926’da Zinovyev’in KEYK başkanlığından alınmasından sonra Zinovyev taraftarları, Komintern’in aşırı ölçüde Rus Komünist Partisi’nin etkisinde kaldığını, Batılı komünistlerden sadece itaat istendiğini ileri sürüyorlardı. Ayrıca bunlar Komintern’in Çin politikasını da eleştiriyorlar, ÇKP’nin küçük-burjuva Komüntang içinde tutulmasını yanlış buluyorlardı. Muhalefete göre “önce burjuva devrimin tamamlanması ve sonra onun sosyalist raya oturtulması” şeklindeki Menşevik aşamalar teorisinin ÇKP’ye dayatılması kabul edilemezdi. Komintern, Çin devriminin görevini yalnızca anti-emperyalist bir savaş olarak görüyordu, oysa bu mücadele kendi burjuvazilerine karşı verilen mücadeleden ayrı tutulamazdı (Weber, 1979: 113-119). Ne var ki muhalefetin bu eleştirileri Komintern politikaları üzerinde etkili olamayacak ve kısa süre sonra muhalifler tasfiye edilecekti.

6. Komintern’in VI. Kongresi (1928) ve Komünist Enternasyonal Programı

1928 yılındaki VI. Kongre, Avrupa’da faşizmin yükselişe geçtiği bir dönemde yapıldı ve faşizm tehlikesi kongrenin önemli gündem maddelerinden birini oluşturdu. Ama bu kongrenin asıl önemi, Komünist Enternasyonal Programı’nı kabul etmiş olmasından kaynaklanır.

Kongre çalışmalarına ve programa ana rengini “tek ülkede sosyalizm” öğretisi verdi. Eşitsiz gelişme yasası nedeniyle proleter dünya devriminin her yerde aynı anda gerçekleşmeyeceği kabul edildi. “Sosyalizmin zaferi ilk başta yalnızca birkaç kapitalist ülkede, hatta tek bir ülkede mümkündü.” Dünya devrimi uzunca bir sürece yayılacak ve bu süreç içinde kapitalist ülkelerle sosyalist ülkeler bazen barışçıl ilişkiler içinde bazen de çatışma içinde olacaklardı. Dünya devriminin gelişme çizgisine ortaya yeni çıkan bir çelişki egemendi artık: Sovyetler Birliği ile kapitalist dünya arasındaki çelişki. Programa göre, SSCB “dünya devrimci hareketinin öncü gücü” haline gelmişti ve “tüm ezilen sınıfların uluslararası hareketinin üssü, uluslararası devrimin merkezi ve

dünya tarihindeki en önemli etken" olmuştu. "Sovyetler Birliği proletaryanın gerçek anayurdu" olduğu için de uluslararası proletaryanın ilk ve en önemli görevi, SB'de sosyalizmin inşasını başarıya ulaştırmak ve bu ülkedeki proletarya diktatörlüğünü kapitalist güçlerin saldırılarına karşı her yoldan korumaktır¹⁹ (Weber, 1979: XII-XIII). Yine de sömürgelerdeki ulusal kurtuluş mücadeleleri ve tek tek ülkelerdeki sınıf mücadeleleri önemlerini yitirmemişlerdi, oturumlarda bu konular uzun uzun tartışıldı. Komünist partiler için en büyük tehlikenin "sağ sapma" olduğu tespit edildi. Esas olarak işçi aristokrasisine dayanmakta olan sosyal demokrasi, "işçi sınıfı içinde emperyalizmin acentası haline gelmiş"ti (KEP, 2001: 8); faşizm tahlillerinin yapıldığı programda, sosyal demokrasinin kapitalizm için kritik anlarda sık sık faşist bir rol oynadığı, faşist eğilimler gösterdiği saptaması yapıldı (28-29). Kongreye "sosyal demokrasi ve sömürge sorunu üzerine bir rapor" sunan İtalyan temsilci Ercoli, sosyal demokrat partilerin özellikle savaştan sonra tamamen sömürgeci bir tutum takındıklarını, bunu da dünyanın her yerinde kapitalizmin gelişmesinin sosyalizmin yolunu açacağı tezine dayandırdıklarını belirtti. Ama bu tez ancak Marksizmin bir karikatürü olabilirdi Ercoli'ye göre (Dönüşüm, 1992: 52).

Proleter devrimin, "proletaryanın burjuva toplumun mülkiyet ilişkilerine zorla müdahale etmesi, sömürücü sınıfları mülksüzleştirilmesi ve iktidarın, önüne toplumun iktisadi temelini köklü bir şekilde yeniden biçimlendirmek ve insanın insan tarafından her türlü sömürsünü ortadan kaldırmak görevini koyan sınıfın eline geçmesi" olarak tanımlandığı programda (KEP, 2001: 40), iktidarın barışçı yollarla ele geçirilemeyeceğine vurgu yapıldı:

İktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi, parlamentoda çoğunluğu kazanarak hazır burjuva devlet aygıtını barışçıl yoldan "ele geçirmek" değildir. Burjuvazi, haydut mülkiyetini korumak ve siyasi hakimiyetini sağlamlaştırmak için her türlü zora ve teröre başvurur. Kendinden önceki feodal soyluluk gibi burjuvazi de tarihteki yerini en sert ve amansız mücadeleye girişmeden yeni sınıfa terk etmeyecektir. Bu nedenle burjuvazinin şiddeti ancak proletaryanın şiddetinin en kararlı kullanımıyla kırılabilir. İktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi, burjuva iktidarın şiddet yoluyla yok edilmesi, kapitalist devlet aygıtının (burjuva ordusu, polisi, devlet memurları hiyerarşisi, mahkemeleri, parlamentoları vb.) parçalanması ve yerine, her şeyden önce sömürücüleri bastırmanın aletleri olan proleter iktidarın yeni organlarının geçirilmesidir (KEP, 2001: 41-42).

VI. Kongre, çeşitli ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile bu ülkelerdeki devrim biçimleri arasında bağ kurdu, daha doğrusu, Marx ve Engels'ten bu yana Marksizm içinde bazen açık, bazen üstü örtük biçimde zaten hep kurulagelen bu bağ, resmileştirdi. Gelişmişlik düzeyi ile ulusal koşulların; proletaryanın iktidara geliş hız ve yolları-

¹⁹ Yaklaşan savaş tehlikesine de dikkat çekilen programda, emperyalist savaş durumunda Komintern'in şu üç şiarı yükselteceği belirtiliyordu: emperyalist savaşı iç savaşa çevirmek, "kendi" emperyalist hükümetinin yenilgisi için mücadele etmek ve savaşın Sovyetler Birliği'ne ve sömürge ülkelere sıçraması durumunda her yoldan bu ülkeleri savunmak (KEP, 2001: 91-92).

nın çeşitliliğini, geçiş derecelerini, sosyalizmin biçimlerini belirleyeceğini savundu. Bu ayrıma göre proletaryanın uluslararası devrimi belli başlı üç biçimde gerçekleşecektir: saf proleter devrimler, proleter devrimlere dönüşen burjuva-demokratik tipte devrimler ve ulusal kurtuluş savaşları/sömürge devrimleri (KEP, 2001: 61).

Emperyalizm aşamasında daha da belirginleşen kapitalizmin eşitsiz gelişmesi sonucunda ülkeler birbirinden hayli farklı iktisadi ve sosyal yapılara sahip olmuşlardı. Komünist Enternasyonal programı, ülkeleri proletarya diktatörlüğüne geçişin çeşitli yolları bakımından şu dört kategoriye ayırıyordu (KEP, 2001: 61-63)²⁰:

1- Hayli gelişmiş kapitalist ülkeler: ABD, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde üretici güçler çok gelişmiş ve üretim büyük ölçüde merkezileşmiştir. Eski ve iyice yerleşmiş bir burjuva-demokratik siyasi sisteme sahip bu ülkelerde doğrudan proletarya diktatörlüğüne geçiş esastır. İktisadi alanda, tüm büyük işletmeler mülksüzleştirilecek, çok sayıda sovyet devlet çiftliği kurulacak, toprağın ancak görece küçük bir bölümü köylülere verilecektir.

2- Orta düzeyde gelişmiş kapitalist ülkeler: İspanya, Portekiz, Polonya, Macaristan ve benzer ülkelerden oluşan bu grupta, tarımda önemli ölçüde yarı-feodal kalıntılar söz konusuysa da, sosyalizmin kurulması için gerekli bazı asgari önkoşullar mevcuttur. Burjuva-demokratik devrimin henüz tamamlanmadığı bu ülkelerin bazılarında burjuva-demokratik devrimin az çok hızlı bir şekilde sosyalist devrime dönüşmesi; diğerlerinde ise burjuva-demokratik nitelikli kapsamlı görevlere sahip proleter devrim tipleri mümkündür. Birinci durumda, proletarya diktatörlüğü hemen değil, proletarya ve köylülüğün demokratik diktatörlüğünden sosyalist diktatörlüğe geçiş sürecinde kurulacaktır. Doğrudan proleter devrimin yapılabileceği diğer durumda ise tarım devrimi ve tarım reformu çok önemli bir rol oynayacaktır. Sosyalizme geçiş görece yavaş olacaktır.

3-Sömürge ve yarı-sömürge ülkeler: Çin, Hindistan gibi sömürge ülkelerle Arjantin, Brezilya gibi bağımsız ülkelerin oluşturduğu bu grupta, sanayi kimi yerlerde oldukça gelişmiş olmasına rağmen sosyalizmin bağımsız inşası için yeterli bir düzeye erişmemiştir. Hem ekonomide hem de siyasi üstyapıda Ortaçağın feodal ilişkileri baskındır; ayrıca en önemli sanayi, ticaret, bankacılık işletmeleri ve en önemli ulaşım araçları, latifundiyalar, plantasyonlar vb. yabancı emperyalist grupların elindedir. Bu ülkelerde, feodalizme, kapitalizm öncesi üretim biçimlerine karşı mücadele ile emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi el ele gider ve tarım devrimi belirleyici bir öneme sahiptir. Proletarya diktatörlüğüne geçiş, bu ülkelerde, kural olarak bir dizi hazırlık aşamasından sonra, ancak burjuva demokratik devrimin tamamlanmasından sonra mümkün olacaktır. Bu ülkelerin çoğunda sosyalizmin kurulabilmesi için proletarya diktatörlüğünü kurmuş ülkelerin yardımı gereklidir.

4- Daha da geri ülkeler: Ücretli sanayi işçilerinin ve milli burjuvazinin hemen hemen ya da hiç bulunmadığı, nüfusun çoğunluğunun hâlâ kabile şartlarında ya-

20 Kongredeki tartışmalar sırasında Kızıl Sendikalar Enternasyonalı temsilcisi olarak söz alan Losovski, devrim tiplerinin ve ülkelerin bu kadar çeşitli kategorilere ayrılmasını karmaşık ve anlaşılmasız bulmuştu (Dönüşüm, 1992: 148-49).

şadığı ve emperyalizmin ilk planda toprağı yağmalayan silahlı işgalci biçiminde ortaya çıktığı bu ülkelere örnek olarak Afrika kıtasının bazı bölgeleri verilmektedir. Bu ülkelerde esas mesele ulusal kurtuluş meselesidir. Ulusal ayaklanmanın zafere ulaşması proletarya diktatörlüğüne sahip ülkeler yardım ettiği takdirde, bu ülkelerin kapitalizm aşamasını atlayarak sosyalizm yoluna girmesini sağlayabilecektir.

Görüldüğü gibi bu sınıflandırmada özellikle ikinci ve üçüncü gruptaki ülkeler için aşamacı bir devrim anlayışı ön plandaydı.²¹ Daha geri ülkelerde, proletarya diktatörlüğüne geçmiş ülkelerin yardımıyla, kapitalizmi atlayarak doğrudan sosyalizme ulaşılacağına dair vurgu ise Marx ve Engels'in ilk kez Rusya için dile getirdikleri ve daha sonra Lenin'in başka sömürge ülkeler için de geçerli bulduğu önermenin bir kez de Komintern tarafından yinelenmesiydi.

Kongreye "Sömürgelerde Devrimci Hareketin Sorunları Üzerine" bir rapor²² sunan Kuusinen, raporunda, emperyalizmin Çin ve Hindistan gibi ülkeleri "dekolonizasyonlaştırdığı" yolundaki tezi eleştirdi. Emperyalizmin bu ülkelerde belli bir sanayileşmeye yol açtığını ve yerli bir burjuva sınıfı yarattığını, bu yerli burjuvaziyle emperyalist ülke burjuvazisinin çıkarlarının ortaklaştığını öne süren ve dolayısıyla emperyalizme karşı mücadele ile yerli burjuvaziye karşı mücadelenin birbirinden ayrılamayacağını savunanlara²³ karşılık Kuusinen, emperyalizmle yerli burjuvazi arasında asıl olanın ortaklaşma değil çatışma olduğunu, Hindistan'da ağır da olsa bir sanayileşme hareketi görülmekle birlikte bunun İngiltere tarafından pek de desteklenmediğini savundu. Bununla birlikte Kuusinen, Hindistan burjuvazisinin emperyalizme karşı devrimci bir siyaset izlemediğini, "ulusal-reformist" bir çizgiyle kitle hareketini zehirlediğini de kabul ediyordu (Dönüşüm, 1992:26). Kuusinen'den daha sonra söz alan bir ABD'li delege de (tutanaklarda "Pepper" adıyla geçiyor) Hindistan'da baş düşmanın hâlâ İngiliz emperyalizmi olduğunu vurgulamış ve eklemişti: "... burjuva demokratik devrimin bütün sömürgelerde kaçınılmaz bir aşama, sosyalist devrime bir hazırlık aşaması olduğunu ileri sürebiliriz" (Dönüşüm, 1992: 113). Kongreye sunulan tezlerde de Hindistan'da ulusal burjuvaziye karşı alınması gereken tavır şöyle belirlenmişti (Dönüşüm, 1992: 150):²⁴

21 Nitekim programın kabul edilmesinden sonraki bir tarihte Stalin SBKP (B) MK toplantısında yaptığı bir konuşmada, bu aşamalara itiraz edenleri Troçkizm'e sapmakla suçluyor ve feodal kalıntılara sahip ülkelerde proletarya diktatörlüğünden önce proletarya ve köylülüğün diktatörlüğünün zorunlu olacağını bir kere daha vurguluyordu (KEP, 2001: 110).

22 Bkz. (Dönüşüm, 1992: 9-42)

23 Örneğin kendisi de bir Hintli olan Roy, İngiliz ve Hintli kapitalistlerin ortaklaştığını ileri sürmüştü (Dönüşüm, 1992: 21).

24 Kongrede yaptığı konuşmada tezlerden bu bölümü aktaran Losovski, buradaki yaklaşımı eleştirmiş, bu tezlere göre hareket edilirse Hindistan'da da Çin'de yapılan hataların tekrarlanacağı uyarısında bulunmuştu. (Dönüşüm, 1992: 150). Almanya temsilcisi H. Neumann da ulusal burjuvazinin devrimci bir misyonu olamayacağını belirttikten sonra eklemişti: "Hintli yoldaşlara şimdiden şunu söylemekten çekinmemeliyiz: Hint burjuvazisi size ihanet edecektir, o ihanetin partisidir. Partinin bunu söylememesi, Çin'de yaptığımız en büyük hataydı, bu Çin'de en kötü olanıydı" (167). Ne var ki tüm bu eleştiriler etkili olamayacak, Kuusinen sömürge sorunu ile ilgili kapanış konuşmasında eleştirileri yanıtlarken ulusal burjuvazinin karşı-devrimci kampta yer almadığında ve belirli bir ilerici rol oynayabileceğinde ısrar edecekti (Dönüşüm, 1992: 191-193).

Komünist partisinin ajitasyona, ulusal-reformistleri (Svarajistler, Vafdistler vs.) egemen, karşı-devrimci emperyalistler ve feodaller bloku ile aynı kefeye koymakla başlaması ultra-sol bir hata olurdu... Svarajistler, her ne kadar birçok somut durumda emperyalizmin önünde alçakça teslim oldularsa ve hatta devrimci veya yarı-devrimci işçi eylemlerinin bastırılmasına katıldılarsa da, Çin'de Koumintang'ın yaptığı gibi, ulusal özgürlük mücadelesine henüz ihanet etmediler... Komünistler bu aşamada ateşi onlara karşı değil, ulusal burjuvaziye karşı değil, onların şimdiki doğrudan baş düşmanı, egemen emperyalist-feodal bloka yönelmelidir.²⁵

Çin konusunda da benzer bir yaklaşımı savunan Kuusinen raporunda, esas olarak Çin'de doğrudan sosyalist devrimi savunan Troçki'nin görüşlerini eleştirirdi. Kuusinen'e göre Çin'de işçi-köylü devrimi²⁶, yani devrimin burjuva demokratik aşaması gündemdeydi ve derhal bir proletarya diktatörlüğünün kurulması için mücadele etmek gerektiğini öneren Troçki bu aşamayı atlayarak hata yapıyordu. Benzer bir tartışma da Latin Amerika ülkeleri konusunda yaşandı. Aynı "aşamacı" anlayış²⁷ bu ülkeler için de geçerliydi: gündemde burjuva demokratik devrim vardı, hedef "işçilerin ve köylülerin devrimci demokratik diktatörlüğü"²⁸nü kurmaktı; ama bu devrimin hedeflerine ulaşabilmesi için proletaryanın hegemonyasında gerçekleştirilmesi şarttı. Halihazırda devrime küçük-burjuvazinin önderlik etmekte olduğu Latin Amerika'da, komünist partiler proletaryanın hegemonyasını kurmak için daha fazla mücadeleye çağrılıyordu (Dönüşüm, 1992: 81-105).

Çeşitli tartışmalardan sonra Kongre 1 Eylül 1928 tarihli 46. oturumunda "Sömürgelerde ve Yarı-sömürgelerde Devrimci Hareket Üzerine Tezler"i kabul etti.²⁹ "Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde, ileri ülkelerde sosyalizmin kurulması ve buralardaki muzaffer proletaryanın desteği şartıyla, *kapitalist olmayan gelişme yolundan sosyalizme varılabilir*" şeklindeki klasik varsayımın tekrarlandığı Tezler'de, bu ülkeler için "burjuva-demokratik devrim" in, "yani proletarya diktatörlüğü ve sosyalist devrim için önkoşulların hazırlanması"nın söz konusu olduğu saptaması yapılıyordu (Dönüşüm, 1992: 230). Devrimin ulusal kurtuluş mücadelesi ile organik bağına dikkat çekilen tezlerde, bunun sonucunda devrimin bir "halk devrimi" görünümüne bürünebileceği ileri sürülüyor, böyle olursa devrime küçük-burjuvazinin

25 Buradaki tezler tartışmalardan sonra bir ölçüde değiştirilirse de, özü aynı kaldı. Bu konuda tezlerin son şekli için bkz. Dönüşüm, 1992: 240-241.

26 Bir "işçi-köylü devrimi" savunmakla birlikte Kuusinen, Komintern'in genel çizgisine paralel olarak, Komünist Partinin bağımsızlığının korunması konusunda ısrarlıydı. "İşçi köylü" partilerine karşıydı, köylülükle blok oluşturma politikasını savunurken, çeşitli sınıflarla her türden kaynaşmaya karşı çıkıyordu (Dönüşüm, 1992: 31).

27 Komintern kongresine ve sonrasında kabul edilen programa "aşamacı" anlayış egemen olmasına rağmen, bu anlayışa itiraz edenler de vardı. Bu itirazları dile getiren Losovski (Kızıl Sendikalar Enternasyonalı temsilcisi), sömürge ve yarı-sömürge ülke komünistlerinin burjuva demokratik devrim tanımlamasından hoşlanmadıklarını, devrim bu şekilde tanımlanınca Komünist Partinin rolü küçültülmüş gibi düşündüklerini, bir KP'nin her zaman ve her yerde sosyalist devrimden yana olması gerektiğini ileri sürdüklerini aktarıyor (Dönüşüm, 1992: 145-146).

28 Losovski, bu tanımın yeterince anlaşılır olmadığını, Lenin'den sonra bu konuya hiçbir biçimde açıklık getirilmediğini savunarak Komintern'i eleştiriyor (Dönüşüm, 1992: 146-147).

29 Bkz. Dönüşüm, 1992: 211-269.

de katılabileceği, ulusal burjuvazinin ise ikircikli bir tutum izleyeceği belirtiliyordu. Ulusal burjuvazi konusunda genelde yapılan iki hataya (ya burjuvazinin peşine takılmak ya da onu hiç önemsememek/onun kitleler üzerindeki etkisini hesaba katmamak) dikkat çekilen tezlerde (235), ulusal burjuvaziyle blok oluşturma'nın yanlış olacağı, ama bazı durumlarda geçici anlaşmalar ve koordinasyonların gerçekleştirilebileceği savunuluyordu (242).

Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde aşamalı devrim stratejisini "resmileştiren" tezlerde, devrimin bir aşamadan daha yüksek bir aşamaya dönüşümü için de şu uğrakların belirleyici önemde olduğu ileri sürülüyordu (Dönüşüm, 1992: 244):

- 1- Hareketin devrimci proleter önderliğinin, yani ilgili ülke komünist Partisinin gelişme seviyesi (partinin sayısal gücü, bağımsızlığı, sınıf bilinci, mücadele yeteneği, otoritesi, kitlelerle bağı, sendikalar ve köylü hareketi üzerindeki etkisi);
- 2- İşçi sınıfının ve belli bir dereceye kadar da köylülüğün örgütlenme ve devrimci deneyim derecesi.

Dünya ülkelerinin devrim aşamalarına göre kategorilere ayrıştırıldığı VI. Kongre sırasında Türkiye ile ilgili bir tartışma da yaşanmıştı. KEYK üyesi Kuusinen Türkiye'yi en geri -feodalizm öncesi-, dolayısıyla da devrim beklenmeyecek ülkeler kategorisinde değerlendirince, TKP temsilcisi Ali Cevdet (Fahri) buna karşı çıkmış, Türkiye'de kapitalizmin hiç de küçümsenemeyecek bir yol aldığını kanıtlamaya çalışmıştı. Ali Cevdet'e göre Türkiye'de bir burjuva devrimi gerçekleşmişti ve bu, kapitalizmin belli bir gelişme aşamasına ulaştığının başlıca kanıtıydı. Türkiye'deki kapitalist gelişme düzeyi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan işçi sayısı herhangi bir Balkan ülkesinden daha az değildi. Türkiye'de burjuva devriminin niçin kapitalist bir yol izlediği yolundaki soruya yanıt olarak da şu sebepleri sıralıyordu: proletarya Türkiye'nin çeşitli yerlerinde dağınık bir biçimde bulunuyordu, önemli bir kısmı emperyalizmin işgali altındaki bölgelerdeydi, bu yüzden aralarında bir bağlantı kurulamamıştı; proletarya, yetersiz örgütlenme seviyesi ve deneyimsizliği yüzünden ve milli devrimin ulusal kurtuluşçu karakteri nedeniyle kolayca burjuvazinin etkisinde kalmıştı; Komünist Parti henüz örgütlenmesinin başındaydı, mücadeleye önderlik etmeye yeni başlamıştı; Komünist Enternasyonal ile Türkiye proletaryasının bağları çok zayıftı; köylü kitleleri içinde yeterince örgütlü bir hareket yoktu; burjuvazi, eski rejime karşı mücadelesi sırasında büyük deneyim kazanmıştı, Anadolu'nun burjuva sınıfını birleştirmeyi başarmıştı ve orduyu da arkasına almıştı; emperyalistler arasındaki çelişmeler yerli burjuvazinin işine yaramıştı. Ali Cevdet'e göre Türkiye'de milli devrimin kapitalist bir yol izlemesine yol açan etkenler bunlardı, Kuusinen'in tezlerinde ileri sürdüğü gibi Türkiye'nin feodalizm öncesi ilişkilere sahip olması değil (Dönüşüm, 1992: 127-128). Kemalist iktidar başlangıçta yerel güçlere dayanan, milli bir yol izlemekteydi Ali Cevdet'e göre, ama bir süredir bu yolun sonuna gelmişti. Çünkü milli burjuvazi, sermaye birikimini kendi olanaklarıyla sürdüremeyeceği bir noktaya ulaşmıştı ve giderek daha fazla yabancı sermaye ithal

etme zorunluluğu duymaktaydı. Kemalist burjuvazi, işçi kitlelerini beraberce sömürebilmek için emperyalist sermayeye başvurmak zorundaydı ve emperyalizm de, Musul sorununda olduğu gibi, bu durumdan yararlanmaktaydı. Kemalizm, Musul sorununda ve dış borçlar meselesinde tamamen emperyalizme boyun eğmişti ve başka tavizler de vermek zorundaydı. “Böylece Kemalizm, ülkenin bağımsızlığına ihanet yoluna sapmak zorunda” kalmış, “Kemalist burjuvazi tamamen karşı-devrim safılarına geçmiş”ti (Dönüşüm, 1992: 129). Ali Cevdet’e göre bu durum, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde milli burjuvazinin, zaferi kazanmış olsa da, bir süre sonra karşı-devrim yolunu tutacağına iyi bir örnekti. Aynı zamanda da kapitalist gelişme yoluna giren sömürge ya da yarı-sömürge ülkelerin, kapitalizmi bağımsız olarak geliştirme olanağına sahip olmadıklarının bir göstergesiydi.

Sonuçta, TKP delegesi Ali Cevdet’e göre, Türkiye bir burjuva devrim yaşamıştı ama bu devrim, burjuva demokratik devrimin bütün görevlerini (tarım devrimini, milliyetler sorununu vs.) çözmemişti. Ayrıca Türkiye, örneğin Almanya gibi çok gelişmiş bir sanayi ülkesi de değildi, nüfusun çoğunluğu küçük köylü üreticilerden oluşmaktaydı.

İşte bu yüzden, Türkiye proletaryasının önünde ancak, işçi-köylü diktatörlüğünden proletarya diktatörlüğüne geçme görevi durabilir. Türkiye’de bu geçiş dönemi kısa sürecektir, çünkü ülkede asgari düzeyde bir sanayi, bunun için yeterli büyüklükte bir işçi sınıfı ve kitlelerle bağı olan bir Komünist Partisi vardır. Bu işçi-köylü diktatörlüğünün, proletaryanın doğrudan önderliği ve hegemonyası altında gerçekleştirileceğini ayrıca belirtmeye gerek yok (Dönüşüm, 1992: 130-131).

Ali Cevdet’in bu eleştirilerine rağmen Komintern’in Türkiye’ye ilişkin politikalarında pek değişiklik olmayacaktı. Kuusinen’in Türkiye’yi devrim beklenmeyecek ülkeler kategorisinde değerlendirmesi, ülkedeki komünist hareketin zayıflığı kadar, SSCB’nin Kemalist iktidarla iyi geçinme politikasına da bağlanabilir.

Komintern programında sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde milli burjuvaziyle ittifak konusuna da değiniliyor, programın genel “sol” çizgisine uygun olarak bu konu tali bir sorun olarak tarif ediliyordu.

Bu ülkelerde esas görev, işçileri ve köylüleri bağımsız olarak (proletaryanın komünist sınıf partisinde, sendikalarda, köylü birliklerinde, köylü komitelerinde ve devrimci durum olduğunda Sovyetlerde) örgütlemek ve onları milli burjuvazinin etkisinden kurtarmaktır. Milli burjuvazi ile geçici anlaşmalar ancak işçilerin ve köylülerin devrimci örgütlenmesini engellemediği ve emperyalizmle gerçekten mücadele ettiği takdirde caizdir (KEP, 2001: 87).³⁰

1929 ekonomik bunalımı bir dünya devrimi beklentisini artırmıştı. Kapitalist dünyanın iktisaden gerilediği, büyük bir işsizlik sorunu ve ciddi bir işçi sınıfı mü-

30 Diğer yandan Kongre’de, küçük burjuvazi, köylülük ve hatta işçi sınıfı kitleleri üzerinde etkisi olan burjuvazinin ulusal reformizminin öneminin küçümsenmesinin komünistlerin tecridine yol açabileceğine de dikkat çekilmişti (Cougniot, 1975: 99-100).

cadelesiyle karşı karşıya kaldığı bu yıllarda SSCB ekonomisi ise hızlı bir büyüme içindeydi. Bu durum devrim umudunu büyütüyordu. Almanya'da faşizm yükselirken sosyal demokrasi komünistlerin işbirliği önerilerini geri çeviriyor, çeşitli ülkelerde sosyal demokrat partiler “en az kötü”yü tercih etmek adına yükselen faşizmle mücadele etme gereği duymuyorlardı. Faşizme ve gericiğe karşı mücadele eden tek güç komünistlerdi. Bu durumda “birleşik cephe” politikası, işçilerin birliğini tabanda sağlama hedefiyle yürütülüyor, sosyal demokrat partiler “sosyal faşist” olarak nitelenmeye devam ediliyordu (Cougniot, 1975:103-105).

KEYK, 1932'de yaptığı toplantısında “Kitlelere” sloganının altını bir kez daha çizdi. O an için en gerekli eylemin kitleleri harekete geçirmek olduğu düşünülüyordu: işçi sınıfı faşizm tehlikesine karşı genel greve çağrıldı. Partisiz ve sosyal demokrat işçilerle süreklilik gösteren ilişkiler kurulması isteniyordu. Bu çağrı, Komintern politikalarında bir dönüşüme işaret ediyordu. Bu dönüşüme yol açan en büyük etken ise, hiç kuşkusuz, daha kısa bir süre önce dünya devriminin merkezi olacağı umulan Almanya'da Hitler'in önderliğindeki faşist hareketin iktidara gelmesiydi. İtalya'da faşizm zaten iktidardaydı ve bu faşist dalganın giderek tüm Avrupa'ya yayılmasından korkuluyordu. Bu koşullarda Komintern eski “sınıfa karşı sınıf” politikasını terk ederek “faşizme karşı birleşik cephe” politikasına yönelecekti. Bu çerçevede KEYK, 5 Mart 1933 tarihindeki toplantısında, komünist partileri sosyal demokrat partilerle açık işbirliği yapmaya çağırıyordu. Ne var ki Komintern'in bu doğrultudaki çağrıları sosyal demokrat partilerin üst örgütü olan Sosyalist Enternasyonal tarafından uzun süre karşılıksız bırakılacaktı.

Nihayet, 1934'de Fransa'da “birleşik cephe” için çağrı yapan FKP'ye Sosyalist Parti olumlu yanıt verdi (1923'ten beri 26 çağrı yapılmıştı ve sosyalistler bunların tümünü reddetmişlerdi)³¹. FKP, “birleşik cephe”nin yanına bir de “halk cephesi” sloganını eklemişti; işçi sınıfının köylüler ve kent küçük burjuvazisiyle ittifakını öngören bu slogan, Komintern'de tartışmalar yarattıysa da, çok geçmeden onaylandı (Cougniot, 1975: 125).

1935 yılında yapılan VII. Kongre'de Georgi Dimitrov, FKP'nin bu politikalarını övdü ve diğer ülkelere örnek gösterdi. Böylece “halk cephesi” politikası da resmileşmiş oldu. VII. Kongre'nin önemli bir gündem maddesi “faşizm”di. Dimitrov kongrede yaptığı analizde, faşizmi, tekeli sermayenin ürünü olarak tanımladı ve faşizm ile sosyal demokrasiyi birbirinden ayırdı. Faşizmin, burjuva hükümetler arasında sıradan bir yer değiştirme olarak kabul edilmesine karşı çıktı. Dimitrov'a göre seçim artık proletarya diktatörlüğü ile burjuva demokrasisi arasında değil, burjuva demokrasisiyle faşizmin temsil ettiği açık terörist burjuva diktatörlüğü arasındaydı (Johnstone, 2001: 209). Böylece Komintern'in sosyal demokrasiye bakışı tümüyle değişmiş oluyordu ve ortak eylemlerin önü açılıyordu.

Komintern, komünistlerin halk cephesi hükümetlerini desteklemesini zorun-

31 1934 sonlarında Sosyalist Enternasyonal de kendisine bağlı partilerin komünist partilerle ittifak kurmalarını yasaklayan kararını kaldırdı (Weber, 1979: XIV).

luluk olarak kabul etti. İşçi-köylü hükümeti sloganı yeniden ön plana çıkarıldı. Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerle ilgili olarak aşamalı devrim anlayışı daha da geliştirildi. Önceden bu tür ülkelerde hızla sosyalist devrime dönüşecek burjuva demokratik devrim olasılığı kabul ediliyordu. Kongrede bu görüş revizyona uğrattıldı ve bu ülkelerin çoğunda gerçek halk devriminin ilk adımının zorunlu olarak bir ulusal kurtuluş mücadelesi uğrağından geçmesi gerektiği savunuldu. O halde bu ülkelerde komünistler anti-emperyalist birleşik cephenin yaratılması için çalışmalıydılar. (Cougnot, 1975: 134). KE, daha sonra ÇKP'ye Japon emperyalizmine karşı savaşta millî burjuvazinin de cepheye çekilmesini salık verecek, bunun üzerine ÇKP, Koumintang'a iç savaşın durdurulması için çağrı yapacaktı. Böylece de "işçi-köylü cumhuriyeti" sloganının yerini "halk cumhuriyeti" sloganı alacaktı (141).

VII. Kongre, Komünist Enternasyonal'in son kongresiydi. 1939 yılında imzalanan SSCB ile Nazi Almanyası arasındaki pakt, ulusal KP'leri zor duruma düşürmüştü, 1940'da ABD KP'si Komintern'den ayrılmıştı. 1941'e kadar savaşı her iki taraf için de haksız, gerici ve emperyalist olarak nitelendiren Komintern, Almanların SSCB'ye saldırısından sonra desteğini koşulsuz olarak Sovyetler'e ve onun Batılı müttefiklerine verdi. Komintern, komünist hareketin içinde bulunulan koşullarda uluslararası bir merkezden yönetilmesinin olanaksızlaştığı gerekçesiyle, KEYK Başkanlığı'nın önerisi doğrultusunda, Haziran 1943'te dağıldı/dağıtıldı. Bu karar, Stalin'in Batılı müttefiklerine hoş görünme arzusunu da yansıtıyordu (Claudin, 1990: 20).

Sonuç Yerine

Sistematik bir siyasal teori geliştirmemiş olan Marx ve Engels, strateji konusunda da daha çok Avrupa merkezli düşünmüş, dünya devriminin merkezinin söz konusu coğrafyadaki gelişmiş kapitalist ülkeler olacağından pek az kuşku duymuşlardı. Marksizmin kurucularının bu bağlamdaki tartışmaları, -1848 devrimleri döneminde- daha çok burjuva demokratik devrim ve sosyalist devrim arasındaki ilişki ve burjuva demokratik devrimine hangi sınıfın öncülük edeceği meselesi üzerinde yoğunlaşmıştı. O zamana kadar yazılarında dönemin sanayi burjuvazisini genelde "ilerici" olarak değerlendiren Marx ve Engels, 1848'de bu sınıfın devrime "ihnet" ettiğini gördükten sonra, artık burjuva demokratik nitelikteki devrimlerin bile ancak işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşebileceğini ileri sürmüşlerdi. Proletarya, kendi devrimini gerçekleştirmekte duraksayan burjuvazinin yerini alacak ve öncülük edeceği devrimi kesintisiz bir biçimde sosyalist devrime dönüştürecekti. 1848 devrimleri sırasında kaleme aldıkları yazılarında devrimin ancak "zor" yoluyla gerçekleşebileceğini savunan Marx ve Engels, zamanla bu görüşlerinde de revizyona gitmiş, özellikle Amerika, İngiltere ve Hollanda gibi "demokratik görünüme sahip" ülkelerde sosyalizme barışçı geçişin mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdi. Bu bağlamda, özellikle Engels'in, Amerika, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde mümkün olsa bile "hükümetin neredeyse her şeye kadir olduğu" Almanya'da mümkün değil dediği barışçıl geçişi, bu ülkede genel oy hakkının genişletilmesi ve Alman Sosyal

Demokrat İşçi Partisi'nin giderek yükselen bir seçmen desteğine sahip olmasının ardından ciddi bir olasılık olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bunun gibi devlet sorununda da zaman içinde farklılaşan bir yaklaşım söz konusudur. *Komünist Manifesto*'da yer alan ve işçi sınıfının iktidara geldikten sonra mevcut devlet aygıtını kendi hesabına kullanabileceğini ileri süren ifadeler, 1848 devrimleri ve Paris Komünü deneyimlerinin ışığında Marx tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve işçi sınıfı, burjuva devlet aygıtını ortadan kaldırarak proletarya diktatörlüğü adı altında kendi devletini inşa etmeye çağırılmıştır.

Marksizmi hemen her açıdan oldukça geniş bir "revizyona" tabi tutan II. Enternasyonal ise özellikle de siyasal strateji ve devrim sorununda ekonomist-determinist bir yorumu benimsedi. Alman sosyal demokrasisinin 1875 tarihli Göttingen Programı'nın etkisi altındaki Enternasyonal, siyasal mücadele stratejisini oluştururken, kapitalizmin devrî bunalımlar sonucunda kaçınılmaz olarak çökeceği tespitinden hareket etti. Bu anlayışla kaleme alınan 1891 tarihli Erfurt Programı, kapitalizmin kaçınılmaz çöküşüne doğru gittiği bir süreçte sosyal demokrasinin görevini reformlar için mücadele etmek olarak belirlemişti. Bu yaklaşıma göre, kapitalizmin sonunu getirecek olan şey sınıf mücadelesi değil, gelişen üretici güçlerin üretim ilişkileriyle yaşayacağı çelişkiydi. İroniktir ama II. Enternasyonal'ı kendi içinde bölünmeye götüren de bu tespitler olacaktır. 1870'lerden itibaren bir genişleme dönemi içine giren ve 1890'lı yıllarda da büyümeye devam eden kapitalizm ve buna bağlı olarak görülen refah artışı, çöküş teorisinin sorgulanması için uygun bir ortam yaratmıştı çünkü. Kendisi de Erfurt Programı'nın hazırlayıcılarından olan Bernstein, programın kabul edilmesinden kısa bir süre sonra çöküş teorisinin geçersizliğini ilan etti. Ona göre kapitalizm gelişmeye devam ettiği ve genel refah da arttığı sürece bir devrim fikri anlamsızdı. Yapılması gereken parlamento içinde sosyal reformlar için mücadele etmektir. İkinci Enternasyonal'in bir diğer önemli teorisini Kautsky de barışçıl geçiş ve parlamentarizm konusunda Bernstein ile paralel düşünüyordu. Kautsky "toplumsal devrim" ve "proletarya diktatörlüğü" gibi kavramları kullanmaya devam ediyordu gerçi ama bu kavramlara tamamen farklı bir anlam yüklüyordu. Ona göre devrim, sosyal demokrat partinin parlamentoda çoğunluğu ele geçirmesinden başka bir şey değildi.

II. Enternasyonal'in bu reformizmine tepki ise Lenin, Troçki ve Luxemburg gibi isimlerin başını çektiği sol kanat politikacılar tarafından geldi. Lenin, Marx'ın gelişmiş kapitalist ülkeleri göz önünde bulundurarak ilk öncüllerini oluşturduğu siyaset kuramını az gelişmiş ve sömürge ülkeler bağlamında oldukça geliştirmiştir. Lenin'in siyasal strateji ve devrim sorununa başlıca katkıları, "öncü parti", "dışarıdan bilinç" gibi kavramlar ile devlet sorunu ve ittifaklar meselesine getirdiği yeni yaklaşımlar etrafında özetlenebilir. Bu çalışmada, her biri yüzlerce makale ve kitap konusu olmuş ve daha da olabilecek bu başlıkların hepsine değinilmedi doğal olarak. Fakat devlet sorununda Lenin'in, Marx'ın geliştirdiği tezler uygun olarak, işçi sınıfının önüne burjuva devlet aygıtını yıkarak yerine proletarya diktatörlüğünü kurmayı bir

görev olarak koyduğu burada bir kez daha hatırlatılabilir. Bu çalışmada Lenin'in katkıları olarak üzerinde durduğumuz başlıca konu ise, burjuva demokratik devrim ile sosyalist devrim arasındaki ilişki ve bu devrimlere öncülük edecek sınıfların tespiti ile ilgili tezlerdi. Lenin'in 1905 devrimleri sırasında ortaya atmış olduğu İKDDD formülü özgün olmakla birlikte pratikte doğrudan bir karşılık bulmamıştı. Bu konuda Troçki ile Lenin arasında vuku bulan tartışma ise teorik boyutundan ziyade söz konusu tarihsel kesitteki pratik sonuçları bakımından önemlidir. Teorik açıdan ve kullanılan terminoloji bakımından ("kesintisiz devrim"), 1905-1906 yıllarındaki bu tartışmada Troçki'nin Marx'a daha yakın bir pozisyonu savunduğu ileri sürülebilir belki, nitekim Lenin'de 1917 tarihli *Nisan Tezleri*'yle aynı pozisyona yaklaşmıştır. Ancak gene de 1917 Ekim Devrimi'nin, büyük ölçüde, Lenin'in formüle ettiği öncü parti ve ittifak politikaları çerçevesinde gerçekleştirildiği özellikle vurgulanmalıdır. Bu bağlamda Gramsci'nin Ekim Devrimi'ni ironik bir biçimde Marx'ın büyük yapıtına göndermede bulunarak "Kapital'e karşı devrim" olarak nitelenmesi anlamlıdır.

Muhtemel bir dünya devrimini yönetmek üzere 1919 yılında kurulan III. Enternasyonal (Komintern) ise, özellikle ilk yıllarında, beklenen devrim ihtimalinin artması ya da azalmasına bağlı olarak, siyasal iktidarın fethedilmesi konusunda stratejik olmasa bile taktik düzeyde farklı yaklaşımlar sergilemişti. Komintern'in ilk kongresine çağrı metninde, işçi sınıfının görevi burjuva devlet aygıtının yıkılarak yerine proletarya iktidarının yeni aygıtının kurulması olarak saptanmıştı ama bu görevin hangi araç ve yöntemlerle yerine getirileceği konusunda kesin bir uzlaşma yoktu. Örneğin parlamenter mücadelenin yeri ve önemi konusunda Komintern'i oluşturan partiler arasında bir görüş birliği söz konusu değildi. KEYK bu konudaki tavrını bir ilke düzeyine çıkarmıyor, "somut koşulların somut tahlili"ne dayandırmaya çalışıyordu. Ancak beklenen dünya devrimi (ya da en azından Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden birinde sosyalist bir devrim) bir türlü gerçekleşmeyince Sovyetler Birliği giderek içe dönecek, daha "gerçekçi" bir hedef olarak "tek ülkede sosyalizm" politikasına yönelecekti. Madem dünya devrimi gerçekleşmiyordu o halde eldeki tüm imkanlar var olan devrimi korumak için kullanılmalıydı. Ama bu, Komintern'in kuruluş amacının yeniden tanımlanması anlamına geliyordu ki beklenebileceği üzere çeşitli tartışmaları ve ardından çeşitli kopmaları da beraberinde getirecekti. Bu çalışmanın amacı açısından Komintern politikalarının özellikle vurgulanması gereken bir yanı da üçüncü dünya ülkeleri için öngördüğü aşamalı devrim stratejisidir. "Milli burjuvazi"nin de katılacağı bir sınıflar koalisyonunun yöneteceği "milli demokratik devrim" stratejisi 1920'li ve 1930'lu yıllarda Komintern ve daha sonra da Sovyetler Birliği Komünist partisi tarafından Türkiye de dahil olmak üzere Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın pek çok ülkesine adeta dayatılmıştır ki, bu stratejinin -teorik açmazları bir yana-, ne derecede bir dünya devrimini hedeflediği ne derecede "tek ülkede sosyalizmi" korumayı amaçladığı

(ve de bu iki hedefin birbiriyle ne kadar uyumlu ya da çelişkili olduğu) bugün hâlâ tartışma konusudur.

Sonuç olarak çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi bu yazı sadece siyasal strateji meselesinin klasik ya da ortodoks Marksist metinlerdeki tarihsel seyrini serimlemeyi amaçlıyordu. Fakat konunun hem teorik açıdan zenginleştirilmesi (örneğin, ortodoks Marksizm dışından yapılan katkıların da ele alınması), hem de dünya ölçeğindeki sol hareketin (örneğin, TKP'nin ve 1960'lardan sonraki Türkiye sol hareketinin ya da günümüzdeki önemi açısından Latin Amerika'daki sol hareketlerin) bu mesele açısından tartışılması giderek daha bir aciliyet kazanıyor. Bu çalışma, bu türden tartışmalara bir başlangıç olabilirse, amacına ulaşmış olacaktır. ■

Kaynakça

- Balibar, E. (1988) "İktidar", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1. cilt, İstanbul: İletişim, s. 149.
- Bensaid, D. (2006) *Köstek ve Lokomotif*, çev. U. U. Aydın, İstanbul: Yazın.
- Bernstein, E. (1991) *Evrimsel Sosyalizm*, çev. B.A. Cerit ve E. Bülaycı, İstanbul: Kavram.
- Bora, T. (1988) "Kautsky ve Lenin", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2. cilt, İstanbul: İletişim, 434-435.
- Claudin, F. (1990) *Komintern'den Kominform'a*, çev. Y. Alogan, 2 cilt, İstanbul: Belge.
- Cliff, T. (1998) *Rosa Luxemburg*, çev. M. Firtina, İstanbul: Z.
- Cogniot, G. (1975) *Komünist Enternasyonal*, çev. H. Güçlü, Ankara: Temel.
- Çulhaoğlu, M. (1997) *Binyıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, İstanbul: Sarmal.
- Dönüşüm (1992) *Üçüncü Enternasyonal'de Devrim Aşamaları*, çev. İ. Yarkin, İstanbul: Dönüşüm.
- Draper, H. (1990) *Proletarya Diktatörlüğü Tartışması*, Çev. O. Akınhay, İstanbul: Belge.
- Engels, F. (1992) *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.
- Engels, F. (1996) "Giriş", Marx, K. *Fransa'da Sınıf Savaşlarını* içinde, çev. S.Belli, Ankara: Sol.
- Engels, F. (1999) *Erfurt Programı Üzerine*, Marx, K. *Gotha Programının Eleştirisi* içinde, çev. İ. Yarkin ve M.A. İnci, İstanbul: İnter.
- Engels, F. (2000) "İngilizce Baskıya Önsöz", Marx, K. *Kapital* içinde, 1. Cilt, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Frank, P. (1991) *Sürekli Devrim Teorisi*, İstanbul: Yazın.
- Güç, A. (1988) "II. Enternasyonal'de Sosyalizm ve Sınıf Mücadelesi", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2. cilt, İstanbul: İletişim, 398-399.
- Holloway, J. (2003) *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, çev. P. Sıral, İstanbul: İletişim.
- Hough, J. F. (1986) *The Struggle for The Third World: Soviet Debates and American Options*, Washington: The Brookings Institution.
- Johnstone, M. (2001) "Enternasyoneller" *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İstanbul: İletişim, 205-210.
- KEP (2001) *Komünist Enternasyonal Programı*, çev. İ. Yarkin, İstanbul: İnter.
- Küçük, Y. (1991) "Kırk Sekiz'e İki Bakış: Tocqueville ve Marx", *Sovyetler Birliğinde Sosyalizmin Çözülüşü* içinde, İstanbul: Tekin, 178-209.
- Laçiner, Ö. (1988) "II. Enternasyonal Sorunu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 2. cilt, İstanbul: İletişim, 418-419.

- LDKE-1 (1997) *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal-Belgeler*, 1. cilt, İstanbul: Maya.
- LDKE-2 (2002) *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal-Belgeler*, 2. cilt, İstanbul: Maya.
- Lenin, V. I. (1969) *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. M. Ardos, Ankara: Sol.
- Lenin, V. I. (1970) *İki Taktik- Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, çev. M. Ardos, Ankara: Sol.
- Lenin, V. I. (1992) *The State and Revolution*, çev. R. Service, London: Penguin.
- Löwy, M. (1994) "Hegel'in Büyük Mantığından Petrograd Finlandiya İstasyonuna", *Sınıf Bilinci*, 14: 19-31.
- Luxemburg, R. (1993) *Sosyal Reform mu Devrim mi?*, çev. N. Yılmaz, İstanbul: Belge.
- Marcuse, H. (tarihsiz) *Sovyet Marksizmi*, çev. S. Çağan, İstanbul: May.
- Marx, K. (1990) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1991) *Fransa'da İç Savaş*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1993) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1996) *Fransa'da Sınıf Savaşları*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. ve Engels, F. (1987) *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. ve Engels, F. (2000) *Komünist Parti Manifestosu*, çev. D. Armağan, İstanbul: Gelenek.
- Milhau, J. (1987) "Sunuş", çev. S. Belli, Marx, K. ve Engels, F. *Alman İdeolojisi* içinde, Ankara: Sol.
- Molyneux, J. (1991) *Marksizm ve Parti*, çev. Y. Alogan, İstanbul: Belge.
- Negri A. ve Hardt, M. (2001) *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Negri A. ve Hardt, M. (2004) *Çokluk*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.
- STMA (1988) *Sosyalizm ve toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim.
- Troçki, L. (tarihsiz) *Sürekli Devrim- Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. A. Muhittin, İstanbul: Yazın.
- Weber, H. (der.) (1979) *III. Enternasyonal-Belgeler 1919-1943*, çev. Ü. Kıvanç, İstanbul: Belge.

Immanuel Wallerstein ve Marksizm*

Güllistan Yarkın**

Geçmiş tarihsele olarak kurmak “onu gerçekten olmuş oldu-ğu gibi” tanımak değıl, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir. Tarihsel maddeciliğın meselesi, tehlike anında öznenin karşısında beklenmedik bir şekilde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır. Geleneğın hem kendi varlığı, hem de onu devralanlar tehlikededir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek. Geleneğı, onu hükmü altına almak üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girişilmesi gereken bir çabadır...

Walter Benjamin – *Tarih Kavramı Üzerine*

Giriş

Yukarıda kendisinden alıntı yaptığım Walter Benjamin, “tarihselci” ve “tarihsel maddeci” olarak iki tür tarihçi tanımlamıştır. Benjamin’e göre, tarihselcilik kuramsal donanımdan yoksundur. Aynı zamanda evrensel tarihe varır ve galiple duygudaşlık içindedir. Oysa maddeci tarih, geçmişin ve şimdinin baskı altında olduğu önkabulüyle hareket eder. Maddeci tarih, baskı altındaki şimdinin gerçekliğiyle mücadele sürecinin başarıyla sonuçlanabileceğini düşünür ve böylelikle “kurucu” bir niteliğe kavuşur. Kısaca, Benjamin’e göre “galiple duygudaşlık” içinde olan tarihselcinin aksine tarihsel maddecinin gerçekleştirdiğı temel görev,

* Sevgili hocam Fuat Ercan’a, değerli hakeme ve Praksis Yayın Kurulu üyelerine bu yazının önceki versiyonlarına yönelik değerli eleştirii ve önerilerinden dolayı çok teşekkür ederim.

** SUNY Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, doktora öğrencisi.

“tarihin havını tersine taramaktır”. Çünkü tarih; “bir inşa faaliyetinin nesnesidir. Yapı, homojen ve boş bir zamanda değil, ‘şimdinin zamanı’nın doldurduğu bir zamanda yükselir”¹(Benjamin, 2001: 42–48). Tarihin havını tersine tarayan tarihsel maddecinin nihai amacı, tarihselci gibi salt bir tarih yazımı yapmak ya da –mış olmak, bugünün ve yakın zamanın eşitsizlik ve ayrımcılık üzerine temellenen tarihsel gerçekliğini meşrulaştırarak, akışın devamlılığını sağlamak değildir. Aksine, pratik bağlamda gerçekliğe değmek, geçmişin bugüne ilişkisini kurarak şimdiyi ve geleceği dönüştürmeyi amaçlayarak, gerçekliğin dönüştürücü öznesi olmayı başarmaktır. Bir tarihçinin, tarih yazımı sürecinde bugüne ve geleceğe ilişkin “kurucu” bir rol atfetmesi ve kendini “özne”leştirme çabası; yüzyıllar boyunca iktidarların kontrolü altında yazılmış tarih yazını içinde, tarihçinin konumunu ayırt etmeyi sağlayan bir yol göstericidir.

1990’lı yıllardan itibaren kitaplarının Türkçeye çevrilmesiyle birlikte Türkiye’li okurun tanıştığı tarihçi Immanuel Wallerstein; Marksist perspektife aşına olan köşe yazarlarından, sendikacılara, araştırmacılardan, siyasi çevrelere kadar uzanan çeşitli perspektiflerden birçok kişiyi etkiledi ve önemli düzeyde popülerliğe ulaştı. Wallerstein’in tarih yazımına Benjamin’in perspektifinden bakıldığında, tarih yazma sürecinde eleştirel bir perspektiften hareket ettiği, galiple duygudaşlık durumundan uzaklaştığı açığa çıkar. Wallerstein, kapitalist gerçekliği ele almaya ve “sistem-karşıtı” olarak tanımladığı, kapitalizme muhalif toplumsal hareketlere tarih yazımında önemli bir yer ve anlam atfetmiştir. Diğer yandan, her ne kadar muhalif bir tavrı sahiplenmiş olsa da; gerçekliği yine eleştirel bir yerden okuyan ve gerçekliği deşifre etme, gerçekliği dönüştürme sürecinin öznesi olmayı amaçlayan maddeci tarih yazımını sahiplenen Marksistlerden yoğun eleştiri almıştır. Hatta kendisi de bugün sınırları ve kapsamı hayli geniş olan Marksizm içinde “Ortodoks” olarak tanımladığı kanada sert eleştiriler yöneltmiştir. Söz konusu eleştirileri; kapitalizmin tarihsel kökenlerine dair tartışmalarda, kapitalizm analizlerinde ve kapitalizme alternatif bir sistemin kuruluş sürecinde merkezi önem atfedilen, değişmesi öngörülen yapılar, mekanizmalar ve olgularda açık hale gelir. Tarih yazımında odaklandığı alanlar ve olgular; “sistem-karşıtı” olarak tanımladığı muhalif toplumsal hareketlere atfettiği değer ve rol, Wallerstein’i Marksist analizden ve praksişten uzaklaştırır. Kapitalizmi artık değer, sermaye-ücret ilişkileri ve üretim ilişkilerinden hareketle değil de ağırlıklı olarak ticaret, kâr, eşitsiz değişim kategorilerinden ve pazar ilişkilerinden hareketle ele alışı, farklılaşmanın temel nedenlerindendir. Bu makale ağırlıklı olarak, Wallerstein’in Marksist düşünceye yakınlaştığı ve uzaklaştığı noktaları, tarih yazımı ile kapitalizme karşı olarak önerdiği alternatif soysal yapı arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Makalenin, hâlihazırda farklı Marksist kanattan birçok tartışmaya

1 Marksist yazında önemli bir yer kaplayan tarihsel materyalizm hakkında birçok tartışma, günümüzde hâlâ varlığını korumaktadır. Bu makalede, tarihsel maddeci ve tarihsel materyalizm kavramları, ağırlıklı olarak bir “dünya görüşü”nü açığa çıkarması bağlamında kullanılmaktadır.

konu olmuş Marksist praksis tartışmalarını ve Marksist kuramı açıklamak gibi bir iddiası olmadığını belirtmek gerekir.

Wallerstein'in tarih yazımında en temel ön kabulü; toplumsal tarihin "dünya" ve "tarihsel-sistemler" çerçevesinde okunması gerektiğidir. Bu ön kabulüyle paralellik içinde Ortodoks olarak tanımladığı ve kendi tanımladığı sınırlar içinde ele aldığı Marksizm'e yönelik en büyük eleştirisini, Marksistlerin analizlerini ulus-devlet içine sıkıştırdıkları iddiasını öne sürerek yapmıştır. Bu nedenle, ilk bölümde Wallerstein'in Marksizm ve Karl Marx hakkındaki düşünceleri ayrıntılandırılma-ya çalışılacaktır. Takip eden bölümde Wallerstein'in kapitalizm analizi ile Marx'ın analizi arasındaki temel farklılıklar belirlenmeye çalışılacak ve Wallerstein'e dönük temel Marksist eleştiriler ele alınacaktır. Sonraki bölümde Wallerstein'in kapitalizme alternatif sistem önerisi ile Marx'ın komünist devrime dair düşünceleri karşılaştırılacak, son bölümde ise dünya sistemden tek ülke olarak kopuşun olanakları konusunda Wallerstein'in düşüncelerine ve bu konuda kendisine yöneltilen eleştirilere değinilecektir. Makale, bu bölümden sonra, sonuç bölümüyle sona erecektir.

Wallerstein'in Marksizm ve Karl Marx Hakkında Düşünceleri

Immanuel Wallerstein², 1970'li yıllarda dünya-sistemleri analizini bir "perspektif" olarak geliştirmiştir. Dünya-sistemleri analizinin bir "teori" değil, bir "perspektif" olduğunun altını çizmiştir.³ Ona göre dünya-sistemleri analizi; sosyolojinin ya da sosyal bilimin herhangi bir kolu, dünya sosyolojisi ya da politik sosyoloji değil; sosyal bilim içinde genel kabul gören öncüllere ve perspektiflere yönelik bir "eleştiri"dir (Wallerstein, 1997a: 1). Dünya-sistemini "tek bir işbölümü ve çok çeşitli kültür sistemleri tarafından karakterize edilen bir birim" olarak tanımlar. Ayrıca yapı ve tarihsellik arasındaki ilişkiye büyük önem atfetmesine rağmen, "sistem" kategorisiyle tarihsel olarak tanımladığı bütün yapıların ve olayların doğuşu, gelişimi ve sonu hakkında şöyle bir genellemede bulunur:

...tarihsel olan her şey sistemiktir ve sistemik olan her şey ise tarihseldir. Bütün karmaşık olguların kendi kuralları, kendi kısıtları, kendi eğilimleri veya vektörleri, yani yapıları ve her gerçek yapının, meydana gelişinden, yaşam tarihinden ve çevresinden kaynaklanan tikel özellikleri, dolayısıyla işleyiş tarzı açısından merkezi olan bir tarihi vardır... Bir tarihsel sistemin, toplamı sistemi bir arada tutan, bütünleşmiş ekonomik, politik ve kültürel süreçler ağını temsil etmesi gerektiğini varsayıyorum. Bu, eğer herhangi bir tikel sürecin paramet-

2 Wallerstein'in teorik yolculuğunu tarihsel bağlamda ele alan bir çalışma için bkz. Ragin, C. ve Chiro, D. (1999).

3 Wallerstein, dünya-sistemleri analizinin "kapitalist dünya-ekonomisi hakkında bir görüşe sahip olduğunu" ifade etmektedir. Buna göre; söz konusu analizin öğelerinden bazıları, başka perspektiflerden ödünç alınmıştır. Fakat analizin diğer öğeleri yenidir (Wallerstein, 1997: 370-371). Analizini geliştirirken, temel olarak üç perspektiften etkilenmiş ve bu perspektiflerden birçok temel kavram ve kategoriye kendi analizinde kullanmıştır. Söz konusu üç perspektif Annales Okulu, Karl Marx ve Bağımlılık Okulu'dur. Ayrıca Karl Polanyi, Raoul Prebisch, Nikolai Konratiev ve Joseph Schumpeter de Wallerstein'in analizini geliştirirken yararlandığı teorisyenler arasındadır. Wallerstein, "dünya-sistemi" kavramının Braudel'in Akdeniz kitabından uyarlandığını ve ECLA'nın (Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) merkez-çevre analizi ile birleştirdiğini ifade etmiştir.

releri değişirse, diğer sreclerin bir şekilde ayarlanmaları gerektiğini varsayar (Wallerstein, 1997: 320).

Bu ifade aynı zamanda “tarihsel sistem” kavramının Wallerstein için neyi ifade ettiğini de özetler. “Sistem”, belli bir zaman ve mekn boyutunda devam eden, yaşayabilen ve sürekli dönüşüm içinde olan bir bütünselliğin ifadesidir. Btnselliğin yaşayabilmesinin sınırları vardır ve sınırlar yapıların tarihselliğine dair bir vurgudur. Her sistem yaşayabilme sınırını aştığında sona erecektir.

Wallerstein, kapitalizm analizinde “toplum” terimi yerine “tarihsel sistem” terimini kullanarak, toplumun, devletle olan bağlantısını ortadan kaldırdığını ifade eder (Wallerstein, 1997:344). Buna göre, “toplum” ve “devlet” analizinin merkezini oluşturmaz. nemli olan ulus devletler içinde tanımlanan toplumlar değil, bölgeler, coğrafyalar, mekânlar, “dünya” ve sistemlerdir. Analiz birimine atfettiği büyük önem, Ortodoks olarak tanımladığı Marksizm’e dönük eleştirilerinde net hale gelir. Kapitalizmi anlama sürecinde, “sadece” ulus devleti analiz birimi yapan soyutlamanın sosyalist hareketi tkezlettiğini düşünmektedir. Ortodoks Marksistlere dönük eleştirisini ağırlıklı olarak politik örgütlenmelere ve amaçlara dönük olarak yapmıştır.

Marksizm’i “Marx’ın akıl yrtmelerinden esinlenmiş bir kuramlar, çözümlemeler ve siyasi faaliyetler reçeteleri dizisi” olarak, Marx sonrası Marksizm’i ve özellikle Marx’ın ölüm yılı ile yani 1883 yılı ile 1950 yılı arasındaki dönemdeki Marksizm’i ise “Ortodoks Marksizm” olarak tanımlamıştır. Ortodoks Marksizm, ağırlıklı olarak partilerin Marksizm’idir ve “Kautsky artı Lenin artı Stalin”i ifade etmektedir (Wallerstein, 1997:251). Ortodoks Marksizm’in önemli yapı taşlarından biri olarak tanımladığı Bolşevik Parti’yi ve Alman Sosyal Demokrat Partisi’ni nihai olarak komünist dünyayı yaratmayı hedefleyen ve bu amaçla devlet iktidarını “elde etmeye kilitlenmiş” (nc veya kitle başlığı taşıması fark etmez) partiler olarak tanımlamıştır. “Sınıf atışmalarının aslı olduğunu ve diğer tüm çatışmaların yan olgular olduğunu” iddia eden ve dolayısıyla; “milliyetçi, etnik, feminist ve diğer tüm benzeri hareketlere düşman olan” Marksist “parti”yi eleştiri topuna tutmuştur (Wallerstein, 1998a: 207–211).⁴

Wallerstein’e göre, “sadece” devlet iktidarını elde etmeye kilitlenmiş sosyalist hareket, sosyalist bir dünya kurma hayalini gerçekleştirememiştir ve gerçekleştirmeyecektir. Devlet iktidarı, kapitalizmin yarattığı iktidar biçimlerinden sadece bir tanesidir. Yok edilmesi gereken kültürel, toplumsal ve ekonomik iktidar biçimleri de kapitalizm içinde varlığını korumaktadır (Wallerstein, 1997:238–239). Ortodoks Marksizm’in içine düştüğü en temel hata, kentli proletarya sınıfını öncelikli kılmak ve kapitalizmin ortaya çıkardığı diğer çatışmaların taraflarını “teki”leştirmektir:

Kentli sanayi proletaryasının anahtar rolüne yapılan vurgu, Marksistlerin durup dinlemeden ulusların, köylülerin, azınlıkların, kadınların ve bütün evre bölgelerin rolünü (bizzat varlıklarını) açıklamaları ya da (eleştirilerden kurtulmak için) açıklar gibi yapmaları anlamına gelmiştir. Marksizm ve ulusal so-

4 Wallerstein, Ortodoks Marksizm konusunda hem geçmişte hem de hâlihazırda geniş tartışmalar yürüten ve eleştiri getiren Marksistleri analizinin dışında tutmuştur.

run, Marksizm ve köylü sorunu, Marksizm ve kadın sorunu üzerine ne kadar çok mürekkep ve kan akıtıldı! Dünyanın onda dokuzu –objektif olarak belki bir süre için ilerici, ancak sosyolojik, analitik, politik olarak ortadan kalkmaya mahkûm –“sorunlar”, “anomalikler”, “kalıntılar” haline dönüştü. Ve sanki bunlar yeteri kadar garip değilmiş gibi Marksistler, birçok açıdan dünya devriminin alanı olduğu varsayılan yerin -yani merkezin merkezinin- bütün alanların en dayanıklısına dönüşmesinin rahatsız edici etkisiyle yüzleşmek zorunda kaldılar. Devrimler olmadı, yoksullaşma olmadı ve tabii ki devletlerin sönmeye geçemedi (Wallerstein, 1997: 228).

68 hareketinin kişisel tarihinde önemli bir yeri olduğunu ifade eden⁵ Wallerstein, Marksistlerin uzun süre milliyetçi, ırksal, dinsel, etnik ve toplumsal cinsiyete dair mücadelelerin önemini görmezden geldiklerini ve hatta küçümsediklerini dile getirir. Bunun nedeni ise işçi hareketinin bölüneceğine dair korkularıdır. Marksist çözümlemeler bu konuları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bu korkuyu aşmaya dönük önerisi ise Marx’tan hareketle söylediği fakat devamını analizinde derinlemesine açıklamadığı şu ifadesinde gizlidir:

Bizzat Marx, Brumaire’de küçük çiftçilerin mücadelesinin, sonunda bir işçi sınıfı mücadelesi biçimi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Sınıf mücadelelerinin kaçınılmaz ve tek olduğu tezi, diğer mücadele biçimlerinin patlak vermesiyle hiçbir surette yanlıştır; çünkü söz konusu diğer mücadelelerin sınıf mücadelelerinin maskelenmiş biçimi olduğunu savunmak daima mümkündür (Wallerstein, 1998a: 215).

Cinsiyetçilik ve ırkçılığı “jeokültür” kategorisi altında analiz etmiştir. Ona göre, sistem kavramının en belirleyici özelliklerinden biri “devamlılığın sağlanması” gereksinimidir. Kapitalizmin devamlılığının sağlanması gereksinimi, “sistematik kültürel baskıların” oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlar; “cinsiyetçilik” ve “ırkçılık”tır. Cinsiyetçilik ve ırkçılık ile iş gücü disiplin altına alınırken, “rasyonellik”, “evrensellik” veya “bilim” ile orta tabakalar disiplin altına alınır. Söz konusu disiplin altına alma süreci, kapitalist dünya-ekonomisinin sınırsız sermaye birikiminin meşruiyetini sağlayarak, kapitalizmin sürekliliğini mümkün kılmaktadır (Wallerstein, 1998: 146–147). Ortodoks Marksistlerin ihmal ettiğini iddia ettiği cinsiyetçilik ve ırkçılığı sistem tarafından yaratılmış sistemi meşrulaştırıcı kültürel süreçler olarak ele almıştır.

Wallerstein’e göre on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki farklı “sistem karşıtı hareket” ortaya çıkmıştır. Bunlar sosyalist partiler ve sendikalar tarafından kurulan “sosyal hareketler” ve ulus devlet yaratmak amacıyla kurulan “ulusal hareketlerdir.” On dokuzuncu yüzyılın sonlarında “devlet yönelimli” hareket dominant hale gelmiştir. Buna göre sosyal ve ulusal hareketler iki aşamalı stratejiyi izlemişlerdir. Söz konusu strateji önce devleti ele geçirmeyi sonra da dünyayı dönüştürmeyi ifade eder. Kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlayan hareketler merkez ülkelerde ortaya çıkarken, ulusal kurtuluş hareketleri ve komünist partiler yarı-çevre ve çevre

ülkelerde ortaya çıkmıştır. Çin, Vietnam ve Küba'daki devlet iktidarını ele geçiren komünist hareketler aynı zamanda ulusal kurtuluş hareketleri gibi hareket etmişlerdir. Wallerstein'e göre bu hareketlerin hiç birisi devlet iktidarını ele geçirmek dışındaki amaçlarını yerine getirememiş ve hepsi devlet iktidarını ele geçişlerinin ardından kapitalist dünya-sistemine entegre olmuştur (Wallerstein, 2002: 29–32).

Ona göre bu hareketlerin başarısızlığının nedeni dünya-sistemidir. Bütün hareketler tüm mücadeleleri boyunca güçlerini azaltan dünya-sisteminin bazı sınırlamalarıyla karşılaşmıştır. Devrimci partiler iktidara geldikten sonra, dünya-sisteminin sınırlamaları nedeniyle devlet aygıtının kendilerine sınırlı politik güç sağladığını keşfetmişlerdir (Wallerstein, 1986: 160–161). Bu düşünceye göre dünya-sisteminin birinci sınırlaması hareketlerin ele geçirdiği söz konusu devletlerin iç işlerine müdahale eden dış kuvvetlerin fiili güçleridir. Söz konusu müdahalelerin bir kısmı uluslararası hukuk kanunlarına aykırıdır. İkinci sınırlama uluslararası mülkiyet hakları ile ilgilidir. Üçüncü sınırlama ise diğer ülkelerin destekleyici eylemleri ile ilgilidir (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 1986:58–59). Bu sınırlamalar nedeniyle her parti devlet egemenliğinin sınırlarıyla yüzleşmiştir ve her devlet bu sınırlamalara farklı biçimde tepki göstermiştir. “Savaş Komünizmi”ni ve NEP dönemini dünya-sisteminin yarattığı gerçekliklerle mücadele sürecindeki ana tepkiler olarak ele alır. Bunların yanı sıra, devlet iktidarlarının ele geçirilmesinden sonra devrim bilincinin ve işçi sınıfının politikleşme sürecinin gerilediğini iddia eder (Wallerstein, 1986: 160–161).

Ayrıca Wallerstein'e göre kapitalist bir dünya-sisteminde sosyalist sistemler yoktur (Wallerstein, 2000: 102). “Tek ülkede sosyalizm” düşüncesine karşı çıkarak, kapitalist sistemin hâkim olduğu bir dünyada sosyalist bölgelerin varlığının imkânsız olduğunu dile getirir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'ni sosyalist bir yapı olarak değil, kapitalist bir dünya-sisteminde yarı-çevre bir konum olarak tanımlar. SSCB, ABD'nin dünya üzerindeki hegemonyasını daha da güçlendirmesine neden olmuş ve ABD için bir ideolojik kalkan hizmeti görmüştür. İdeoloji olarak tanımladığı Wilsonculuk ve Leninizm birbirlerinin kılık değiştirmiş halleri olarak tanımlar. Bunun nedenini ise ABD ve SSCB'nin çevre ülkelerle aynı biçimde ilişki kurması ve sanayileşmeye aynı düzeyde olumlu önem atfetmeleri olarak belirtmiştir. Wallerstein'e göre Leninizm; örgütlü işçi sınıfı tarafından, hükümetlerin devrimle yıkılmasına yönelik bir program olmaktan ziyade ulusal kalkınmaya yönelik bir programa dönüşmüştür. Leninizm, sosyalizmin hedefini tek ülke içinde “sanayileşmeyi yakalamak” olarak tanımlayarak ve dünya üzerinde güç arayışına girerek radikallikten uzaklaşmıştır (Wallerstein, 1998a: 22–90). Bu eleştirisiyle Wallerstein, Amerikan hegemonyası kontrolündeki kapitalist yayılma ile SSCB'nin yayılma sürecine aynı değeri yükleyerek bu iki ülkenin ekonomik ve politik amaçlarını birbirine eşitler. Ayrıca, ulus-devleti tek başına analiz birimi yapan “teorik” süreç ile ulus-devleti birincil politik hareket alanı olarak belirleyen “pratik” süreci aynılaştırır. Bu algılayışın en önemli nedenlerinden biri Santiago-Valles'in dünya-sistemleri analizine yönelik eleştirisinde açık hale gelir. Santiago-Valles'e göre dünya-sistemleri analizi “analiz birimi” ile “çalışma nesnesini”

birbirine eşitlemektedir. Bu nedenle dünya-sistemleri analizinde ırk, cinsiyet, sınıf vb. konular çalışmaların merkezini oluşturamamaktadır. Bu düşünceye göre, çalışma nesnesi dünya sistemi olmadığı halde analiz birimi dünya sistemi olarak kalabilir (Santiago-Valles, 2005: 66). Daha açık biçimde söylenirse her hangi bir ulus-devletin çalışma nesnesi veya politik hareket noktası olarak belirlenmesi, onun dünya bağlamında ele alınmasının önünde bir engel değildir.

Marx'ın analizine bakıldığında, hem kapitalizmi kavrama sürecinde hem de komünizme dair düşüncelerinde, proletaryanın ortaya çıkışının temel koşullarından biri olarak ele aldığı “dünya pazarını” analizinin önemli bir parçası yaptığı ve dolaşısıyla analiz ölçeğini dünya olarak belirlediği görülür.

Bizim için komünizm, oluşturulması gereken bir durum veya gerçeğin kendini uydurmak zorunda olduğu bir ideal değildir. Biz, komünizmi bugünkü koşulları ortadan kaldıracak gerçek bir hareket olarak tanımlıyoruz. Bu hareketin koşulları şu anda var olan öncüllerin ürünüdür. Üstelik, mülkiyetsiz işçiler yığını... rekabetin olduğu bir dünya pazarının gerektirir. Bu nedenle proletarya, onun etkinliği, komünizm gibi sadece dünya çapında ve tarihsel olarak var olabilir. Bireylerin “dünya-tarihsel olarak” varoluşu yani bireylerin varlığı, direkt biçimde dünya tarihiyle bağlantılıdır (Marx ve Engels, 1978: 162).

Ayrıca, Marx ve Engels Komünist Manifesto’da bütün dünya işçilerine seslenmişler ve “bütün ülkelerin işçilerinin” birlikte dönüştürecekleri veya kazanacakları komünist bir dünya öngörmüşlerdir. “Bütün ülkelerin işçileri” kategorisini kullanarak dünya üzerindeki ulus-devlet iktidarlarının önemine dikkat çekerek, komünistlerin en önemli hedefini ise siyasal iktidarı ele geçirmek olarak tanımlamışlardır (Marx ve Engels, 1999).

Sungur Savran, Komünist Manifesto’dan hareketle Marx ve Engels’in proletaryanın dünyayı dönüştürme sürecinde birinci basamak olarak ulus-devleti belirlediklerini ifade etmiştir. Marx ve Engels’e göre devrim, ulusal ölçekte başlar ve uluslararası ölçekte devam eder. Bu süreçte siyasal iktidarın ele geçirilmesi anahtar stratejidir.

Birincisi, eğer proletarya “her şeyden önce siyasal iktidarı ele geçirmek” gerektiği için ulusal düzeyde devrim yapmak zorunda ise, bu, burjuvazinin iktidarının da ulus-devlette cisimleşmiş olduğu anlamına gelir. Tersinden söylersek, burjuvazi iktidarını “biçim olarak”, yani siyasi olarak, ulus-devlet aracılığıyla sürdürmekte olduğu içindir ki işçi sınıfı önce ulusal düzeyde iktidarı ele geçirmek zorundadır. Ama mücadele ancak biçimsel olarak ulusaldır, öz olarak değil. Demek ki, ölçek sorunu açısından biçim ile öz arasında bir fark mevcuttur. Biçimin siyasi iktidarla ilgili olduğunu gördük. Öz ise ekonomidir. Marx ile Engels, proletaryanın kurtuluşu sürecinde gerekli ölçek açısından biçim ile öz, politika ile ekonomi, devrim ile sınıfsız toplum arasında kesin bir ayırım yapmaktadırlar. İlki (biçim, politika, devrim) ulusal ölçekte başlar; ikincisi (öz, ekonomi, sosyalizmin kuruluşu) ise ancak uluslararası ölçekte tamamlanabilir (Savran, 2006: 220).

Savran, Marksizm’de ölçek konusunu ele aldığı makalesinde “dünya devrimi” kavramının 20. yüzyıl boyunca Troçkist bir kategori olarak kabul edildiğini, fakat bu kavramın ortaya çıkışının çok daha eskiye dayandığını ve kavramın Lenin’in politik stratejisinin temel dayanak noktası olduğunu dile getirir. İzleyen süreçte dünya devrimi kavramının unutulmasını sağlayan “tek ülkede sosyalizm” programı ise 1924 yılında Stalin tarafından öne sürülmüş ve 1928 yılında Komintern’in doktrini haline gelmiştir. Lenin, “tek ülkede sosyalizm” düşüncesinden tamamen uzak biçimde Marx ve Engels’in “dünya” perspektifini takip ederek, SSCB’yi dünya devriminin ilk adımı olarak, uluslararası devrimi ise SSCB’nin varlığını devam ettirmesinin temel koşulu olarak belirlemiştir (Savran, 2006: 225–228). Lenin, bu düşüncesinden hareketle SSCB’nin iktidarının devamlılığının sağlanmasını ve diğerk ülkelerin benzer süreçleri yaşamısına dönük desteğın nedeninin dünya devriminin gerçekleştirilmesi amacı olduğunu ileri sürmüştür. “Bu bilince rağmen, sovyet sistemini her koşul altında ve bedeli ne olursa olsun muhafaza etmek için elimizden geleni yaptık, çünkü biliyorduk ki sadece kendimiz için değıl, uluslararası devrim için çalışıyorduk” (Aktaran Savran, 2006: 228).

Lenin’in, politik ve tarihsel bağlamda birinci sıradaki hareket alanı SSCB olmuş olsa da analiz birimi veya teorik ve pratik bağlamda belirlediğı ölçek, ulus devlet değıl dünyadır. Wallerstein; Lenin’i, Wilson’a eşıtleyen düşüncesiyle, Lenin’in diğerk politik ideallerini görmezden gelerek, sadece “ulusal kalkınma” amacı güden “yayılmacı” bir doktrine indirgemıştır. Lenin, siyasal iktidarı elde etmeyi hedefleyen politik stratejiyi uygulayarak devletlerin snmesini ve “dünya devrimini” gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. “Devlet ve Devrim” adlı kitabında siyasal iktidarın elde edilmesinin ardından, devletin “sneceğı” bir ideali kabul ettiğini açıklıkla ortaya sermiş ve proletaryanın devlete ihtiyaı olduğu düşüncesini savunanları “sosyal şovenist” ve “oportünist” olarak adlandırmıştır.

Proletaryanın devlete ihtiyaı vardır — bu, Marx’in düşüncesinin böyle olduğuna bizi inandırmaya çalışan bütün oportünistler, sosyal şovenistler ve Kautskyistler tarafından yinelenir. Ancak onlar, Marx’a göre, proletaryanın kurulur kurulmaz sönmeye başlayan ve bu biçimde kurulmuş bir devlete, sadece snen bir devlete ihtiyaç duydığını eklemeyi “unuttular”. İkinci olarak işçilerin “bir devlete, yani, egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya”ya ihtiyaı vardır (Lenin, 1971: 22).

Wallerstein, Ortodoks olarak tanımladığı “Marksizm’e yukarıda ifade edildiğı üzere doğrudan eleştiriler yöneltse de Marx’a yönelik “sert” eleştiriler getirmektedir. Marx hakkında yazarken hem “vg”yle teorisine olan hayranlığını dile getirmekte, hem de onu bir konuda “ihtiyatlılıkla” eleştirmektedir. Wallerstein’in Marx’a yaklaşımadaki ihtiyatlılığı Marx’ın kendi tarihsel gerekliğı içinde değıerlendirilmesi gerektiğine dair yaptığı vurguda açığa çıkar.

..hiçbir düşünür, ne kadar derin bir kavrayışa sahip olursa olsun, hiçbir zaman şeyleri 100 yıl sonra da doğru olacak biçimde ortaya koyamaz. 100 yılın evrimi,

daha önceki teorik soyutlamaların değiştirilmesi gerektiği anlamına gelen ek ampirik veriler yaratır.... Marx Komünist Manifesto'yu 1948'de, 1848'de yazdığından ve Kapital'i 1959'da, 1859'da yazdığından daha farklı yazmış olacaktır. Bizim de aynı şeyi yapmamız gerekmektedir (Wallerstein, 1997: 216).

Bu ifadede görüleceği üzere, tarihsel değişime vurgu yapmaktadır. Bu vurguyla birlikte, Marx'ın temel eserlerinden hareketle, son 150 yılın ve hatta son 400 yılın gerçekliğini açıkladığını düşündüğü Marx'a ait altı tez tanımlar (Wallerstein, 1997: 229).

Bunlar:

1. Toplumsal yapıyı diyalektik biçimde algılamak gerektiğine dair düşüncesi,
2. Sermaye birikiminin sistemin temel mekanizması olması,
3. Artı-değerin varlığı,
4. Kapitalizmin yaşamın toplumsal örgütlenmesini kutuplaştırması,
5. Sosyalizmin devletin sönmülmesini içermesi,
6. Kapitalizmden sosyalizme geçişin evrimci biçimde değil devrimci biçimde gerçekleşeceğine dair tezlerdir (Wallerstein, 1997: 229).

Marx'a, tamamen doğru olduğunu düşündüğü söz konusu altı tezi yaratması bağlamında hayranlık duyarken, yedinci olarak belirlediği tezinde Marx'ın hatalı olduğunu düşünür. Marx'ın "kuşkuya yer bırakmayacak kadar hatalı" olarak tanımladığı yedinci tezini: Kapitalizmin önceki toplumlara göre bir ilerlemeyi temsil ettiği ve sınıfsız toplumun ortaya çıkmasıyla sona ereceği düşüncesi olarak belirtir (Wallerstein, 1997: 237). Bu düşüncenin 19. yüzyılın Avrupa modernitesi içinde ortaya çıkan "ilerleme düşüncesi"ne dayanan "örgütleyici mit"den kaynaklandığını ileri sürer. Örgütleyici mit; "verili bir toplumsal sistemin yapılarının, çevrimsel kalıplarının ve olaylarının içinde yorumlanabileceği bir çerçeve sağlamayı hedefleyen, bir masal, bir meta tarihtir." Aynı zamanda ona göre örgütleyici mitin yanlışlığı ispat edilemez ve doğruluğu kanıtlanamaz. Tarihsel toplumsal çalışmalar, örgütleyici mitler etrafında inşaa edilir. 19. yüzyılda da Marksistler, dönemin "örgütleyici mit"i olan ilerleme düşüncesini sorgulama yoluna gitmemişlerdir (Wallerstein, 1997: 75).

Wallerstein, Karl Marx'ın da 19. yüzyılda yaşayan bir teorisyen olarak bahsi geçen örgütleyici mitden etkilendiğini düşünür. Ona göre, 19. yüzyılın düşünsel zemininde meşrulaşan ilerleme düşüncesi ve ilerleme kavramına atfedilen anlam, aynı zamanda Karl Marx'ın hem toplumsal tarihi okuma sürecini hem de tarihsel anlamda sonradan gelene, geleceğe dair yaptığı öngörülerini etkilemiştir. Bu düşünceye paralel olarak, Karl Marx'ın yedinci olarak adlandırdığı tezine şu şekilde karşı çıkar: "Bununla birlikte Marksistler, tarihin, ilerlemenin daha üst aşamasına doğru kaçınılmaz diyalektiği yoluyla, burjuvazinin aristokrasiyi devirdiği gibi, proletaryanın da burjuvaziye devireceğini eklediler. Bir kez daha egemen liberal düşüncenin muhafazakâr eleştirileri gibi, Marksistler de örgütleyici mitin betimleyici öğelerini sorgulamadılar" (Wallerstein, 1997: 178).

Gelecekte olacak olayların geçmişte yaşananlara büyük bir paralellik içinde gerçekleşeceğini iddia eden bu görüşe olan itirazı, yöntemsel bağlamda toplumsal ger-

ekliğin anlaşılmasına dair belirlediği temel referans noktalarından kaynaklanır. Wallerstein'e göre gelecekte toplumsal yapıda gerçekleşecek olayları belirlememiz ve kesin yargılarda bulunmamız imkânsızdır. Bu tip "bilimsel" olma iddiası taşıyan yargıları "Newtoncu", "determinist" ya da "doğrusal" olarak değerlendirerek eleştirir (Wallerstein, 1997: 346–349). Marksist partileri de dâhil ederek, ilerleme düşüncesini sahiplenen bütün Marksist literatürü, Ortodoks olarak tanımlar. Bu bağlamda Wallerstein'e göre Ortodoks Marksizm'in hatalı düşünceleri şunlardır:

1. Kapitalizm feodalizme göre kaçınılmaz bir ilerlemedir.
2. Fabrika sistemi kapitalist üretim sürecinin en mkemmел örneğidir.
3. Toplumsal süreçler doğrusaldır.
4. Ekonomik temel, daha az temel olan politik ve kültürel üstyapıyı kontrol etmektedir (Wallerstein, 2006: 20).

Determinist geleneğin içine yerleştirdiği Karl Marx'ı ve Ortodoks Marksizm'i eleştiren Wallerstein, bir yandan Newtoncu tarih anlayışını eleştirirken diğer yandan da gene bir doğa bilimci olan Ilya Prigogine'den etkilenecek kullandıęı⁶; sınırları, vektörleri olan ve ölmeye mahkûm olan "tarihsel sistem" kategorisiyle geleceğe dair öngörüde bulunur. Wallerstein'e göre bütün sistemler çelişkileri içinde barındırılırlar. Çelişkiler belirli bir yoğunluk düzeyine geldiğinde sistemler krize girecek ve krizin yoğunlaşmasıyla beraber sistem de sona erecektir (Wallerstein, 1998: 145–146) Marx gibi Wallerstein de kapitalizmin ölmeye mahkûm olduğunu ve bir gün yok olacağını iddia eder. Böylelikle bu öngörüsüyle geleceğe dair kesin yargılarda bulunmanın mümkün olmadığını belirten eleştirisiyle çelişkiye düşer.

Kapitalist Dünya-Sistemi ve Kapitalist retim Biçimi

Wallerstein, kapitalizmin ilk olarak on altıncı yüzyılda Avrupa'da "pazar ticaretinin" eksiksiz gelişmesi sonucunda ortaya çıktığını ifade eder. Ona göre on altıncı yüzyılda oluşan kapitalizmin belirleyici özelliği, "satış sonucu azami kr gerçekleştirmek amacıyla bir pazara yönelik üretim" dir. Kapitalizmde üretimin ge-nişleme sınırı, daha çok üretimin krlı olduğu noktaya kadardır ve on altıncı ve onsekizinci yüzyıllar arasında, Avrupa'da (Polonya'dan batı ve güney yörelerinden yayılarak); tek bir işbölümüne dayanan dünya pazarına satış (kr) amacıyla üretim yapılmıştır. Söz konusu üretimin niteliği, sınai olmaktan ziyade tarımsal üretimdir (Wallerstein, 1983a: 77–86). Wallerstein geniş çerçeveli kapitalizm analizini ve

6 Wallerstein, Prigogine'nin üzerinde bıraktığı etki hakkında şöyle söylemiştir, "Uzun vadede Braudel'den etkilendim. Ve bir noktada, özellikle karmaşıklık ve çatallanma kavramları açısından Prigogine'den etkilendim. Prigogine'nin konuşmasını ilk duyduğu anda -ki o zaman onun kim olduğunu bile bilmiyordum- kendime 'Aman tanrım, bu fikirler benim hissettiiğim ama nasıl ifade edeceğimi bilemediğim şeyleri anlatıyor,' dedim. Hemen bir paralellik hissettim ve bütün bunları çalışmaya başladım. şimdi bunları çok fazla kullandığımı düşünüyorum. Yani bugünkü dünya sisteminin ve onun altında yatan bilgi yapılarının çöküşüyle ilgileniyorum"(Wallerstein ile röportaj).

tarihini 1970'ler ve 1980'lerde yayımladığı *Modern Dünya-Sistemi* adlı üç ciltlik çalışmasında ortaya sermiştir. Wallerstein'in daha sonraki çalışmaları ağırlıklı olarak makale toplamalarından oluşmaktadır.

Marx'ın analizinden hareketle kapitalizmin temel dinamiğini sınırsız sermaye birikimi olarak tanımlar. Ona göre sınırsız sermaye birikimi, kapitalizmin belirleyici özelliği olan "yayılma" amacını yaratır ve kapitalizmde bu amaç "her şeyin metalaştırılmasıyla" gerçekleştirilir (Wallerstein, 1983: 14-16). Marx'ın yaptığı gibi ağırlıklı olarak Avrupa'daki üretim ilişkilerinin dönüşümü üzerine önemli bir anlam atfetmemektedir. Ona göre, kapitalist üretim tarzının varoluşunun, ortaya çıkışının birincil amacı, bir yapı olan pazarda kâr elde etmektir.

Bu noktada Robert Brenner'in Wallerstein'e yönelttiği eleştiriler önem kazanır. Brenner, 1977 yılında *New Left Review*'da Wallerstein'in 1974 yılında yayımladığı *Modern Dünya-Sistemi* adlı çalışmasının birinci cildine dönük bir eleştiri yayımlamıştır. Bu makalede Brenner, Marx'tan hareketle, kapitalizmin hâkim ve ayırt edici özelliğinin emek verimliliğinin artışı üzerine temellenen göreceli artık değerin sistematik olarak gelişmesi olduğunu ifade eder. Ona göre, Wallerstein kapitalizmi ele alırken bu gerçeklikle ne "yüzleşmiş" ne de bu gerçekliği "açıklamıştır". Brenner, "mücadele yoluyla kâr için üretim" sürecinin kapitalizmin belirleyici özelliklerinden biri olduğu iddiasını haklı bulur. Fakat bu özellik, ona göre tek başına bir sistemi "kapitalizm" olarak adlandırmak için yeterli değildir. Brenner'a göre "mücadele yoluyla kâr için üretim" ancak, üretim sosyal ilişkileri ifade ettiğinde, emek meta olduğunda, ücretli özgür emek sistemi geçerli olduğunda, emek serf ya da köle olmadığında birikimin ve üretici güçlerin gelişmesi yönünde sistematik etkiye sahip olacaktır (Brenner, 1977: 31-32).

Ellen Meiksins Wood da Wallerstein'i eleştiren Marxistlerden biri olarak ticaret ve kapitalizm ayırımına dikkat çekmiştir. Wood, ticaretin tek başına kâr maksimizasyonunu ve rekabetçi bir üretim ihtiyacını doğurmadığını düşünür. Wood'a göre ticari kâr, farklı piyasalarda satış sonucu ortaya çıkabilir; fakat burada üretimi dönüştürücü sistematik bir zorlama yoktur. Tüccarlar, Avrupa feodalizminin ilişkileri içinde alım satım-yaparak kâr sağlayabilmişlerdir. Dolayısıyla, kapitalizm ilk olarak Floransa gibi "muazzam ölçüde başarılı" ticari kent devletlerinde ortaya çıkmamıştır. Ağırlıklı olarak İngiltere üzerine yoğunlaşan Wood, piyasa ve üretim ilişkileri arasındaki bağımlılığın önemine dikkat çekerek, kapitalizmin ortaya çıkış sürecinin sürükleyicilerinin imalatçılar ya da tüccarlar olmadığını düşünür. Wood'a göre kırsal yapıdaki üretim ilişkilerinin farklılaşmasını temsil eden, kapitalist toprak rantıyla geçinen toprak sahipleri, kârla geçinen kapitalist kiracılar ve ücretle geçinen emekçiler kapitalizmin temel sürükleyicileridir. İngiltere'deki sanayi üretimine dayanan kapitalizminin kökleri, önceki tarihsel sürece işaret eden tarım

kapitalizmde aranmalıdır. Kısaca zetlenirse; Wood'a göre Wallerstein, kapitalizmi ticaretle açıklamaktadır ve bu yanlıştır. Kapitalizmi ortaya çıkaran; kapitalist hareket yasalarını üreten toplumsal mülkiyet ilişkilerinin değişimi ile üreticileri, artığa el koyanları ve onlar arasındaki ilişkileri piyasaya bağlayan değişikliklerdir (Wood, 2003: 85-90; 141-142).

Bu tartışmayı anlama sürecinde Marx'ın ilkel birikim kategorisi ön plana çıkar. Kapital'in birinci cildinde Marx, feodal toplumun ekonomik yapısındaki zlmenin kapitalist toplumu kuracak olan öğeleri serbest bıraktığını dile getirir. Marx'a göre kapitalist üretim biçimi üreticilerin üretim araçlarından ayrılma sürecini ifade eden ilkel birikim döneminin yaşanmasıyla ortaya çıkmıştır (Marx, 1977: 875). Marx, ilkel birikimin farklı anlarının farklı zaman ve meknlarda ortaya çıktığını dile getirir. Bu anlar sırasıyla tarihsel olarak İşpanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere'de görülmüştür. Fakat bu farklı anların bütün yönleri sadece on yedinci yüzyılın sonunda İngiltere'de bir bütün haline gelmiştir (Marx, 1977: 917). Marx ilkel birikimin temel özelliğini serfliğin zlş ve köylülerin arazilerine el koyulması olarak tanımlar. Klasik formunu İngiltere'de bulan söz konusu süreç mlkszleştirilen, yerinden edilen köylü ve serflerin emek pazarında "zgr emek" haline gelmesiyle sonuçlanmıştır (Marx, 1977: 876). Bununla birlikte Marx, kapitalist üretimin tarihini on altıncı yüzyıl Akdeniz'ine kadar geri çekmektedir. "Kapitalist üretimin dağınık izlerine on dördüncü ve on beşinci yüzyıllar kadar gerilerde, Akdeniz'in bazı belli kentlerinde rastlamamıza rağmen, kapitalist ağ on altıncı yüzyıldan itibaren başlar" (Marx, 1977: 876). Ayrıca Marx, serfliğin en erken İtalya'da çözülmüş olmasına rağmen bu sürecin İngiltere'de olduğu gibi "klasik biçim"e erişmediğini, proleterleşme sürecinin İngiltere'deki hali alamadığını ifade eder. Bunun nedenini ise on beşinci yüzyılda dünya pazarında meydana gelen krize bağlar. Bu kriz nedeniyle İtalya'da şehirlerdeki işçiler kırsal bölgelere geri dönmüştür (Marx, 1977: 876).

Marx, kapitalist üretim biçiminde mutlak amacın artık değer üretimi ve kr elde etmek olduğunu ifade eder (Marx, 1977: 769). Kr ve artık değerin elde edilmesiyle sermaye birikimi gerçekleştirilir. Marx, sermaye birikimini salt iktisadi bir süreç olarak tanımlanmamıştır. Paul Zarembka, Marx'ın sermaye birikimi kavramını kullanırken yeterince açık olmadığını ifade etmekle beraber, Marx'ın düşüncesinde sermaye birikiminin eşitsiz sınıf ilişkilerini içeren "toplumsal bir süreç" olduğunun altını çizmiştir. Marx'ın ifadesiyle; "sermaye bir nesne değildir, nesnelerin aracılığıyla kişiler arasında oluşturulan bir ilişkidir" (aktaran Zarembka, 2006: 249). Marx'a göre kapitalist sermaye birikiminin gerçekleşebilmesi, pazarda satılan metallerin oluşmasını, dolayısıyla kapitalist toplumsal üretim ve mülkiyet ilişkilerinin varlığını gerektirir. Kapitalist sermaye birikimi; üretim araçları, üretimin maddi

koşulları kapitalistlerin mülkiyetinde olduğu ve değer yaratma sürecinin en önemli unsuru işçilerin hiçbir üretim aracı mülkiyetine sahip olmadığı koşullarda oluşur. Kapitalist üretim sürecinde işçilerin emek gücü hammaddeye yeni bir nitelik kata- rak ona yeni bir değer verir ve emek gücünün mala kattığı yeni değer, değişim değe- ri haline gelerek onun kapitalist tarafından pazarda yeni bir fiyatla satılmasını, do- layısıyla kârın oluşmasını sağlar. Değeri yaratan işçilere emek güçleri karşılığında, üretim araçları mülkiyetini elinde bulunduran kapitalistlerin ödediği para ücrettir. İşçilere her ne kadar emek güçleri karşılığı ücret ödense de ödenen ücret bir çalışma gününün bütününde harcanan emeği kapsamamaktadır. Bunun nedeni kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu toplumda kapitalistin kâr elde etmesinin ve ser- maye birikiminin gerçekleştirilmesinin üretimin temel amacı olmasıdır. Metallerin kullanım değeri için değil, değişim değeri için üretilmesidir. İşçilerin emek güçleri- nin karşılığının tam olarak ödenmemesi, dolayısıyla yarattıkları değere kapitalistler tarafından el konulması söz konusudur. Marx'ın analizinde bu süreç, kapitalistle işçi arasında gerçekleşen eşitsiz toplumsal ilişkiyi ifade eder. Emek gücünün ya- rattığı değerın kapitalist tarafından karşılığı ödenmeyen ve el konulan kısmı artık değerdir (Marx, 1977, Marx, 1992: 95–109). Marx'a göre kapitalist toplumun en önemli çelişkisi söz konusu eşitsiz üretim ilişkilerinde açığa çıkar.

Marx için kapitalist üretimin İngiltere'de aldığı "klasik biçim" özgür işçilerin hiçbir üretim araçları mülkiyetine sahip olmamalarını ve ücretli emeğin ve ücret ilişkilerinin gelişmesini ifade eder. Marx için ücretli emek, ücret ilişkileri kapita- list toplumu tanımlayan en önemli karakteristiklerden biridir (Marx, 1977: 933). Kısaca Marx, klasik halini İngiltere'de alan üretim biçimini "kapitalist" olarak ta- nımlarken, Wallerstein on altıncı yüzyılda oluşan dünya pazarını kapitalist olarak tanımlamıştır. Wallerstein, kapitalizmi tanımlayıcı temel kategorilerini kâr, pazar ve sınırsız sermaye birikimi olarak belirlerken; Marx artık-değer, ücret, üretim araç- larının mülkiyeti, değişim değeri ve sermaye birikimini kapitalist üretim ilişkilerini tanımlayan kategoriler olarak belirlemiştir. Marx temel yapıtlarında on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de ortaya çıkan kapi- talist toplumsal dönüşümü ve sermayenin toplam döngüsünün nasıl gerçekleştiğini incelemiştir. Wallerstein ise kapitalizmi analiz ettiği temel yapıtlarında eşitsiz sos- yal ilişkileri, üretim ve mülkiyet ilişkilerinin dönüşümünü incelememiş, kapitaliz- mi "dünya-sistemi" tanımı altında analiz ederek sistemin en önemli özelliğini ise sistemi oluşturan parçalar arasındaki iş bölümü olarak belirlemiş ve dünya pazarı aracılığıyla bölgeler arasındaki eşitsiz değer akışına odaklanmıştır.

Wallerstein'in analizinde parçalar; çevre, yarı-çevre ve merkez olarak adlandı- rıldığı bölgelerden oluşurken, bölgelerin ilişkiye geçtiği alan ise dünya pazarıdır. Ona göre bölgeler birbirleriyle meta zincirleri ve bütünleşmiş üretim süreçleri yoluyla

iliŖkiye geçerler.⁷ Meta zincirlerinin “coğrafik yönleri” dünya-sistemi içinde kutuplaŖma yaratarak, merkezlerin ve çevrelerin oluŖmasına neden olur. Çünkü meta zincirleri, kapitalist dünya-sistemi içindeki eŖitsiz iŖblmnn ifadesidir. EŖitsiz iŖ bölümü, hiyerarŖsinin doėuŖunu beraberinde getirir ve söz konusu hiyerarŖ içinde merkezler üst tabakada, çevreler ise alt tabakada bulunur. Bunun nedeni meta zincirlerinin coğrafik olarak, kapitalist dünya-ekonomisinin çevrelerinden merkezlerine doğru gitme eğiliminde olmasıdır. Burada evre ve merkez iliŖkisi, dünyada üretilen toplam kâr ya da artığın bölgeler arasındaki eŖitsiz dağılımını ifade eder. Wallerstein’e göre söz konusu eŖitsiz iliŖki içinde kârın ya da artığın dağılımında yitiren bölge “evre”, kazanan bölge ise “merkez”dir. Bu eŖitsiz iliŖki kapitalizmin iŖlevsel ve coğrafi bakımlardan yaygın ve hiyerarŖik toplumsal iŖblmn ifade eder. HiyerarŖsi; reel gelir, yaŖam düzeyleri ve sermaye birikiminin yerleri açısından kutuplaŖmaya neden olur (Wallerstein, 1983: 31–32).⁸

Modern Dünya-Sistemi’nin birinci cildinde Wallerstein; kapitalizmin sürekli yayılma eğilimini, emek kontrol sistemlerini, gcl-zayıf devlet yapılarını kapitalizmin temel karakteristikleri olarak tanımlamıŖtır (Wallerstein, 1974: 38). evre bölgelerde zayıf devlet yapıları oluŖurken merkez bölgelerde gcl devlet yapıları oluŖmuŖtur (Wallerstein, 1979: 291–292). Wallerstein’e göre, kapitalist dünya-ekonomisinde devletin temel rolü; “pazar içinde bazılarının avantajını ötekilere karŖı arttırmaktır”. Bu, aynı zamanda pazar serbestliğinin azaltılmasını ifade eder. Devlet; geliri birilerinden alarak baŖkalarına aktarabilir, pazara olan emek ve mal giriŖlerini kısıtlayabilir ve devletin faaliyetlerine müdahale etmek isteyenlerin örgütlenmesini engelleyebilir. Merkez lkeler eŖitsiz mübadeleden avantaj sağlamak için, zaman içinde para ve malların dünya üzerinde emekten çok daha serbest biçimde hareket etmesinin koŖullarını yaratmıŖtır. Wallerstein’e göre merkez ve evre ayrıŖmasının temel nedenlerinden biri merkezdeki devlet yapısının “gcl” olma-

7 Wallerstein, bağımlılık ekolüne referansla merkez ve evre kategorilerini kullanır. Bağımlılık ekolü’nden farklı olarak, merkez ve evre kategorilerinin yanı sıra yarı-evre (semi-periphery) kategorisini kullanır. Andre Gunder Frank’in metropol-uydu kuramında oluŖan boŖluėu doldurma iddiasında olan yarı-evre kategorisi aslında daha öncesinde, Frank tarafından benzer biçimde kullanılmıŖtır. Buna göre; belirleyici özelliği “beyazlar” tarafından iŖgal edilmemiŖ ve smrlmemiŖ olan kısmen geliŖmiŖ ülkeler vardır. Fakat Frank, bu konu üzerinde yoğun bir incelemede bulunmamıŖtır (Cirhinhoğlu, 1999: 165). Yarı-evre kategorisini Wallerstein ileri srmŖtir (Ercan, 2001: 142). Wallerstein nc bir katmanın önemine olan vurguyu Karl Marx’tan hareketle yapar. Marx’ın da üçüncü katman olarak tanımladığı “orta sınıf”ın politik önemine yaptığı vurgunun altını izmiŖtir. Marx’a göre orta sınıf, iŖi sınıfına tüm ağırlığını yklerken, üst sınıfın toplumsal gücünü ve güvenliğini yükseltmektedir (Wallerstein, 2000: 322). Yarı-evre, yani merkez ve evre dıŖındaki üçüncü bir konum, kapitalizmin sürtünmesiz iŖlemesi için gereklidir. Çünkü her dünya-sistemi üç katmanlı bir yapı içerir ve üç katmanlı yapının olmadığı durumda dünya-sistemi çökecektir. Wallerstein’in analizinde merkez devletleri üst tabakayı, evre devletleri alt tabakayı, yarı-evre devletleri ise orta tabakayı ifade etmektedir. Söz konusu üç katmanlı yapı modern dünya-ekonomisinin birçok kurumunda varlığını korur. Üretim sürecinin temel örgütsel yapısı içinde, merkez kapitalist ülkeler içinde statü ve gelir dağılımının l yapısında ve politik ittifakların sağ, sol ve merkez olarak ortaya çıkan l yapısında karŖımıza çıkar (Wallerstein, 1979: 223–224).

8 Krın ve artığın paylaŖımındaki eŖitsizliėin yanı sıra, “merkez” ve “evre” aynı zamanda yapısal eŖitsizliėi ve farklılığı da ifade eder. Buna göre merkezde yüksek kr; yüksek teknoloji, yüksek ücret ve eŖitli üretim tarzları söz konusuyken, çevrede ise tam tersi olarak dŖk kr, dŖk teknoloji, dŖk ücret ve az eŖitli üretim söz konusudur (Wallerstein, 1979: 97).

sı, çevredeki devlet yapısının ise “zayıf” olmasıdır. (Wallerstein, 1979: 291–292). Merkez bölgelerdeki sermaye yoğunlaşması görece olarak güçlü devlet yapılarının merkez bölgelerde oluşmasına neden olmuştur. Çevre bölgelerdeki devletlerden güçlü olmaları nedeniyle merkez devletler çevrenin ekonomik, politik ve kültürel alanlarına müdahale edebilmişlerdir. Burada bir devletin “güçlü” olması devletin zalimliğini ifade etmez. Örneğin diktatörlükler, devletlerin güçsüzlüğünün ifadesidir. Bir devletin güçlü olması, alınan yasal kararların gerçeklikte uygulayabildiğini gösterir (Wallerstein, 2006: 52–55).

Merkez, çevre ve yarı-çevre kategorileri ile ilgili önemli bir eleştiriyi James Petras dile getirmiştir. Petras, dışsal ilişkilere yoğunlaşmanın sermayenin gelişiminin farklı anlarını, sermayenin farklı biçimlerini ve sermaye ile emek arasında açığa çıkan sınıf ilişkilerini ve çatışmalarını saptamayı zorlaştıracağını düşünür. Petras’a göre, “eşitsiz değişim yoluyla merkez çevreyi sömürür” gibi iddialar “aşırı soyut”tur. Wallerstein; çevre, yarı-çevre ve merkez kategorizasyonu yaparken bu ülkelerin sınıf ve üretici güçlerin örgütlenmelerini görmezden gelmektedir. Ona göre, bir ülkenin dünya ekonomisine eklemlenmesi, o ülkenin üretici güçlerinin gelişimine bağlıdır ve toplumları birbirinden farklılaştıran ve dünya-sistemine girişini sağlayan da gene sınıf ilişkileri, üretim örgütlenmesi ile devletin sınıfsal karakteridir. Bir ülkenin dünya ekonomisi içindeki hiyerarşideki konumu sınıfsal yapı dışarıda tutularak ele alınamaz. Petras’a göre dünya kapitalizmi en iyi biçimde; “hegemonik sınıf ilişkileri”, “emperyalist devlet” ve “her toplumsal oluşum içinde ortaya çıkmış olan çatışan sınıf ilişkileri”nin incelenmesiyle analiz edilebilir (Petras, 1982: 150–153).

Wallerstein’e göre ise merkezdeki güçlü devlet yapıları çevredeki devlet yapılarının görece olarak zayıf kalmasına yol açar. Devlet yapılarındaki farklılıklar merkezin çevreye eşitsiz değişimi zorlamasını mümkün kılar ve bunun içine farklı emek kontrol sistemleri de dâhildir. Wallerstein, farklı emek kontrol sistemlerini kapitalizm içindeki üretim ilişkilerinin farklı bir yönü olarak değerlendirir. Emek kontrol sistemlerini farklı devlet yapılarıyla ve pazar içindeki bölgeler arasındaki eşitsiz ilişkilerle ilişkilendirir. Ona göre kölelik, “feodalizm” ve serbest çalışma, kapitalizm içinde aynı dönem içinde var olabilen farklı emek kontrol biçimleridir (Wallerstein, 1974: 87).⁹ Örneğin on altıncı ve on yedinci yüzyılları ele aldığı Modern Dünya-Sistemi’nin birinci cildinde farklı emek kontrol sistemlerinin; köleliğin, ücretli emeğin, serbest çalışmanın ve feodalizmin aynı anda kapitalist dünya-sistemde birlikte var olduğunu ifade eder. Farklı emek kontrol biçimlerini bölgeler arasındaki kapitalist iş bölümünün diğer bir yönü olarak değerlendirir. Ona göre farklı emek kontrol biçimleri pazar tarafından belirlenen bölgeler arasındaki eşitsiz işbölümünün bir yansımasıdır ve devletin gücünü etkiler.

9 William G. Martin Wallerstein’in “emek kontrol biçimleri” kategorisini artık kullanmadığını ifade etmiştir (Martin, 1994: 157). Fakat Wallerstein bu kategorinin yerini dolduran yeni bir kategori de yaratmamıştır. Her ne kadar bugün bu kategoriyi kullanmıyor olsa da on altıncı yüzyıldan itibaren dünya pazarındaki dönüşümleri incelediği anahtar yapıtı olan Modern Dünya-Sistemi adlı çalışmasında “emek kontrol biçimleri” merkezi bir rol oynar.

Neden farklı emek örgütlenme biçimleri-kölelik, “feodalizm”, ücretli emek, serbest çalışma- aynı zamanda dünya ekonomisinde? Çünkü her bir emek kontrol biçimi belirli bir üretim biçimine en iyi biçimde uyar. Ve neden bu biçimler dünya ekonomisinin farklı bölgelerinde yoğunlaşmıştır- çevrede kölelik ve “feodalizm”, merkezde ücretli emek ve serbest çalışma, yarı-çevrede gördüğümüz üzere ortakçılık? Çünkü bu emek kontrol biçimleri politik sistemi (özellikle devlet aygıtlarının gücünü) ve yerli burjuvazinin gelişme olanaklarını oldukça etkiler. Dünya ekonomisi gerçekte üç ayrı bölgenin varlığı ve üç bölgenin farklı emek kontrol biçimlerine sahip olduğu varsayımı üzerine temellenir. Eğer böyle olmasaydı, kapitalist sistemin var olmasını mümkün kılan bu tür bir artık aktarımını elde etmek mümkün olmazdı (Wallerstein, 1974: 87).

Anibal Quijano ile birlikte yazdığı makalesinde Doğu Avrupa ve İspanyol Amerika’sının Avrupa dünya-ekonomisine dâhil edilmesiyle birlikte farklı emek kontrol biçimlerinin doğduğunu ifade eder (Quijano ve Wallerstein, 1992: 550). Ona göre on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kölelik ve feodalizm çevrede, ücretli emek ve serbest çalışma merkezde, ortakçılık ise yarı çevre bölgelerde yoğunlaşmıştır. Özgür emek merkez bölgelerde kalifiye işler için kullanılırken, zorunlu emek ise çevre bölgelerde az kalifiye işler için kullanılmıştır. (Wallerstein, 1974: 127). Çevrenin merkeze katkısı sadece mallar ve doğal kaynaklarla sınırlı değildir, aynı zamanda zorunlu emek ve köle emeğinin ürettiği değer de merkez tarafından çevreden çekilir (Wallerstein, 1983b, 581). Dünyada farklı bölgelerdeki farklı ürünler için kullanılan farklı emek kontrol biçimleri merkezdeki kapitalist birikimin temel nedenlerinden biridir (Wallerstein, 1974: 38). Bu farklı emek kontrol biçimleri merkezdeki emeğin özgürleşmesine katkıda bulunmuştur. Ücretsiz emek, çevre bölgelere atanırken ücretli emek Batı Avrupalıların bir “ayrıcalığı” olmuştur (Quijano ve Wallerstein, 1992: 550–551). Buradaki iddiadan açık olarak çıkacağı üzere Wallerstein, özgür emeğin bütün sistemdeki üretim ilişkilerinin temel özelliği olmadığını düşünür. Zorunlu emek ve ücretli emeğin birlikte kapitalizmin özünü oluşturduğunu ve ücretli emeğin ise çevredeki zorunlu emeğin varlığı sayesinde bir ayrıcalık halini aldığını iddia eder. Wallerstein’e göre kapitalist dünya-sistemde ücretli emeğin tek emek formu olması imkânsızdır. “Emek her yerde özgür olduğunda sosyalizme sahip olacağız” (Wallerstein, 1974: 127). Özetle, ücretli emeğin ortaya çıkışı değil, dünya ekonomisi içinde kâr amaçlı üretime dönük farklı emek biçimlerinin ortaya çıkışı kapitalizmin varoluş nedenlerinden biridir. Bu noktada Marx’ın analizinden tamamen uzaklaşır. Marx’a göre kapitalist üretim biçimi özel kılan artık-değer ve ücretli emeğin ortaya çıkmasıdır.

Robert Brenner, Wallerstein’in merkez ve çevre arasındaki eşitsiz artık akışıyla ve merkezde güçlü devlet, çevrede güçsüz devlet oluşumu ile ilgili görüşlerinin ve hatta onun tüm teorik çerçevesinin determinist olduğunu düşünür. Brenner’a göre Wallerstein’in güçlü devlet, güçsüz devlet analizindeki hareket noktaları çelişkilidir (Brenner, 1977: 61–64).

Wallerstein bunu iki yoldan ele alamaz: devletin karakterini belirleyen sömürünün sınıf yapısı olarak emek kontrol sistemi ve dünya ekonomisinde verili bir bölge içinde en uygun “üretici” tekniğin yansıtıcısı olarak emek kontrol sistemi. Buna kalkışması, bir bölgenin devlet yapısının o bölgenin dünya işbölümündeki yeri tarafından belirlendiği iddiasıyla bariz biçimde çelişki içindedir (Brenner, 1977: 64).

Wallerstein’den farklı olarak Marx, Amerika’daki köle emeğini Avrupa’daki kapitalist üretim biçiminin dışında bir emek formu olarak ele almıştır. Örneğin Dale Tomich’e göre Marx, Amerika’daki köleler ve plantasyon sahipleri arasındaki sosyal ilişkileri ayrıntılı biçimde incelememiş ve ağırlıklı olarak Avrupa’daki ücretli emek ile sermaye arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Amerika’daki köleliği dünya pazarının yaratılması sürecinde dünya pazarındaki meta dolaşımına, meta üretimine anahtar bir katkı olarak değerlendirmiştir. Marx, on altıncı yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan dünya pazarını sermayenin doğuşu ve sermaye ücret ilişkileri için tarihsel bir öncül ve koşul olarak değerlendirmiş, dünya pazarını ise kapitalist üretimle ilişkili olarak incelemiştir (Tomich, 2004: 23–26). Tomich’in de belirttiği üzere Marx’ın analizinde Amerika’daki köle emeği dünya ticaretinin bir parçasıdır.

Makine, kredi, vb. kadar, doğrudan kölelik de, burjuva endüstrinin eksenidir. Kölelik olmadan pamuk olmaz; pamuk olmadan modern sanayi olmaz. Sömürgelere değerlerini kazandıran köleliktir, dünya ticaretini yaratan kolonilerdir ve büyük ölçekli sanayinin önkoşulu ise dünya ticaretidir. Bu yüzden kölelik, çok büyük öneme sahip ekonomik bir kategoridir (Marx, 1992, p.82).

Felsefenin Sefaleti’nde dünya ticaretini kolonilerin yarattığını dile getiren Marx, Komünist Manifesto’da modern sanayinin dünya pazarının kurulmasında itici güç olduğunu dile getirmiştir. “Modern sanayi Amerika’nın keşfinin önünü açtığı dünya pazarını kurdu” (Marx ve Engels, 1999: 67). Bir önceki alıntıyla ilişkilendirildiğinde Marx’ın dünya ticareti ile Avrupa’daki kapitalist üretim ilişkileri arasındaki bağlantıyı karşılıklı ilişkisellik çerçevesinde ele aldığı ortaya çıkar. Kısaca Marx, Avrupa’daki kapitalist dönüşümü tikel bir süreç olarak ele almamakta onu dünya pazarıyla ilişkilendirmektedir.

Marx Grundrisse’de üretim, değişim-dolaşım, dağıtım ve tüketim süreçlerinin ayrı biçimde ele alınmaması gerektiğini, bu süreçlerin sürekli olarak ilişki içinde olduğunu ifade eder. Ona göre üretim, dağıtım, değişim ve tüketim birlikte bir toplamı, bir bütünlüğün farklı yanlarını oluştururlar ve ilişki içinde birbirlerini dönüştürürler (Marx, 1993: 99). Marx, her ne kadar söz konusu toplamın ilişkiselliğine vurgu yapsa da aynı zamanda gene Grundrisse’de üretim sürecinin bu süreçler arasında “bir kalkış noktası” olduğunu ifade eder. “Böylece üretim kalkış noktası olarak belirir, tüketim sonuç olarak, dağıtım ve değişim ise aradakiler olarak...” (Marx, 1993: 89). Grundrisse’de üretimin tüketimle, üretimin dağıtımla, üretimin dolaşımla olan ilişkisini inceleyen Marx’a göre üretim bu süreçler içinde baskın

olandır (Marx, 1993: 99). Her ne kadar üretim sürecine analizinde merkezi bir rol atfetse de ona diğer süreçleri belirleyici bir rol atfetmemiştir. Alain De Janvry'nin de dile getirdiği üzere Marx'ın analizinde, üretim güçleri ve sosyal ilişkiler, objektif ve subjektif güçler, üretim ve dolaşım süreci, iç ve dış faktörler, sürekli olarak diyalektik biçimde ilişki içindedir. Dolayısıyla sosyal sistemlerin dönüşümü, yeniden üretimi ve devamlılığı söz konusu bu diyalektik süreçlere paralel olarak mümkün hale gelir (De Janvry, 1990: 21–23).

Wallerstein'in analizinde ise üretim, dolaşım, dağıtım ve tüketim arasındaki veya diğer süreçleri de içeren böylesi bir diyalektik ilişkiye dair bir vurgu yoktur. Marx'ın üretim sürecine verdiği merkezi öneme Wallerstein'in analizinde rastlanmaz. Wallerstein on altıncı yüzyıldaki pazar ticaretini veya dünya pazarını kapitalizmin tanımlayıcı özelliği olarak belirlemiş ve dünya pazarını ülkeler arasındaki iş bölümünün temel belirleyeni olarak tanımlamıştır. Üretimden ziyade dolaşım sürecini ön plana çıkararak dolaşım alanını analizinin temel kalkış noktası olarak belirlemiştir.

Kapitalizme Alternatif Sistem Önerileri

Kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz doğasını açıklarken, üretim ilişkilerine ve ücretli emeğe merkezi bir önem atfeden Marx, gelecekte gerçekleşeceğini ön gördüğü gerçek demokrasinin yaşanacağı yeni sistemde bu ilişkilerin tamamen yok olması gerektiğini belirtir. Yeni sistemi komünizm olarak tanımlar. Komünizmde kapitalistin sermaye birikimini gerçekleştirmek amacıyla artık değere el koymasına imkân veren kapitalist mülkiyet ilişkilerinin, dolayısıyla eşitsiz üretim ilişkilerinin tamamen ortadan kalkması gerekmektedir. Marx'a göre gerçek toplumsal demokrasi sadece değer yaratıcı ve dönüştürücü gücü elinde bulunduran proletarya tarafından gerçekleştirilebilir. Manifesto'yu Engels'le birlikte yazdıkları dönemde bütün sınıflar arasında burjuvaziye karşı tek devrimci sınıfı “proletarya” olarak belirlemiştir. “Bugün burjuvazi ile karşı karşıya gelen bütün sınıflar içerisinde yalnızca proletarya gerçekten devrimci bir sınıftır. Öteki sınıflar modern sanayi karşısında erirler ve en sonunda yok olurlar; proletarya ise onun özel ve esas ürünüdür” (Marx ve Engels, 1999: 75).

Kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkilerinin ortadan kalkışı, artık değerın ortadan kalkışını ve doğrudan kârın ortaya çıkışını engelleyerek sermaye birikiminin gerçekleşmesini ortadan kaldıracaktır. Bu sürecin çerçevesini çizen Karl Marx'ın düşüncesinde, proletaryanın devlet iktidarını elde etmesi “devrim”i ifade etmez. Devrim, devlet iktidarının son bulunduğu anda tamamlanacak olan bir sürecin ifadesidir. Sınıfsız bir dünyanın kuruluşu sürecinde proletarya önderliğinde önce kapitalist değer yargılarının belli düzeyde hüküm sürdüğü bir geçiş döneminin ardından, devletin ve tüm kapitalist toplumsal ilişkilerin sona erişini ifade eden komünizmin gerçekleşmesiyle devrim süreci tamamlanmış olacaktır (Marx, 1999; Marx ve Engels, 1999). Analizinde üretim ilişkilerini merkezileştiren Marx, yeni bir sisteme geçiş sürecinde de gene üretim ilişkilerinin dönüşümünü birincil sıraya koymuş ve kapitalist üretim

biçiminde değer yaratıcı olarak belirlediği proletaryaya (ücretli emek) kapitalizmin yıkılması sürecinde “özne” rolünü vermiştir. Marx proletaryayı burjuvaziye karşı tek devrimci özne kılarak ücretli olmayan emeği devrim sürecinin dışında tutmuştur.

Öte yandan Wallerstein ise, kapitalizmi bugüne kadar ortaya çıkmış “en kötü sistem” olarak tanımlamıştır. Ona göre, kapitalizmde üst tabaka ile alt tabaka arasındaki fark hiçbir sistemde olmadığı kadar büyüktür. Kutuplaşma hiçbir sistemde olmadığı kadar derin yaşanmaktadır. En kötü sistem olan kapitalizme alternatif sistemler hakkında değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. Bu noktada bu düşüncesine paralel olarak, “ütopistik” kavramını yaratmıştır. Ütopistik; “tarihsel alternatiflerin ciddi bir değerlendirmesi, olası alternatif tarihsel sistemlerin gerçek rasyonalitesine ilişkin olarak kararlarımızın uygulanmasıdır” (Wallerstein, 1999: 12).

Wallerstein’e göre, yüzyıllardır hüküm süren kapitalizm demokratik ve eşitlikçi değildir. Kapitalizmin demokratik ve eşitlikçi olmamasının temel nedeni, sınırsız sermaye birikimi üzerine temellenmesi ve sınırsız sermaye birikim amacının sistemde her şeyden öncelikli kılınmasıdır. Bu nedenle demokratik ve eşitlikçi bir sistem tasavvur etmemiz gerekir. Ona göre, kapitalizme alternatif olacak bir sistem yaratmak için, varoluş nedeni kâr elde etmek olmayan adem-i merkezîyetçi birimler kurulmalıdır. Sonsuz sermaye birikimine verilen önceliğin sona ermesiyle eşitsizliğin en güçlü nedeni ortadan kalkacak ve kutuplaşmalar son bulacaktır. Yeni sistemde kâr amacı gütmeyen işletmelerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerde uyum sağlanabilmesi için rekellerin yönettiği bir pazar değil, “gerçek” bir pazar var olmalıdır. Ayrıca, yeni birimlerde “işçilerin çıkarları yine yöneticilerin çıkarından farklılaşabilir. Sendikalar ya da işçilerin kolektif çıkarlarını temsil eden buna benzer kurumlarla belirli bir pazarlık tarzı asli bir unsur olmaya devam edecek”tir (Wallerstein, 1999: 12–82).

Yukarıdaki anlatımdan net olarak açığa çıkacağı üzere Wallerstein, Marx’tan hareketle kapitalizmin itici mekanizması olarak tanımladığı sermaye birikimine merkezi bir önem atfeder. Buna rağmen, yeni sistem önerisinde sermaye birikiminin yaratıcısı olan artık-değerin, ücretli emeğin ve toplumsal mülkiyet ilişkilerinin ortadan kalkmasına ilişkin herhangi bir vurguda bulunmamıştır. Böyle bir vurguda bulunmamasının en önemli nedeni; sermaye birikiminin ortaya çıkış nedenini sadece ticarete bağlamış olması, eşitsiz üretim ilişkilerinin kârın ortaya çıkış sürecindeki stratejik önemini geri plana atmış olmasıdır. Eşitsiz üretim ilişkilerini arka plana atması, kapitalizme alternatif yeni bir sistem önerisinde sistemi dönüştürecek ya da dönüşümünü yönlendirecek “özne”nin belirsizleşmesiyle sonuçlanmıştır.

Önceki kısımlarda vurgulandığı üzere Wallerstein’e göre bütün sistemler doğarlar, yaşarlar ve ölürler. Bütün sistemler çelişkileri içinde barındırırlar ve bütün sistemler için ölüm kaçınılmazdır. Çelişkiler belirli bir yoğunluk düzeyine geldiğinde sistemler krize girecek ve krizin yoğunlaşmasıyla beraber sistem de sona erecektir (Wallerstein, 1998: 145–146) Sistem, krizden sonra kendini başka bir şeye “dönüştürecektir” (Wallerstein, 1999: 91). Kapitalizmi de bir dünya-sistem olarak tanımlar. Dolayısıyla bir sistem olan kapitalizmin kendi içsel çelişkileri yoğunlaştı-

ğında ve aşılması önlenmez bir krize girdiğinde bitişini kaçınılmaz olacak, kapitalizm de diğer sistemler gibi bir gün sona erecektir. Wallerstein sistemin ölüm sürecinde insanların rolünün sınırlı olduğunu düşünür:

Çelişkiler sakınılmaz olduklarında, bundan şu sonuç çıkar: her tarihsel sistem eninde sonunda kendi yaşayabilme kabiliyetini zaafa uğratar. Bu yüzden tarihsel sistemlerin kaçınılmaz ölümünden söz edebiliyoruz. Ancak, bireysel yaşam çevrimleri bakımından, bu süreç yavaş bir süreçtir ve grupların bu kaçınılmaz ölümün seyrini herhangi bir çeşit gönüllü “ileri doğru atılma” ile hızlandırebilmeleri ancak sınırlı bir ölçüde mümkündür. Bu, tarihsel bir sistem içinde örgütlü muhalefetin hiçbir işlevinin olmadığını söylemek değildir. Aksine, bizzat örgütlü muhalefetin sistemin ürünü olduğunu, onun içinden çıktığını ve dolayısıyla sistemin yapılarının aynı asırlık gelişiminin parçası olduğunu söylemektir (Wallerstein, 1998: 145).

Sistem karşıtı hareketleri ikiye ayırır. Bunlar:

1. Devlet iktidarını ve sonrasında gelen toplumsal dönüşümü hedefleyen “eski hareketler” (“Batı’da sosyal demokratlar, Doğu’da komünistler ve Güney’de ulusal kurtuluş hareketleri”).
2. “Eski hareketler”in kazanımlarını “kibirli, zayıf, yozlaşmış ve hâkim güçlerle uzlaşmacı” olarak eleştirerek devlet iktidarı hedefini reddeden, 1960’larda doğan ve ağırlıklı olarak ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe önceki döneme kıyasla büyük önem atfeden “yeni hareketler”dir (Wallerstein, 1991: 45, Wallerstein, 2006, Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 1986).

Wallerstein, sistem karşıtı hareketin bir bunalım içinde olduğunu ileri sürerek, sosyalist hareketlerin ve sosyalist iktidarların başarılarının tartışmalı olduğunu ifade eder. Ona göre 68 hareketinin doğurduğu yeni hareketler ise sosyalistlerin stratejileri yerine güvenilir bir alternatif strateji yaratamamıştır. Bu noktada, hem eski hem de yeniyi ifade eden hareketlere düşen; bir araya gelerek birbirlerinin üzerinde hegemonya yaratacak koşulları engelleyen bir koalisyon yaratmak ve “yeni dünya düzeninin yaratılmasının kurumlar düzeyinde ne anlama geldiği konusunda somut bir düzeyde düşünmek” ve “ara strateji”yi yeniden düşündürmektir. Hareketler, devlet iktidarının taşıdığı önemi görmezden gelmeden devlet dışındaki iktidar alanlarının varlığını kabul etmelidir (Wallerstein, 1991: 45–46). 1990 yılında Arrighi, Amin ve Frank’la birlikte yayımladığı kitapta bu biçimde “eski” ve “yeni” hareketlerin birlikte “ara strateji”yi düşünmeleri gerektiğini ifade eden Wallerstein, doksanların sonuna geldiğinde “Ütopistik ya da Yirmi Birinci Yüzyılın Tarihsel Seçimleri” başlıklı kitabında bu hareketlere düşen görevi ele almamıştır. Söz konusu kitapta kâr amacı gütmeyen kurumlar ve tekeli olmayan pazarın kurulması gerektiği vurgusuyla, kendisi için “devlet dışındaki iktidar” alanlarının politik strateji sürecinde neye tekabül ettiğini açık hale getirmiştir.

Wallerstein’in kapitalizmin kriz süreci hakkında yazdıkları, kapitalist sistemin nasıl yıkılacağına dair düşüncesini gösterir. Krizi, “yeni sisteme geçiş” süreci olarak

tanımlar. Bu noktada sistem karşıtı hareketin ya da “özgür irade” olarak tanımladığı “bireysel ve grup etkisi”nin sınırlı fakat önemli olduğunu vurgular (Wallerstein, 1999: 91). Önceki kısımda ele alındığı üzere, hem Marx’ın “kapitalizmden sosyalizme geçişin evrimci biçimde değil devrimci biçimde gerçekleşeceği” tezini tam olarak haklı bulduğunu, hem de sistemlerin kendi kendilerini dönüştürdüğünü ifade eder. Bu dönüşüm sürecinde “kriz” anına büyük önem atfederek, “geçiş” anında sistem karşıtı hareketin ya da “özgür irade”nin rolünün önemli olduğunu ifade etse de hareketin “devrimci” yönünün “nasıl” gerçekleşeceği sorusuna vurgu yapmamıştır.

Leninist parti örgütlenmesini eleştiren ve aynı zamanda 68 hareketinin de buna alternatif bir strateji geliştiremediğini düşünen ve “ütopistik” kavramın yaratan Wallerstein, sistem karşıtı hareketin “praksis”inin, “örgütlenme biçimi”nin , “örgütsel yapısı”nın ya da “eylem planı”nın ne olması gerektiği ve kapitalizm karşıtı hareketin hangi araçları kullanarak, hangi stratejiyi geliştirerek “geçiş süreci”ni dönüştüreceği konusunda ortaya net bir öneri koymamıştır.¹⁰ Kapitalizmin tarihsel köklerini araştırma sürecinde üretim ilişkilerinden ziyade ağırlıklı olarak ticari ilişkilere, dolaşım alanına yoğunlaşması; artık değer yaratarak kapitalist sermaye birikim sürecini mümkün kılan çalışan sınıfları dönüştürücü bir “özne” kılmamasının temel nedeni olarak değerlendirilebilir. Tüm analizinin ardından alternatif bir sistem olarak “varoluş nedeni kâr elde etmek olmayan adem-i merkeziyetçi birimlerin kurulması”nı önererek üretim ve mülkiyet ilişkilerinin eşitsiz doğasını tamamen arka plana atmış sistemin dönüştürücü öznelere belirsizleştirmiştir.

Dünya-Sisteminden Tek Ülke Olarak Kopuşun Olanakları

Wallerstein’in kapitalizmin dönüşümü sürecinde odaklandığı diğer bir alan merkez, çevre ve yarı-çevre arasındaki ilişkidir. Bu bölgeler arasındaki ilişkiselliğe büyük önem atfeder. Ona göre aynı iş bölümü içindeki farklı bölgeler (konumlar) olan merkezle, çevre birbirlerinden koparılamazlar. Merkezin varlığının nedeni çevreyken çevrenin var olma nedeni ise merkezle açıklanabilir (Fitch, 2002: 135). Merkez ve çevrenin kapitalizm içindeki koparılamaz ilişkisine dair yaptığı vurgu, Wallerstein’in analizinin bağımlılık ekolünden farklılaştığı noktayı açığa çıkarır. Bağımlılık ekolü içinde yer alan Samir Amin ve Fernando Henrique Cardoso, çevrenin merkezden kopuşunun mümkün olduğunu iddia etmiştir. Onlara göre, bir çevre ülkenin “azgelişmişlik”ten kurtulabilmesi, kapitalist gelişmeyi başarabilmesi ve sonrasında sosyalizme ulaşabilmesi için o ülkenin öncelikle yabancı hâkimiyetinden ya da “emperyalizm”den kurtulması gerekir. Bu kurtuluşun gerçekleştirilmesi kapitalizm içinde mümkündür. Ayrıca, bağımlılık ekolü içinde değerlendirilen bir diğer düşünür Andre Gunder Frank da emperyalizmin ya da

¹⁰Wallerstein’e göre şu an içinde bulunduğumuz tarihsel dönemde, kapitalist dünya-sistemi yeni bir sisteme geçiş aşamasındadır. Bu konuda geniş açılım için bkz. Wallerstein ve Hopkins (2000a).

yabancı hâkimiyetinin “azgelişmişlik” in temel nedeni olduğunu ifade etmiştir (Angotti, 1981:124). Wallerstein, bu görüşlerin aksine çevrenin merkezden kopuşunun olabilirliğini tartışma konusu dahi yapmamış ve analiz ölçeği olarak tanımladığı “sistem” çerçevesinde ele aldığı kapitalizmde, parçaların birbirinden kopuşunun, dolayısıyla çevrenin merkezden kopuşunun imkânsız olduğunu öne sürmüştür. Çevrenin merkezden koparak sosyalist bir ülke yaratılacağı düşüncesinde, tek ülkede sosyalizm-komünizm düşüncesini eleştirmiştir.

Ayrıca, merkez-çevre analizinde önemli oranda etkilendiği Frank’ın aksine merkez çevre ilişkisini “azgelişmişlik” in temel nedeni olarak değerlendirmemektedir. “Gelişmişlik”, “azgelişmişlik” kategorilerinin; modernleşmeci ve ilerlemeci anlayışı, dolayısıyla kapitalizmi meşrulaştırdığını belirterek bu kavramları kullanmayı reddeder (Wallerstein, 1997: 151, 369). Haldun Gülalp, Wallerstein ve bağımlılık ekolü arasındaki bu farkın politik sonuçlarına yönelik dikkat çekici bir yorum getirir. Gülalp’e göre Wallerstein, çevrenin merkezden kopuşunun mümkün olmadığı tespitini getirerek “pesimizm” e hizmet etmekte ve sosyalist praksişi imkânsızlaştırmaktadır. Böylelikle ulusallık yerine uluslararasılığı birinci plana koyarak, ulusal birimlerin kapitalizmden kopuşunun imkânsız olduğunu savunarak, ulus devletler içindeki sosyalizm ve bağımsızlık için harcadıkları tüm çabayı sonuçsuz olmaya mahkûm ederek; devrimlerin sosyalizm getireceği düşüncesini reddetmektedir (Gülalp, 1998: 956).

Bunun yanı sıra Gülalp, başka bir yazısında ise çevrenin merkezden kopuşunun mümkün olduğunu iddia eden ve son dönem ulusalcı hareketlere teorik temel hazırlayan bağımlılık ekolüne (Wallerstein’in analizini birleştirerek) keskin bir eleştiri getirmiştir. Gülalp, Wallerstein’in analizinde Frank’ın analizinde olduğu gibi ülkeler arasındaki artık aktarımının merkezi noktada olduğunu ifade etmiş ve bu tip bir analizin Neo-Marksizm’in temel bir özelliği olduğunu belirterek, analizi “bir tür milliyetçi üçüncü-dünyacı ideoloji” olarak nitelendirmiştir. Gülalp’e göre Wallerstein’in analizi, sınıf çelişkilerini görememiştir. Ayrıca, merkez, çevre ve yarı-çevre kategorileri bir ülkedeki çelişkili çıkarları içeren sınıfsal yapıyı arka plan atarak, ülke içindeki sınıfsal yapıyı homojenleştirmiştir. Wallerstein’in kavram-sallaştırmasında, bir toplumsal sistemi tanımlayan kıstas, metaların dolaşımıdır. Gülalp’e göre Wallerstein, bir ülkenin dünya ekonomisindeki işbölümü içindeki konumunu, ülkenin ağırlıklı olarak hangi ürünü üreteceğini ve emek kontrol yöntemlerini, nesnel koşullarla ya da “doğa koşulları” ile açıklamakta ve bütün bu açıklama içinde sınıf mücadelesine hiçbir yer vermemektedir (Gülalp, 1986: 41–44).

Gülalp’in bu eleştirisi James Petras’ın Wallerstein’in sistem kategorisine dönük eleştirisine yakınlaşmaktadır. Petras, öncelikli olarak analiz birimi olan kapitalist dünya ekonomisini “belirlenimci” olmakla eleştirir.¹¹ Petras’a göre, Wallerstein’in tanımladığı kapitalist dünya-ekonomisi ve onu oluşturan parçalar arasında ilişkide olayların ortaya çıkışını belirleyen dünya-sisteminin bütünüdür. Dünya-sistemi

11 Alain Lipietz de dünya-sistemi perspektifinde sistemin “her şeyi açıklayan bir araç” haline geldiğini ve böylece “bilimsel sorgulamanın önünde bir engel” haline geldiğini ifade ederek eleştirmiştir. (Özdemir, 2006: 216)

içindeki olayların oluşumu ve aktörlerin hareketleri onların çıkarları veya talepleri nedeniyle değil de dünya-sisteminin onlara nasıl hareket edeceklerini dikte etmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Petras, her ne kadar kapitalist dünya pazarının bir ülke içindeki sınıf oluşumunu etkilediğini kabul etse de Wallerstein'in bu noktada tek yönlü bir analiz yaptığını düşünür ve onu eleştirir (Petras, 1982: 148–152). Petras'a göre, Wallerstein analizinde bütünselliğe büyük önem atfederken, ülkeler içindeki değişkenleri homojenleştirir ve ülkeler içindeki yapıların ülkelerin dünya-sistemi içindeki hareketlerini etkilediğini görmezden gelir ya da açıklayamaz.

Dünya-sistemini parça bütün ilişkisi içinde değerlendiren Wallerstein, aynı ilişkiyi dünya üzerindeki mekânlara; merkez, çevre ve yarı-çevre olarak dağıtmıştır. Bu kategorizasyon, Brenner, Petras ve Gülalp tarafından ifade edildiği gibi, mekânlar üzerindeki eşitsiz sınıf ilişkilerini ve üretim ilişkilerini homojenleştirerek analiz dışı bırakır. Fakat sermayenin yayılma eğiliminin ve bu bölgelerin birbiriyle kurduğu güce dayalı eşitsiz ilişkilerin; dünya üzerinde üretim süreci sonucu ortaya çıkan değerın mekânsal anlamda eşitsiz paylaşılmasının temel nedeni olduğunu dillendirmesi ve bu süreçte kapitalist sermaye birikiminin devamlılığının sağlanmasında en önemli aktörlerden olan devletlerin birbiriyle kurdukları ilişkilerin asla ortadan kalkamayacağı ve bölgelerin birbirinden “tek başına” kopamayacağını dile getirişi açısından dikkate değerdir.

Sonuç

Giriş kısmında da belirtildiği üzere Wallerstein, tarih yazımı sürecinde galiple duygudaşlık içinde olmadan bugünkü gerçekliğe ve geçmişe eleştirel bir perspektiften yaklaşmıştır. Başlıca eserlerinde kapitalist gerçekliğe dönük eleştirilerini, analiz birimi olarak belirlediği dünya-sisteminde mekânlar arasındaki işbölümünden kaynaklandığını ifade ettiği eşitsiz değer akışına yöneltmiştir. On altıncı yüzyıldan itibaren gelişen dünya pazarını kapitalist olarak tanımlamıştır. Marx ise başlıca eserlerinde klasik formunu ilk defa on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiltere’de alan “kapitalist üretim süreci”nin analizi üzerine odaklanmış, toplumsal üretim ilişkilerini analizinin kalkış noktası yapmış ve bu ilişkileri dünya pazarıyla ilişkilendirmiştir. Öte yandan Wallerstein, övgüyle bahsettiği Marx’ın “sermaye birikimi” kategorisini analizinin temel dayanak noktalarından biri olarak belirlemiştir. Fakat sermaye birikiminde artık değerden ziyade ağırlıklı olarak kâr kategorisini ön plana çıkarmış, kâr ile artık değer arasındaki ilişkiyi incelememiş ve kapitalizmin kökenini ağırlıklı olarak pazar ilişkilerine dayandırmıştır. Marx ise ücretli emek ve artık değerın kapitalist sosyal ilişkileri belirleyen yegâne özelliklerden biri olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Marx, kapitalizmden komünizme geçen süreçte üretim ilişkilerine odaklanarak proletaryayı yegâne devrimci sınıf olarak tanımlamış, diğer sosyal grupları ve emek formlarını devrimci sürece dâhil etmemiştir. Wallerstein ise, kapitalizmin ortaya çıkış sürecinde ücretli emeğe merkezi bir önem atfetmeden sadece dünya pazarına dönük üretimi “kapitalist” olarak adlandırmış; ücretli emek, kölelik gibi emek formlarının toplumsal yönünü incelememiştir. Ortodoks olarak tanımladığı Marksizm’in devlet

iktidarını fetişleştirdiğini, diğ er toplumsal hareketleri ihmal ettiklerini ifade etmiş ve Marksist'lerin ücretli emeğ e atfettiğ i önemi eleştirmiştir.

Wallerstein'in kapitalizmi bu biçimde kavrayış ı ve tarih okuması bugünkü gerçekliğ i d nştrmeye dair olan düşüncelerini biçimlendirmiştir. Analiziyle ilişkili olarak, kapitalizmden sonra demokratik yeni bir sistem kurulması sürecinde öncelikli olarak sermaye birikim amacının ve tekelci pazar ilişkilerinin ortadan kalkması gerektiğ ini ve k ar amacı taşımayan kurumların kurulmasını önermiştir. Bu süreçte hi bir sınıfa veya toplumsal gruba " zne" rolü vermemiştir. Dolayısıyla Wallerstein, eşitsiz üretim ilişkilerini ve toplumsal mülkiyet ilişkilerini kapitalizm analizinin ve tarih yazımının kalkış ı noktası yapmayarak, Marksist yazından ve tarihsel materyalist gelenekten uzaklaş mıştır. ■

Kaynakça

- Angotti, T. (1981) "The Political Implications of Dependency Theory", *Latin American Perspectives*, 8, 3-4.
- Arrighi, G., Hopkins, T. ve Wallerstein, I. (1986) *Antisystemic Movements*, New York: Verso.
- Benjamin, W. (2001) *Son Bakışta Aşk*, Nurdan Gürbilek (der.), İstanbul: Metis.
- Brenner, Robert (1977) "The Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, 104.
- Cirhinlioğ lu, Z. (1999) *Az gelişmişliğ in Toplumsal Boyutu*, Ankara: İmge.
- De Janvry, A. (1990) *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Ercan, F. (2001) *Modernizm Kapitalizm ve Az gelişmişlik*, İstanbul: Bağ lam.
- Fitch, R. (2002) "Wallerstein'in Gezegeni", *Cosmo Politik*, 2.
- Gulbenkian Komisyonu (1998) *Sosyal Bilimleri A ın*,  ev: ř. Tekeli, İstanbul: Metis.
- Glalp, H. (1986) "Bağ ımlılık ve Dünya-Sistemleri Teorileri: Frank ile Wallerstein'in Eleştirisi", *11. Tez*, 3.
- Glalp, H. (1998) "The Eurocentrism of Dependency Theory and The Question of "Authenticity": A View From Turkey", *Third World Quarterly*, 19, 5.
- Lenin, V.I. (1971) *State And Revolution*, New York: International Publishers.
- Martin, W. G. (1994) "The World-Systems Perspective in Perspective: Assessing the Attempt to Move Beyond Nineteenth Century Eurocentric Conceptions." *Review*, 17(2): 145-185.
- Marx, K. (1977) *Capital*, Volume 1, New York: Vintage Books A Division Of Random House.
- Marx, K. ve Engels F. (1978) *The Marx-Engels Reader*, Tucker, R.C., New York: W.W.Norton & Company.
- Marx, K. (1992) *The Poverty of Philosophy*, New York: International Publishers.
- Marx, K. (1993) *Grundrisse*, London: Penguin Books.
- Marx, K. (1999) *Gotha Programı'nın Eleştirisi*,  ev: I. Yarkın, M. A. İnci, İstanbul: İnter.
- Marx, K. ve Engels F. (1999) *The Communist Manifesto*, New York: Bedfords/St.Martin's.
- Oktik, N., K kalan, F. (2001-2002). "Immanuel Wallerstein: Tarihsel Kapitalizmin Analizi ve Dünya-sistemi", *Doğ u Batı*, 17.
-  zdemir, A. M. (2006) "Uluslararası Ekonomi Politieğ e Marksist Yaklaşımlar", *Toplum ve Bilim*, 105.
- Petras, James (1982) "Dependency and World System Theory: A Critique and New Directions", *Depen-*

- dency and Marxism Toward a Resolution of the Debate, *Latin American Perspectives*, 8, (3-4).
- Quijano, A. ve Wallerstein, I. (1992) "Americanity as A Concept, or The Americas in The Modern World-System", *International Social Science Journal*, 44 (134): 549-557.
- Ragin, C. ve Chirot, D. (1999) "Immanuel Wallerstein'in Dünya-Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji", çev: A. Fethi, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* içinde, Theda Skocpol (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Santiago-Valles, K. (2005) "Racially Subordinate Labour Within Global Contexts: Robinson and Hopkins Re-Examined," *Race and Class*, 47 (2): 54-70.
- Savran, S. (2006) "Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi? Dünya Devrimi mi?," *Praksis*, 15.
- Tomich, D. W. (2004) *Through the Prism of Slavery*, UK: Rowman & Littlefield Publishers.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System-Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press.
- Wallerstein, I. (1979) *The Capitalist World-Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wallerstein, I. (1983) *Historical Capitalism*, London: Verso Press.
- Wallerstein, I. (1983a) "Kapitalist Dünya-sisteminin Yükselişi ve Geleceği. Karşılaştırmalı Bir Analiz İçin Temel Kavramlar", çev: Y. Öner, *Dünya Ekonomisi Bunalım ve Siyasal Yapılar* içinde, İstanbul: Belge.
- Wallerstein, I. (1983b) "European Economic Development- A Comment on O'Brien" *Economic History Review*, 36(4): 580-583.
- Wallerstein, I. (1986) *Africa and the Modern World*, New Jersey: Africa World Press.
- Wallerstein, I. vd. (1991) *Büyük Kargaşa Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, İstanbul: Alan.
- Wallerstein, I. ve Balibar E. (1995) *İrk, Ulus, Sınıf Belirsiz Kimlikler*, çev: N. Ökten, İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (1997) *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, Çev: T. Doğan, İstanbul: Avesta.
- Wallerstein, I. (1997a) "The Rise And Future Demise of World-System Analysis", <http://www.binghamton.edu/fbc/iwwsa-r&f.htm>.
- Wallerstein, I. (1998) *Jeopolitik ve Jeokültür*, çev: M. Özel, İstanbul: İz.
- Wallerstein, I. (1998a) *Liberalizmden Sonra*, çev: E. Öz, İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (1999) *Ütopistik Ya da Yirmibirinci Yüzyılın Tarihsel Seçimleri*, çev: T. Doğan, İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (2000) *The Essential Wallerstein*, New York: The New Press.
- Wallerstein, I. ve Hopkins, T. H. (2000a), *Geçiş Çağı Dünya-Sisteminin Yörüngesi*, İstanbul: Avesta.
- Wallerstein, I. (2002) "New Revolts Against the System", *New Left Review*, 18.
- Wallerstein, I. (2006). *World-Systems Analysis*, Durham and London: Duke University Press.
- Wallerstein ile röportaj, (2004)
http://www.teori.org/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=46
- Wood, E. M. (2003) *Kapitalizmin Kökeni*, çev: A. C. Aşkın, Ankara: Epos.
- Zarembka, P. (2006) "Sermaye Birikimi ve Kriz", çev: Ş. Alpagut, *Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş* içinde, Alfredo Saad-Filho (der.), İstanbul: Yordam.

Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih

Mustafa Kemal Coşkun*

“Aşıklar olmadan aşk olmaz; köy eşrafı ve çalışanlar olmadan da riayet olmaz. Ve ne zaman bir takım insanlar (paylaşılan) ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini, çıkarları kendilerinininkinden başka (ve genellikle karşı) olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur”

E. P. Thompson

I

Özellikle toplum bilimlerinde çok az yaklaşım bu alanda çalışan birçok bilim insanının ilgisini çekecek bir etkiye sahip olabilmıştır. Söz konusu olan yapısalcılık olduğunda geçen yüzyıla “yapısalcılık çağı” dense yeridir, zira yapısalcılığa gösterilen ilgi, dil bilim (Sassure) ve edebiyattan budunbilime (antropoloji) (Lévi-Strauss), oradan göstergebilime (Barthes) ve toplum bilime (Althusser),¹ giderek değişik sanat dallarına kadar uzanmıştır. Ne var ki bir “felsefi düşünce”, “düşünce sistemi” ya da bir “bilimsel yöntem” görelî de olsa bir başarı kazandığında hemen bir takım yanlış anlaşılmalardan, yanlış değerlendirmelerden ya da en azından bir takım çelişkili ifadelerden bahsedilir. Söz konusu düşüncenin temsilcileri ya da izleyenleri bu durumun önüne geçmek için bir takım ataklarda bulunur, savunmalar geliştirir-

1 Althusser’in tarihsel materyalist geleneğin dışında olup olmadığı meselesi zaman zaman tartışma konusu olmakla birlikte burada konumuz Althusser’in konumunun ne olduğunu tartışmak değildir. Zira bu mesele daha kapsamlı bir tartışmayı gerektirir. Bu çalışmada Althusser’in yapısalcı yöntemi kullandığı bir veri olarak baştan kabul edilmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı tartışmalar için şu çalışmalara bakılabilir: Wood, 1985; Callinicos, 2001; Eagleton, 1996; Connell, 1979; Poster, 1974; Zimmerman, 1976; Thompson, 1994.

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi; coskun_mkemal@yahoo.co.uk

ler (Mougin, 2004: 29). Yapısalcılık söz konusu olduğunda bu yanlış anlamalardan biri, yapısalcıların deyişiyle, yapısalcılığın bir yöntem mi yoksa bir düşünce sistemi mi olduğu konusunda ortaya çıkmıştır. Zira önde gelen kuramcıları yapısalcılığı bir bilimsel yöntem olarak ele alırken, başkaları felsefi bir öğreti ya da bir düşünce sistemi olarak tartışmıştır (Yücel, tarihsiz: 10). Gerçekten de başta Lévi-Strauss olmak üzere birçok yapısalcı, bunun bir açıklama ya da felsefi bir düşünce sistemi değil de bir yöntem olduğunda oldukça ısrarlıdır. Örneğin Piaget'ye göre yapısalcılık "... bir yöntemdir, bir öğreti değildir, ancak öğretisel sonuçları çok olmuştur. Bir yöntem olduğundan uygulanabilirliği kısıtlıdır ve verimliliğinden dolayı başka yöntemlerle birleştirilmiştir" (Piaget, 1999: 129). Bu durumda yapısalcılara göre yapısalcılığı bir düşünce sistemi olarak ele almak bir yanlış anlamadan başka bir şey değildir. Bu nokta önemlidir, zira yapısalcılığı bir yöntem olarak tartışmak başka, bir düşünce sistemi olarak ele almak başka tartışmalara yol açacak ve farklı sonuçlar doğuracaktır. Yapısalcılık bir "düşünce sistemi" olarak düşünüldüğünde, örneğin Lévi-Strauss'un "söylenler", "akrabalık yapıları" ya da en geniş anlamıyla "toplum"dan, "tarih"ten ne anladığı, bunlar hakkında neler söylediği önemli olmaya başlarken, bir "yöntem" olarak ele alındığında yukarıdaki bütün konuların nasıl çözümlendiği göz önünde tutulmalıdır (Atayman, tarihsiz: 59).

Bir yöntem olarak yapısalcılığın tarihi yine aynı yöntemle incelenmeye kalkışıl- saydı, böyle bir tarih Sassure'dan Lévi-Strauss'a ya da Althusser'e, giderek Derrida ve Foucault'a kadar gelen yapısalcı/postyapısalcı düşünürlerin bir takım konular hakkında neler söylediklerini tekrarlamaktan ve aralarındaki dizgesel bağlantıları kurmaktan öteye gidemezdi belki de. Aşağıda daha ayrıntılı tartışılmakla birlikte bu durumun nedenleri için kısaca şunlar söylenebilir: Tahmin edilebileceği gibi herhangi bir yöntemin, düşüncenin, bakış açısının ortaya çıkışına neden olan somut tarihsel-toplumsal koşullar yapısalcıların kesinlikle dikkate almadıkları bir durumdur. Zira, diyelim Althusser'in yapısalcılığı Marksizm'e uygulamaya kalkışmasının, yaşadığı dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarıyla ele alınması, inançlı bir yapısalcının kesinlikle karşı duracağı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü böylesi bir yaklaşıma yapısalcının vereceği yanıt, "bir düşünürün görüşlerine dolaysız ve dizgesel" yaklaşılması gerektiği, bu nedenle de yaşadığı çağla bağlantı kurmanın anlamsız olacağını söylemekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla yapısalcı yöntem, bir yapıtın etkin öğelerini bularak hangi anlatımsal sözdizimi kurallarına uyduğunu, nasıl bir bileşim gösterdiklerini, yapısal özelliklerini ve bu yapıların anlama olan katkılarını (Yüksel, 1995: 52) göz önünde tutacak, metni, dil-dışı, ya da metin-dışı öğelerle (örneğin düşünürün yaşadığı çağın somut ekonomik-toplumsal özellikleri, ruhsal durumu, gündelik yaşantısı vb.) açıklamaktan kaçınacaktır. Nitekim Tahsin Yücel bir yazısında, Pierre Barbéris'yi "Balzac'ın yapıtının tarihsel ortama nasıl katıldığını, onunla nasıl bir bağıntı kurduğunu göstermek için binlerce sayfalık bir kitap yazdığı" için kıyasıya eleştirmektedir (Yücel, 1977: 39). Çünkü ona göre söz

konusu olan Balzac'ın yazdığı “metin” midir yoksa Balzac'ın yaşadığı “çağ” mıdır belli değildir. Ama böyle ele alındığında yapısalcı yöntemin günümüzde çökmüş olmasını açıklamak da epey zorlaşmaktadır. Nitekim bir takım yöntem ya da felsefi sistemlerin ortaya çıkış ya da ortadan kayboluş sürecinde, içinde bulundukları dönemin dünya görüşü, sınıfsal ideolojileri, somut ekonomik-toplumsal koşullarıyla bir takım bağlantıları bulunmaktadır, daha doğrusu, bu somut koşulların bir anlatımını ifade eder. Lefebvre'nin yapısalcılığı bir “statüko ideolojisi” olarak değerlendirilmesinin de, yapısalcılığın tarih ve tarihsel yaklaşım ile sorunlu ilişkisinin de kaynağı aslında burada yatmaktadır. Zira yapısalcılara göre ne tarihsel boyut saltlaştırılmalıdır ne de tarihsel yöntemin kendisi yeterli bir yöntemdir (Yücel, 1977: 40). Tarihselciliğin tersine yapısalcı yöntemin temel ilkeleri; ele alınan nesnenin kendi başına ve kendi kendisi için incelenmesi, nesnenin kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir dizge olarak ele alınması, bu dizge içinde her zaman işlevin göz önünde bulundurulması ve her olgunun bağlı olduğu dizgeye dayandırılmasının sonucu olarak nesnenin artsüremlilik içinde değil ama eşsüremlilik² içinde ele alınması olarak karşımıza çıkar (Yücel, 1977).

Şunu da belirtmek gerekir ki, çözümlemelerinde “yapı” kavramını kullanan her düşünürün yapısalcı olarak yaftalanması yapısalcılığı bir yöntem olarak değil fakat bir düşünce sistemi olarak görmeyi gerektirdiğinden baştan sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Kaldı ki, böylesi bir durumda neredeyse yapısalcı olmayan kimse kalmaz. Çünkü yapısalcılığın temel ve ayırıcı niteliği “yapı” kavramını kullanmasında değil, o yapıya atfettiği özelliklerden kaynaklanmakta, çözümlemelerinde tarihsel ilişkilerden çok yapısal bağıntıları kullanması ve bu yapıyı da eşsüremlilikle bir bakışla ele almasında yatmaktadır. Eğer böyle olmasaydı, sırf altyapı-üstyapı kavramlarını kullandı diye bazılarının yaptığı gibi Marx'ı da bir yapısalcı saymak gerekirdi. Bu kavramları çözümlemelerinde kullansa da, Feuerbach üzerine tezlerin ikincisinin son cümlelerinde “pratikte, insan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini (*Disseitigkeit*) kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış düşünmenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla skolastik bir sorundur” (Marx-Engels, 1976: 20) ya da *18 Brumaire*'de “insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar” (Marx, 1990: 13) derken bir yapısalcı olarak konuşmamaktadır. Oysa, örneğin Lévi-Strauss, Marx'ın düşüncesini “insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama yaptıklarını bilmezler” (Lévi-Strauss, 1958: 31) biçimine dönüştürürken tam bir yapısalcıdır. Dolayısıyla bir düşünürün ileri sürdüğü görüşler, ele aldığı konuları hangi yöntemle çözümlediğiyle bağlantılı olarak yapısalcı olur ya da olmaz, yoksa yapı kavramını kullandığından değil.

2 Eşsüremlilik (synchronique) bir arada bulunan ve dizge oluşturan öğeleri incelerken, artsüremlilik (diachronique) aralarında bir dizge oluşturmada birbirinin yerine geçen ardışık öğelerin bağıntılarını inceler. Artsüremlilik tarihselci bir yaklaşımı eşsüremlilik ise durağanlığı anlatır.

Bu çalışmada yapısalcılığın tarihe bakışı eleştirel olarak ele alınıp değerlendirilecek, bu yapılırken yapısalcıların kendileri hakkındaki değerlendirmelerine bağlı kalınarak bir yöntem olarak ele alınacak, bu nedenle de yukarıda söylenen konular hakkında “ne” söylendiğine değil “nasıl” söylendiğine bakılacaktır. Bu çerçevede çoğunlukla Lévi-Strauss’un çalışmalarından yola çıkılarak yapısalcılığın tarih ve Marksizmle olan sorunlu ilişkisi yine yapısalcılığın temel önermeleri çerçevesinde ele alınarak bu yöntemin eleştirel bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın devamında günümüzde işçi sınıfının kurucu özne konumunu ve sınıf mücadelesinin egemen iktidarlara meydan okuyucu gücünü reddetmeye, siyasal ve ideolojik çelişkileri sınıfsal çelişkilerin önüne geçirmeye, politik öznelerin söylem tarafından kurulduğunu önermeye ve ideolojiyi bütün toplumsal-ekonomik temellerinden özerkleştirmeye kadar varan postyapısalcılığın ve postmarksizmin yine eleştirel bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Siyaset teorisi açısından düşünüldüğünde, şimdilerde özellikle akademik yaşamda işçi sınıfından, işçi sınıfı hareketlerinden, sınıf ve siyaset ilişkisinden bahsetmenin neredeyse bir çeşit eski kafalılıkla suçlandığı düşünülürse böylesi bir eleştirel çalışmanın önemi de ortaya çıkar.

II

Ele alınan nesnenin “kendi başına ve kendisi için incelenmesi”, nesnenin bir dizge olarak ve artsüremlilik içinde değil eşsüremlilik içinde ele alınması (Yücel, tarihsiz: 10-11) yapısalcı yöntemin temel eğilimleridir. Aslında Saussure’un dilbilim araştırmalarından kaynaklanarak diğer alanlara uygulanan bu ilkelerin vurguladığı en önemli noktanın dilin insandan soyutlanması olduğunu söylemek gerekir. Göstergelerin, yani bir nesne için kullanılan isimlerin/kavramların, gösterilen ile aralarında bir uyumsuzluk bulunduğu düşüncesinden yola çıkarak dilin özerk bir bütün meydana getirdiği iddiası yapısalcılığın temelindeki iddiadır. Buradaki varsayım, herhangi bir nesneye dair yapılan kavramlaştırmanın/adlandırmanın nesnenin tam anlamıyla karşılığı olamayacağından başka bir şey değildir. Dili bir yapı ve dizge olarak ele almanın zorunlu koşulu, onu, insanın toplumsal pratiğinden, yaşamından, somut koşullarından soyutlamak ve böylece de “sözün” diğer şeylerden bağımsız olarak zaten kendi içinde anlamlı olduğunu ispatlamaktır. Örneğin Lévi-Strauss için, dilde varolan yapılar, aslında insan beyninde zaten var oldukları için dilde de var olurlar, yoksa tersi doğru değildir. Fakat bu, aynı zamanda söze ve konuşmaya atfettiği güçle, Goethe’nin “başlangıçta eylem vardı” deyişi yerine Lacan’ın “başlangıçta söz vardı ve biz onun yarattığı içinde yaşarız” deyişini geçirmek demektir (akt. Klaus, tarihsiz: 139). Bunu, Lévi-Strauss’un bir konuşmasında söylediklerinden de anlamak mümkün:

Ne zamandan beri düşünen varlıklar var? Hiç fikrim yok, fiziksel budunbilim üstüne çalışan meslektaşlarımın da bir fikri olacağını sanmıyorum. Hatta daha ileri gidip diyebilirim ki, bu gelişme içinde, insanın düşünmeye başladığı anı

teorik olarak tespit edebileceğimizden bile şüphedeyim. Onun için, düşüncenin insandan önce başladığını söylemekten yanayım (Birikim, 1977: 68).

Lévi-Strauss gibi “önce söz vardı” diyen birisi, sözün ortaya çıkışındaki tarihselliği, eş deyişle, insan eylemini, işi, insanın bilinçli çabasını da göz ardı etmiş olur. Bu noktada yapısalcı yönetime itirazla belirtmek gerekir ki, aslında önce söz yoktu, tersine, Gothe’nin dediği gibi önce eylem yani fil, dolayısıyla da bir fail vardı. Diğer taraftan Lévi-Strauss’un yukarıdaki ifadelerini, Leach’in de belirttiği gibi katıksız bir idealizm olarak değerlendirmek bütünüyle yanlış olacaktır. Ne var ki, sözün yüceltilerek dilin insandan ayrılması, aynı dilin insanın etkinliği ve praksişten de soyutlanması anlamına gelir (Çalışlar, tarihsiz: 52). Lévi-Strauss bunu, insan zihninde var olduğunu iddia ettiği “ortak bilinçsizi” ortaya çıkarmak amacıyla kullanır. Bu nedenle de, Leach’in belirttiği gibi, aklın insan bilincinden bağımsız olarak işleyen bir özerkliği olduğu anlamında yorumlanabilecek sözler sarf eder. “...biz, insanların söylenleri nasıl düşündüğünü değil, söylenlerin, insanın bilgisi olmaksızın, insana kendilerini nasıl düşündürtüğünü göstermek niyetindeyiz” (akt. Leach, 1985: 55). Buradan, epistemolojik kuramsal düzeyde, yapısalcılığın en temel nosyonunu tartışmaya geçilebilir: Kültürel gerçekliğin bilinç dışı anlamları.

Lévi-Strauss’un asıl açıklamak istediği nokta, “ortak olayların doğasındaki bilinçsizliktir” (Lévi-Strauss, 1958: 25). Ona göre, nesneleşmiş fikirler sistemi bilinç dışıdır ya da “bilinç dışı fiziksel yapılar onları olanaklı kılar” ve bu, “toplumsal olguların nasıl olup da anlamlı ve yapılaşmış bütünlükler özelliği gösterdiğini” de açıklar. Bilinç dışı akıl, bilinçli açıklamadan daha gerçek ve daha önemlidir (Rossi, 1973: 24-26). Dolayısıyla yapısalcılık, toplumsal olgularda olaydan ve düşünceden kaynaklanan ne varsa atar (Parain, tarihsiz: 33; Bauer, tarihsiz: 151), böylece toplumsal yaşamdaki bilinç dışı öğeleri açıklamaya yönelir. Lévi-Strauss’a göre gerçeklik, insanlara verili bir eylem seti sunar, ne var ki bu eylemlerin hangilerine girileceği insan aklının bilinç dışı yapıları tarafından belirlenir. Yapısal yöntemin görevi de bu derin, bilinç dışı yapılara ulaşmaktır (Topolski, 1973: 193). Bu gizli yapılar ise, tahmin edilebileceği üzere, amprik bir doğrulamaya izin vermez. Lévi-Strauss’un kendisi Marx ve Kant’dan etkilendiğini söylese de, yukarıda açıklanan fikirleri göz önüne alındığında Marx değil daha çok Kant ortaya çıkar. Zorlayan, ayıran, birleştiren ve kategorize eden bilinç dışı akıl, Kant’çı vurgular içerir (Gould, 1978: 190). Zira tıpkı Kant’ın kategorik imperatif³ (koşulsuz buyruk) gibi, gerçeklik, her türlü içerikten, doğal nedenden ve koşuldan bağımsız formel yasalar tarafından şekillenmektedir.

Bundan daha da önemlisi, Lévi-Strauss’un aklın bu bilinç dışı yapılarını evrensel olarak düşünmesidir. *Yaban Düşünce* adlı çalışmasının hemen ilk bölümü ve

3 Kantçı anlamıyla kategorik imperatif, hiçbir doğal nedene dayanmayan, salt formel ve eylemi yönlendiren bir yasaya tabi genel bir buyruğu ifade eder. Bu buyruk, “eylemin içeriğiyle ve ondan çıkacak sonuçla ilgili değil, biçimiyle ve onu ortaya çıkaran ilkeyle ilgilidir” (Kant, 2002: 33). Kant’ın ifadesiyle kategorik imperatif şudur: “Eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun” (Kant, 2002: 38).

başka birçok çalışması ilkel insan ile Avrupalı aklının nesneleri hep aynı tutarlılıkla karşılaştırıp birleştirdiğinin örnekleriyle doludur. Bunun önemi, insan aklının nasıl olup da en farklı toplumlarda bile aynı biçimde çalıştığını göstermesinde yatar (Rossi, 1973: 24). Zira bu evrensel ilkelerin bizim beyinlerimizde olduğu kadar bir Güney Amerika yerlisinin beyinde de işlerliği vardır (Leach, 1985: 60).

Bütün dünyada, en farklı toplumların bile erginleşim törenlerini hep aynı biçimde kavramlaştırmaları karşısında, hiçbir budunbilimci şaşırırmaktan kendini alamaz. İster Afrika'da ister Amerika'da, Avustralya'da, isterse Melanezya'da olsun, bu törenler hep aynı düşünsel çerçeveye uyar (Lévi-Strauss, 1994: 307).

Ama bilinç dışı yapıların evrenselleştirilmesi, bundan daha önemli bir başka sonuç doğurur Lévi-Strauss'un çalışmasında: Budunbilim ve tarih, bilinçli ya da bilinç dışı yapıları inceleme konusunda farklılaşırlar.

III

Tarih ve budunbilim ilişkisini incelerken Lévi-Strauss, sanıldığıının aksine ikisinin arasında konu, amaç ve yöntem açısından fark olmadığını iddia eder. Her ikisi de toplumsal yaşamı ele alır, amaçları insanı anlamaktır ve aynı yöntemi kullanırlar. Ancak tarih, toplumsal yaşamın bilinçli ifadeleriyle ilgili veriler toplarken, budunbilim aynı konunun bilinç dışı yapılarına odaklanır (Lévi-Strauss, 1958: 24-25). *Yaban Düşünce*'nin Sartre'ın varoluşçuluğunu eleştirdiği özellikle son bölümünde şunları söyler:

Budunbilimci, tarihe saygı gösterir, ama ona ayrıcalıklı bir değer vermez. Kendi araştırmasını bütünleyen bir araştırma olarak düşünür onu: insan toplumlarının yelpazesini biri zaman içinde açar, öbürü uzam içinde. Aralarındaki fark sanıldığından da küçüktür, çünkü tarihçi silinip gitmiş toplumların görüntüsünü kendileri için şimdiki zaman olmuş dakikalardaki biçimiyle yeniden belirlemeye çabalar, budunbilimci ise zaman içinde bugünkü biçimlerden önce gelmiş tarihsel evreleri kurmak için elinden geleni yapar (Lévi-Strauss, 1994: 299).

Budunbilimsel bir analiz ancak bilinç dışı yapılar düzeyine taşındığında bilimsel olabilir. Tarihsel yöntemin görevi, yapısal yöntemin tarihsel süreç ve bilinçli insan eylemleri tarafından eklenmiş her şeyden temizlenebilmesi için ona açıklayıcı materyaller sağlamaktır (Topolski, 1973: 193). Ama yukarıda söylenenlerden yapısalcılığın tarihe ve tarihsel analize karşı olduğu, dolayısıyla değişim ve dönüşümü bütünüyle yadsıdığı gibi bir sonuç çıkarmak doğru olmayacaktır. Yücel'e göre yapısalcılık, tarihin uyguladığı yöntemin tutarsızlığını göstererek, daha tutarlı bir tarih yöntemi oluşturmanın yollarını aramaktadır (Yücel, tarihsiz: 140). Yapısalcıların yaptığı, herhangi bir "yapı"nın yerel çevre koşullarını dikkate almamaktır, yoksa değişime/dönüşüme karşı çıkmaz. Diyelim bir müzik eserini besteleyen kişinin yaşam koşullarını, yaşadığı dönemi, dönemin ekonomik ve siyasal koşullarını, düşünce biçimini, ruh halini vb. analizleri içerisine almazlar. Fakat asıl önemli olan,

o müzik eserinde kullanılan seslerin/notaların bilinç dışı bir biçimde oluşmuş olan yapısıdır ki, bu yapı evrenseldir, yani, bizde nasılsa Güney Amerikalıda da, Pigme-de de, Aborjinde de öyledir.

Ne var ki tarihe bu türden bir bakış açısındaki temel sorun başka bir noktada ortaya çıkar. Tarih artık önemsizleşmiş, değerini yitirmiştir, hatta daha da ileri giderek söylenirse tarih olanaksızlaşmıştır. Aslında bu, tarihi yapacak herhangi bir öznenin de olmadığı/olamayacağı anlamına gelir. Nitekim, “zaman ve tarih bir sistemin nesnesi olamazlar” (akt. Birkiye, tarihsiz: 13) demek, bu, bilimsel olarak da incelenemez demektir. Oysa yapısalcılar için dizge statik bir şeydir ve bu özelliği onun bilimsel olarak incelenebileceğini gösterir. Lévi-Strauss’un tarihsiz toplumlar olarak ilkel toplumları ya da söylenleri incelemesinin nedeni de burada yatar. Sürekli değişen şeyler eşsüremliliği açısından olanaksızdır ya da şöyle de söylenebilir: Bir söylende zamandizinsel sıralama konu dışıdır (Leach, 1985: 19), bu nedenle yapısalcı yöntemle incelenemez, oysa artsüremliliği dizilerde bu olanaksızdır. Kaldı ki tarih, yapısalcılar için, olayların sürekli bir akışı değil, bir insan aklı tarafından mantıksal bir düzene koyulmuş süreçlerin yine insanlar tarafından kesiklikli bir seçiminden başka bir şey değildir. Bu nedenle tarih, her zaman bir şey için kullanılır (Rosen, 1971: 285). Bu söylemlerden anlaşılacağı gibi yapısalcıların tarihe yaklaşımı genellikle olumsuzdur, bu nedenle tarihsel bir çerçevede yapılacak her hangi bir çözümleme onlar için bir hatadan başka bir şey değildir.

Diğer taraftan yapısalcılık, insanın tarihin öznesi olmasının yadsınmasını da peşinden getirir, zira insan artık değiştirilmesi olanaksız olan bir yapının içine kısıtılmıştır. Her ne kadar değişim ve dönüşümü bütünüyle göz ardı etmese de, kim, niye ve nasıl dönüştürüyor sorularının yanıtı yapısalcılıkta bulunmaz. Daha doğrusu, zaten bu tür sorulara yanıt aramaz, bunları bilimsel olarak bile görmez. Bu durumda insan da tamamen devreden çıkmaktadır. Hatta yapısalcıların kendilerinin kullandıkları kavramlarla söylersek, “insanların bilinç dışı bir zihinsel yapıdan başka bir zihinsel yapıya neden geçtiğinin” (Bauer, tarihsiz: 154) yanıtını yapısalcılarda aramak boşunadır. Örneğin Lévi-Strauss’da bilinçli ve amaçlı bir faaliyet olarak tarih için bir yer ayrılmamıştır (Topolski, 1973: 195). Yapısalcılıkta bir öznenin bahsedilebilirse, bu özne, artık insan değil, insanı aşan “insan zihni”dir. Yapısalcı yöntemi Marksizm’e uygulamaya çalışan Althusser’in, ekonomik, sosyal, politik ve ideolojik pratiklerin yanında bir “teorik pratiğin” varlığını ileri sürmesi, tarihi öznesiz bir süreç olarak görmesi, bu tarih algılayışının bir sonucudur.

Marx’ta böyle bir tutum arayanların ya da tarihe bakış ve toplumsal değişim konusunda yapısalcılık ile Marksizm arasında bağlantılar kurmaya çalışanların boşuna çaba sarf edeceği ortadadır. Zira Marx’ın praksis kavramı çerçevesindeki temel problemi, sömürünün ve bu sömürden kaynaklanan tahakküm ilişkisinin ortadan kalktığı eşit ve özgür bir topluma nasıl ulaşılacağı yönündeki tartışmalarla şekillenir. Praksis, teori ile pratiğin birliğini, yani, düşünce ya da kuramın, eylemin/pratiğin bir sonucu olduğunu, eylem tarafından değiştirilip dönüştürüldüğünü, gerçeklik ile

ideal olan arasındaki birliğin kurulması aşamasını ifade eder. Bu nedenle de, Marx, “nesnenin, gerçekliğin, duyumluluğun” yalnızca nesnel biçimde kavrandığı felsefi materyalizme ve “gerçek duyumsal faaliyeti tanımayan” idealizme karşılık, “duyumluluğu pratik bir faaliyet olarak” ele alıp “eleştirel-pratik” faaliyetin önemini ortaya koyar (Marx-Engels, 1976: 19-21). Bu, pratiği öne çıkarıp teorinin reddedilmesi anlamında amprist bir anlayış değil, teori ve pratiğin birleşmesi, materyalizm ve idealizm arasındaki çelişkinin ortadan kalkması, doğrusu, felsefenin sona ermesidir. Nitekim, Feuerbach üzerine sekizinci tezde şöyle yazar: “Toplumsal yaşam özünde pratiktir. Teoriyi gizemciliğe saptıran bütün giz’ler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin anlaşılmasında bulurlar” (Marx-Engels, 1976: 22).

Yine de insanlar bütünüyle özgür biçimde davranamazlar, zira, eylemlerini gerçekleştirdikleri koşullar ve bu koşullar hakkındaki bilgileriyle sınırlanmışlardır (Topolski, 1973: 199). Marx, tarihsel olmayan bir bütünlük olarak evrensel bir aklın varlığını kabul etmediği gibi, ona göre tarih de amaçlı bir insan faaliyetidir, bu nedenle de insanlar yaptıklarını bilinçli olarak yaparlar, ne yaptıklarını da bilirler, ama, elbette ki içinde bulundukları koşullarda. Değiştirilen toplumsal gerçeklik bireyin ulusal ve yerel sınırlardan kurtulmasını, her alandaki üretimden yararlanmasını sağlar. İnsanlar, yeni üretici güçler sayesinde üretim biçimlerini ve üretim biçimlerinin zorunlu ilişkilerini ortadan kaldırırlar. Böylelikle yaratılan yeni özgürlük alanı sayesinde özgürleşme gerçekleştirilmiş olur.

Gerçek bireysel insan, ne zaman soyut yurttaşı kendinde yeniden soğurup, bireysel insan olarak, günlük yaşamında, özel işinde ve özel durumunda türsel varlık olursa, ne zaman insan kendi güçlerini sosyal güçler olarak tanırsın ve örgütler, ve böylece sosyal gücü kendisinden politik güç biçiminde ayırmazsa, işte ancak o zaman insani özgürleşme tamamlanmış demektir (Marx, 1997: 41-42).

Oysa yapısalcılık, yukarıda belirtildiği gibi yapının özneye üstün olan “özerk” yanlarını vurgulayan bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tutum, devrimci dönüşüm meselesi ile kendileri arasına aşılabilir bir mesafe koymak demektir. Böylece bir düşünüş biçimi, yapısalcılığı Marksizmden uzaklaştırmakla kalmaz sadece, bunun yanında yapısalcılıktan postyapısalcılığa geçişin de temellerini atar.

IV

Postyapısalcılığın birçok konuda yapısalcılığın eleştirisini yaparak ortaya çıktığı doğrudur. Nitekim, yapısalcılığın kendince oluşturduğu ama pek de sağlam duramayan yapıları, postyapısalcıların elinde bütünüyle yıkılmaya başlamıştır. Yapısalcıların bütünlümeye çalıştığı yapıyı tamamen parçalamak postyapısalcılar tarafından yapılır, bütünlüğün kendisi ve bütünlükle şu ya da bu biçimde ilgisi olan her şey reddedilir. Artık her şey bir parçadan ya da tekilliğinden ibarettir ve hiçbir bir araya gelip bir bütünlük oluşturamaz. Yapıyı yapıbozuma uğratarak bütünlüğe kuşkuyla bakan ve bu bütünlüğü ortadan kaldıran (parçalayan) Derrida, metinlerin de anlamlarını bulabil-

meleri için parçalanması, doğrusu, tikelleştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Tikel olan-
da ya da parçalanmış olanda doğruyu aramaya kalkıp, haliyle doğruya ulaşamayınca
da “doğru yoktur, mutlak yoktur, kesinlik yoktur” türünden sonuçlara ulaşır. Bu
anlamda yapısalcılığın bilim üzerine vurgusu ters-yüz edilmiştir. Diğer taraftan her
şey metine, dile ya da söyleme indirgenir, her şey söylemdir ya da söylem, her şeydir
(McNally, 2000: 39). Derrida’nın çok bilinen önermesinde söylediği gibi, “Il n’y a pas
de hors-texte”⁴ (akt. Callinicos, 2001: 111). Böylece de bizzat insan varlığının, kimlik-
lerinin, özneliliklerinin dil aracılığıyla kurulduğu telkin edilmektedir.

Ama söz konusu olan tarih, tarihselcilik ve özne konumları olduğunda postyapı-
salci eleştiri yapısalcılığı bir adım daha ileri götürmekten başka bir şey yapmamıştır
ve bu nedenle de postyapısalcılık, tarihselliğin ve giderek öznenin reddinin bayraktar-
lığını yapmakla yapısalcılığın devamı/tamamlayıcısı sayılmalıdır.⁵ Zira Derrida’nın
ontolojisiyle yapısalcılığın rastlaştığı, birbirini tam olarak tamamladığı bir takım
yollar bulunmaktadır: İlişkilerin, farkların ve yer değiştirmelerin ele alınması; in-
sani öznenin faillığının reddi; tarihin ve Hegelci diyalektiğin bertaraf edilmesi gibi
(Goodchild, 1996: 185). Böylece de hem rasyonalizmin hem de hümanizmin yenil-
gisi ilan edilecek, ne geçmiş ne gelecek ama “şimdiki zaman” mutlaklaştırılacaktır.
Bu durumda özerk özne kavramı da postyapısalcılar tarafından yapısalcılarla uyum
içinde bir kenara atılacaktır.. Diğer taraftan postyapısalcılar için tüm meta-anlatılar
kuşkulu ve uzlaşmacıdır, açıklayıcı otoriteye sahip ana kategoriler diye bir şey olamaz
(Palmer, 2000: 64). Bu nedenle de tarih için gösterilebilecek rasyonel bir yön yoktur,
tarih hem kontrolsüz hem de yönsüzdür (Philp, 1991: 84). Artık kimlikler akışkandır,
anlam tüm insanlar için sabit ve evrensel değildir ve bilinçdışı yollarla inşa edilirler.
Böylece özne, kurucu olma aşamasından kurulmuş olma aşamasına yükseltilir. Bu
nedenle de postyapısalcılık ne karşı koyuşu teşvik etmek için ne de farklı mücadeleleri
ayırt etmek için bir zemin önerememektedir (Philp, 1991: 85).

Postyapısalci teorisyenler, evrensel olana karşılık yerel olanın önemini, yapıbo-
zumun geçerliliğini ve söylemin merkeziliğini vurgular. Evrensel gerçek diye bir
şeyden bahsedilemez, zira her söylem kendi gerçeğini üretir, bu gerçeğin asıl anlamı
ise belirsizdir (Anyon, 1994: 118-19). Bu durumda tarihsel gerçek de bir kurgudan/
kurmacadan öteye geçememektedir. Böylesi bir yöntemle tarihin yapıbozuma uğ-
ratılması, tarihin bugüne kadar doğru ilan ettiği her kavramın dağıtılmasına, bir-
liğin bozulmasına ve sınırların çözülmesine yol açar. Dolayısıyla tarih ile kurmaca
arasındaki epistemolojik sınır da ortadan kalkmaktadır (Oppermann, 2006: 29).
Dolayısıyla “geçmiş”, şimdiki anın bir takım zorunluluklarından dolayı ancak me-
tinsel olarak yaratılabilirken, bir tarihsel süreç ve nedensellik düşüncesinden, buna
ek olarak tarih yapma düşüncesinden de vazgeçmek gerekir (Wood, 2000: 17). Bu
nedenle olsa gerek, örneğin Deleuze ve Guattari’ye göre devrimci eylem sınıf mü-

4 “Metin dışında hiçbir şey yoktur”.

5 İngilizce konuşulan yerlerde bu görüştekilere “postyapısalci” denmesine rağmen Fransızca’da bu yaklaşımı savunan-
lara hala “yapısalcı” denmesi tesadüf olmasa gerek (bkz. Goodchild, 1996: 186).

cadeleleri terimleriyle yorumlanmaz, zira sınıf mücadelesi egemen erk biçimlerine meydan okumada yetersiz kalacaktır (Goodchild, 1996: 195).

Marksizmde bir kriz olduğu söyleminden yola çıkarak Marksizmdeki sorunları çözme çabasından giderek Marksizmden uzaklaşma niyetinde olanlar için post-yapısalcılıktan postmarksizme atlamak bundan sonra oldukça kolaylaşacaktır. Postyapısalcılık ve postmarksizm elbette ki birbirinin eşdeğeri ya da aynısı olan yaklaşımlar değildir, ama politikanın ekonomik yaşamdan özerkleştirilmesi, sınıf mücadelesinin reddi, söylemin kurucu özelliği gibi konularda birbirlerinden gerekçelendirme olanakları bulmakta pek de zorlanmamışlardır.⁶ Zira Wood'un belirttiği gibi ideoloji ve politikayı özerkleştirmeye yönelik eğilim, bir parça da olsa bazı postmarksist akımların postyapısalcılıkla yakınlaşması yönelimiyle ilişkilidir (Wood, 1985: 11).⁷ Postmarksizmin ileri bir adımı, ideoloji kavramının yerine "söylem"i, sınıf kavramının yerine ise "halk"ı geçiren Laclau ve Mouffe'ta ortaya çıkar. Onlara göre politik özneler artık bir sınıf içinde konumlanmış özneler değil, karmaşık kolektif özneler olduğu ve bu özneler de söylem aracılığıyla kurulduğu için, toplumsal ve tarihsel gelişmeler/olaylar arasında bir nedensellik ve zorunluluk ilişkisi kurmak olanaklı değildir. Zorunluluk, evrensellik ve nedensellik mantığı yerine "olumsallık" mantığını yerleştirerek, bir kişinin sosyo-ekonomik açıdan işgal ettiği yer ile siyasal-ideolojik çıkarları arasında zorunlu bir ilişki olduğunu reddetmek gerektiğini (Eagleton, 1996: 287) ileri sürerler. Laclau ve Mouffe'a göre Marksizm tarihin özünü ve anlamını kavramaya yönelik tekçi bir yaklaşım sergiler: Tarihi sınıf mücadelesi ve onun kaynaklık ettiği antagonizmalar ekseninde kavrar. Böylesi bir yaklaşımın, kapitalizmin yarattığı sarsıcı gelişmelerle karmaşılaşan toplum yapısını ve yükselen yeni toplumsal hareketleri anlamaya yeterli olmadığı ileri sürülür. Marksizm'in, sınıf indirgemecilikle malûl olduğu ilan edilir. Sosyalist hareket, sınıf indirgemeci bir yaklaşımla, yeni toplumsal hareketlere farklı baskı formlarından kaynaklı farklı direniş biçimleri diyerek saygı göstermektense, bu hareketleri sınıf mücadelesi modeli içine çekmeye çalışmıştır (Pepper, 1998: 48). Bu anlamda postmarksizmin temel dayanakları, (a) evrensel olarak kurulmuş sınıf birliği inancının reddi; (b) toplumun kuruluşunun söylemsel pratiklerle oluştuğunun kabulü; ve (c) toplumsal karşıtlıkların işçi-burjuva çelişkisi yerine daha geniş alanlara yayıldığıının kabulüdür (Wood, 1985).

Post-Marksistlere göre tikelci siyasal kimlikler günümüzde giderek artmakta, dolayısıyla hem modernizmin hem de Marksizmin evrenselci ilkeleri ya da herhangi bir evrenselci iddia kriz içine girmektedir.⁸

6 Norman Geras'ın postmarksizme yönelik eleştirileri için, bkz. Geras, (1987). Buna karşılık Laclau ve Mouffe'un yanıtları için, bkz. Laclau ve Mouffe, 1987.

7 Postyapısalcılık ve postmarksizmin bir arada ele alınarak tartışıldığı çalışmalar için, bkz. Foley (1990); Butler (1993).

8 Touraine bu konuda Laclau ile aynı paralelde düşünmektedir. Touraine'e göre, içinde bulunduğumuz dönem her türlü evrenselci ilkeyle, doğalcı toplum görüşleriyle, tarih felsefeleriyle ve tüm toplum merkezilik biçimleriyle aramızdaki bağı koparmaktadır. Bu anlamda, ister din birliği, ister us birliği, isterse de budun birliği olsun her türlü birlik anlayışının eleştirilmesi ve reddi önemlidir (Touraine, 2000: 201 ve 223).

Modernlik, bir tamlığı, kusursuz bir şekilde kurumlandırılmış bir toplumsal düzeni başarmaya muktedir, sınırsız bir tarihsel eyleyici hayaliyle yola çıktı. Bu tamlığa giden yol nasıl bir şey olursa olsun –dağınık bireysel iradeler çoğulluğunu bir arada tutacak bir ‘görünmez el’ ya da saydam ve akılcı bir toplumsal ilişkiler sistemi kuracak bir evrensel sınıf- her zaman, bu tarihsel dönüşümün faillerinin her türlü tikelciliğin ve her türlü kısıtlamanın üstesinden gelebileceğini, ve kendisiyle barışık bir toplum dünyaya getirebileceğini ima etti. Modernliğin gözünde gerçek evrensellik bu anlama geliyordu. Oysa çağdaş sosyal ve siyasal mücadelelerin çıkış noktası, güçlü bir şekilde kendi tikelliklerini öne sürmektir, hiçbirinin, kendi başına, toplumun tamlığını gerçekleştirmeye muktedir olmadığı yönünde güçlü bir inançtır (Laclau, 2000: 26-27).

Özcü evrenselliğin yaşadığı bu kriz, nesnenin kendisinden çok onun ortaya çıkış/olanaklılık koşullarına, bir başka deyişle varoluşun olumsal koşullarına ve inşasının karmaşık süreçlerine dikkat çeker. Nitekim, evrensel ve zorunlu olanın tersine “olumsal” demek, değişken ve tikel olan; kesin ve sabit olanın tersine belirsiz ve değişken olan; kendine yeterli ve nedenle ilgili olanın tersine herhangi bir şeye bağımlı ve sonuçla ilgili olan; beklenen ve düzenli olanın tersine beklenmeyen ve düzensiz olan anlamına gelir (Connolly, 1995: 47). Evrensellik ve zorunluluğun reddi ve olumsal olanın kabulü ayrıca, toplumsal olan içerisinde geliştirilebilir stratejileri de genişleterek çeşitlendirir. Geçmişteki kuramsal kategoriler, yapısal biçimlenişlerini oluşturan güç ilişkileri açığa çıkıp bu kategoriler yapısöküme uğratıldıkça, bunların içerisinde yeni ve daha karmaşık hegemonik-siyasal hamleler olanaklı hale gelir (Laclau, 1994: 2).

Ekonomik ve siyasal alan arasındaki zorunlu ilişkinin koparılması ve nedenelliğin reddi, toplumsal sınıfların siyasal kimliklerinin nasıl oluştuğu sorusunu ortaya çıkarır. Bu noktada Laclau ve Mouffe, hegemonik öznelerin zorunlu olarak temel toplumsal sınıflar düzleminde kurulduklarını reddederek (Laclau ve Mouffe, 1992: 172), hegemonyanın alanını artık farklı tikelliklerin bir arada bulunduğu bir alan olarak değerlendirir. Toplumsal kimliğin belirlenmesi, sonsuz sayıda anlamsal farklar arasında bir sabitleme oyunu, yani söylemin kuruluşudur (Üşür, 1997: 55). Öyleyse toplumsal olan her şey ve bunun içerisindeki özneler ancak söylemsel olarak kurulur ve hegemonya alanı da farklı tikelliklerin birbirine eklemlendikleri alan olarak ortaya çıkar. Politik özneler bundan dolayı sınıfsal değil, fakat “karmaşık kolektif iradeler” dir (Laclau ve Mouffe, 1992: 87).

Bu doğrultuda, siyasal kimliklerin nasıl oluştuğunu tartışırken Laclau, “...öznelerin toplumsal yapıda zaten tanımlanmış bir yerleri olsaydı, yapmamız gereken şey bu kimlikleri keşfetmek olurdu;” yoksa, “...kurmak/inşa etmek değil” demektedir (Laclau, 1994: 2-3). Ancak eğer bütün toplumsal çelişkiler, bir gereklilik olarak, toplumsal kimliklerin bir yapısökümüne neden oluyorsa ve çelişkilerin olmadığı bir durum herhangi bir toplum biçimi ile birlikte düşünülemiyorsa, herhangi bir toplumsal kimlik, bir boyutuyla, salt keşfetmeyi değil, inşa sürecini de gerektire-

cektir. Çünkü, bir kimsenin sosyo-ekonomik açıdan bulunduğu yer ile, siyasi ya da ideolojik çıkarları arasında herhangi bir zorunlu ilişki olamaz. Öyleyse, keşfedilecek şey, böyle bir zorunlu ilişki değil, bu kimliklerin siyasal alanda nasıl inşa edildiğidir. Bu inşa sürecini anlamamanın temel kavramlarından biri *özdeşleşme*'dir ki, bu kavramın kendisi de herhangi bir kimliğin kökenindeki bir yokluğa/eksikliğe (*lack*) işaret eder (Laclau, 1994: 2-3). Kimlik ve özdeşleşme arasındaki ayrımın önemli bir sonucu, bütün toplumsal kimliklerde kurucu bir yarığa işaret etmesidir. Eğer, yokluk/eksiklik gerçekten kurucu ise, onu doldurmaya çalışan özdeşleşme ediminin kendisini haklı gösterecek, kendisine dışsal bir kaynağı olamaz, çünkü özdeşleştirmiş düzen, iyilik ya da akılcılık gibi ölçütlerle değerlendirilerek değil, bir düzen, belirli bir düzenlilik olasılığı getirdiği için kabul edilmiştir. Yani, özellikle kökten düzensizliğin hüküm sürdüğü dönemlerde, gerçek içeriği ikinci derecede önemli olan bir düzen gereksinimi ortaya çıkar ki, bunun siyasetin mantığı açısından önemli sonuçları vardır. Dolayısıyla, Marksizmin yaptığı gibi bir özne konumları çoğulluğunu sınıf sorunlarına indirgemek yerine, toplumsal çoğullukların varlığı ve bunların birbirine indirgenemezliği kabul edilmelidir. Günümüz kapitalizminin temel özelliği, çalışma dünyasının merkezsizleşmesidir. Onunla başa çıkmanın çaresi ise, "saati geriye çevirip hayali bir proleteryaı tekrar merkezileştirmek değildir" (Munck, 2003: 103). Nitekim postmarksistler için geç modernliği tanımlayan en önemli belirti olumsuzluğun küreselleşmesidir (Connolly, 1995: 43). Bu anlamda siyaset, birbirine söylemsel düzeyde eklenilen ancak birbirini belirlemeyen ve yan yana duran kimlikler, farklar, konumlar üzerinden üretilebilir. Anlaşılabileceği gibi postmarksistler, postyapısalcı yaklaşımlardan aldıkları feyizle gerçekliği ve insan kimliğini bütünüyle parçalı olarak değerlendirerek Marksist tarih anlayışından epeyce bir uzaklaşmışlardır. Buradaki temel vurgu, işçi sınıfının tarih içerisinde işgal etmiş olduğu merkezi konumunun artık ortadan kalktığı, doğrusu, işçi sınıfının artık bir toplumsal aktör/özne olarak düşünülmemesi gerektiği üzerine gelişmektedir. Bunun peşi sıra Negri ve Hardt gibi düşünürler için aşağıdaki gibi bir sonuca varmak oldukça kolay olmuştur:

.....siyasal aktivizmin, sınıf mücadelesinin ve devrimci örgütlenmenin kimi biçimlerinin zamanının artık geçtiğini ve işe yaramaz hale geldiğini belirtelim. Bu biçimlerin kimisi taktik ve stratejik hatalar nedeniyle geçersiz kalırken kimisi de isyan bastırma hamleleri sonucunda etkisiz hale geldi; ama bunların ölümünün daha önemli bir nedeni bizzat çokluğun geçirdiği dönüşümdür. Günümüzde toplumsal sınıfların küresel bileşiminin dönüşümü, maddi olmayan emeğin hegemonyası ve ağ yapılarından kaynaklanan yeni karar alma biçimleri, bütün devrimci süreçlerin koşullarını köklü bir biçimde değiştiriyor. bugünkü ayaklanma deneyiminin çokluğun bağrında tekrar keşfedilmesi söz konusudur (Hardt ve Negri, 2004: 86).

V

Görüldüğü gibi yapısalcılık, dili, bilinci ve düşünceyi toplumsal üretimden, emekten, daha doğrusu pratik insan faaliyetinden bütünüyle koparmaya çalışır. Tarihsel açıklama ve analizleri reddeder. Bunu daha da ileri götüren postyapısalcılık ve postmarksizm, her şeyin söylemsel olarak kurulduğunu ileri sürerek, geçmişin ancak metinsel olarak oluşturulabileceğinde ısrar eder (Palmer, 2000: 65). Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, yapısalcılıktan postyapısalcılığa ve oradan da postmarksizme doğru giden evrimde bütünlük kaybolmuş, tikel yapılar öne çıkmış, tümlük düşüncesi reddedilmiş, kurucu özne anlayışı da yok olmuştur. Sonuç ortadadır: Yerelleşme, gruplaşma, cemaatleşme kutsanmakta, parçalanmalar bütünlükten daha önemli hale gelmektedir. Diğer taraftan bilinçli bir insan faaliyeti olarak tarih önemsizleşmiş, daha doğrusu insan, toplumsal değişimin temeli olmaktan çıkarılmıştır. Bu türden yaklaşımların temel sıkıntısı zaten, insanı değiştirilip dönüştürülmesini artık olanaksızlaştırdıkları bir yapıya/dünyaya hapsetmelerinden kaynaklanır. Dönüşümlere nelerin yol açtığı tamamen belirsizdir, zira tarih, bilinçsiz yapılarca yönetilmektedir. Dolayısıyla, eğer bilinç dışı bir tarih anlayışından ve insanın kurtuluşunun/özgürleşmesinin olanaksızlaştırılmasından kaçınmak isteniyorsa, yapısalcı olmakla suçlanmasına karşın bunu inkar eden Dumézil'in şu değişimini anmak gerekir: Je ne suis pas, Je n'ai pas à être, ou à n'être pas, structuraliste (akt. Littleton, 1974: 151).⁹ ■

9 "Yapısalcı değilim, olmak ya da olmamak zorunda değilim."

Kaynakça

- Anyon, J. (1994) "The Retreat of Marxism and Socialist Feminism: Postmodern and Poststructural Theories in Education", *Curriculum Inquiry*, 24(2): 115-133.
- Atayman, V. (Tarihsiz) "Yapısalcılıkta Yöntem-Kuram-Bilgi Nesnesi İlişisine Bir Yaklaşım", A. Birkiye (der.), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru* içinde, İstanbul: Varlık.
- Bauer, I. (Tarihsiz) "Yapısalcılık Tartışması Üzerine Düşünceler", A. Birkiye (der.), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru* içinde, İstanbul: Varlık.
- Birikim (1977) "Lévi-Strauss Üstüne", *Birikim*, 28-29: 58-72.
- Birkiye, A. (Tarihsiz) "Yapısalcılık Üzerine", A. Birkiye (der.), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru* içinde, İstanbul: Varlık.
- Butler, J. (1993) "Review: Poststructuralism and Postmarxism", *Diacritics*, 23(4): 2-11.
- Callinicos, A. (2001) *Postmodernizme Hayır*, çev. Ş. Pala, Ankara: Ayraç.
- Connell, R. W. (1979) "A Critique of the Althusserian Approach to Class", *Theory and Society*, 8(3): 303-345.
- Connolly, W. (1995) *Kimlik ve Farklılık*, çev. F. Lekeşizalın, İstanbul: Ayrıntı.
- Çalışlar, A. (Tarihsiz) "Yapısalcılık: Status Quo İdeolojisi", A. Birkiye (der.), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru* içinde, İstanbul: Varlık.
- Eagleton, T. (1996) *İdeoloji*, çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı.
- Foley, B. (1990) "Marxism in the Poststructuralist Moment: Some Notes on the Problem of Revising Marx", *Cultural Critique*, 15: 5-37.
- Geras, N. (1987) "Post-Marxism?", *New Left Review*, 1/163: 40-82.
- Goodchild, P. (1996) *Deleuze ve Guattari*, çev. Rahmi G. Öndül, İstanbul: Ayrıntı.
- Gould, N. (1978) "The Structure of Dialectical Reason: A Comparative Study of Freud's and Lévi-Strauss' Concepts of Unconscious Mind", *Ethos*, 6(4): 187-211.
- Hardt, M. ve A. Negri (2004) *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.
- Kant, I. (2002) *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Klaus, G. (Tarihsiz) "Yapısalcılık", A. Birkiye (der.), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru* içinde, İstanbul: Varlık.
- Laclau, E. ve C. Mouffe. (1987) "Post-Marxism Without Apologies", *New Left Review*, 1/166: 79-106.
- Laclau, E. (1994) *The Making of Political Identities*, London; New York: Verso.
- Laclau, E. (2000) *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, çev. E. Başer, İstanbul: Birikim.
- Laclau, E.-Mouffe, C. (1992) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. Kardam, A. ve D. Şahiner, İstanbul: Birikim.
- Leach, E. (1985) *Lévi-Strauss*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Afa.
- Lévi-Strauss, C. (1958) *Anthropologie Structurale*, Paris: Plon.
- Lévi-Strauss, C. (1994) *Yaban Düşünce*, çev. T.Yücel, İstanbul: YKY.
- Littleton, C. S. (1974) "Je ne suis pas ... structuraliste: Some Fundamental Differences between Dumézil and Lévi-Strauss", *The Journal of Asian Studies*, 34(1): 151-158.
- Marx, K. ve F. Engels. (1976) *Alman İdeolojisi*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1990) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1997) *Yahudi Sorunu*, Ankara: Sol.
- McNally, D. (2000) "Dil, Tarih ve Sınıf Mücadelesi", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *Marksizm ve Postmodern Gündem* içinde, Ankara: Ütopya.
- Mougin, H. (2004) "Varoluşçu Kutsal Aile", *Bilim ve Düşünce*, 1: 21-160.
- Munck, R. (2003) *Marx@2000*, çev. Y. Yusufoglu, İstanbul: Kitap.

- Oppermann, S. (2006) *Postmodern Tarih Kuramı*, Ankara: Phoenix.
- Palmer, B. D. (2000) "Eski Konumlar/Yeni Zorunluluklar: Tarih, Sınıf ve Marksist Meta-Anlatı", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *Marksizm ve Postmodern Gündem* içinde, Ankara: Ütopya.
- Parain, C.. (Tarihsiz) "Yapısalcılığın Tarihe Bakışındaki Sakatlık", A. Birkiye (der.), *Yapısalcılığın Eleştirisine Doğru* içinde, İstanbul: Varlık.
- Pepper, R. (1998) "Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe ile Söylesi: Kalpler Zihinler ve Radikal Demokrasi", çev. A. Günel, *Birikim*, 113.
- Pihip, M. (1991) "Michael Foucault", Q. Skinner (der.), *Çağdaş Temal Kuramlar* içinde, Ankara: Vadi.
- Piaget, J. (1999) *Yapısalcılık*, çev. A. Ş. O. Yener, Ankara: Doruk.
- Poster, M. (1974) "Althusser on History Without Man", *Political Theory*, 2(4): 393-409.
- Rosen, L. (1971) "Language, History, and the Logic Inquiry in Lévi-Strauss and Sartre", *History and Theory*, 10(3): 269-294.
- Rossi, I. (1973) "The Unconscious in the Anthropology of Claude Lévi-Strauss", *American Anthropologist*, 75(1): 20-48.
- Thompson, E. P. (1994) *Teorinin Sefaleti*, çev. A. F.Yıldırım, İstanbul: Alan.
- Topolski, J. (1973) "Lévi-Strauss and Marx on History", *History and Theory*, 12(2): 192-207.
- Touraine, A. (2000). *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, çev. O. Kunal, İstanbul: YKY.
- Üşür, S. S. (1997) *İdeolojinin Serüveni*, Ankara: İmge.
- Wood, E. M. (1985) *Sınıftan Kaçış*, çev. Ş. Alpagut, İstanbul: Akış.
- Wood, E. M. (2000) "Postmodern Gündem Nedir?", çev. A. Fethi, *Marksizm ve Postmodern Gündem* içinde, Ankara: Ütopya.
- Yücel, T. (1977) "Yapısalcılık", *Birikim*, 28-29: 30-43.
- Yücel, T. (Tarihsiz) *Yapısalcılık*, İstanbul: Ada.
- Yüksel, A. (1995) *Yapısalcılık ve Bir Uygulama*, Ankara: Gündoğan.
- Zimmerman, M. (1976) "Polarities and Contradictions: Theoretical Basis of the Marxist-Structuralist Encounter", *New German Critique*, 7: 69-90.

Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács

Kubilay Hoşgör*

Söyleneceklerin birçoğunun güncelliğini yitirdiği ya da –geçerli deyimle– modasını geçirdiği bir tartışmayı yeniden açmayı amaçlıyoruz bu yazıda. Burada incelenen estetik ve politik unsurlar Peter Bürger’in *Avangard Kuramı*’ının yayımlandığı 1974’e gelinceye kadar çoktan klasikleşmiş tartışmalardı. Bürger’in çalışması, modernist esere yeni bir yaklaşımın biçimlenişiydi. 1968’den sonra avangardın yarattığı hayal kırıklığı atmosferinde çoktandır böyle bir soluklanmaya ihtiyaç duyuluyordu. Ne var ki, aradan geçen otuz yılda Bürger’in yaklaşımına yeni reçeteler sunulmuş ve birçokları tarafından modernist-avangard çoktan gömülmüştür. Bu incelemede avangardın I. Dünya Savaşı’nın hemen ardından beliren başkaldırısının uzantıları olarak görülebilecek sanatsal dışlaştırmalarla ilgili kimi polemikler politik düzeyde ele alınmaktadır. Estetik teorinin Batı Marksizmi içinde oluşturduğu kimi polemikler, estetik ve politik duyarlılığın gelişimi için ve sanatın anlamına dair tartışmaları kuşatıcı bir bilgi alanına taşıması bakımından oldukça verimli olmuştur. Ayrıca bu tartışmaların edebiyatın ve genel olarak sanatın toplumsal kaynaklarına geri dönmenin mümkün yollarını sunmak gibi sanatın mahiyetine ilişkin katkılarını da unutmamak gerekir. Politik eserin bir eşyaya dönüşme koşullarını sağlayan güncel sanat anlayışlarına karşı eserin ilk önce yaratıcısının derdi ile değerlendirildiği geçmiş arasındaki mesafe fazla aralanmadan, sanat ile politika arasındaki ilişkiyi bir sorun olarak ele almaya yönelecek bir kuramın taslaklarını çizebilmek için politik-estetik teori kapsamında ki tartışmaları yeniden hatırlamanın bir imkânını sunmayı amaçlıyoruz bu yazıda. Bu çerçevede aşağıda ilk önce estetik teoriye büyük katkısı olan Gyorgy Lukács’ın gerçekçiliğini, bir sonraki bölümdeyse avangardizmi, Walter Benjamin’in gösterdiği yoldan girerek değerlendirmeye çalışacağız.

* Muğla Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

1. Lukács'ın Gerilimleri

Gerçeğin halk yararına edebiyat eseri ya da daha genel olarak sanat eseri aracılığıyla aktarılması karşısında, tarihin şimdiki anına karşı gelişen öznel eleştirinin kaynaklarına dönmek gerekir. Bu eleştiri tarihin katastrofundan doğarak gelişir ve eser çoğu zaman bu eleştirinin tüm gerçekliğiyle yansıtıldığı ortamdır. Ne var ki, gerçeğin olduğu gibi yansıtılmasının kazancı şüphe uyandırıcıdır. Tarihte olup bitenler karşısında şüpheli ve eleştirel bir konumda yer almak, onu sadece eserde yeniden canlandırarak yansıtmakla özdeş olamaz. Başka bir muhalif konuma göre tarihin akışına müdahale etmenin doğru yolu gerçek ile eseri karşılıklı dolayımına sokan araçlarda bulunmaktadır; bu araçlar ekseriyetle gerçeküstücü, dışavurumcu, kübist, fütürist vb. estetik yaklaşımlardır. Burada avangard akımlar, sanatta ve politikada birer devrimci unsur olarak ele alınacaklardır. Bu çerçevede gerçeklik karşısında yine köklü bir eleştiri yürütse de Lukács'ın gerçekçiliğinin avangardizm karşısında politik olarak naif görünen yönleri dikkate alınmaktadır.

Gerçeği olduğu gibi halk yararına tâbi kılmak ile ondaki hakikati diyalektik araçlarla okura sunma arasındaki farklılaşma gerçekçilik ile dışavurumculuk ayrımının temelidir. Eserde gerçek-olmayan olarak sunulan gerçek, bu yolla aslında kendi içinde barındırdığından daha köklü bir muhalif unsuru yaratabilir. Gerçeğin dönüştürülerek yansıtılması naif bir eleştiriye tutsaklığı engeller; bireyin ya da eserin alıcısının, görünen gerçekliğin öbür yanında kalmış, otorite tarafından kendisinden gizlenen unsurları da alımlamasını sağlar. Kuşkuyu diri tutan bu yöntemle gerçeğin bizim dışımızda olmaktan çıkarak, biçimlendirilebilir bir doğaya sahip olduğu anlaşılır. Sanatı topluma bir katkı olarak sunan gerçekçilik karşısında Adorno'yu izleyerek söylersek, sanatın özü "topluma direnişe" dönecektir.

"Felsefe, gerçeğin düşüncede yansımaları" olduğundan, Lukács'ın gerçekçiliği temellerini tamamen ekonomik ve toplumsal gerçeklikte bulur; Marx'ın kapitalizmin bütünselliğine yaptığı vurguyla başlar Lukács: "Her toplumun üretim ilişkileri bir bütün oluştururlar" (Lukács, 2004: 41). Marksist bir yazın kuramı, edebiyat ile nesnel gerçeklik arasında bir ilişki kurar; edebiyat, onun –nesnel gerçekliğin, bütünlüğün– bir yansımasıdır. Onu olduğu biçimiyle yapıtta yansıtmak, yazarı bir gerçekçi olarak ele verir. Nesnel dünyanın hakikatinin saptırılmaması için gerçekçi tarzda bir yansıtılış gereklidir. Gerçekliğin yazar tarafından doğrudan, *nasılsa öylece*¹ aktarılması, onun bütünselliğini korumayı sağlamaktadır. Lukács, Lenin'i izleyerek bütünselci kavrayışın yanlışları engellediğini savunur. Öte yandan Lukács, dışavurumcu ve gerçeküstücülerin edebiyat ile nesnel gerçeklik arasındaki ilişkiyi yadsıdıklarını ileri sürerek, onların Marksizm ile ilişkilerini gizlemektedir.

Gerçekçi eserin yazarı –Lukács'ın sık sık verdiği Thomas Mann, Romain Rolland ve Gorki örneklerini dikkate alırsak–, kendi kahramanlarının toplumsal-tarihsel kimliklerinin büyük ölçüde farkındadır; yazar, kahramanlarının duygu ve

1 Bu motto, Alman Tarih Okulu içinde adı anılan Ranke'yi hatırlatır. Ranke'ye ve onun tarihçilik anlayışına ("tarihsel geçmişi olduğu gibi yansıtmak") ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem (2001: 135-46, 285-307, 381-92).

düşüncelerini oluşturan toplumsal pratikteki köklerini açıkça bilir ve bu kimliklerin doğuş ve gelişme öykülerini bir tarih kitabından aktarıyormuş gibi yansıtır –bu bakımdan Balzac tipik bir örnektir. Lukács’a göre, onun gerçekçi bulmadığı yazarlarsa –o genellikle Joyce’u örnek verir– gerçeği kendilerine gördüğü şekliyle eserlerinde dile getirmektedirler. Yani bir tür özneliliğin yansıtılışı söz konusudur bunlarda. Bu öznelilik de Lukács’a göre bir kendiliğindelik/kendi-kendinelik düzeyini aşmamaktadır. Gerçekçi yazar, nesnel gerçeklik ile eseri arasında tek yönlü bir yaratıcılık ilişkisi kurarak kendiliğindelik düzeyinin üzerine çıkar. Ne ki, bu düzeyin altında kalan eserler için halihazırda bir gerçeğin bulunmayışı tartışmaya aslında farklı bir boyut kazandırıyor. Böylelikle gerçekçilik-gerçeküstücülük tartışması nesnel dünyadaki hakikatin yansıtılış tarzlarına ilişkin bir tartışma olmaktan öteye geçerek, bir gerçeğin olup olmadığı sorusunda düğümleniyor. Düğümleniyor, çünkü gerçekçi yazar zaten Lukács’ın terminolojisiyle aktarıldığı gibi nesnel gerçeklik kabulünü örtük olarak en baştan elinde bulundururken, gerçeküstücü perspektifin, gerçekçilerce ifade edilen eserin üslubuna ilişkin tarza bir seçenek sunması, diğer deyişle bu tartışmanın öbür tarafı olarak ortaya çıkması beklenemez. Gerçeküstücülük daha başında örtük biçimde yer alan *anti-gerçeklik* kabulüyle bu tartışmanın dışına kaymak zorunda kalıyor.² O halde Lukács, sanki biraz kendi kendine yarattığı bir tartışmayı yürütüyormuş gibi bir izlenim doğuyor. Öte yandan Lukács’ın konumunu basitleştirmekte fazla aceleci davrandığımız da iddia edilebilir; nitekim gerçekliğin inkârı –Lukács’ın kendi örnekleriyle– Musil, Benn veya Kafka gibi dışavurumcu anti-gerçekçiler için doğrudan geçerliyse de, gerçeküstücü kuşağın tümüne bu radikal anti-gerçekçiliği genellemek de biraz indirgeyici olacaktır.³ Ancak, burada özgün olmasa da bir öneri sunulabilir: Musil, Kafka, Benn ve bu çizginin en ucunda Beckett’teki modern gerçekliğe karşı duyulan öznel tepki (Lukács bu tepkiyi psikopatolojik bulmaktadır), modernizmin gerçekliğinin son yansıması olarak değerlendirilmemeli, aksine bu tepkideki direnişi kavramaya yönelinmelidir. Âdeta “avangardın sonu” tartışmalarında geline nokta gibi, bu yazarlardaki dirence karşı duyarlı olmak gerekmektedir. Edebiyattaki moderne karşı öznel direniş, aslında pek çoğumuzun bildiği gibi, bu eserlerde modern olanın etkisinin sürdüğü gerçeğini gizleyemez; aksine, paradoks bu yazarları modern kılmaktadır. Peter Bürger’in avangard için söylediklerini anımsatabilecek bir şekilde şöyle söylenebilir: Modernizmin başarısızlıkları içinden modern olanın etkisi sürmektedir: “Modernizm

2 “Gerçeklik” ya da “gerçek” inancı iyimser bir dünya görüşüyle uyumludur. Gerçeküstücülüğün savunusunda sezilen pesimizm ise, gerçek diye bir şeyin olmadığı düşüncesini üretir. Gottfried Benn’in aşağıdaki satırlarında görülür ki, 1910-1925 arası Avrupası’nda gerçek, sadece kapitalist bir kavramdır. Nesnel bir totalite olarak gerçek yoktur; olsa olsa ondan arta kalan parçalardan söz edilebilir: “Avrupa’da 1910 ile 1925 arasında doğalcılık-karşıtından başka hiçbir üslup yoktu. Gerçek de yoktu zaten, en fazla bölük pörçük [gerçek] parçaları vardı. Gerçek, kapitalist bir kavramdı... Ruhun gerçeği yoktu” (akt. Lukács, 2004: 54-5).

Lukács yine bir başka yerde Benn’den şöyle aktarıyor: “... Dış gerçeklik diye bir şey yoktur, sadece kendi yaratıcılığıyla yeni dünyalar kuran, bunları değiştirip yeniden kuran insan bilinci vardır.” (akt. Lukács, 2000: 30).

3 Bu konuda Bloch’un Alfred Kurella’ya polemik olarak yazdığı yazıya bakılabilir. Yazının izleyen paragraflarında bu yazının oluşturduğu tartışmaya atıfta bulunulacaktır.

Beckett'le anlamlılık iddiasını protesto ediyordu. Ama anlamın reddinin, bütün olarak toplumun ilkesi haline geldiği bir yerde, bayağılığı aşabilen herhangi bir anlam izi, bir direniş gösterisi olabilir” (Bürger, 1997: 380; akt. Artun, 2003: 28).

Lukács'ın eleştiri tarzı kimi zaman basitleştirici olabilmıştır; genellikle otoriteye karşı oluşan tüm muhalefet biçimleri onun gözünde değer kazanmamıştır. Öyle ki, bunlar arasında komünist bir çevreden olmayanlar kolaylıkla otoriteyle bir tutulabiliyordu. Aslına bakılırsa, onun doğrudan veya dolaylı olarak polemığe girdiği kişilerle arasında –ki bunlar arasında Bloch, Adorno, Brecht ve Benjamin vardır– tartışma konusu haline gelen dışavurumculuk ve diğer avangard hareketler, ona otoriteyle (faşizmle) şöyle ya da böyle ilişki içindeymiş gibi görünmüştür. Bloch, bu türden değerlendirmelerin “diyalektik değil, mekanik” nitelikte olduğuna dikkat çekmektedir. Bloch gibi Adorno da, Lukács'ın indirgeyciliğine sert bir tepki vermekten çekinmez: “[Lukács] akademik idealizmden apayrı bir tutuma sahip olan bu ekollerin [Adorno irrasyonalist eğilimleri kastediyor] gerek düşünce alanındaki, gerekse hayatımızdaki şeyselleşmeye karşı, tıpkı Lukács gibi, kararlı bir karşıtlığı sürdürmekte olduklarını zalimcesine görmezlikten gelmiş, gelebilmiştir” (Adorno, 2000: 230). Genel olarak modernist sanatın ayrıntılarda yarattığı direngenlik, nesnelerin –teknik ürün olsunlar bile– kimi durumlarda bir direnç unsuru taşıyabileceklerine olan inanç ve buna benzer durumlar Lukács için kolayca “yüzeysel ayrıntılarda yoğunlaşma ve bu yoğunlaşmada ifadesini bulan bir içerik yoksunluğu” olarak anlaşılabilmiştir. Sözgelimi bu bakımdan Proust, Joyce, Kafka, Beckett gibi yazarlarla Benn ve Jünger arasında bir fark bulunmaz onun için. Yine benzer bir tepki romantiklere de uzanır;⁴ Lukács'ın romantikler için kullandığı “hastalıklı” tanımlaması gösteriyor ki, onun klasik Marksizmi iflah olmaz biçimde kendindeliğe ve edebiyatta alternatif muhalefet biçimlerine karşı dirence yol açmaktadır. Kısacası

4 Lukács'ın romantizme tepkisi Hegel'den miras alınmıştır. Daha iyi kavrayabilmek için Hegel'le kurulan analogiye değinmek gerekiyor: Hegel, sanat tarihini bildiği gibi “simgesel (doğulu), klasik (Yunan) ve romantik (Hıristiyan)” olmak üzere dönemleştirebilir. Sanatın değeri ve gelişimi bakımından bu dönemleştirmeye yükselen bir grafiği çağırıştırır. Aksine Hegel için en yüksek sanat romantik formlarla değil klasik Yunan'daki formlarla gerçekleşmiştir. Hegel'in estetiği tinsel olanın formlar aracılığıyla aktarılmasını içereceğinden romantik-kilise sanatının bu amacı gerçekleştirebileceği sanılabilir. Oysa Hegel'e göre bu sanat formunda “tin kendine döndüğü”, yani dışsal olan tinin yansıtılışında yetersiz kaldığı için “tin ile madde (form ile içerik) arasında klasik sanatta ulaşılmış bütünleşme” son bulur. Dışsal olanla içsel olanın tamamen ayrılması sanatın kendini lâğvetmesine ve tarihteki yerini felsefeye bırakmasına neden olmuştur Hegel'e göre.

Lukács Hegel'i çağına taşır; Hegel'de klasik ve romantik sanat arasındaki karşıtlık, Lukács'da gerçekçilik ile avangard sanat düğümlemesine dönüşür. O, Hegel'deki tin felsefesinin yerine burjuva toplumunun tarihini koyarak avangardın doğuşuna tarihsel bir gerekçe sağlar: Ona göre, burjuva devriminin son bulmasıyla -1848- burjuvazi kendi gerçekliğini yansıtmak bütünsel bir sanat formundan yoksun kalır. Naturalizm ve avangardizm bu boşlukta doğup gelişirler. Lukács'a göre bu dönüşüm tarihsel açıdan bir “gerilemedir”; Hegel'de romantik sanatla baş gösteren gerilemenin eşdeğeridir. Ancak Lukács sorunu klasik sanata dönüşle çözmek yerine “Balzac, Goethe, Stendhal” gibi gerçekçi yazarlarla ilişkiye geçerek çözme yolunu seçer. Böylece Hegel'in aksine burada sanata bağlılık ve güven sürmektedir (Daha ayrıntılı ve sahih bir bilgi için bkz. Bürger, 2003: 157-162).

Lukács, Hegel'i döndürdükten başka aslında bir bakıma onu yanılgıya uğratır. Öyle ki, Hegel sanatın sonunu ilan edip felsefi bilgiye yer açmak yerine felsefi ya da bilimsel bildirimi sanatsal alana taşıyarak bir realizm de yaratabilirdi. Bunu yapan Lukács olmuştur: Onun realizmi sanat eserindeki dolaylımsızlığı arayış bakımından bilimsel bildirim kipinin sanatta yansıtılığını ister. Aksine sanatın dolaylılanmış bir ürün olması bakımından bildirim kipinin bilimsel olamayacağını kabul etmemiş ve felsefeye ya da bilim ile sanat arasında Hegelci bir ayrımı gitmemiştir.

Bloch ve Benjamin'in gösterdiği gibi,⁵ *romantik bir komünizm*⁶ Lukács için kolay kabul edilebilir değildir; çünkü bu onun için bir ölçüde basitçe faşizmle işbirliğine dönebilecek bir alternatif olabilir.

Bloch, romantizmle bağları bulunan dışavurumculuğu kavramada gösterdiği yetersizlikten ötürü Lukács'ı mahkûm etmiştir; Bloch için dışavurumculuğun önemi, henüz üzerinde konuşulmaktan vazgeçilmeyen bir alan oluşu ile kanıtlanmış bulunuyor ve ona göre bu, dışavurumcu mirasın yerini, kendi sorunlarına daha iyi cevaplar verebilen birileri çıkıncaya dek koruyacağına delil oluşturunuyordu. Ne var ki ona göre, gerçekçilik ve neo-klasizmin kesinlikle bu mirasın sahipleri olamayacağı çok açıktı: "Son yirmi-otuz yıldaki kültür tarihimizin yalnızca üstteki tabakasını görmekle yetinen, tam tamına proletaryan olmayan herşeyi önemsemezlikten gelen soyut düşünce yöntemlerinin [Lukács ve Kurella kastediliyor] bu tür sorunlara [dışavurumculuğun kendine sorun edindiği şeyler] yanıt bulabilmesi çok zordur." (Bloch, 1985: 33).

Edebiyatta tekniğin kullanılmasının, saf bir idealizme yol açarak gerçeğin biçim ve üslup uğruna dolambaçlı yollarda sakatlanışına neden olmak dışında, onu daha etkin biçimde aktarabilmek için sanatın özüne içkin olan geçerli dolayım araçlarını sunduğunu kabul etmemiştir Lukács (öte yandan Lukács'ın bu tekniklerin keyfi kullanılmalarının yarattığı edebi dejenerasyona dikkatleri çekerken ne denli tedbirli olduğu da gözden kaçırılmamalıdır). Sözelimi, dışavurumcu sanatın kullandığı süreksizlik ve montaj gibi teknikleri ele alalım; bunlar gerçekliğin totalitesini –eğer bir totalite kabul ediyorsak tabii– kesintiye uğratmaya dönük işlevler yüklenirler. Bunları, bir bakıma, kapitalizmin –onu öyle algılayanlar için– kapalı toplumsal düzenine karşı gerçekleştirilen bir dışarıya sızma girişimi gibi, ama bir bakıma da kapitalizmde kaçınılmaz olarak açılan çatlakların, bunalımların sanat eserine yansıtılış yolu olarak görmek gerekmektedir. İkincisi realiteyi yansıtmaktır; dışavurumcu eser realitedeki kopmaları alegoriyle aktararak, yeni bir seçeneği süreksizlikler ve onlara uygulanan montajlar arasından sunmak istemektedir çoğu zaman. Lukács'a, realiteyle doğrudan ilişkisi bakımından oldukça sempatik görünebilecek bu tarz, aslında onun için "özentili", zorlama bir "yıkıcılık"tan ibarettir. Dışavurumculuğun işlevsel kıldığı "yıkım" da, Lukács için dekadans ile bir anlama gelmektedir. Şu halde, burada yapılan türden bir okuma sonucunda dışavurumcu ve gerçeküstücü sanatı faşizmle ilişkilendirmenin nasıl bir akıl yürütmeye imkân bulabildiğini anlamak zorlaşıyor. Diyalektik bir düşünce en azından iki yönlü bir anlamın olanağını sorgulayabilmelidir.

Bir noktada Lukács'ın eleştirilerine hak vermek gerekir: Kapitalizmi, totalitesi (Marx'ın deyişiyle "üretim ilişkileri"nin birliği) bağlamında diğer toplum tiplerinden ayırmaz Lukács. Onun Bloch ile anlaşılmadığı hususların başında bu konu

5 Gerçi Lukács, mistisizmle Bloch'u buluşturan kişiye de, bu onun sonraki tavır alışı anlamayı daha da güçleştirir.

6 Lukács'ın romantizme ve çağdaşı romantiklere tepkisi irrasyonelizme karşıtlığından beslenmektedir. Dolayısıyla romantik yazarlara romantizmden etkilendikleri için değil, irrasyonel oldukları gerekçesiyle yüklenmektedir. Romantizmle irrasyonel dünya görüşü arasında doğrusal bir bağ bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili ayrıntılar için bkz. Lukács (2006). Ayrıca raportörümün Lukács'ın romantizm-irrasyonelizm algılamasına dair uyarısı yönlendirici olmuştur; kendisine teşekkür ederim.

gelmektedir; çünkü ona göre Bloch, –bir Marksist olarak– bu temel Marksist kabulden, kapitalizmin totalitesinden (ekonomi ve ideolojinin birliği) şüpheye düşmektedir. Ona göre Bloch, kapitalist gerçekliğin objektif bir bütün oluşturmadığını düşünmektedir. Bloch’un Lukács ve Kurella’ya karşı kaleme aldığı yazıda realitenin bütünlük arz ettiğine dair bir şüphe açıkça yer alır almasına; ancak görüldüğü kadarıyla her ikisi totaliteden farklı şeyler anlamaktadır. Lukács için geçerli olan Marx’ın argümanını inkâr etmek kolay değildir, ancak Bloch’un totalite karşıtlığı, kapitalizmin kendisine karşı oluşturduğu olumsuzlamayla açıklanabilir: Kapitalizm makro gerçekliği bilinç düzeyinde parçalayan ve mikro dünyaların üretimine katkıda bulunarak kültürü ve gerçekliği bölen bir mekanizmaya dönüşme eğilimindedir. Dışavurumcu sanat da bu temel eğilimi yansıtmaktadır. “Dışavurumcu realizm” gibi çelişik bir ifade, bu eğilimi açıklamaya yardımcı olabilir.

II. Modernizm ve Gerçeküstücülük

Toplum, kültürel, ekonomik, ideolojik etmenlerin birleşiminden oluşan belirlenimin hükmündedir. Bu bileşenlerin yarattığı gerilim en açık biçimde belki de modern dünyada hissedilmiştir. Gerilim, düşünce alanında modernist ürünün antagonistik görünümlere bürünen, “tamamlanmamış” ve “yanılabilir” savlarla açığa çıkmasına neden olmaktadır. Benjamin’in denemelerinde gördüğümüz “Janus-yüz” bu anlamda modernidir demek, başka bir deyişle modernitenin, Benjamin’in yazılarının Janus-maskesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Modern yapıtı oluşturan parçalanmışlık, fragmental yapı, kompartmanlaşan minimal dünyalar veya karanlığa gömülü insan figürleri, modern tarihin bütünlüğüne/kesintisizliğine ve ilerlemeye duyulan güvenin özellikle 19. ve 20. yüzyılda kökten sarsılmasıyla ilgiliydi. Modern insanın karakterindeki “aşınmışlık”, benliğindeki ayrışma ve nihayetinde tümünden yitimi, en belirgin olarak avangard sanat eserlerinde yansımıştır. Öyle ki, böyle bir panorama içinde modern düşünürlerin parçalanmış tarihsel sürecin parçalanmış insani imgelerini yansıtmalarından daha doğal bir şey olamazdı. Benjamin, Bloch, Brecht, hattâ Lukács’ın gibi, modernite Janus-yüzlü teoriler üretmiştir. Teorilerin ikilemi veya çelişkisi gibi görünen şey, modernitenin kendi diyalektiğidir. Modern olan her şey, Anaksagoras’ın algı ile nesnesi arasındaki ilişki tanımına benzer biçimde,⁷ acı ile birleşiyor ve modern estetik deneyim duyularımıza ilk önce acıyı yansıtıyordu. Anaksagoras’ın savı en çok modern deneyim için geçerlidir bugün: Kendisini Aydınlanma’dan beri “iyi” ve “güzel” diye sunan tarihin uğrağı diyalektik olarak acıyı da yaratmıştır.

Modern sanatın tarihi, Rönesans’ta oluşturulan “güzellik” idesine dek geriye götürülebilir. Hemen ardından 18. yüzyılda sanatın ve modern kültürün edebiyat ve müzik gibi diğer parçalarının gerçeklik karşısında özerkleşmelerine şahit olunur. 19. yüzyılda belirginleşen *sanat için sanat* (*l’art pour l’art*) anlayışının kökeni bu özerkleşmede bulunmaktadır. Sanat eserinin gerçeklikle arasındaki bağı zayıflaması an-

7 Hakkı Hünler’in yetkin makalesi konuyu derinliğine izliyor; bkz. Hünler (2005).

lamındaki bu özerkleşme⁸ sanatçının özneliği ile tamamlanmakta ve bu “bütünlük” de, Adorno’nun *Ästhetische Theorie*’nin hemen başında değindiği, “Sanatın sanat olarak varolma hakkı”nı (*Das Existenz-recht der Kunst als Kunst*) meydana getirmekteydi. Bu hakla birlikte kimi eleştiriler biçimlenmeye başlamıştır; gerçeküstücülerinki de bunların başında gelir: “... Eğer modern sanat yaşamın ‘bütünü’yle olan ilişkisiyle ilintili olarak, bir mutluluk vaadinde bulunma iddiasını bırakmış olsaydı, sürrealizm, sanatın varolma hakkına saldırmayacaktı” (Habermas, 1990). Aynı pasajda Habermas, gerçeküstücülerin “yıkıcı enerjilerini”, “sanatın özerklik alanını havaya uçurmak ve sanatla yaşamı uzlaştırmak” amacıyla kullanma isteklerine de değinmektedir. Habermas’ın “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje” başlıklı yazısında, gerçeküstücülerin çabalarının eleştirel ve yıkıcı olmakla birlikte, sanatın yadsınmasına giden yollarında “kültürün yanlış olumsuzlanması”na neden olduklarının da altı çizilmektedir. Bu sapma içinde sanatın yadsınışı ile, Genç-Hegelerden beri Marksizmin ileri sürdüğü, felsefenin yadsınması programları arasında “olumsuzlamanın sapması” bakımından ilişki kuran Habermas’ın “dogmatik ve ahlâki katılık”ın sınırları içine gerçeküstücülerini de yerleştirmesi mânîdardır. Ama tartışmanın, aynı düzlemde modernlik projesinin gerçeküstücülük temelinde iptal edilmesinin suçlanmasına doğru evrildiği şu satırlar bize hiç de masum görünmemektedir:

Modernlik projesini, bireysel teröristin bilinç durumu ve hayret uyandıran eylemleriyle bir araya getirenler, karanlıkta, askeri ve gizli polis hücrelerinde, kamplarda ve kurumlarda uygulanan, kıyas kabul etmez süreklilik ve yaygınlıktaki bürokratik terörün modern devletin *mission d’être*’i olduğunu –sadece bu tip yönetsel terörün modern bürokrasilerin zorlayıcı araçlarını kullandığı önermesine dayanarak– iddia edenlerden daha az dar görüşlü değillerdir” (Habermas, 1990).

Modernitenin ruhuna sadakatini koruyan bir tek kişi yoktur ki, burada söylenleri paylaşmasın. Ne var ki, Habermas’ın eleştirisinin gerçeküstücülerin başkaldırılarını kapsamına alması hiç uygun görünmemektedir. Doğallıkla modernliğin yarattığı karanlığın içinden onu dağıtmaya çalışan hiç kimse, modern kültürün kavramsal araçlarını ve onun sağladığı imkânları kullanmadan bunu başaramaz; ama paradoksal olarak bu tür girişimler kendi muhalefetini olumsuzlar. Adorno’nun bu tuzağa dikkatleri çektiği yazılarından modern kültür eleştirisinin mayın tarlasını çağrıştırdığını biliyoruz. Yine de gerçeküstücü ve sembolik ifadelerin olumsuzlayıcı tarzda, fakat söz konusu tuzaklardan korunabilen bir muhalefetin imkânlarını modernliğin içinden bize sunduğu iddia edilebilir. Üstelik oldukça devrimci bir muhalefet oldukları da inkâr edilemez. Benjamin’in kimi denemeleri bunun gö-

8 *Ästhetische Theorie*’de bize, “Estetiğin kategorileri radikal biçimde tarihseldir” deniyor; sanat eserinin tarihselliği “şimdiki zaman” vurgusuna sahiptir ve o üretildiği çağ ile belirlidir. Bu argüman avangard sanat için de geçerlidir. Hatta Bürger’in estetik kuramına dönerek söylersek, avangardın tarihselliği daha önceki burjuva sanat kategorilerinin anlaşılmasını sağlamasıyla ilgilidir. Tarihsel avangard, tarihsel evrimci bir ilgiyle bakılıp burjuva sanatının devamı olarak anlaşılamaz, aksine burjuva sanatı, geriye dönük olarak avangard sanat kategorileriyle kavranabilir. Bu kavrama tarzı avangard öncesi ile avangard arasındaki ayrışmaları bize gösterir. Sanatın gelişimini tarih ve toplumdaki çelişkili gelişmenin bir uzantısı olarak görmeyi sağlayacak olan da bu tarz bir yaklaşımdır. Bkz. Adorno (2003).

rülebileceği ortamı yaratmaktadır. Sembolik formların bu mirasçıları için “anlam” hiçbir şeydir. Aktarılabilir olan ne varsa sadece “ses ile imge” arasında gerçekleşen “uyum” ile, yani dilde yansır. Dil, bir iletişim aracına indirgenmeden çok önce işte bu sanatçıların elinde biçim ve üslubun parladığı bir galeriydi. Galerinin duvarlarını örense deneyimdir. Form ile deneyimin birlikteliği bu çevrenin sanatçılarının gerçeklikle bağlarını kurmaktadır. Bir bakıma pek çok eleştirinin nesnesi oluşları, edebiyat içindeki özgül durumlarıyla ilgilidir: “Bu çevrenin yazdıklarının edebiyat değil de başka bir şey –gösteri, parola, belge, blöf ya da isterseniz sahtekârlık diyelim, her neyse sonuç olarak edebiyat dışı bir şey– olduğunu fark eden herkes, yine aynı nedenle, bu yazıların kuramlarla değil, fantezilerle hiç değil, sözcüğün tam anlamıyla deneyimlerle ilgili olduğunu da anlayacaktır” (Benjamin, 2001: 157). Nesnelerle ilişkimiz bir deneyim yaratmak üzere kurulur. Bu hareketin ürünlerindeki her şey ya da nesne birer tarihsel unsurdur. Tarih deneyimlerin tarihidir, deneyimler ise nesnelerle ilişkimizden elde edilirler. Bu simgelerin, gerçeküstücülüğü bir idealizme saplayabilecekken materyalist bir tarihin⁹ oluşmasına yaradıklarını görmek, doğru değerlendirilmeleri için hayati önemdedir; yoksa geriye, “devrimin manevi evlatları”nın harcanışına tanıklık etmek kalır.

Habermas’ın adı geçen yazısında gerçeküstücü eleştiri, modernliğin dışından –hatta postmodern denen çağdaş bir konumdan– ona yönelen eleştiriyle kolayca karışabiliyor. Oysa gerçeküstücü kuşak özellikle ilk döneminde Baudelaire’le ilişkisi kurulabilecek modern bir tavrın yansımaları sağlamış, ancak modern aklın kendi çelişkilerine karşı tepkisini yansıtmıştır. Bunun modernizm düşmanlığı ile ilgisi ancak indirgemeci bir tarzda kurulabilir. Habermas, modern olanın imkânlarının henüz tüketilmediği konusunda Benjamin’le hemfikir olmasına rağmen, gerçeküstücü kuşak ile modernizm düşmanlığı arasında ilişki kurabilmektedir. Bu eleştiriye, daha önce değinilen *romantik komünizme* (irrasyonalizmle ilişki içinde) Lukácsgil bir tepkiyi Habermas’ın da paylaşılabileceği ihtimalinden hareketle bir açıklama getirilebilir.

Avangard sanat hareketleri, sanat için sanat öğretisine ve özellikle faşist diktatörlükle gelişen estetizme karşı, sanat ile yaşam arasındaki bağları yeniden kurmaya yönelik girişimler olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu hareketler “gerçekçi” değildirler. Avangardın formel olarak en belirgin niteliğini Bürger şöyle açıklar: “Organik (gerçekçi) sanat eserinde yapısal ilke parçalara hakimdir ve onları bir bütün içinde birleştirir; avangardist eserdeyse parçalar bütün karşısında çok daha geniş bir özerkliğe sahiptir. Bir anlam bütünlüğünü oluşturan unsurlar olarak önemlerini yitirdikleri ölçüde, nispeten özerk göstergeler olarak daha büyük önem kazanırlar” (Bürger, 2003: 158).

Avangard sanat bir bütün olarak salt bir estetik geri çekiliş değildir; “onların [avangard edebiyat ya da sanat eserinin], geleneksel söylemin diline ve Batı Avrupa kültürünün liberal ya da öteki varsayımlarına karşı giriştikleri saldırılar ayrı bir yer tutar” (Lunn, 1995: 61). Bir bakıma avangard akımların her biri, geleneksel ve

9 Benjamin gerçeküstücülüğü metafizik bir materyalizmle bağdaştırmaktadır.

baskıcı olana yöneltilmiş ortak, fakat tarzca farklılaşan tepkilerin sunulması olarak görülebilir. Örneğin simbolistlerin genelde melankolik ve duygusal tepkilerine karşılık kübizmde ortaya çıkan coşkun ve daha saldırgan tutumlar, örneğin “mutlak bir form”un kübist tarzda terk edilerek parçaların rastlantısal bir araya gelişleri, “değişmez ve mutlak doğrular nosyonunun ya da bir dış gözlemcinin sabit bir noktadan gördüğü monolitik bir nesnel düzen anlayışının” ciddi biçimde sorgulandığını göstermektedir.

Kübistlerin tekniğin imkânlarını ve makineyi endüstri toplumunun eleştirisinde kullanmaları ile Benjamin’in, tekniğin gelişiminin insanlık lehine sağladıklarını Adorno’nun olumsuzlaması karşısından savunusu¹⁰ arasındaki koşutluk dikkate değerdir. Sosyalist gerçekçiliğin Sovyetler’de kübist eserlerle yansıtılışı da benzer bir muhalefetin içinden gerçekleşir. Nesneye, bir estetik öge olmaktan önce tanıyan maddesel önem, onu, tekniğin unsuru olarak kendisine dönen bir eleştiriye yönlendirmekte ve modern sınıai uygarlığı kendi sunduğu imkânlarla sorguya tâbi kılınmaktadır (Lunn, 1995: 64-77). Benjamin’in nesnelerle ve eşyalarla ilişkisini de benzer bir muhalefetin sonucu gibi görmek mümkün olabilir mi? Modern kapitalizmin toplumsal baskısından korunmayı, onun merkezinde bir koleksiyoner olarak sığınmakla sağlıyordu Benjamin. Bu maddi dünyanın, sınırlarının ötesine karşı bir tepkiyle kurulduğu açıktır: Baskılanmışlıktan otoritenin araçlarını kullanarak kaçış... Modern toplumun (öz-denetiminin) kendi felaketini de gizil olarak taşıdığını kim inkâr edebilir? Ancak onu aktif hale getiremedikten sonra, soyut düzeyde bizim için işlevi ve önemi nedir?

SSCB’deki (kübist) yorumculuk ve formalizm, Almanya’da dadaizm, tiyatrodaki (Brecht’in geliştirdiği) epik formlar, en belirgin biçimdeyse Bauhaus, kısacası bir bütün olarak avangard sanat, modern tekniği ve “makineyi kullanmak suretiyle kitlesel olarak güzel şeyler üreterek sanatı halka” götürmenin yollarını aramıştır (Lunn, 1995: 74).¹¹ Kullanılan montaj tekniği, tarihsel sürekliliğin kesintiye uğra-

10 Adorno’nun Benjamin’e yazdığı 18 Mart 1936 tarihli mektubuna ve Benjamin’in 9 Aralık 1938’de Adorno’ya yazdığı bir başka mektuba bkz. Benjamin (1985).

11 Bu noktada bir parantez açarak Lukács’ın konuyla ilgili -halkçılık- eleştirilerini değerlendirme gereği oluşmaktadır: Lukács, Bloch’un dışavurumculuğunu hedef aldığı makalesinde Joyce’u örnek vererek ironik biçimde avangardın hakkını teslim ediyor ve kendi yetersizliğini halkçılık yapmak uğruna bir yerde kabul etmiş oluyor: “... Joyce’un, ya da avant-garde anlayışın diğer temsilcilerinin edebiyat dünyalarına girmek son derece zordur: onların ne yaptıklarını, ‘oyunlarını’ nasıl kurduklarını anlayabilmek için özel bir hüner ve ustalık gerekmektedir. Oysa, büyük realistlere gelince, insani açıdan çok zengin alanlarda verimli sonuçlara yol açan bir erişilebilirlikle (anlaşılabilirlikle) karşılaşmaktayız. ‘Bu noktada Lukács verdiği hakkı geri alarak eleştirel dozunu artırıyor: “Geniş halk kesimleri avant-garde edebiyattan güç erişilir oluşu nedeniyle, hiçbir şey öğrenememektedir” (Lukács, 1985: 76).

Sanat ya da edebiyat eseri halka erişebilir olmalıdır, ancak buna çabalarken popülerleşme ve kitle endüstrisine tâbi kılınma tehlikesi daima vardır. Bugünse, bunun neredeyse eserin yazgısı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Fakat buradaki tartışmamızın temel sınırlarına dönecek olursak, Lukács avangardın halkın gerçekliğinden uzaklaşmasını suçlarken, bunun aslında endüstri aygıtının gerçeklik üzerindeki baskısından sanatın yenilikçi araçlarını kullanarak kaçış olduğunu göremiyor veya kabul etmiyor. O, çağdaşı Frankfurt Okulu’nu ciddiye almadığı için, Adorno ve Horkheimer’in kültürün metalaşmasına ilişkin kavramlaştırdıkları “kültür endüstrisi” nitelendirmesini dikkate almamaktadır. Ayrıca Adorno ve Benjamin’in dilin metalaşmasından korunabilmek için yaptıkları savunmanın -karmaşık dil ağı ve fragmanter yapı- benzer kökleri hatırlanırsa, sanat eserinin de dil gibi halktan uzaklaşmasının gerekçeleri daha iyi anlaşılabilir.

tılışına göndermede bulunan bir araç olarak gelişmiştir. Benjamin'in yapıtı da aynı tepkiyle montajı kullanmıştır. Bu anlamda onun –kübist eserin olduğu gibi– bir oyunu, kurguyu yansıttığını söylemek kendi değerini azaltmaz. Zaten Benjamin'in gerçeküstücülüğü de post-kübist bir harekettir (Lunn, 1995: 74). Gerçekliğe sinmiş bulunan çelişkileri dışavurmak bu hareketin bir bakıma manifestosu olmuştur. Gerçeküstücülüğün özünde bu, savrulmalar yoluyla ikilemler çokluğu biçiminde yansımıştır. Benjamin'e oldukça uyan bu antagonizma, dönemin genel bir mirasıydı. Gerçeklik ile gerçeküstü arasındaki diyalektik yüzyıl sonunda Paris sokaklarında belirgin kılındıkça Benjamin şöyle yazar: “Hiçbir yüz, bir şehrin gerçek yüzü kadar gerçeküstücü değildir” (Benjamin, 2001: 160). Buradan, gerçeküstücü ifadelerin deneyimlerle ilgili olduğunu, deneyiminse gerçeklik ile gerçeküstücü alımlama arasındaki diyalektik dolayımı sağladığını anlamak mümkün.

Sanat eserinin kitleler/halk tarafından alımlanabilir hale gelişi, avangard sanat akımlarının bunun için girişimde bulunmalarından önce gerçekleşmeye başlamıştı. “Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı” (“Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit”) makalesinde Benjamin'in savunduğu gibi, sanat eseri “aura”nın yitimiyle dönüşüme uğramış ve sanat tarihi içinde radikal bir kopuş başlamıştır. Benjamin “aura”yı, “ne denli yakınıımızda bulunursa bulunsun bir uzaklığın biriciklik niteliğini taşıyan görüngüsü”¹² şeklinde tanımlayarak, kavramın sanat eserinin “yaklaşılmazlığı”na yaptığı vurguya dikkat çekmektedir. İşte sanat eserinin yaklaşılmazlığının, biricikliğinin, yani aurasının kaybı, kitlelerin nesneleri teknik yoluyla yeniden üretilebilir kılmaya ve onları “yakınlaştırmaya” yönelik “tutku derecesindeki” eğilimleriyle açıklanmaktadır. Nesneyi “el altında bulundurma gereksinimi”nin artmasıyla birlikte, onun çoğaltılabilirlik özelliğine ihtiyaç doğmaktadır. Böylece her nesne tekniğin imkânları kullanılarak kopyalanabilmektedir. Sonuç olarak nesneyi saran aura, “kabuk” soyularak “nesnelerin tümel eşitliği”, birbirlerine yakınlığı duyumsanabilmektedir. Bu gelişmenin en önemli sonucu, “gerçeğin kitlelere göre, kitlelerin de gerçeğe göre kendilerine yön vermeleri”¹³ olmaktadır. Sanat artık gelenekle bağlarını askıya almakta, bunun yerine kitlesel duyumun yönlendirdiği bir güncelliğe sahip olmakta, yapıtın “hakikiliği”¹⁴ kaybolmaktadır. O halde, Lukács'ın sanat alanında gerçekleşmesini istediği şey –popülerleşme [çünkü o halkçılık ile aynı anlama geliyordu Lukács için]–, ironik biçimde kendini dayatan bir gerçeklik halini alır. Benjamin sanatın kitleselleşmesine aracılık eden en büyük gücü sinemada görmektedir. Tüm sanat tarihinin “tasfiyesi”ne yol açabilecek denli etkili bir yeniden-üretimin imkânını sunan film endüstrisinin diyalektik olarak devrimci bir muhalefetin aracı kılınabileceğini hiçbir zaman yadsımamıştır Benjamin; ama bu devrimci rol, ona

12 Benjamin (2002: 56).

13 Benjamin (2002: 57).

14 “Bir nesnenin hakikiliği” diye yazıyor Benjamin, “maddi varlığından tarihsel tanıklığına değin, başlangıçtan bu yana o nesnede gelenekleşmiş olanların bütününden oluşur” (2002: 55). Gelenekten kopuş ile hakikiliğin kaybı arasındaki koşutluk doğrudandır.

göre, sinemadaki kapitalin ağırlığı bâki kaldığı sürece “sanata ilişkin geleneksel tasarımlara yönelik devrimci bir eleştiri”yle sınırlı olsa da, sinemanın “toplumsal koşullara” ve “mülkiyet düzenine” karşı bir eleştiriye dönüşebileceğini de görür.¹⁵ Üretim güçlerinin değişimiyle birlikte –kapitalizmin kök salması– ağır ağır gerçekleştiren kültürel dönüşümün ardından, burjuva sanatının son kalıntıları sanat için sanat öğretisiyle son bir toparlanma yaşamışsa da, sanatın temellerindeki değişime engel olması imkânsızdı. Sanat artık “ritüelde –kutsal olanda– değil, politikada” temellerini bulmaya başlamıştır. Benjamin’in bir Marksist olarak buna itirazı olmazdı. Çünkü tarihsel materyalist öğretisi ona sinemanın devrimci gücünü görebilmesini sağladığına göre, sanat eserinin politik bir toplumsal işlev üstlenmesi de aynı öğretinin olumlayacağı bir gelişmedir. “Sanatın politize edilmesi”, “faşizmin politikayı estetize etme” girişimine karşı komünizmin verdiği yanıtı çünkü.

Sanatın işlevindeki tarihsel dönüşüm (sırasıyla kült, sanatsal ve politik işlevler), sinema gibi en belirgin biçimde fotoğrafta da görülebilir. Benjamin’in tespiti, fotoğrafın, sanatın kült işlevinin sürdürülmesinin son imkânını verdiği yönündedir. Çünkü ona göre fotoğrafın erken döneminde portredeki yoğunluk, “uzaktaki ya da ölmüş sevilenlerin anılarının canlı tutulması çabası”ndan kaynaklanmaktadır; ve resim de kült değeri portreyle birlikte son kez açığa çıkarmaktadır: “(Aura) diye adlandırılan öge, eski fotoğraflarda, bir insan yüzünün gelip geçici ifadesinden bizlere son kez el sallamaktadır.”¹⁶ Fotoğraftaki insan figürünün yerini ilk defa sokaklar ve caddeler almaya başladığında –Benjamin, Atget’nin fotoğraflarını örnek verir–, sanatın politik işlevi öne çıkmaya başlar. Bu resimlerdeki “tedirgin edici” atmosfer, sokakların “suç mahallî” izlenimi vermesiyle oluşur. Artık fotoğraf ve genel olarak sanat eseri, temaşa (estetik seyir) edilen eski büstlerden, heykellerden, fresklerden ya da tapınaklardan farklı biçimde bizden, gizlediği politik mesajı, kendi başımıza veya bir yol göstericinin yardımıyla alımlamamızı bekler. İşte bu noktada Benjamin’in gerçeküstücü perspektifine dönülebilir: Fotoğrafın politik bir işlev üstlendiği (Paris) cadde(lerinin) resimlerinde gördüklerimiz –kent unsurları; tren istasyonları, otomobiller, iç-mekânlar– ve göremediklerimiz –insanlar–, resmin alımlayıcı öznesinde gerçeğin gerçeküstücü biçimde dönüşmeye başladığına dair bir ilk izlenim oluşturmuştur. Gerçeküstücü perspektifin duyuşal olarak belirttiği nokta budur.

Tekniğin olanakları bize nasıl sunulabilir? Aslında bazı avangard akımlar –belki Bauhaus– bunun örneklerini verebilir. Benjamin’e göre sinemada ve fotoğrafta kullanılan kamera iyi bir örnektir. Zamanın doğal akışı içinde farkına varılması mümkün olmayan fiziksel olaylar, kameranın imkânlarıyla bize sunulmaktadır. Kameralarda özetle görebildiğimiz şey, devrimin kesilmesiyle veya hızlanmasıyla değişen davranış biçimimizdir. Kamera, izleyiciye zamanı kesme, durdurma veya karelere

¹⁵ Benjamin (2002: 66). Adorno’ya, sinemanın mümkün devrimci eleştiri imkânlarını en başından sorgulayarak inkâr etmiştir. Bu konuda yazdıkları Jazz’a yaklaşımına benzemektedir; mevcut sanat pratiğinin ötesinde bir değerlendirmeye geçmeyen, sadece kendi dönemiyle sınırlı bir gözlemdir bu.

¹⁶ Benjamin (2002: 60).

bölerek enstantanelere ayırmayı sağlar. Bunun hiç hoş görünmeyen, bir tür doğaya müdahalenin ileriki aşaması şeklinde algılanabileceği açıktır. Ama otoritenin onu kendi kullanımına almasına karşı devrimci bir direnişi de mümkün kılabilceği kuşku götürmez. Otoritenin belirleyici güdümünden onun silahlarıyla kaçmanın yolunu gösterebilir. İşte gerçeküstücülerin yapmaya çalıştıkları şeylerden biri de bu olabilir mi? Yine de bu gelişmeler karşısında sanat eserinin tamamen tekniğe indirgenmesi, eserin aurasının –eğer kalmışsa tabii– öz yıkımı ve en önemlisi ileri kapitalist örgütün onu kolayca manipüle edebileceği bir oyuncağa dönüştürmesi kolay kolay üstesinden gelinebilecek tehlikeler değildir; zaten bugün çoğunlukla böyle olmaktadır. Pek çok “sanat eseri”nin bugün galerilerde, sergi ve müzayede salonlarında, hatta elektronik ortamlarda bir ticari metadan başka bir değeri olmadan gerici bir alımlayıcı kitlenin huzuruna sunulduğu alışıldık bir sahneye dönüşmüştür. Âdeta eleştirmenin Benjamin’den kuşaklar sonra aynı noktalarda sanat eleştirisi yapabilmesi için gerekli olan bir sanat dünyasının varlığı kuşku yaratmaktadır. Çünkü daha 1920’lerde dadaizmin skandallarından¹⁷ yakınılan bir atmosferin on yıllar sonrasındaki sanatsal tükeniş karşısında söyleyecek söz bulması oldukça güçleşmekte, eleştiri de ister istemez kendini üzerinde konuşulabilir bir tarihsel zemine –en azından Dünya Savaşı’nın hemen öncesine– çekmeye gereksinim duymaktadır. Belki son sanat eserinin bu dönemde verildiği bile ileri sürülebilir.

III. Sonsöz

Buraya kadar sürdürülen modernliğe ilişkin tartışmanın Marx ile bağıni ne şekilde kurmak mümkün olabilir? Modern yazarlar ile Marksizm arasındaki ilişki çoğunlukla pozitif olmuştur. Buna rağmen, Berman’ın hatırlattığı gibi, Marx’ın adını Modernite içinde Baudelaire, Kafka, Kierkegaard ve benzerlerinin yanında ekseriyetle göremeyiz. Oysaki tarihteki modern yırtılmadan sonra ortaya çıkan gelişmelerden duyulan sıkıntı, en az bu yazarlar kadar Marx’ın eserlerinde de kendini gösterir. Descartes ve Leibniz-Wolff çizgisiyle birlikte yerleşen rasyonelleşme ve dünyevileşmeden Marx’ın duyduğu huzursuzluk açıktır. *Komünist Manifesto* bunun dışavurumlarından oluşmuştur. Diğer yandan, burjuvazinin metalaşmayı yönlendirmesine, yaşamı ve özneyi nesneleştirmesine karşı oluşan dizgesi, yeni bir dünyanın ütöpik özlemine götüren yolu aralamaktadır. Marx’ın yapıtı ondaki gerçeklik unsurunu örtmeyecek ölçüde formalist avangard unsurlarla örüldüğü aslında. Onun anlatım tarzı aynı zamanda sahicidir. Kimileri haklı olarak onun bu özelliğini felse-

17 Benjamin’in ünlü pasajı şöyledir: “Dadacılar, kendi sanat eserlerinin tecimsel [ticari] açıdan değerlendirilebilmesine, bunların birer ‘tefekkür’ konusu olarak değerlendirilebilmesini önlemeye verdiklerinden çok daha az önem vermişlerdi. Bu önlemeyi sağlamak için sıkça başvurdukları yollardan biri de, ilke olarak kullandıkları malzemeyi aşağılamaya çalışmaktı. Dadacıların şiirleri birer ‘sözcük salatası’ olup, müstehcen deyimler ve dile ilişkin olarak da akla gelebilecek her türlü kötü kullanımı içerir. Üstüne düğmeler ya da biletler yaptırdıkları tabloları da bundan farklı değildir. Dadacıların böyle yollarla eriştikleri hedef, yaratıların [eserlerin] atmosferini [aura] acımasız bir biçimde yıkmaktır; böylece, bu yaratıların üstüne üretimin araçlarıyla bir yeniden-üretimin utanç damgası basılmış olur” (2002: 74, köşeli parantez içindekiler bana aittir –K.H.).

fi olarak derinlikten yoksunluğa bağlamaktadır. Bu sahicilik veya gerçekçilik onun ütopyanizmini gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır: Ütopik olarak Marx'ın Benjamin ve Bloch gibi yazarlarla kesiştiği yer, "katı olan her şey buharlaşıyor" motto-sunda ifade bulan bir büyü bozumundan duyduğu tedirginlikle belirginleşir. Dünyevileştirilmiş yaşamın cehennemi resmi, ondaki radikal eleştiri gücünü örtmekte ve burjuva eğilimler de paranın dolayımında buna hizmet etmektedir. Dünyanın yeniden büyülenmesi, klasik Katolik öğretilen farklı olarak, onun dönüştürülmesi için gerekli olan araçları sağlar. Mistik unsur, ütopyanizmi sayesinde (Cennetin Krallığı arayışı) mevcut dünyanın dönüştürülmesine katkıda bulunur.

Benjamin ve Bloch (ve belli sınırlamalarla Lukács da eklenmeli) gibi üçüncü kuşak Marksistlerin mistisizmi Marx ile doğrusal bağlara sahiptir; her ikisindeki ortak kök, Hegelci idealizmdir. Bu bağlar onların neden Marksist, neden ütopyik-mistik ve neden modernist olduklarının ipuçlarını sunmaktadır.

Marx'ın eserlerindeki imgesel yoğunluğun diğer modern yazarlarla kesiştiği ileri yazıları, onu bir modernist kılmaya yetmese de dikkat çekici bir kesişme olduğu inkâr edilemez. Çünkü Marx sık sık modern dönüşümün hızını ve ondaki çelişkileri imgelerle ifade etme yoluna gitmektedir. Şöyle de düşünülebilir: Modern zamanlar, yazarı, kendisini imgelerin gücünü kullanarak düşünmeye zorlamaktadır. Sonradan statükocu ve dogmatik birer ruha bürünen burjuva devrimi ve Hıristiyanlığın doğuşu, aslında Marx'ın mükemmel biçimde farkına vardığı gibi, devrimci örneklerdir ve gerçekliğe müdahalenin en güçlü imgelerini sunarlar; ne var ki, kendileri sonradan dönüşüme direnseler de onlara karşı oluşacak devrimin öğreticileri olmaktan alıkonulamazlar.

Avrupa'nın kültürel panoramasının dünya savaşları arasındaki toparlanma çabalarıyla şekillendiği yıllarda Marksizmin kendi içinde gerçekleşen polemikler, bugüne dek benzeri görülmemiş bir kuramsal zenginlik yaratmıştır. Bloch ile Lukács arasındaki *Das Wort*'taki tartışma, yine Lukács ile Brecht'in karşı karşıya geldikleri, gerçekçilik üzerine başlayan polemikler, Adorno ile Benjamin mektuplaşmaları ve Adorno'nun Lukács'a karşı giriştiği saldırı, kültür kuramı ve estetik açısından bakılırsa özgürleşimci yönleri ağırlık taşıyan gelişmeler olmuştur. Öte yandan, Lukács ile Benjamin arasında benzer bir diyalog geliştiğine dair bir yazılı kanıt bulunmuyor elimizde. Benjamin'in Marksizme geçişinde *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nin rolünün ne denli önemli olduğunu biliyoruz. Lukács ise, *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*'nda Benjamin'i, "bin dokuz yüz yirmilerin solcu Alman eleştirmeni ve denemecisi" gibi oldukça klişe bir betimlemeyle sunsa da, izleyen paragraflarda aslında ona duyduğu hayranlığı gizleyemez. Ortalama bir okurun gözünden kaçmayacak sempatik ifadeler, onun Benjamin'e duyduğu yakınlığın izlerini taşımaktadır: "Benjamin... çok çağdaş bir tanımını yapıyor. Bunu yaparken de... benzerlikleri uzun boylu karşılaştırmaya kalkmıyor. Bunun yerine... göstermek için kullanıyor. Böyle yapmakla, Benjamin... ilk eleştirmen oluyordu" (Lukács, 2000: 47). Sonra da Benjamin'in *Alman Trauerspiel*'inden yaptığı alıntılar... Ve yine onun eseri için: "Benjamin bu-

rada... çağdaşlarının hepsinden daha keskin ve daha tutarlı bir şekilde işaret etmektedir” (Lukács, 2000: 48) demektedir. Bir başka yerde onun Kafka denemesini de “parlak” olarak nitelendirir. Ne var ki, bu iki Marksist kuramcının sanat kuramı açısından ayrı yerlerde durdukları gerçeği kolayca değiştirilemez. Lukács’ın realizminin gerçekliğin devrimci tarzda kavranışı açısından gerekli fakat derinlikli bir kavrayış örneğinin uzağında kalışı, burada avangardı eleştirel bir estetik imkân olarak değerlendirmeye yönlendirmektedir. Realizm-avangardizm tartışması içinde Lukács’ı ya da Benjamin’i izlemek mümkünse de, 1920’lerin tartışma ortamındaki pek çok iddianın bugün için anlamını korumakta zorlandığını unutmamak gerekmektedir. Avangardist hareketler de 68’deki son kıpırdanıştan sonra tamamen tüketim mantığının güdümüne girmişlerdir. Ne ki, modern edebiyat zaten kimi noktalarda direnci kendiliğinden ortadan kaldırarak gerçeklikle uzlaşmaya gider. Örneğin Beckett’in yapıtları, dekadans ve bireyin yalnızlığı ile malûldür. Fakat bu yalnızlık kaçınılmazcasına şeyleşmeye uğrar ve özgül kalmaktan alıkonularak toplumun genel bir niteliği haline getirilir. Ama Adorno’nun estetik kuramına inanacak olursak, şeyleşmiş gerçeklikle böyle bir uzlaşma *praxis*’in yolunu açar. Adorno’ya göre, bilindiği gibi, asıl eleştiri, şeyleşmenin tuzaklarına yakalandıktan sonra oradan kendi diyalektik imkânlarıyla kurtulmayı başarabilendir: “Olumsuzlamanın olumsuzlanması pozitifdir.” Beckett’in eserleri bu bakımdan simge haline gelmiştir. ■

Kaynakça

- Adorno, T. (1985) "Baskı Altında Uzlaşma", çev:Ü. Oskay, F. Jameson (der.), *Estetik ve Politika* içinde, İstanbul: Eleştiri.
- Adorno, T. (1985) "Walter Benjamin'e Mektuplar", çev:Ü. Oskay, F. Jameson (der.), *Estetik ve Politika* içinde, İstanbul: Eleştiri.
- Adorno, T. (2003) *Aesthetische Theorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Artun, A. (2003) "Sunuş", Bürger, P. *Avangard Kuramı* içinde, İstanbul: İletişim.
- Benjamin, W. (1985) "Walter Benjamin Yanıt", çev:Ü. Oskay, F. Jameson (der.), *Estetik ve Politika* içinde, İstanbul: Eleştiri.
- Benjamin, W. (2001) "Gerçeküstücülük: Avrupalı Aydının Son Fotoğrafı", Gürbilek, N. (haz.), *Son Bakışta Aşk* içinde, İstanbul: Metis.
- Benjamin, W. (2002) *Pasajlar*, çev:A.Cemal, İstanbul: YKY.
- Bloch, E. (1985) "Dışavurumculuğun Tartışılması", çev:Ü. Oskay, F. Jameson (der.), *Estetik ve Politika* içinde, İstanbul: Eleştiri.
- Bürger, P. (1997) *Politics-Poetics, Documenta X – The Book*, Ostfilden-Ruit: Cantz.
- Bürger, P. (2003) *Avangard Kuramı*, çev:E.Özbek, İstanbul: İletişim.
- Habermas, J. (1990) "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", *Postmodernizm, Jameson, Lyotard, Habermas, Zekâ*, İstanbul: Kıyı.
- Hünler, H. (2005) "Estetik'in Halleri", *Felsefe Tartışmaları*, 35. Kitap.
- Lukács, G. (1985) "Gerçekçilik Değerlendiriliyor", çev:Ü. Oskay, F. Jameson (der.), *Estetik ve Politika* içinde, İstanbul: Eleştiri.
- Lukács, G. (2000) *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, çev: C. Çapan, İstanbul: Payel.
- Lukács, G. (2004) "Gerçekçilik Sorunu", Şimşek, A. vd. (haz.), *Marksist İmgelem* içinde, İstanbul: Yenihayat.
- Lukács, G. (2006) *Aklın Yıkımı: Birinci Kitap*, çev: A.T. Kapkın, İstanbul: Payel.
- Lunn, E. (1995) *Marksizm ve Modernizm: Lukács, Brecht, Benjamin ve Adorno Üzerine Bir Tarihsel İnceleme*, İstanbul: Alan.
- Özlem, D. (2001) *Tarih Felsefesi*, İstanbul: İnkılâp.

Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm*

Paul Cammack**

İngilizceden Çevirenler: Sinan Yıldırım, E. Attila Aytekin

1970'lerin sonlarından itibaren karşılaştırmalı sosyoloji ve siyaset biliminde devletin özerkliğini vurgulayan bir literatür Marksizm'le doğrudan karşı karşıya gelerek hızla türedi. Bu literatür 1980'lerin ortalarında "yeni kurumsalcılık"ı doğurdu. Bu yazı, ikisinin de Marksizm'le olan ilişkisini ele alıyor. Her iki yaklaşımın da Marksist tezleri karikatürleştirdiğini ve bu yolla kendilerini daha üstün alternatifler olarak sunduklarını iddia ediyorum. İkinci olarak, klasik ve çağdaş Marksizmin, devletçilerin ve yeni kurumsalcıların ortaya koyduğu malzemeyi onlardan daha iyi yorumladığını söylüyorum. Marksizme devletçi bir alternatif inşa etme denemesi büyük ölçüde başarısız olmuştur, 'yeni kurumsalcılık' da bu başarısızlığın kanıtıdır.

Devletçilik

"Yeni devletçilik"e ilk başlarda yapılan dört büyük katkı şunlardır: Stepan, *The State and Society: Peru in Comparative Perspective* (1978), Krasner, *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and US Foreign Policy* (1978), Skocpol, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (1979), ve Nordlinger, *On The Autonomy of the Democratic State* (1981). Bu eserlerin her biri devletçi yaklaşımı Marksizm'den üstün bir alternatif olarak sunmuştur. Ancak bu metinlerin derinlikli bir analizi şunu akla getiriyor; eğer bu metinler Marksizmi reddediyorsa bu Marksizmin açıklayamadıkları nedeniyle olduğu kadar açıklayabildikleri nedeniyle de olmuştur.

Velasco rejimi döneminde Peru'yu ele aldığı çalışmasının önsözünde Stepan,

* Yazının alındığı kaynak: (1990) "Statism, New Institutionalism, and Marxism", *Socialist Register*, 147–170.

** Manchester Metropolitan University.

şunları söylemektedir: Brezilya ordusunu ele alırken “siyasete yönelik en önemli kuramsal yaklaşımların pek çoğunun –çoğulcu olsun Marksist olsun- devlete çok az bağımsız bir ağırlık atfettiğini” farketmiş ve hayal kırıklığına uğramıştır (Stepan, 1978: xi). Ne var ki sonradan klasik Marksist kurama döndüğünde Marksizm içindeki “devletin göreceli özerkliği gibi hayati sorulara yönelik zengin, belirlenimci olmayan kuramsal açıklamalar sunan” yönelimlerin farkında olduğu ortaya çıkar; Marksizm bünyesindeki “ana bir tezin devleti (...) esasen bağımlı bir değişken olarak gördüğünü” ileri sürmekle yetinir (Stepan, 1978: 17-18). Daha sonra, Engels’in siyasal üstyapının iktisadi altyapıyla olan ilişkisini Marx’tan “çok daha mekanik bir biçimde” formüle ettiğini yazar, ama yine de eleştirisini geliştirirken esasen Engels’e dayanmasını şöyle gerekçelendirir: “Klasik Marksizm’in devlet analizi açısından bıraktığı mirası değerlendirirken [Engels’in] çalışmalarını *dışarıda bırakmak* sosyolojik olarak kabul edilemez olur.”(vurgu bana ait). Öyle görünüyor ki Marksizmin bıraktıklarını Engels’in düşüncesindeki hatlardan birine indirgemek sosyolojik olarak *kabul edilebilir* bir şey. Stepan buna rağmen Marksizm’i henüz mahkûm edemez; devletin “en azından Engels’in formüle ettiği şekliyle, tamamen hâkim sınıfın baskı aracı” olduğunu iddia ettikten sonra, Engels’in dahi hatırı sayılır bir devlet özerkliğini reddetmediğini çok net ortaya koyan alıntılar yapar. Nihayet, “Marx’ta ve Engels’de, doğru okunduğunda ve Latin Amerika’dakiler gibi geç kalkınmış, bağımlı kapitalist toplumlara uygulandığında aslında pek çok geleneksel Marksist yaklaşıma kıyasla devletin ihmal edilmesine çok daha az kuramsal temel sağlayan gözardı edilmiş alt temalar vardır” der (Stepan, 1978: 19-24). Tüm bunların organik-devletçi bir yaklaşımın üstünlüğü iddiasına bir giriş niteliğinde olduğu, ayrıca metindeki Marksist kuramı uzun uzadıya ele alan son kısımlar oldukları eklenmeli.

Çoğulculuk ve Marksizme karşı organik-devletçi bir yaklaşımı gayretle savunmasına karşın Stepan klasik Marksizm’de devleti özerk bir kuvvet olarak görmek için (yazdığı üzere, Gramsci, Miliband, ve Poulantzas tarafından daha da geliştirilen) uygun bir temel bulunduğunu açıkça gösteriyor. Bu çelişkiyi de tek yanlı bir iddianın üzerine bina edilebileceği öğelere yoğunlaşarak ve sonra da kendi tercih ettiği alternatif nedeniyle Marksizmi reddederek çözüyor.

Krasner, Stepan’ın “devlet merkezli ya da gerçekçi bir paradigma”nın oluşturulmasına olan inancını paylaşıyor ve bunu Marksizme ve çıkar grubu modeline dayanan bir liberalizme üstün görüyor (Krasner, 1978: 12).¹ Ne var ki Stepan’ın tersine Marksizm’in araçsal ve yapısal varyantlarını incelediği vakalar üzerinden sistematik biçimde sınıyor. Krasner’in bulgularına göre, ele aldığı bazı örnekler, yatırımların devlet tarafından etkin biçimde desteklendiği örnekler dâhil, liberal, Marksist ya da devletçi kuramlarla az çok uyumludur. Öte yandan, “şirketlerin ve devletin tercihlerinde açık bir farklılaşma” görülen ikinci önemli vaka grubu, “çıkarcı-grubu ve araçsal Marksist yaklaşımlara karşı devletçi ve yapısal Marksist pozisyonları desteklemektedir.” Buradan şu sonucu çıkarır: “Birbirlerine karşı

1 Burada özetini sunduğum tartışmaların daha geniş hali için bkz. (Cammack: 1989)

üstünlüklerinin değerlendirilmesi en zor olan iki yaklaşım yapısalcı Marksizm ve devletçiliktir. İkisi de devleti uzun vadeli amaçlara yönelmiş özerk bir fail olarak görür.”(Krasner, 1978: 332-3). Öyleyse bu noktaya kadar devletçi yaklaşımın üstün analitik gücüne dair bir kanıtı yoktur. Bunu bulmak için hammadde arzı meselesinde devlet ve özel kapitalistler arasındaki çatışmadan uzaklaşıp ABD’nin ülke dışında açık ya da gizli güç kullandığı örneklerle döner. Tezinin en zayıf olduğu nokta aslında budur. “1945’ten sonraki tüm bu örnekler açık biçimde komünist rejimlerin iktidarı ele geçirmesini ya da iktidarlarını korumasını önleme maksadıyla ilintilidir. Bu amaç yapısalcı Marksist bir perspektiften anlaşılabilir: komünizm kapitalizmin uzun vadedeki başarı şansını artırmaz” der. Fakat yapısalcı Marksist bir yaklaşımın geçerliliğini teslim etmek yerine ümidini Vietnam savaşına bağlar:

Amerikalı liderlerinin mantıksız antikomünizm biçimleri yapısalcı Marksist bir konumla uyumlu değildir. Amaçlar ve araçların yeterince hesaplanmaması yanlış algılamalarla birleşince Amerikan toplumunun biraradalığını zayıflatan bir siyasete yol açmıştır. Bu, yapısalcı Marksist tezin öngördüğünün tam zıttı bir sonuçtur, ama devletin kendi özerk hedeflerini tanımlayabildiğini düşünen bir görüşe uygundur (Krasner, 1978: 333).

Böylece şunu söylemiş olur; Vietnam Savaşı’nın beklenmeyen sonucu kendi tercih ettiği devletçi yaklaşımı değil, yapısalcı Marksist bir konumu yanlışlayan bir delildir. Burada iki saçmalık vardır. Birincisi, yapısalcı Marksizm kapitalist devletlerin izledikleri her politikada başarılı olacaklarında ısrarlıdır; ikincisi, ‘özerk’ ABD devleti dışta yenilgiyi ve içte huzursuzluğu arzulamıştır. Krasner kendi tezlerini Marksist alternatiflerinden ayırmak için işte bu kadar ileri gidiyor.

Skocpol’un kitabı *States and Social Revolutions* az da olsa farklı bir örnek; zira en sonunda Marksizmi eksik bulsa da Marksizmden çok ilham aldığını açıkça söylüyor. Devrimleri anlamaya yönelik yaklaşımlardan ikisini (toplam-psikolojik ve sistem/değer uzlaşması) baştan reddeden Skocpol, “Marksizmden ve siyasal çatışma perspektifinden uyarlanan çeşitli fikirlere yaslanmayı” seçiyor (1979: 13). Ne var ki rakiplerinin yanısıra Marksizmde de iradeci olduğu, uluslararası yapıları ve dünya tarihsel gelişmeleri gözardı ettiği, ya devlet ve toplumu analitik olarak ayırmadığı ya da siyasal eylemleri ve devletin eylemlerini iktisadi güçlerin ve çıkarların temsiline indirgediği için kusur bulur. Buradaki argüman egzantiriktir. Marx’ın devrimleri, “tarihsel olarak gelişen ve özünde çatışma barındıran toplumlardaki nesnel yapısal çelişkilerden doğan sınıf temelli hareketler” olarak gördüğünü söyler ve bu yapısalcı analizin Tilly’nin siyasal çatışma yaklaşımıyla desteklenmesi gerektiğini ileri sürer; çünkü “Kökleri belirli bir biçimde anlaşılan nesnel sınıf ilişkilerinde olan temel, potansiyel gerilimleri teşhis etmek başka bir şeydir, sınıf üyelerinin çıkarları için ne zaman ve nasıl etkin biçimde mücadele edebileceklerini anlamak başka bir şey.” (Skocpol, 1979: 7, 13). Daha sonra Marx’ın meseleye ışık tutabilecek kendinde sınıf ve kendi için sınıf ayrımını gündeme getirir, ancak sadece iradeciliğe kanıt olarak ve sadece bir kaç sayfa önce Marx’tan

çıkardığı yapısalcı perspektifle tezat içerisinde. Nihayet, iradecilik eleştirisini desteklemek için bir Marksistten, Hobsbawm'dan, neo-Marksist Wallerstein eleştirisini desteklemek için de başka bir Marksistten, Brenner'dan alıntı yapar. Klasik ve çağdaş Marksizmden kopuşu gerçek değil görünürde bir kopuştur.

Devletin potansiyel özerkliğine döndüğündeyse Skocpol diğerlerinin yanısıra Marksistleri de devleti “sadece, temel toplumsal ve iktisadi çıkarlar üzerine çatışmaların mücadelesinin verildiği bir arena” olarak gören bir “genel düşünüş tarzı”na sahip olmakla suçlar; Marksistlerin “devleti her zaman hâkim sınıfların ya da grupların tabi sınıflar ya da gruplar üzerindeki üst konumunu destekleyen örgütlenmiş bir baskı sistemi” olarak gördüğünü iddia eder. Bu iddiayı dile getirirken de klasik Marksizmi iki paragrafta bir tarafa iter çünkü klasik Marksizm içerisinde “mevcut hâkim sınıf ve devleti yönetenler arasında temel çıkar çatışmalarının ortaya çıkması olasılığını düşünmek (...) neredeyse imkansızdır.” (Skocpol, 1979: 25-6). Geçiş dönemlerine, Bonapartizme, ya da klasik Marksizmdeki bu görüşe yapılan diğer kısmi düzeltmelerin hiç birine değinilmez. Ne gariptir ki, bir yandan da klasik Marksistlerin “devlet ve toplumu analitik olarak ayırdığına” değinir ve klasik Marksist görüşü “devletlerin basitçe hâkim sınıflar tarafından yaratılıp manipüle edilmediği” bir görüş olarak nitelendirir (Skocpol, 1979: 26-28). Çağdaş Marksizm ilişkisine, onun devletler üzerindeki yapısal kısıtlara olan ilgisine ve “devleti yönetenlerin bütün bir hâkim sınıfın temel çıkarına hizmet edecek politikaları uygulamak için belirli hâkim sınıf grup ve personelinin kontrolünden azade olmalarının gerekebileceği” iddiasına işaret eder. Devleti potansiyel olarak özerk gören iki neo-Marksist (Trimberger ve Block) bularak, onlardan çok etkilendiğini söyler; ama yine de ismini vermediği bazılarını bu tür bir çizgiden “dikkatlice kaçınmak”la itham eder; bitirirken de neredeyse tüm Marksistlerin “devleti yönetenlerin hâkim bir sınıfın temel çıkarına aykırı hareket edemeyeceğini” varsaydığını iddia eder ve iki sayfa önce reddettiği, Marksizmin “sosyolojide görülen devleti toplum içerisinde eritmek biçimindeki yaygın eğilimi” yansıtmakla itham eder (Skocpol, 1979: 27-8). Marksizme karşı bir şey söylüyormuş gibi, devletin idari, askeri ve iç güvenlik örgütlerinin “en azından potansiyel olarak hâkim sınıfın doğrudan kontrolünden özerk” olduğunu söyleyerek devam eder: devletler kaynaklar için hakim sınıflarla yarışır ve onlardan farklı hedefleri olabilir; düzeni korumak için ve diğer devletlerle rekabet ederken “genellikle mevcut ekonomik yapıları ve sınıf yapılarını koruma yönünde faaliyet gösterdikleri doğrudur” ama kendilerine ait farklı çıkarlar da geliştirebilirler. Düzenin korunmasına gelince, Skocpol şunları iddia eder:

Hem devlet hem de hâkim sınıf(lar) alt sınıfları toplumdaki ve mevcut ekonomik yapıdaki konumlarında tutma biçiminde genel bir çıkarı paylaşırsa da, devletin düpedüz fiziki anlamda düzeni ve siyasi huzuru korumadaki temel çıkarı özellikle kriz anlarında onu alt sınıflara verilecek tavizleri dayatmaya itebilir. Bu tavizler hâkim sınıfın çıkarlarına aykırı olabilir, ama devletin toplumu kontrol etme ve vergi ile asker toplama yönündeki kendi çıkarlarına aykırı olamaz (1979: 30)

Diğer devletlerle rekabet konusundaysa şunları ileri sürer: “uluslararası askeri baskılar ve fırsatlar devleti yönetenleri hâkim sınıfın temel çıkarlarıyla çatışan ve hatta aşırı durumlarda onlarla çelişen politikaları uygulamaya yöeltebilir”; bu devletler ülke kalkınmasına ayrılan kaynakları harcayan ya da hâkim sosyo-ekonomik çıkarları zayıflatan askeri maceralara girişebilirler, dış tehditlere temel sosyo-ekonomik reformlara girişerek ya da ulusal ekonomik kalkınmanın yönünü değiştirecek şekilde müdahale ederek tepki verebilirler. Skocpol işte yeni bir devlet merkezilik ihtiyacını bu iki temele dayandırıyor. Ne var ki, bunlardan ilki düpedüz yapısalci Marksist bir görüş öneriyor, ikincisinin Marksist tezlerle ilişkisi belirsiz. İlkinin mi, yoksa ikincisinin mi diğerini ilerlettiği öncelikle tartışmaya açık bir soruyken, hâkim sınıfların devletin sürekliliği ve rekabetçiliğinden elde edeceği çıkar ve devletin sınır ötesi askeri harekâtları ile hâkim sınıfın çıkarları arasındaki ilişki, daha derin bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır; yalnızca devlet tarafından gerçekleştirilen bağımsız eylem olduğu biçiminde bir hüküm olarak sunulamaz. Skocpol, bu meselelerin hiçbirisiyle uğraşmamakta ve bu yüzden kendi konumunu Marksizmden ayırtıramamaktadır. Klasik ve çağdaş Marksizm tanımlamaları kısmi ve çelişkilidir ve Marksizmden nerede ayrıştığı konusunu gösterebilmek için ısrarla Marksistleri ve neo-Marksistleri kullanmaktadır. Bazen, aşağıda da göreceğimiz gibi, Marx’ın kendisini bile kullanmaktadır. Son olarak Skocpol, ortaya koyduğu meseleleri yeni bir konum oluşturabilecek kadar detaylı bir biçimde incelememektedir. Özellikle, klasik ve çağdaş Marksizmin kaynaklarını kullanarak devletin potansiyel özerkliği konusunda tutarlı bir açıklama elde edilip edilemeyeceği konusunu dikkate almamaktadır.

Böyle bir yaklaşım için, ki nihayetinde Stephan’ın önerdiği türden bir tüketici egemenliği gösterisinde reddedilmiştir, Nordlinger’e bakmalıyız. Nordlinger, öncelikle, klasik ve çağdaş Marksizmde bulunabilecek, kapitalist bir toplumda devletin yinelenen ve sık görülen özerkliğine ilişkin tutarlı bir anlatının temellerini ayrıntılı bir biçimde açıklamakta ve sonrasında bütün bunları kendi “devlet-merkezli” yaklaşımının sunumuna bir giriş olarak değerlendirip yok saymaktadır. Marksizmin temel devlet görüşü olarak, sermayenin bir aracı olan ve burjuvazinin belirlediği bir yapı tanımlamakta, fakat buna ek olarak geliştirilen yapısal[cı] bir görüşün devleti açıkça her iki belirleyenin acil ihtiyaçlarına aykırı hareket edebilecek bir biçimde gördüğünü de kabul etmektedir (Nordlinger, 1981: 47-48). Marksizm, “devleti, politik olarak güçlü olan aktörlerden uzaklaştığı zaman kendi tercihleri yönünde davranma yeteneğine sahip olarak tanımlamaya izin veren, hatta açıkça bunda ısrar eden” (Nordlinger, 1981: 119) ampirik demokratik teorinin tek çeşididir.

Nordlinger, kendi yaklaşımını Marksizmden ayırtırmak için “liberal kapitalist devletin burjuvazinin taleplerine aykırı davranışlar göstermesinin Marksist literatürde değinildiğinden çok daha *sık* gerçekleştiğini”(vurgu eserin orijinalinde var) ortaya koyacağını söylemektedir. Marksizmin bu konuyla ilgili her türden genellemesini “herhangi bir düzeltme yapmadan, hiçbir şey çıkarmadan ya da eklemeyen”

verili olarak ele alıp, “doğrudan bir okumayla, çapraşık metinsel yorumlamalara sapmadan, Marksist teorinin kendisinin yaygın görülen Tip I devlet özerkliği biçimini işaret ettiğini” iddia etmektedir (bahsedilen bu Tip içerisinde, devlet-toplum tercihleri birbirinden uzaklaşmaya başladığında kamu görevlileri kendi tercihlerini otoriter faaliyetler biçimine dönüştürerek uygularlar). Buna ek olarak, “Marksist akademisyenlerin yapmadığı, ne zaman ve niçin kapitalist devlet burjuvazinin taleplerinin aksine davranışlar gösterir meselesini teoride tanımlayıp, toparlamak işini” (Nordlinger, 1981:175) yapacağını söylemektedir. Bu iddiaları dile getirdikten sonra, Miliband’a referensla, *Komünist Manifesto*’da devletin tüm burjuva unsurların ortak işlerinin idare edilmesi için oluşturulmuş bir komite olarak görülmesinin bir özerklik ihtiyacını dile getirdiğini söylemekte ve ardından güncel Marksist çalışmalardan elde edilmiş diğer argümanlarını sıralamaktadır: hâkim sınıf içerisindeki politik bölünmeler devletin arabuluculuğu ihtiyacını yaratmaktadır; eğer meşruiyetini sürdürmek istiyorsa, devlet, diğer sınıfların bir kısım taleplerine cevap vermek zorundadır. Hem gerekli reformları yapabilmek, hem de tek tek kapitalistlerin rasyonaliteleri ile birikim sürecinin zorunlulukları arasında bir uzlaşma sağlayabilmek için devletin özerkliğe ihtiyacı vardır (Nordlinger, 1981: 175-180).

Nordlinger, yeni bir tez ileri sürmediği gibi Marksizm içerisinde de herhangi bir yeni tez elde etmiş değildir. Marksizmin temel iddialarıyla çelişen herhangi bir yeni tez ortaya atmadığı gibi, ortaya koyduğu tezleri yeni bir sentezde de birleştirmemektedir. Basitçe, Miliband, Offe, Poulantzas, Block, Habermas, O’Connor ve Wolfe’dan - bunlar 1970’lerin ortasından sonuna kadar devam eden Marksizm tartışmalarının olmazsa olmazları olarak görülebilir - bazı Marksistlerin kabul ettiği ve Marksizmin temel önermelerinin yinelenen ve sık görülen bir devlet özerkliğine ihtiyaç duyulduğunu gösterdiğine dair bol miktarda kanıt derlemektedir. Sonra diğer meselelere geri dönmekte ve yalnızca kendi devlet-merkezli modelinin farklılığını gösterebilmek için Marksist teoriyi yeniden ele almaktadır. Bunu yalnızca, daha önce açıkça dile getirdiği, “doğrudan bir okumayla, çapraşık metinsel yorumlamalara sapmadan” kuralını unutarak yapabilmektedir. Nordlinger’in iddiasına göre Marksizm, hem devletin özerkliğinin tutarlı, neredeyse sabit, değişmez ve toplumsal muhalefet tarafından etkilenmemiş olması gerektiğini söylemekte (‘yinelenen ve sık görülen’den çok farklı ve herhangi bir metinsel kanıtla da desteklenmemiş), ve hem de, kendi temel toplum-merkezli yöneliminde, burjuva tercihlerine karşı müdahale ihtiyacı nadir görülür iddiasında bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, tutarlı bir sentez için güçlü bir temeli net bir şekilde ortaya koyduktan sonra, bundan kurtulmak için keyfi ve düzensiz bir biçimde bütün bileşenlerini ayırıp, çarpıtmaktadır. Diğer devletçiler gibi, eğer isterse, Marksizm içinden demokratik devletin özerkliğine ilişkin bir teori ortaya koyabileceğini görmekte, fakat bunu istememektedir.

Yukarıda de belirtildiği gibi, Krasner yapısalcı bir Marksist yaklaşımın, kullandığı malzemenin çoğu için anlamlı olduğunu fark etmektedir. Nordlinger ise tersine, kapsamı geniş tutulmuş teorik bir çalışmada ampirik malzemeyi pek dikkate almamak-

tadır. Marksizm ve devletçi bakışın birbiriyle yarışan iddialarını daha ileri bir düzeyde kavrayabilmek için Stepan ve Skocpol tarafından ortaya konan ampirik analizlere sırasıyla bakmak durumundayız. Böylelikle, Sartre'ın, yakın zamanda Micheal Löwy tarafından tekrar hatırlatılan, "Marksizm, çağımızın tek muhtemel nihai ufkudur ve Marx'ı aşmaya yeltenen çabalar çoğunlukla onun *gerisinde kalarak* sonlanır," (Löwy, 1989: 114) şeklindeki gözleminin güçlü bir teyidini bulmamız mümkün olacaktır.

Stepan, devlete ilişkin Marksist yaklaşımları tartıştığı bölümü cevaplamaktan kaçındığı bir soru ile sonuçlandırmaktadır: devletin görece özerkliğinin *sınırları* nelerdir? Velasco yönetimindeki Peru devleti ve yabancı sermaye arasındaki ilişkiyi incelediği takip eden bölümde Marksist tartışmalara hiçbir gönderme yapmamakta, fakat hepsini tam olarak doğrulayan bir cevap vermektedir. Peru ordusunun "ne kapitalist, ne de sosyalist olan" yeni bir ekonomik yapı oluşturma çabasını özetlerken, bu girişimi "sürdürülmesi teorik olarak imkânsız olmayan bir durum" (Stepan, 1978: 289) olarak tanımlamaktadır. Bu yorum, organik-devletçi *ideoloji* ile kapitalist birikime dayalı fakat devletin yerli ve yabancı sermayeye kendi önceliklerini dayatma yollarını aradığı bir ekonomik kalkınma modelini ısrarla karıştırmaktadır. Bu, Marksizm tarafından tanımlanan yapısal limitlere aykırı bir duruma karşılık gelmekte ve Stepan'ın betimleyici anlatısında içtenlikle dile getirilmektedir. Yabancı sermayenin öncelik vermediği şeker sektöründe üretimin çoğunluğu yerli sermaye elindeydi ve devlet istenmeyen yabancı yatırımları kamulaştırabilmekteydi. Bu, kısa bir dipnotta belirtildiği gibi, kısmen Lima'daki Amerikan Ticaret Odası'nın kendilerine destek için başvuran yatırımcıları, kayda değer boyuttaki ABD'li yatırımcıların zarar görebileceği gerekçesiyle reddetmesindendi. Bununla birlikte, Peru devleti, küresel şeker pazarında gerçekleşen keskin dalgalanmalar karşısında, eskiden olduğu gibi savunmasız kalmıştı. Birincil yatırım ihtiyacının ve teknolojik talebin çok fazla olduğu yüksek öncelikli petrol sektöründe, devlet yabancı sermayeyi gitgide daha çok kayıran birçok anlaşma yapmak durumunda kalmıştı. Yine, imalat sektöründe istenmeyen yerli yatırımları dışlamak mümkünken, mevcut yabancı kuruluşlar üzerinde, ulusal yatırımcılara ve işçilere nihai kontrol imkanı sağlayacak herhangi bir uygulamayı gerçekleştirmek, ya da yeni bir yabancı yatırımı öncelikli bölgelere çekmek mümkün değildi. Özetle, reformist politikalar, yabancı ve yerli sermaye cephesinde devletin tasarrufları ile telafi edilemeyecek düzeyde bir yatırım boykotunu tetikledi. Bu durum dış borçlara yaslanma eğilimini kuvvetlendirdi ve bölgedeki ilk borç krizine yol açtı. Sonuç olarak, "1975 yılının ortalarına doğru Peru, kalkınma programına parasal kaynak sağlayabilmek için uluslararası finansal topluluğa giderek artan ölçülerde bağımlı hale geldi" (Stepan, 1978: 286) ve 1976 yılında ücretleri donduran, kamu harcamalarını azaltan, grev hakkını yasaklayan, yabancı şirketlere petrol arama hakkını yeniden tanıyan ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesine dönük bir program başlatan IMF anlaşmasını imzaladı. Sermaye birikimine dayalı bir yapıdan kesin bir kopuşun gerçekleşmediği durumlarda, devletin sermaye karşısında özerkliğini sınırlandıran yapısal kısıtlara dair daha iyi bir örnek bulmak çok zor olsa gerek. Stepan, kendini devletin bütün

bu sınırlılık içerisinde özerklik potansiyelini betimlemekle kısıtlayarak ve sınırlılıklar hakkında herhangi bir teorik analiz önermeyerek, önemli bir bakımdan Marksist analizin oldukça gerisine düşmekte ve başka bakımlardan da Marksist analizi eleştirememektedir.

Skocpol'un Fransız, Rus ve Çin devrimleri analizi de benzer sorunlarla maluldur. Devlet yöneticilerini harekete geçiren temel faktörlerden birinin, gelişmekte olan kapitalist rakiplerinin askeri ve ticari güçlerine direnebilmek için modernleşmenin hızını arttırma ihtiyacı olduğunu uzun uzadıya anlatmakta ve "bu üç Eski Rejim devletindeki devrimci politik krizler, tarımsal yapıların otokratik ve proto-bürokratik devlet yönetimlerini, kapitalizmce eşitsiz bir biçimde dönüştürülen bir dünyada giderek artan uluslararası askeri rekabetle başa çıkmakta monarşik hamlelerin elini ayağını bağlayacak biçimde etkilemesi yüzünden gerçekleşmektedir" (Skocpol, 1979: 47, 99) sonucuna varmaktadır. Kendini Marksizmden farklılaştırmayı ancak, "monarşik hamleleri" sınıf çıkarından ayırtırmayı *seçerek* başarabilmektedir. Israrlı bir biçimde işaret ettiği gibi, bütün bu devletler, gelişmekte olan kapitalist rakiplerinin meydan okumalarıyla karşı karşıya kalmış pre-kapitalist toplumsal yapıya sahip mutlakiyetçi rejimlerdir; Marx ve Engels'in tüm burjuva unsurların işlerinin idare edilmesi için oluşturulmuş bir komite olarak tanımladığı modern temsiliyetçi devletler değil. Marx ve Engels'in aynı metinde tartıştığı gibi, kapitalizmin üretimi sürekli olarak kökten dönüştürme karakteristiği bir dünya pazarı yaratır, varolan endüstrileri yok eder, yenilerin sürece iştiraklerini bir ölüm kalım meselesine haline getirir ve "bütün milletleri, yok olmaları pahasına, burjuva üretim biçimini kabullenmek yönünde zorlar" (1973: 71). Bu şartlar altında, mutlakiyetçi monarşilerde burjuvazi henüz devletin kontrolünü ele geçirmemiş olsa bile, hakim toprak sahibi yüksek sınıflar "eski yöntemlerle yaşamlarının devam ettiremezler". Skocpol bölümün başında, Lenin'den bu yönde bir alıntı yapmaktadır. Benzer durumlarda, bağımsız devletlerin var olan hakim sınıfın çıkarlarına aykırı olarak modernleşme projelerine yönelmeleri şeklinde tanımlanabilecek olan bir bakış, klasik Marksist bir bakış ile tutarsızlık taşımamaktadır. Aslında bu tam da Marx'ın tanımladığı ve öngördüğü bir gelişmedir. Eğer Skocpol'un anlattığı modernleşme projesi Marksist bakışa karşı bir malzeme sunuyor gibi görünüyorsa, bu yazarın kapitalist ve pre-kapitalist toplumları teorik olarak birbirinden ayırt edememesi ve dış baskı ve tehditlerin yapısal bağlamını göz ardı etmesi yüzündendir. Tanımladığı devlet biçimi, tanım itibarıyla sınıf güçlerinden bağımsızdır; zira Skocpol devleti yalnızca dıştan gelen baskılara karşı savunmaya ve ülke içinde düzenin ihdas edilmesine odaklanmış olarak gösterir ve devletin sınıfsal içeriği meselesine girmekten kaçınır.

Bütün bu teorik zafiyetler sonrasında, Skocpol'un, sunmuş olduğu malzeme ile Marksist bakışın ilişkisini fark etmekte başarısız olması şaşırtıcı değildir. Fransa örneğinde, hâkim toprak sahibi sınıf üzerinde hiçbir zaman kendi iradesini ortaya koyamayan ve önde gelen yöneticilerinin büyük oranda soyluluğun içerisine girip yönetici sınıflar ile kaynaşması yüzünden -bu yüzden de, Boshier'den uzun alıntılar

yaparak gösterdiği gibi, XVI. Louis, finansal durumu Chamber de Justice' aracılığıyla düzeltmeyi başaramamıştır- en sonunda yıkılan bir “mutlakiyetçi” devlet tanımlamaktadır. Bu, Marksist teorinin temel ilkelerinden birini desteklemektedir: devrim sırasında, Marksist teorinin zorunlu olarak gördüğü biçimde, artık Fransız devletinin görece özerkliği diye bir durumu söz konusu değildir; soyluluk vergilendirmeye karşı başarılı bir biçimde direnmiş ve kendisiyle birlikte mutlakiyetçi devleti de devirmiştir. Aynı şekilde, bunun için gerekli teorik araçları kullanmayı reddettiği için Skocpol, devlet faaliyetinin değişen hâkim sınıf çıkarlarına dayanması konusunu çözümleyememektedir. Ne, hâkim sınıflar içerisinde hangisinin “askeri itibarı yükseltme” meselesinde doğrudan çıkarı olduğu veya diğerlerinin neden çıkarları olmadığı sorusunu sormakta, ne de anakronik emperyal maceralar ile Fransız girişimcilerin diğer ülkelerdeki etki alanlarını koruma veya genişletmeye yönelik askeri harekâtlar arasında bir ayrıma gitme girişiminde bulunmaktadır. Bu yüzden, “Fransız onurunu savunma” ve “deniz ticaretini koruma”yı, aralarında bir farklılık gözetmeden Fransız monarşisinin varoluş sebebi olarak göstermektedir (Skocpol, 1979: 60)., Fransız devletinin sınıfsal içeriğini sistematik olarak ele almadan ve Fransız monarşisinin burjuva çıkarlarının ilerletilmesi için bir araç olup olmadığı sorusunu tartışmadan, devrim dönemindeki devlet-toplum ilişkileri hakkında Marksist çözümlemelere karşı koymak imkânsızdır.

Son olarak, Skocpol'un devrim sonrası Fransasında devlet inşası anlatısı Marksizmin ötesine geçme çabasındaki başarısızlığını ortaya koymaktadır. Skocpol, “günümüze kadar hakimiyetini sürdürmüş olan -Devrim'in, burjuvazi eliyle, feodalizm ve aristokrasinin yok edilip yerine kapitalizmin kurulması olarak tanımlandığı ve çoğunlukla Marksist yönelimli- 'toplumsal açıklama'yı' sorgulamakta ve karşısına “Fransız devletinin yapısı ve işlevinde Fransız Devrimi ile gerçekleştirilen değişiklikler” hakkında bir açıklama koymaktadır (1979: 174-5). İlginçtir ki, bunu yaparken, ilgili bölümü, Marx'ın Fransa'daki “modern devlet yapısı”nın kökenini Devrim'de gördüğü bir alıntıyla başlatmakta, bölümün başlığını bu deymi de içine alacak bir biçimde seçmekte, Marx'tan alıntılıdığı bölümü devrimin gerçekleştirdiklerini en iyi ifade eden sözler olarak tanımlamakta ve bölümü de yine Marx'ın sözlerinin yeniden ifade edildiği ve onaylandığı cümleler ile bitirmektedir:

Aslında, Devrim en iyi, senyörlüğün ve imtiyazın oluşturduğu 'ortaçağ çöplüğü' temizleyen -köylülüğü, özel servet sahiplerini ve devleti Eski Rejimin ipoteginden kurtaran- 'dev gibi bir süpürge' olarak anlaşılabilir. (Skocpol, 1979: 205)

Skocpol burada Marx'ın ötesine geçmemiş, aslında onun gerisine düşmüş durumdadır. Çünkü, Marx'ın devrim sonrası Fransız devleti analizini tekrar ele almaz. Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* kitabına başka bir gönderme yoktur *Fransa'da Sınıf Savaşları* veya *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i*'ne de gönderme yoktur.

* ÇN: Eski Rejim Fransasında zaman zaman aşırı zenginleşen kişilerin mülklerini müsadere etmek için de kullanılan kurumlar.

Eğer hatırlanırsa, *Fransa'da Sınıf Savaşları*'nın açılış sayfalarında devletin finansal aristokrasi karşısındaki borçlu durumu yüzünden kendi özerkliğini gerçekleştirmesinin önündeki engellere değinilmekte ve 1848 olaylarının uluslararası bağlamının önemi dile getirilmekte, devletin özerkliği meselesi tartışılmakla birlikte, Skocpol'un Marksist perspektife alternatif olarak önerdiği "devletçi" yaklaşımının ana teması da dile getirilmektedir:

İlk Fransız devriminin görevi birbirinden ayrı yerel, bölgesel, kentsel ve eyaletlere bağlı her türden gücü ulusun sivil birliğini yaratmak uğruna yok etmektir. Devrim, mutlaki monarşinin başlattığı merkezileştirmeyi ileri götürmek durumundaydı, fakat aynı zamanda kapsamını, niteliklerini ve yönetim gücünün altında yer alacakların sayısını arttırmalıydı. Bu devlet makinesini Napoleon mükemmelleştirdi. (Marx, 1973: 237)

Bununla birlikte Marx, ikinci Bonaparte yönetimi altında Fransız devletinin yozlaşmasına ve çelişkilerine işaret ederek, Bonaparte'ın "toplumun gerçek sınıflarının yanında, 'kendini koruması' yönetiminin devamına bağlı olan yapay bir kast yaratmak zorunda kaldığını" belirtmekte ve "modern toplumun ihtiyaç duyduğu siyasal merkezleşme ancak, temelde feodalizme karşıt olarak kurulmuş, askeri ve bürokratik hükümet aygıtının enkazı üzerinde yükselebilir" sözleriyle sonuçlandırmaktadır (Marx, 1973: 243, 244-5). Marx'ın bu oldukça anlamlı diyalektik açıklamasıyla karşılaştırıldığında, Skocpol'un ki fazlaca tek yanlı kalmaktadır.

Yeni devletçilerin erken dönem çalışmalarına dair detaylı bir inceleme, Marksizmi diğer rakip yaklaşımlara kıyasla daha çok kabul etmek durumunda kalmakla birlikte, kendilerini Marksizmden ayrı tutma konusunda çok büyük çaba gösterdiklerini de ortaya koymaktadır. Bu durum tamamen meşru bir çaba olan alternatif bir yaklaşımı savunma çabasında değil, daha ziyade yeni yaklaşımı temellendirmek için yaptıkları tüm o eğip bükmelerde tezahür eder. Stephan, Marksizm'den elde edilmiş güçlü bir analitik çerçeve tanımlamakta ve sonra bunu reddetmeyi tercih etmektedir; Nordlinger, kendine klasik ve çağdaş Marksizm içinde var olan devletin özerkliği potansiyelini keşfetmekten pay çıkarmakta, fakat sonra bu potansiyeli görmezden gelmektedir; Krasner, kendinin de ikna edici bulunduğu Marksist okumadan daha iyisini yapabilmek için karmaşık çabalar içerisine girmektedir; ve Skocpol, Marksizmin ayak basmaya korktuğu yerlere gitmek için nihai olarak Marx'ın kendisine yaslanmak durumunda kalmaktadır. Marksist teoriyle bütünlüklü bir kavgaya girmeye hiç teşebbüs edilmemektedir; bolca seçmeci okumalar ve bu okumalara bağlı çarpıtmalar ve yanlış anlamalar vardır; somut meseleler üzerinde durulduğunda oldukça basit bir Marksist analiz, devletçi alternatiften hala daha faydalı sonuçlar doğurmaktadır. Genel olarak bütün bunları dikkate aldığımızda, Marksizme karşı sağlam bir devletçi alternatif kurma çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yeni devletçilik, işte bu bereketsiz ortamda programatik bir biçim almıştır.

Devleti Geri Getirme

1983 yılında SSRC Research Planning Committee on States and Social Structures'ın oluşturulması ve 1985 yılında *Bringing the State Back In* kitabının basılmasıyla, yeni devletçiliğin Amerika'daki sosyal bilimlerde kurumsallaşmasının resmi olarak kutsandığını ve toplumsal manifestosuna kavuştuğunu söyleyebiliriz (Evans, Rueschemeyer ve Skocpol, 1985).² Yeni bazı yayınlarda, özellikle Stepan'ın Latin Amerika'da ordunun iktidardan çekilmesine yönelik yapmış olduğu analize Skocpol'un yazdığı önsözde, erken dönem devletçilerin değindiği meseleler vurgulanmış ve daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Skocpol, Marksist geleneğin inceliksiz bir karikatürünü sunarken, yapısalcı konumu anlatısından tamamen çıkarmış ve birden, neredeyse Marksizmle tamamen tutarlı olan bir analizin, ondan üstün olduğunu iddia etmiştir. Stepan, önceki kaçınma stratejisini bırakıp (Marksist yaklaşımdan bahsedip onu dikkate almayı reddetmek) Krasner'in alternatif stratejisine (Marksist bir analizin nasıl iyi işlediğini gösterip, bir bahaneyle kıvırmak) doğru ilerlemiştir. Aynı zamanda iki yeni ve daha fazla çelişkiye sahip bakış bu alana eklenmiştir. Bunlardan ilki, Weberyen ve Marksist geleneklerin öğelerinin yeni bir sentez oluşturacak biçimde iç içe geçirilmesini içeren, sosyal bilimlerin paradigmatik olarak yeniden değerlendirilmesine yönelik ikircikli bir çağrı; ikincisiyse, herhangi yeni bir sentezin ya da yeni bir duruş için gerekli teorik bir temelin dillendirilmesinin doğrudan reddine varan, "büyük teorilerin" reddi anlayışıdır. Sonuç olarak, bu derlemeye yapılan temel katkılar "devletçiliğin" içinin boş olduğunu kanıtlamış ve Marksizm'den çok geri bir noktaya düşmüşlerdir.

Derlemeye yazdığı önsözde Skocpol, devletlerin "toplumsal aktörler ve toplum-biçimlendiren yapılar" olduğu görüşünü savunmaktadır. Marx'ı, (daha önceki daha ılımlı değerlendirmesinin tersine ve Marx'ın Fransız devleti üzerine çalışmasını kullanmasına rağmen) devleti görmezden gelen, "toplum-merkezli" bir teorisyen olarak nitelendirmekte ve "on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de gerçekleşen sosyo-ekonomik gelişmelerin bütün ülkeler ve bütün dünya için gelecekte olacakların bir habercisi" (Skocpol, 1985: 6) olduğu şeklindeki yanlış çıkarımı yapmaktadır. Marx'tan böylece kurtulduktan sonra, savaş sonrası ABD yapısal-işlevselciliğinde devlete yönelik ilginin eksikliğini göstermek için çağdaş neo-Marksizmi örnek vermekte ve bu yolla neo-Marksizmi, Marx'tan kaynaklanan teorik gelenekten de ayırmaktadır. Böylelikle neo-Marksizmi sınıftan ziyade devlete odaklanmış olarak sunabilir ve eğer neo-Marksist teori, "devletler altyapıda, esasen sınıflar ve sınıf mücadelesiyle biçimlenir ve üretim ilişkilerini genişletmek ve korumak için faaliyet gösterir" (Skocpol, 1985: 5) şeklindeki dogmatik iddiayı bir yana bırakırsa yeni bir sentez içerisine dahil edilebilir.

Daha sonra Skocpol, Marksistleri, devletlere "gerçek özerkliklerini" bahşetmedikleri için azarlamaktadır. Bu formülasyon, bir yandan sınıf ve sosyal kısıtlamalardan bütünlüklü ve kalıcı bir bağımsızlık, öte yandan geçici ve kısmi bir özerklik arasında

2 Daha önce bu konu hakkında yaptığım yorumları burada özetledim ve geliştirdim. Bkz. (Cammack, 1989).

var olan temel bir stratejik belirsizliği gizlemektedir. Yapısalcı Marksist tartışmalara yer vermekten geri durmasıyla birleştirildiğinde, Marksizmi, yukarıdaki belirsizliğin ilk kısmını fark etmediği için reddederken, kendi çalışmasının, ikinci kısmı ispat ettiği için Marksizmden üstün olduğunu iddia edebilmektedir. Bu durum en iyi, Finegold'un New Deal dönemi tarım politikaları üzerine yaptığı çalışmayı kendi çalışmasıyla birlikte kullanmasında görülebilir. Skocpol bu çalışmanın, ülke içindeki politikaların belirlenmesinde özerk devletin katkılarını gösteren kanıtlar sunduğunu söylemektedir. Aslında, Skocpol'un kendi sözlerinden de anlaşılabilceği gibi, yapısalcı Marksist bir yorum söz konusu örneğe oldukça uymaktadır: New Deal ile gelen müdahaleler "uzun sürmüş bir 'tarımsal kriz'e cevap olması için üretilmiş politikalar; güçlü tarımsal çıkar gruplarının doğrudan talebi ile gerçekleştirilmemiştir." (Skocpol, 1985: 13). Dahası, bu amaca uygun bir biçimde oluşturulmuş kurumlar öncelikle, hâkim sınıf çıkarlarını pek tehdit etmeyen, fiyat desteğine yönelik kurumlardı ama birkaç yıl içinde bunlar ticari tarım örgütlerinin eline geçerek doğrudan kendi sınıf çıkarları için faaliyetlerini sürdürmeye başladıkları zaman, müdahalecilerin çabalarının kırılmalııı hemen açığa çıkmıştı. Başka bir yerde Finegold'un bu konu üzerine yaptığı yorum, bu örneğin herhangi bir şekilde Marksist teörinin çıkarımlarına karşıt olamayacağını ortaya koymaktadır:

İş çevreleri, Demokratik Parti, federal tarım birliğı ve çiftçi örgütleri bir arada düşünüldüğünde, tarımsal düzenleme programının kanunlaştırılması ve başarılı bir şekilde yürütülmesi açıklanabilir. Aynı faktörler, tarım üzerindeki hâkim sınıf çıkarlarını zedelemeyen yalnızca çiftçilerin refah problemini çözmeye odaklanacağınıın garantisini alarak, AAA*'nın çıkarılmasındaki muhafazakâr etkinin yaratılmasını sağladı. (Finegold, 1982: 25)

Skocpol'un Marx'ı "toplum-merkezli" olduğı gerekçesiyle gözden çıkarmasına rağmen, Stepan, Latin Amerika'daki askeri yönetim altında devlet-toplum ilişkilerini incelerken Marx'ın Bonapartizm analizine doğrudan referans vermektedir. İncelediğı her vakada (Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay), "burjuvazinin, öncelikli politik faaliyet olarak işçi sınıfı örgütlenmesini parçalarına ayırıp ortadan kaldırmak için devletin (kurumsal olarak orduda yer alan) zor kullanma araçlarını kullanarak, yeni otoriter rejimlerin toplumsal tabanını oluşturduğunu" söylemektedir. Bu dört ülkedeki yönetimlerin, "sivil toplum kuruluşlarının gücü azaltılırken devletin kendi amaçlarının peşine düşme kabiliyetini arttırdığı bir dönem ile başladığını" (bunun sınıf çıkarlarıyla bağlantılı mı bağlantısız mı olduğunu açıklamadan) dile getirerek, "Brumaireci anlamda savunmacı bir korunma için, devletin burjuva müttefikleri ne büyüklükte bir doğrudan politik (ya da bazı aşırı durumlarda ekonomik) güçten feragat etme niyetindedir?" (Stepan, 1985: 318) sorusunu sor-

* ÇN: Agricultural Adjustment Act-Tarımsal Düzenleme Yasası: 1933 yılında kabul edilen bu yasaya göre halen tarım yapmakta olan çiftçiler üretimi azaltmak zorundadırlar. Böylelikle piyasada mal miktarı da azalacağı için çiftçilerin lehine ürün fiyatlarının artırılması amaçlanmıştır.

maktadır. Makalesindeki diğer kaygıları göz önünde tutulduğunda, bu sorunun cevabını olabildiğince sistemli bir biçimde cevaplandırmaya çalışmamaktadır. Yine de, sunduğu biçimiyle incelediği örnekler tutarlı bir cevabı mümkün kılmaktadır: her durumda, rejimin burjuva müttefikleri, işçi sınıfının militanca davranışları devam ettiği müddetçe otoriter bir yönetimi destekleme niyetindedirler ve rejimin de onların genel çıkarlarını kalben desteklediği görülmektedir. Burjuvazi desteğini bu rejimlerden çektiği andaysa sivil yönetimlere dönüş çok gecikmeden hemen gerçekleşmektedir. Stepan'a göre, en çok üzerinde durduğu Şili örneği, yapısalcı Marksist yaklaşımın zayıflığını tam olarak ortaya koymaktadır. Stepan, Pinochet yönetimi altındaki devletin, önceki dönemdeki sınıf çatışmalarının yoğunluğuna ve Marksist muhalefetin yeniden oluşmasının yarattığı tehlikeye karşı otoriter projesini tamamlayabilmesini, üretici gruplar ve genel olarak üst sınıflarda 1980'lerin başında solun yeniden iktidara gelebileceği yönünde yaygın bir korkunun varlığıyla ve eğer bu ihtimal gelecekte bertaraf edebilirse toplum ve ekonomide uzun dönemli yapısal değişikliklere gidilmesi gerektiğine yönelik genel bir farkındalığın olmasıyla bağlantılandırmaktadır. Bu temelde, Marksist teoriye şu orijinal katkıyı yapmaktadır:

Şili devletinin Bonapartizm'in bir adım ötesini temsil ettiği yönünde aşırı bir iddia dile getirilebilir. Yönetme hakkının para kazanma hakkıyla değiştirildiği klasik Bonapartist uygulamanın yerine, Şili burjuvazisinin belli bazı fraksiyonları uzun vadede sınıfsal ayrıcalıklarını koruyabilmek umuduyla, kısa vadede yönetme haklarından feragat ettiler ve para kazanma haklarını da tehlikeye düşürdüler. (Stepan, 1985: 324)

Stepan burada, gerçekten de Bonapartizm'in ötesine geçen, yapısalcı Marksist perspektifin merkezi iddialarından birine denk gelmiştir. Bu görüşe göre, devlet, uzun vadede sermaye birikimi sürecini korumak için, burjuvazinin bazı çıkarlarının aleyhine olabilecek müdahalelerde bulunabilir. Ne var ki Stepan, bu bakışı reddedecek gerekçeler bulmayı başarabiliyor. Bu tür durumların aslında olağandışı olmadığını söylemekte ve "asıl olağandışı olan[ın], Şili örneğinde devletin neredeyse on yıl boyunca bu stratejide ısrar edebilmesi" olduğunu iddia etmektedir:

Şili örneğinde ortaya çıkansoru, devletin yerel sermaye birikiminin ihtiyaçları ile nesnel bir çelişki içerisinde olan bir projeye olan daha ne kadar destek bula-
bileceğidir. Olabildiğince uzun süre buna devam edebilmesi, "kapitalist devlet"
teorilerine güçlü bir eleştiri olarak anlaşılmalıdır. (Stepan, 1985: 324)

Aslında tam tersine, bu, devletçi perspektifin Marksizme üstünlüğünü savunmak için dile getirilen en tuhaf argüman olarak görülmelidir. Bonapartizm iki kat daha uzun süre devam etmiş ve Şili devlet projesi, yerel sermaye birikimi gerekle-
riyle nesnel bir çelişki içerisinde olmak bir yana, sermaye birikimini korumayı he-
deflemiştir. Stepan'ın kendi kullandığı kaynaklar bile açıkça dile getirmektedir ki, sermaye kesiminin çıkarlarının korunması için uzun dönemli bir otoriter yönetim zorunluydu. Yine de her durumda, yapısalcı Marksist bir perspektiften bakıldığın-

da, oldukça güçsüz bir anında kurulan otoriter bir rejimin uzunca bir süre yönetim-de kalmasını burjuvazinin olumlu bir şekilde karşılayacağı beklenebilir. Baskıcı bir niteliğe sahip anayasası dikkate alındığında, Pinochet'in 1980'lerde de yönetimde kalması çok şaşırtıcı değildir. Şili burjuvazisi, kendi sınıf çıkarlarının proleteryaaya karşı korunacağına kani olduğu anda, Pinochet'den vazgeçivermiştir.

Bu iki katkının sunduğu izlenim, "devleti geri getirmek" girişiminin Marksist bir çerçevede, ona karşı bir yaklaşımdan daha verimli bir biçimde geliştirilebilir olduğudur. Bu durum, Skocpol'un yardımcı editörleri Dietrich Rueschemeyer ve Peter Evans'ın, yanlış donatılmış bilgiler aracılığıyla Marksizmle tartışmaktan kaçınan, gerçekleşmesi imkânsız bir "gerçek özerklik" meselesinin peşine düşmeyen ve sermaye birikimi ile bölüşümü alanlarına devlet müdahalesi hakkında ağırlıklı olarak Marksist teoriden beslenen yaklaşımlarla doğrulanmaktadır. Rueschemeyer ve Evans, kapitalist, pre-kapitalist ve çevre ülkelerindeki kapitalist devlet biçimlerini özenle birbirinden ayırmakta, kapitalist devletin özerkliğinin kesin sınırlarını dile getirmek için çağdaş Marksist analizi takip etmekte ve Marksist bir çerçeveye tutarlı biçimde, gerçek dünyada vuku bulan farklılıkları incelemektedirler. Çalışmalarının kapsadığı alanı makul bir biçimde ortaya koydukları özet bölümü açıkça göstermektedir ki, devletin kapasitesi için gereken kurumsal zorunluluklar üzerine olan çalışmaları daha geniş kapsamlı bir teorik analizin yerine değil böyle bir analizi desteklemek üzere gerçekleştirilmiştir. Devlet müdahalesini, "kapitalist politik ekonomilerde ekonomik büyümeyi beslemek ve sosyo-ekonomik çatışmaları yönetmek" olarak betimlemekte, devletin bunu yapma gücünü sınırlandıran unsurların da o devletin içsel yapısı ile sınıf yapısı ve toplumla olan ilişkisi aracılığıyla belirlenebileceğini belirtmektedirler. Bu konudaki görüşlerini şu şekilde sonuçlandırmaktadırlar:

Analizin bu aşamasında, bu sınırlandırmaların hangi şartlar altında üstesinden gelinebileceğine ilişkin iki önerme üzerine odaklanılmıştır. İlk olarak, devletin etkin müdahaleleri üstlenebilmesi için yeterli düzeyde uyuma sahip bir bürokratik bir aygıt oluşturması gerekmektedir. İkinci olarak ise, herhangi bir tutarlı politikayı izlemek üzere bir devlet faaliyeti oluşturmak için değil, ekonomik ve toplumsal alanda birbiriyle yarışan çıkarlardan –yapısal olarak hâkim durumda olsalar bile- bazılarının, kısmi çıkarlar ile elde edilemeyecek olan ve düzenli olarak ihtiyaç duyulan "kolektif ürünler"i elde etmek amacıyla, kurban edilmesi zorunlu olacağı için, kapitalist bir toplumdaki hâkim çıkarlardan belirli bir düzeyde özerklik zorunludur. Enerjimizi özellikle bu önermeleri değiştirmek üzerine yoğunlaştırmış olsak bile, sonuçta büyük ölçüde değişmeden kalmışlardır. (Rueschemeyer, Evans, 1985: 68)

Elbette bu önermelerin sonuçlarına ve hangi teorik çerçeveler dâhilinde en iyi biçimde geliştirilebileceğine dair yapıcı tartışmalar yapmak mümkündür. İlk önerme, Skocpol ve Stepan'ın devlet meselesi hakkındaki iddialarını Marx ve Engel'e dayandırdıkları zamanlarda kabul edecekleri gibi, Weberyen olduğu kadar Marksisttir de. İkinci önermeye, temel olarak klasik ve çağdaş Marksizme yaslanmakta-

dır. Dahası, büyük teoriler ile tarihsel duyarlılığa sahip alan çalışmaları analizleri arasında Skocpol tarafından kurgulanan keyfi ikilikler düşünüldüğünde, teorik içerikle şekillendirilmiş ve tarihsel temele oturtulmuş, klasik Marksizm ve bir yığın çağdaş Marksizmler tarafından da paylaşılan analiz yöntemine bağlılığı dile getirmektedir. Devleti Geri Getirmek programının Marksizme meydan okuyabileceği ya da onu aşacağı yanılması, ancak Marksizmi çağdaş yapısal-işlevselcilikle bir tutarak ve teorik bir içerikle şekillendirilmiş ampirik analizin Marksist geleneğin içinde olduğunu kabul etmeyi reddederek ayakta tutulabileceği ortadadır.

Yeni Kurumsalcılar

“Yeni devletçilik” bu aşamadan sonra, devletin özerkliğine yapılan vurgudan devletin toplumla ya da daha genel anlamda çevresiyle olan ilişkisinin daha dengeli bir analizine yönelerek, “yeni kurumsalcılık” a yol açacaktır. Krasner, 1984 yılında devlet üzerine yapılan araştırmaları değerlendirdiği bir yazısında, bu anlayışın ilgi alanlarını erkenden göstermektedir. Ona göre bu anlayış, devleti “kendisi için bir aktör” olarak tanımlamasının yanında, politikayı bir paylaşım sorunu olarak değil bir yönetim ve denetim sorunu olarak tanımlamakta; bireysel davranışlar üzerindeki kurumsal sınırlamalara vurgu yapmakta; mevcut kurumsal yapıları geçmiş dönem konjonktürünün ürünü ve mevcut değişim yollarını geçmiş dönem tercihlerinin bir sonucu olarak görmekte; ve yapıların, belirli işlevleri olduğu için var oldukları görüşünü reddedip kopuşlara odaklanmayı ve oyunun kurallarının belirsizliğini vurgulamayı tercih etmektedir (Krasner, 1984: 224-5). Yeni kurumsalcılar için, devlet politikası görece özerk bir kurumsal alandır; kurumlar zamana karşı direnme eğilimindedirler; kurumsal kodlar ve sınırlamalar davranışların rasyonel maksimizasyon anlayışı çerçevesinde yorumlanmasını geçersiz kılmaktadır; değişme patikaya bağımlıdır ve bu yüzden de öngörülebilir değildir, bu yüzden de değişme süreçlerinin tikel tarihi incelenmelidir; ve sonuçların işlevselci biçimde açıklanması reddedilmelidir. Yeni kurumsalcılar, çevresel ve kurumsal değişim arasındaki ve en optimal ve gerçek sonuçlar arasındaki farklılıklara odaklanmakta ve kurumları, mikro ve makro fenomenler arasında birbirleri arasındaki basit ve sabit bağları takip etmeyi imkansız kılacak düzeyde dolayım yapan araçlar olarak tanımlamaktadırlar. “Politikayı geri getirmeye” çalışmakta ve politikayı görece bağımsız bir alan olarak tanımlarken özellikle de tüm sosyal kurumların en önemlisi olan devlete yönelik vurgunun devam ettirilmesine çaba göstermektedirler. Yine de, genellikle vurgu devlet-toplum ilişkisine yapılmakta ve devleti bir aktör olarak görmenin uygun ya da mümkün olup olmadığı konusunda görüşler değişmektedir. Geline bu aşamada araştırmalarının amacının, “devletin içine girmek” ve iç yapısını ve çeşitli toplumsal aktörler ile olan karmaşık bağlarını incelemek olduğu söylenebilir.

En iyi ihtimalle, yeni kurumsalcılık önemli meseleleri ortaya atmakta, ama devletçilerin “büyük teori”lere olan antipatisini paylaştığı için, bu sorunları çöz-

mekte başarısız olmaktadır. Krasner'in egemenlik kavramını anlamlandırabilmek üzere ortaya koyduğu kurumsal bakış bu noktayı açıklamaktadır (Krasner, 1988). Kurumsal süreklilik ve patikaya bağımlılık temelinde ortaya koyduğu fikirlerini özenli analitik bir çerçevede geliştirme çabası *herhangi bir* "büyük teorik" çerçeveyi kullanmak istememesi yüzünden yarıda kalmaktadır. Kurumsallaşma, "davranış, kural ve biçimsel yapıların zamana direnebilmek için ortaya koyduğu eğilim" olarak tanımlanmakta ve Krasner, "kurumsalcı bir tezin temel karakteristiğinin geleceğe dönük mevcut seçeneklerin önceki dönemdeki kurumsal seçimler tarafından sınırlandırıl[dığını ileri sürmesi]" olduğunu dile getirmektedir. Böylece, "kurumsalcı bir tez ani bir değişimin asla olmayacağını iddia etmemek[le]" beraber, bu tür olayların seyrek olduğunu ve arkalarında uzun dönemli görece durgunluk ya da patikaya bağımlı değişim dönemleri geldiğini öne sürmektedir (Krasner, 1988: 71, 74). Burada, evrim teorisindeki "kesintili denge" kavramıyla bir analogi kurmaktadır; bu kavram Darwinci görüşe karşı, marjinal, tecrit edilmiş alttürlerde gerçekleşen ani bir değişimle kesintiye uğrayan uzun dönemli durgunluk ve tesadüfî adaptasyon görüşlerini savunur; yapıları sürekli marjinal bir değişime izin vermekten çok temel ve sınırlayıcı olarak görür. Buna göre, yapılan incelemeler yapıları (kurumları) ve çevresel dürtüleri dikkate almalıdır. Değişim zordur; belirli bir kurumsal yapı oluştuğundan sonra kendisini sürekli kılmaya ya da gelecekte gerçekleşecek değişiklikleri yönlendirmeye meyleder; yapılan seçimler bir yerde gelecekteki seçenekleri sınırlandırdığı için, en uygun adaptasyon her zaman mümkün olmamaktadır; belirli bir amaca yönelik evrimleşmiş yapısal özellikler, daha sonra farklı kullanım alanlarına sahip olabileceği için, tarihsel kökenleri ve günümüzdeki anlamı farklı açıklamaların yapılmasına ihtiyaç doğurabilir; ve bilimin temel amacı öngörüler sunmaktan çok açıklamak olmalıdır (Krasner, 1988: 79-80).

Genel olarak diğer yeni kurumsalcılarda da olduğu gibi, Krasner'in çalışmasında da, kurumsal devamlılık hakkındaki fikirler, kökenler ya da değişim hakkında dile getirilenlerden daha ayrıntılı bir biçimde ortaya konmaktadır. Yine de, yeni kurumsalcıların hiçbiri kurumları sürekli yapılar olarak değerlendirmez. Her örnekte, uzun dönemli kurumsal devamlılığın ani bir değişim ile kırıldığı ve böylelikle eski kurumların ortadan kalktığı ve yenilerinin oluştuğu bir döngü incelenmektedir. Yeni kurumsalcılığın merkezindeki teorik sorun burasıdır. Kurumsal devamlılık kavramı daha geniş bir teorik çerçeve içerisine yerleştirilene kadar, bu kavramın

* ÇN: Punctuated Equilibrium-Kesintili Denge: Evrimsel Biyoloji'nin kullandığı bir kavramsallaştırma. Buna göre, seksual üreme yoluyla gelişen topluluklar, jeolojik tarihleri süresince çok az değişim geçirirler. Evrimsel gelişmeler ise türlerin alt gruplarında çoğunlukla dışsal, yerel bir biçimde ve seyrek, hızlı değişimler olarak görülür. Bu teori aynı zamanda 1993 yılında Frank Baumgartner ve Bryan Jones tarafından sosyal bilimlere uyarlanmıştır. Bu görüşe göre, uygulanan politikalar çoğu zaman, kurumsal değişimin eksikliği ve kişisel karar alma mekanizmalarının sınırlandırılmış rasyonallitesi gibi, çeşitli kısıtlamalar yüzünden değişim gösterir. Bu yüzden de siyasetteki değişimler, hükümeti kontrol eden partinin veya kamuoyunun değişmesi gibi gelişmeler sonucunda kesintili bir seyir izleyecektir. Böylelikle, siyasetin temel özelliği, toplum ve hükümetlerde görülen farklılaşmalar yüzünden oluşan geniş fakat nadir görülen değişimlerle kesintilere uğrayan, uzun dönemli istikrar ile tanımlanabilmektedir.

başarılı bir adaptasyon veya direnişi mi ortaya koyduğu, ya da işlevselliği eleştirildiği mi teyit mi ettiği hakkında bir fikir yürütmek mümkün gözüküyor. Aynı şekilde, meydana gelen ani değişme dönemlerini açıklamak da mümkün değildir. Bu kavram, makro-yapısal düzlemde gelişigüzel seçilmiş gibi durmaktadır. Bu durum, yalnızca kurumsal sürekliliğin köklerinin değil, değişim için önceden var olan güçlerle olan ilişkisinin ve hangi şartlar altında üstesinden gelinebileceğinin de araştırılmasına ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, bir tarih teorisine olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Krasner, kurumsal süreklilik düşüncesinden, uzun dönemli değişimi açıklamaya doğru ilerleyememekte, bunuysa, kendi modelinde “kesintili denge” teorisi içerisinde yer alan allotropik evrimin^{*} işlevine benzerlik gösteren herhangi bir mekanizmanın var olmadığını söyleyerek, kabul etmektedir. Dengeyi açıklayabilmekte, fakat kesintiyi açıklayamamaktadır. Buna karşılık açıktır ki, Marksizmin *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*’nın Önsöz’ünde ortaya konmuş olan bir tarih teorisi vardır. Bu teorik bakış, ani değişme dönemlerinin aralara serpiştirildiği uzun patikaya bağımlı gelişme dönemlerini de öngörmekte ve açıklamaktadır. Krasner’in kurumsal devamlılık düşüncesinin gelişimi bu türden bir bakışa duyulan ihtiyacı göstermekte ve yeni kurumsalcıların henüz tutarlı bir teorik çerçeve meydana getiremediklerini göstermektedir.

Yeni kurumsalcılık, en iyi ihtimalle “büyük teori”nin ayrıntılı ampirik araştırma ile birleştirilmesi gereğini teyit ederken, en kötü ihtimalle de devletçilikten basit bir kaçıştır. Bu durum en iyi, Skocpol’un Weir ve Orloff ile birlikte, *The Politics of Social Security in the United States* kitabına yazdığı önsözde görülebilir. Bu yazı, sosyal güvenliği “kurumsal-politik bir süreç” olarak görmekte ve daha önceki devletçi argümanlardan uzaklaşmaktadır:

(...)Amerikan sosyal politikası hakkındaki, alternatif teorik pozisyonlar (...) tarafından çözümlenmeden ortada bırakılan bilmecelerin birçoğunu, adına “kurumsal-politik yöntem” yaklaşımı diyebileceğimiz bir bakışla yeniden ele alabiliriz. Bu yaklaşım, devlet oluşumunu ve devletin kurumsal yapısını hem toplumsal hem de tarihsel bir bağlamda incelemektedir. Politik mücadelelerin ve bunların devlet politikaları açısından sonuçlarının, devletin kurumsal düzenlemeleri ile sınıf ve diğer sosyal ilişkiler tarafından müştereken belirlendiği varsayılmakla birlikte, bunun değişmeye açık olduğu da kabul edilir. Zira devletler ve toplumsal yapılar da zaman içerisinde dönüşmektedir. Siyaseten aktif grupların amaç ve yetenekleri de, kısmen politik ve sosyal yapıların durmaksızın devam eden dönüşümü ve kısmen de önceki devlet politikalarının müteakip politik mücadele ve tartışmalar üzerindeki etkisi yüzünden, dönüşmektedir. (Weir, Orloff ve Skocpol, 1988: 16-17)

* ÇN: Allotropik Evrim-Allotropic Speciation: Charles Darwin’in, *Türlerin Kökeni* çalışmasında açıkladığı bir kavramsallaştırma. Buna göre, aynı türe ait bir alt grup ana gruptan coğrafi olarak izole edildiğinde, ana grup ile olan gen alışverişi de ortadan kalkar. Yalnızca kendi genlerini geliştirebileceği bir ortam oluşacağından bu küçük grup ana gruptan farklı bir evrimleşme izleyecek ve genetik olarak da farklılaşacaktır.

Bu “post-devletçi” yaklaşım soyut, tarih dışı, tek faktöre dayalı ya da genellemeci açıklamaları reddetmekte, fakat ne özellikle devlete ne de genel olarak kurumlara açıklayıcı bir öncelik atfetmemektedir. Bunun yerine, yeni bir teorik çerçeve oluşturmak yerine hiçbir teoriye dayanmama yönünde alınmış bir kararın sonucunda, idare edici bir kavram olarak “müşterek belirleme” tercih edilmektedir. Bu yüzden, Weir, Orloff ve Skocpol kendi bakışlarını ortaya koyarken, *ekonomizme*, *sanayileşmenin mantığına* ve *sınıf politikasına* dayalı yaklaşımları reddederler. Bu yaklaşımlar ayrı ayrı ele alınıp ve ortak açıklayıcı potansiyelleri ya da her bir yaklaşımın genel iddia ya da potansiyeli değerlendirilmeden dar bir bakışla yok sayılırlar. Tüm bu yaklaşımların ilkeleri, üzerine hiçbir şey eklenmeden, yeni bir tasvire dayalı sentez içerisinde birleştirilir. Böylece,

ABD devlet oluşumunun tarihsel özellikleri, kapitalist ekonomik gelişme, kentleşme ve liberal değerlerin dönüşümüyle olan ilişkisi üzerinden düşünüldüğünde, Amerikan sosyal politikasının kendine özgü sınırlarını ve ritimlerini, ulusal politikanın kurumsal içeriklerinden soyutlanmış sosyo-ekonomik veya kültürel süreçlerden daha etkin biçimde açıklamaktadır (vurgu bana ait). (Weir, Orloff ve Skocpol, 1988: 17)

Kurumsal-politik süreç yaklaşımı burada, arkasında *teorik* bir güç olmadan, belirli tarihsel durumların analizinde tarihsel özelliklerin farkında olunmasına gerek olduğu yönünde bir yargıya dönüşerek çökmüştür. Kurumsal ögesi, kurumsal değişimin kurumlara referans verilmeden açıklanamayacağı iddiasıdır. Bu ne tutarlı bir teorik çerçeve, ne de bir açıklamadır; daha çok, daha önce seri bir biçimde değerlendirilip yetersiz bulunan farklı yaklaşımlardan ödünç alınan kavramsallaştırmalar çerçevesinde oluşturulmuş, yaklaşımların üstünde inşa edileceği teorik ilkeler hakkında hiçbir ipucu vermeyen, tasvire dayalı bir sentezdir. Yeni yaklaşımlara dair edilen bunca laftan sonra, bahsedilen yöntemin sınıf analiziyle tamamen uyumlu olduğunun ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Bir dipnotta belirtildiği üzere, kurumsal-politik yöntem yaklaşımı

bu derlemeye katkı sunan bütün yazarlar tarafından paylaşılmamakta, fakat editörler bütün makalelerin temel argümanlarının bu çerçeveye uygun düştüğüne inanmaktadırlar. Bir çok yazar da kapitalizm ve sınıf ilişkilerine vurgu yapan bakış açılarıyla uyumlu bir analitik anlayış geliştirmektedir. (Weir, Orloff ve Skocpol, 1988: 17)

Bu samimi itiraf işin aslını ortaya koyuverir. Kurumsal-politik süreç yaklaşımı kendine ait bir teorik içerikten yoksun olduğu için, dışarıdan bazı yaklaşımların teorik içeriğini ithal etmelidir. Yazarların bu yöndeki çabalarının açıkça gözlemlenebileceği bir örnek şu şekilde verilebilir: Weir, Orloff ve Skocpol ekonomizme, sanayileşmenin mantığına, sınıf politikası ve kültürüne dayalı yaklaşımları reddettikleri yerlerde Marksizmin bu konulardaki çeşitli tezlerine temas etmek durumunda kalırken, birikim, sınıf mücadelesi ve ideoloji konularına dikkat eden bütüncül Marksist bir yaklaşımın sağlayacağı imkânları hesaba katmamaktadırlar. Bu du-

rum, ayrı ayrı reddettikleri fakat sonra ekonomizm/sanayileşmenin mantığı, sınıf politikası ve kültürü biçimindeki tasvire dayalı kategoriler altında bir araya getirip kendi sentezlerini yaptıkları konular hakkında bütünleyici bir bakış açısı sağlayacaktır. Marksizm söz konusu olduğunda, aynı öğelerden oluşmuş fakat herhangi bir teorik içerikten yoksunlaştırılmış bir sentezi yalnızca ondan daha üstün olduğunu ortaya koymak adına, karmaşık bir bütünün öğelerini birbirinden ayrı ele alarak ve sonuçta tek yönlü olduğu gerekçesiyle reddederek ilerleyeceklerdir.

Benzer bir tekniğin daha geniş ölçekte uygulanmasının örneğini, Hall'un İngiltere ve Fransa'da savaş sonrası ekonomi politikalarını incelediği, sanayileşmiş demokrasilerde ekonomik müdahale sürecinin kurumsal mantığına odaklanan çalışmasında bulmak mümkündür. Hall, "devletin bileşenlerini bir arada tutan ve toplum ile olan ilişkilerini yapılandıran (...) kurumsal ilişkilere" vurgu yapmaktadır. Burada kurum kavramı "formel kurallar, kurallara uyma süreçleri ve politikanın çeşitli birimlerindeki bireyler ile ekonomi arasındaki ilişkiyi yapılandıran standart uygulama pratikleri" (Hall, 1986: 19) olarak tanımlanmaktadır. Buna rağmen, çalışma ilerledikçe, "kurumsal" çerçevenin kapsadığı alan, temel örgütsel ve yapısal değişkenlerin hepsini içine alacak bir biçimde genişlemektedir: "emeğin, sermayenin, devletin, siyasal sistemin organizasyonu ve uluslararası ekonomi içerisinde ülkenin yapısal konumu" (Hall, 1986: 259). Hall'un kurumsalcılığı birbirinden oldukça farklı iki düzlemde faaliyet göstermekte ve Hall ikinci düzleme, devleti oluşturan beş temel makro-yapısal değişkeni ve devletin işlediği bütün sosyal, politik ve uluslararası çevreyi dâhil etmektedir. Bütün makro-yapısal ve mikro-yapısal öğelerin devletle ve çevreleriyle olan ilişkilerini "kurumsal" olarak tanımlamak, içinde ayırt edici bir biçimde "kurumsal" çok az şey olan, tanıdık bir makro-yapısal analiz biçimine geri dönüştür. Öte yandan, yeni bir şeyler söylendiği yanılması, Weir, Orloff ve Skocpol tarafından da yapılan, işin başında, *işlevselci* (sistem) teorisini, *kültürel*, *kamusal seçim*, *grup* (çoğulcu ya da sınıf) ve *devlet-merkezli* yaklaşımları eleştirip reddetme ve sonunda da bu perspektiflerin ilkelerini tasvirici bir sentez içerisine yerleştirme yoluyla yaratılmaktadır. Weir, Orloff ve Skocpol'un yolundan ilerleyen Hall, kendi bakışına alternatif olarak bütünleştirilmiş bir Marksist bakışı dikkate almayı reddetmekte, bunun yerine Marksistleri işlevselci, kültürelci ve grup teorisi kategorilerinde tasnif etmektedir. Marksizm, birikim ve meşrulaştırma/hukukileştirme konularındaki değerlendirmeleri açısından işlevselci bulunarak ve kurumların ötesinde bir yerde ikincil durumda bir "sistem" konumlandırması sebebiyle de teleolojik görülerek reddedilmektedir. Marksizmin böyle bir tasviri ancak farklı Marksist yaklaşımları farklı analitik kategoriler arasına rastgele serpiştirmekle ve Poulantzas'ı tek yanlı okumakla mümkün olabilir; bu da Hall'a tam anlamıyla Marksist bir argüman ileri sürme ve ama onu kurumsalcı bir tez gibi göstermek için ihtiyaç duyduğu örtüyü sağlayacaktır.

Bu durum en açık biçimde Hall'un Fransa örneğini ele alış biçiminde görülebi-

lir. Burada Hall, basbayağı yapısalcı Marksist bir yaklaşımı kullanmakla kalmıyor, daha önce reddettiği işlevselciliği de işe yeniden katıyor:

Fransız Planı'nın rolünün iki temel amaca hizmet etmek olduğu söylenebilir. Birincil görevi, ulusun üretici aygıtlarının modernizasyonu ve yeniden düzenlenmesidir. Bu anlamda plan, devlet eliyle büyüme stratejisinin esas ve en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Bu durum, Fransız sanayisinin en verimsiz alanlarının yok edilmesine –bazı durumlarda küresel pazarın etkilerine maruz kalmaktan dolayı- ve imalat ile tarım alanında rekabet potansiyeli var gibi görünen sektörleri güçlendirecek, bir ekonomik öncelik sıralaması yapmayı gerektirmiştir. Ancak, bu yöndeki bir faaliyet kaçınılmaz bir biçimde, toplumsal çalkantı ve direniş doğurmuştur. Planın aynı zamanda, toplumsal çatışmayı engellemek olarak tanımlanabilecek, ikinci bir amacı daha vardır. Bu görev, üç yolla halledilmiştir: bireysel kayıpların ortak çıkar maskesiyle gizlenmesi, endüstriyel idamın ekonomik ötenazi olarak sunulması ve halihazırda yapılacak fedakarlığın gelecekteki kazançla ilişkilendirilmesi. Bu işlevler özellikle bu türden parçalanmış toplumsal yapılar içinde çok önemli bir yere sahiptir. (Hall, 1986: 163)

Hall devamında, yapısalcı Marksizmin mantığını takip eder ve Fransız planlamasını anlatırken birikimi besleyen ve meşruiyetini sürdüren bir devletten bahsetmeyi şaşırtıcı bir sadakatle sürdürür. Hall'a göre Fransız devleti, hem ekonomik yeniden yapılanmada hem de rızanın oluşturulmasında başı çekmeyi başarabilmiştir. Verimsiz sanayi kuruluşlarını ortadan kaldırmayı ve yeni sektörleri desteklemeyi, bireysel kayıpların ortak çıkar maskesiyle gizlenmesini ve bugün için yapılacak fedakarlığın gelecekte kazanç olarak geri döneceğine dönük bir anlayışı yerleştirmeyi becerebilmiştir. Diğer bir deyişle, devlet, Fransa'yı gittikçe daha rekabetçi hale gelen dünya ekonomisi içinde liderlik koltuğuna oturtmayı amaçlayan uzun dönemli bir ekonomik yeniden yapılanmaya dönük bir stratejiyi geliştirebilmiş, uygulatabilmiş ve buna destek sağlamayı başarabilmiştir. Şüphesiz ki bu böyle cereyan etmek zorunda değildi; fakat Hall'un böyle cereyan etmiş olmasıyla ya da bunu "açıklamak" için işlevselci argümanlara başvurmakla herhangi bir sorunu yoktur. Dahası, Fransız ve İngiliz örneklerini birbiriyle karşılaştırmının mantığı doğrudan görece özerklik meselesine dayanmaktadır. Hall, İngiltere'de sanayiin kendisini rasyonalize etmek istemesinin bir kural olduğunu söylemektedir. Fransa'daki planlamanın arkasındaysa, "hükümetin ekonomik stratejisine riayet etmelerini sağlamak üzere özel sektör aktörleri üzerinde gerçek bir baskı oluşturabilecek kapasiteye sahip bir aygıt" (Hall, 1986: 54, 162) bulunmaktadır. Hall daha sonra, uzun uzadıya kendi *étatisme* kavramını Marksist görece özerklik kavramından ayırtırmaya çalışır. Buna gerekçe olarak da şunları söyler: Marksist kavramsallaştırma "aslen devletin sermaye karşısında bağımsızlığını tanımlamak üzere geliştirilmiştir. *Etatisme* ise daha geniş bir sahada yer alan toplumsal aktörlerle bağlantılı ve daha genel anlamda tanımlanabilecek bir bağımsızlığa ve güce gönderme yapmaktadır" (Hall, 1986:

288). Bu ayırım geçerli olmakla birlikte konuyla tamamen alakasızdır; zira, Hall'un, Fransız planlamasının 1960 ve 1970'lerdeki gerilemesine dair tezleri, Fransız devletin sermayeye giderek yaklaşması ve bunun sonucunda da birikim ve meşruiyet sağlama kabiliyetinde görülen zayıflamaya odaklıdır. Hall'a göre, sanayi planı başarıya ulaştıkça, devlet, Beşinci ve Altıncı Plan dönemlerinde en gelişkin sektörlerde yer alan büyük şirketlere yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma, yeni bir bütünleşik elit kesimi yaratmakla birlikte, eş zamanlı olarak CNPF'nin kontrolü de, planlamadan en çok faydalanan geniş, modern, ihracata dönük şirketler tarafından ele geçirilmiştir. Altıncı Planı yazan aslında bu yeni elitin liderleridir ve hükümet böylece "sosyo-ekonomik idare sorumluluğunu, sanayiın bir kesimine devretmiş görünmektedir". Devlet, meşruiyetini kaybetmiştir çünkü "toplumun devleti bağımsız bir kendilik olarak görebilmesi, sermayenin temsilcileriyle devletin, planlama süreciyle teşvik edilen ve giderek artan yakın bağlantıları sebebiyle zorlaştırmıştır" (Hall, 1986: 171, 176-7). *Etatisme* kavramı şüphesiz devletin görece özerkliği kavramından farklıdır; fakat burada kesinlikle bir yem işlevi görmektedir.

Marksizmi aşmakta başarısız olan Hall, Marksizm'den geriye de düşmektedir. Kitabın sonunda yer alan karşılaştırmalı makalesinde ve İngiltere tartışmasında ortaya koyduğu "kurumsalci" yaklaşımı, Fransa'ya uygulamaktan geri durur. Bu durum özellikle sermayenin organizasyonunda ve Fransa'nın uluslararası ekonomi içindeki durumunu ele aldığı bölümlerde gözlenebilir. Analizini ileri götürebilseydi, ayrı ayrı ele aldığı unsurları tutarlı tek bir argüman altında birleştirebilirdi: Fransa, diğer önde gelen Batı ekonomilerinden farklı olarak, yirminci yüzyılın ortalarına, geniş bir köylülük ve küçük sermayenin önemli bir rol oynadığı görece parçalanmış bir burjuvazi ile erişecektir. Fransız ekonomisini uluslararası alanda rekabet ettiği diğer ülkelerle aynı seviyeye ulaştırmak için, Fransız devletin liderleri planlı bir sanayileşme programına kalkışmışlardır. Planlama süreci, Fransız ekonomisinde ve uluslararası pazarda gerçekleşen değişimler karşısında, en büyük ve en ileri düzeydeki ihracata yönelik şirketlere odaklanmaktadır. Eğer birikim süreci devam ettirilecekse bu durum kaçınılmazdır; fakat meşruiyeti sağlama üzerinde olumsuz etkileri de olmuştur. Yani planlama kendisinin ortaya çıkardığı çelişkilerce zayıflatılmıştır. Bu türden bütüncül bir perspektifin meziyeti, büyük çokuluslu şirketler tarafından giderek artan oranda tahakküm altına alınan küresel ekonomi içerisinde, esas itibarıyla Fransa'nın gecikmiş endüstriyel modernleşmesinin sonucunda ortaya çıkan yapısal kısıtlamaları ortaya koymasında yatmaktadır. Bu olmadan, devletin özel sektöre ya da -Hall'un üzerinde çok durduğu, özel sektörün devlete-nüfuzunun önemini ortaya çıkarabilmek mümkün değildir.

Hall'un iddialarının haline yönelik doğrudan sonuçları dışında bu analizin

^A CN: Conseil National du Patronat Français-Fransız Ulusal İşverenler Konseyi: 1945 yılında Fransa'da kurulan işveren örgütü. 1998 yılında adını MEDEF'e (*Mouvement des Entreprises de France*-Fransa Müteşebbisler Hareketi) dönüştürmüştür. Fransa'daki işveren sendikasıdır. Şu andaki en üst düzey yöneticisi Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin kardeşi Guillaume Sarkozy'dir.

önemi, kurumsalcı bakışın daha geniş bir makro-yapısal teorik çerçeve içerisine oturtulmazsa sonuçsuz kalacağına dair yukarıda ileri sürülen tezleri teyit etmesidir. Hall'un sezgisel analitik stratejisi meseleyi acıklı bir açıklıkla aydınlatmaktadır. "Resmi kurallara, kurallara uyma süreçlerine ve standart uygulama pratiklerine" odaklanan mikro düzeydeki kurumsalcılığı açıklama gücünü yitirince, sınıfsal ve yapısal mantık ile şekillendirilmiş entegre bir Marksist bakış açısı olduğu ortaya çıkan makro düzeydeki kurumsalcılığa dönmektedir. Argümanındaki kopuşun niteliğinden habersiz görüldüğü ve bu yüzden de bundan tam olarak faydalanamadığı için, geniş perspektifli bir makro-yapısal teoriye ihtiyaç duyulduğuna ve Marksizmin de bunu sağlayabileceğine ilişkin daha güçlü bir kanıt olamaz.

Son olarak, burada Margaret Levi'nin *Of Rule and Revenue* (1988) çalışması üzerinden örnekleri gösterilmeye çalışılacak olan, mantıksal seçim teorisi ve yönetsel bireysellikten etkilenecek geliştirilen, oldukça farklı bir yapısalılık hattına değineceğim. Levi, yapılardan (devletler) daha çok bireyler (yöneticiler) üzerine odaklanmaktadır. Temel hipotezi şudur: "yöneticiler göreceli pazarlık güçlerinin, işlem maliyetlerinin ve indirim oranlarının yarattığı kısıtlara tabi olmak şartıyla devlet gelirlerini maksimize ederler." (Levi, 1988: 2). Teorik çerçevesi Marksist bir perspektiften doğar ve sonra ondan kopar; Levi bu konuda çok nettir. Levi, Marksist geleneğin "politik ekonomik bir sisteme etkide bulunan en temel makro düzeydeki değişkenleri belirlemede en iyi yol gösterici" olduğunu söylemekte ve kendisinin temel yaklaşımının klasik Marksizmle bazı yönlerden benzerlik gösterdiği şöyle ifade etmektedir:

...haraççı [predatory] idarenin ikilemleri, Marx ve Engels tarafından ortaya konduğu biçimiyle, ekonomik gelişmenin temel çelişkileriyle [şu şekilde] tutarlılık göstermektedir: Toplumun hâkim çıkarlarına hizmet eden mülkiyet hakları zamanla, teknoloji ve ekonomik örgütlenmede ortaya çıkan gelişmelerle ve bu gelişmelerin yarattığı yeni ve güçlü sınıflarla çatışma içine girerler. (Levi, 1988: 34, 38)

Yine de, "yağmacı yönetim teorisi, hâkim ekonomik sınıftan çok yöneticilere odaklandığı için klasik Marksist yaklaşımdan farklılaşmaktadır"; temel tarihsel aktör olarak sınıfa yönelik vurguyu ortadan kaldırıp bireylerin incelenmesini getirdiği için daha genel bir uygulama alanı bulmaktadır. Levi, burada ele alınan diğer kurumsalcılardan keskin bir biçimde ayrılarak, bireyi yönetici olarak tanımlamak düzeyinde de olsa, uzlaşmaz bir "devletçi" yaklaşım kullanmakta ve "yağmacı yönetim teorisi"nin evrensel olarak uygulanabilir olduğunu iddia etmektedir: devlet aktörlerinin kendilerine ait çıkarları vardır; bu aktörler "basitçe hâkim ekonomik sınıfın veya diğer etkili aktörlerin hizmetçisi değildir. Yapabildikleri zaman kendi çıkarları yönünde hareket edebilirler"; yöneticiler, "halktan elde edebildikleri kadar geliri elde etmeye çalıştıkları" için haraççıdır. (Levi, 1988: 3)

Levi'ye göre, sınıfı temel yönlendirici konumundan herhangi bir değişken konumuna indirgemekle teorinin sınırları genişlemiş olacaktır. Fakat böyle yaparak,

eğer önerilen teori evrenselse, sınıf ve kapitalizmin yükselişinin herhangi bir fark yaratmayacak değişkenler haline geldiği gerçeğinin üstünü örtmektedir. Tarihsel olarak hangi duruma karşılık gelirse gelsin yöneticiler, yapısal sabit kısıtlamalara bağlı olarak, gelirleri maksimize etmeye devam etmektedir. Modelin, antik çağ Romasından Avustralya'ya kadar, evrensel düzeyde bir geçerliliğe sahip olacağı düşünülmektedir. Yani, ister seçilmiş başbakanlar ister mutlak monarklar, ister kapitalist ekonomiler isterse de antik çağ imparatorlukları olsun, gelirlerin artırılması durumunun gerçekleştiği bütün toplumlar ve yöneticilere uygulanabilir. 1799 İngiliz vergi reformunu örnek olarak ele alsak bile, Levi'nin bizzat ortaya koyduğu veriler dahi bu teorinin herhangi bir kapitalist ekonomiye uygulanamayacağını gösterir. Marksizmin yerine geçebilecek başarılı bir genelleme olmaktan uzak olmasının yanı sıra, yağmacı yönetim teorisi Marksizmin tarihselciliğinin doğruluğunu onaylayan aşırı genellemeci bir yaklaşımdır. Evrensel olma çabası da, Marksist bir analizin yakaladığı, kapitalist toplumun özgül mantığını anlaşılmaz hale getirmektedir.

Levi'nin evrenselleştirici mantığına karşı olarak ortaya konabilecek basit bir Marksist hipotez şöyle olabilir. Toplumlar kapitalist üretim ilişkileriyle daha çok belirlenmeye başladıkça ve sermaye birikiminin mantığına daha fazla dayandıkça, yöneticilerin vergi politikaları da, toplumsal yeniden üretimi, kendilerini destekleyen sınıf ittifaklarını ve sermaye ve meşruiyeti oluşturma bakımından kendi duruşlarının yapısal içeriklerini yansıtacak biçimde değişir. 1799'da İngiltere'de yürürlüğe konan gelir vergisinin bu biçimde yorumlanması da, Levi'nin kendi anlatısından daha anlamlı bir sonuç verecektir. Levi'ye göre konulan bu vergi "gelirleri maksimize etmekte gönülsüz olan yöneticilerin bile devlete akan gelirleri arttıracak politikaları seçmek zorunda kaldıklarını ortaya koymaktadır." (Levi, 1988: 123). Fakat yakın bir analiz, bu olgunun Levi'ninkinden çok yapısalcı Marksist bir yorum aynı biçimde destek sağladığını ortaya koyuyor.

Genç William Pitt'in* gelir vergisi uygulamasını başlattığı dönemde şartlar olağandışıydı. Büyük masraflara yol açan savaşlar devleti ciddi bir mali baskı altında bırakmıştı. Tırmanan iç borç geri ödemeleri devletin ne geliri varsa tüketmekteydi. Amerika'daki koloniler ise yakın bir dönemde kaybedilmişti. Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni savaş makinesinin başındaki Napoleon, bu kriz anında İngiltere'ye savaş ilan etmişti. Levi bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Parlamentodakiler, Fransız saldırganlığının özellikle ciddi bir risk oluşturduğu konusunda ortak bir kanıyı paylaşmaktaydılar. Fransızların, İngiltere'nin ticari avantajlarını ortadan kaldıracığından ve Fransız radikal ideolojilerinin hâlihazırda huzursuz durumda bulunan İngiliz halkını isyana teşvik edeceğin-

* ÇN: Genç William Pitt-William Pitt the Younger : (28 May 1759 – 23 January 1806) İngiltere'nin ve dünyanın en genç başbakanı. 24 yaşında başbakan olduğu zaman İngiltere hem Amerikan Devrimi ve sonrasında sömürgelerini kaybetmesiyle, hem de Fransız Devrimi'nin etkileriyle uğraşmaktaydı. Hem sömürgelerle, hem de Fransız Devrimi'nin İngiltere'ye yayılmasını sağlamak amacıyla Fransa'nın açtığı savaş ile uğraşan Pitt, ülkenin bu dönemde içine düştüğü ekonomik kriz ile baş etmek durumunda kalmıştır. Ekonomik kriz sebebiyle ülkede 1797 sonrasında yirmi yıl boyunca kâğıt banknot kullanacak ve krize çözüm olması için Pitt ilk gelir vergisi uygulamasını gerçekleştirecektir.

den korkmaktaydılar. Toprak sahipleri kendi sosyal ve maddi zenginliklerine yönelik bir tehdit hissettiler ve genellikle düşmanı defetmek için işbirliğine hazırlardı. (Levi, 1988: 131)

Gelir vergisi uygulaması, birikim ve meşruiyet meseleleriyle bağlantılı olduğu gibi, açıkça sınıfsal çıkara dayanan bir mantığı yansıtmaktadır. Pitt'in "kendi" çıkarları her neyse, Levi'nin ısrarlı bir biçimde yöneticilerin yağmacı özlemleri üzerindeki "kısıtlamaların" kaynağı olarak sunduğu, toplumsal gurupların çıkarlarından pek de farklı görünmemektedir. Levi, çalışmasını şu gözlemle tamamlamaktadır:

Pitt'in kişisel amacı ne daha büyük bir devlet kurmak ne de toplanabilecek tüm geliri toplamaktı. Sınırlı yükümlülüklerini etkin bir biçimde yerine getiren, sınırlı bir devlet anlayışına inanıyordu. Netice de Adam Smith'in bir takipçisi olduğunu kendi dile getirmişti. (...) Savaş, Pitt'i, geliri maksimize etmeye çalışmaya zorladı. Gelir vergisi koymak istedi, çünkü imkân dâhilindeki araçlar arasında en çok gelir getirebilecek olanı buydu. Yine de, bu politikayı gönülsüzce benimsemişti. Kurumsal değişimin mantığı, değişen bir ekonomi içerisindeki yeni talepleri karşılamak üzere devletin zorunlu evrimi, kendi kişisel amaçları ne olursa olsun, Pitt'in baş yönetici olarak devletin gelirlerini maksimize etmesini gerekli kılmaktaydı. (Levi, 1988: 143)

Bu cümleler bile tek başına, Levi'nin Marksizm'den daha üstün analitik bir alternatif yaratma yönündeki iddiasını büyük oranda çürütmektedir. Pitt devlet gelirlerini maksimize etmeye yöneldiği zaman onun "kişisel" amaçlarının kurban edildiğini göstermesi, haraççı yönetim teorisinin temel iddiasıyla tamamen çelişmektedir. Fakat bir önceki argümanın açıkça ortaya koyduğu üzere, Levi'nin bu noktada sesiz kalmasına rağmen, savaş gelişmekte olan bir kapitalist sistemi muhafaza etmek için zorunlu olarak görülmektedir. Pitt'in Fransa'ya karşı savaşmanın gerekliliğini kabul etmesi, devletin rolünün ne olduğunun belirlenmesi açısından, Smith'in milli savunma için devletin yükümlülüğünü açıkça kabullenen ve normalde devletin kendine yönelik gelir talebini minimize etmesi gerektiği yönündeki liberal doktrinleriyle mükemmel bir biçimde tutarlılık göstermektedir. Pitt, devletin gelirlerini mütemadiyen arttırmayı düşünmemektedir. Aksine, gelir artırımına yönelik davranışları, Levi'nin anlattığına göre, gelişen ulusal kapitalist ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda değişmektedir. Başka yerlerde de olduğu gibi burada da, örnek vaka gelir maksimizasyonunun "anormal zamanların" bir özelliği ve bir kriz işareti olduğunu akla getiriyor. Buysa, Levi'nin en az yukarıda anlatılan yeni kurumsalcılar kadar bir tarih teorisine ihtiyacı olduğunu ortaya koymakta; fakat Levi, kendi tezini her dönem için geçerli bir model olarak sunma kararlılığında olduğu için bunu fark edememektedir. Bir yerde, "yönetici davranışının analizi, modern siyasette ya da yöneticilerin tek bir birey değil fakat bireylerin toplamından oluştuğu yerlerde görece daha zor gerçekleştirilebilir" (Levi, 1988: 39) sözleriyle modelin sınırlılıklarına gönderme yapmaktadır. Bunun basit bir sebebi var. Modern

(kapitalist) siyasetin geçerli olduğu yerlerde, yöneticilerin bir kural olarak gelirlerin maksimizasyonuna öncelik tanımaya yönelik kişisel ya da makro (sistemik) gerekçeleri bulunmamaktadır. Gelir artırımının biçim ve derecesi ve devlet gelirlerinin harcanma biçimleri, sınıf mücadelesinin mantığı ve kapitalist yeniden üretim aracılığıyla değişecektir. Yöneticiler gelirlerin maksimizasyonu yoluyla kişisel kazanç elde etmek amacıyla çalıştıkları zaman, bu suça girer, ki bu Levi'ye göre geç dönem Roma Cumhuriyeti'nde olan şeydir.

Sonuç

Farklı biçimlerde de olsa, Krasner'in kurumsal analiz için bir çerçeve geliştirme çabası, Weir, Skocpol ve Orloff'un bir kurumsal-politik süreç perspektifi kurma çabası, Hall'un, İngiliz ve Fransız ekonomik gelişmelerinin kurumsal bir analizini geliştirme çabası ve Levi'nin evrensel düzeyde geçerli bir haraççı yönetim teorisi formüle etme çabası, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlıkları, devletçilerde olduğu gibi ve Marksizmle bilinçli karşıtlıkları düşünüldüğünde ironik olmak üzere, Marksist bir yaklaşımın güçlü taraflarını ortaya koyarak son bulur. Bu, hemen her durumda, iki basit hatanın sonucunda ortaya çıkar. Bunlardan ilki, büyük teorilerin tarihsel bir çerçeveye yerleştirilmiş örnek vaka çalışmaları lehine reddedilmesinde de olduğu gibi, bir tarafa teoriyi diğer tarafa da tarihi yerleştirip kutuplaştırmak ve Marksizmi, işlevselci ve teleolojik olarak tanımlayarak bir diyalektik tarih teorisinin mümkün olduğunu ve Marksizmin de böyle bir teori olduğunu reddetmektir. İkincisiyse, devlet kavramına yönelik Marksist yorumları, birbirinden kopuk bir biçimde düşünülemez, daha geniş bir Marksist külliyat bağlamında ele almaktır. Bundan on yıl önce, çağdaş Marksist teorinin daha çok rağbet gördüğü zamanlarda, çağdaş Marksizm devlet meselesini ele almamış gibi yapmak mümkün değildi. Bu tartışmaların, ne kadar çarpıtılmış bir biçimde de olsa, erken dönem yeni devletçilerin çalışmalarında yer alması bu yüzdendir. Şimdi bir on yıl sonraysa, entelektüel modalar değişmiş, o döneme ilişkin anılar zayıflamış ve Marksizm daha büyük bir kolaylıkla reddedilebilmiş veya karikatürleştirilebilmiştir. Yine de, her yeni adayla birlikte, Marksizmle yarışabilecek teorilerin raf ömrü kısalmaktadır. Yukarıda eleştirilen çalışmalar Marksizme karşı uygulanabilir ve geleceği olan bir alternatif oluşturamamışlardır. Bu çalışmaların entelektüel olarak en esaslı olanları bile –Skocpol'un *States and Social Revolutions*, Krasner'in *Defending the National Interest* ve egemenlik üzerine kurumsal bakışı yansıttığı çalışması ile Levi'nin *Of Rule and Revenue*'su-, tam da Marksizme alternatif oluşturma konusunda en ciddi çabalar oldukları için, en açık biçimde Marksizme geri dönen yolu gösteriyorlar. ■

Kaynakça

- Cammack, P. (1989) "Bringing the State Back In?", *British Journal of Political Science*, 19: 269-274.
- Finegold, K. (1982) "From Agrarianism to Adjustment: The Political Origins of New Deal Agricultural Policy", *Politics & Society*, 11.
- Hall, P. (1986) *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*, Cambridge.
- Krasner, S. (1978) *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and US Foreign Policy*, Princeton.
- Krasner, S. (1984) "Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics", *Comparative Politics*, 16 (2).
- Krasner, S. (1988) "Sovereignty: An Institutional Perspective", *Comparative Political Studies*, 21 (1) April.
- Levi, M. (1988) *Of Rule and Revenue*, Berkeley.
- Löwy, M. (1989) "The Poetry of the Past: Marx and the French Revolution", *New Left Review*, 177 (September-October).
- Marx, K. (1973) *Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, in K. Marx, *Surveys from Exile*, ed. D. Fernbach, London.
- Marx, K. ve Engels, F. (1973) *Manifesto of the Communist Party*, in K. Marx, *The Revolutions of 1848*, ed. D. Fernbach, London.
- Nordlinger, E. (1981) *On the Autonomy of the Democratic State*, Cambridge, Mass.
- Rueschemeyer D. ve Evans P. (1985) "The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention", in Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, New York.
- Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge.
- Skocpol, T. (1985) "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, New York.
- Stepan, A. (1978) *The State and Society: Peru In Comparative Perspective*, Princeton.
- Stepan, A. (1985) "State Power and The Strength of Civil Society in the Southern Cone of Latin America" in Evans, P., Rueschemeyer, D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, New York.
- Weir, M., Orloff, A., Skocpol, T. (1988), "Understanding American Social Politics", in Weir, M., Orloff, A., Skocpol, T. *The Politics of Social Security in the United States*, Chicago.

Kapitalizmin Psikanalitik Tedavisi Mümkün mü?

Ebru Alp*

Giriş

68 sonrası, solun siyasal yenilgisinin getirdiği hayal kırıklığının yol açtığı “entelektüel karamsarlık”tan bir türlü kurtulamayan düşünce dünyası, son yıllarda Slavoj Žižek’in ciddi saldırılarına maruz kalmaktadır. Pratikte ise partiler, parlamento ya da sendikacılık politikaları tarafından karakterize edilen geleneksel politika, 68 sonrasında “yeni toplumsal hareketler” veya “kimlik politikaları” olarak adlandırılan hareketlerle beraber yerini geniş bir söylemler ağına ve kurumsallaşmış iktidar biçimlerine meydan okuyan mikro-politikalarca yönlendirilen post-modern politikaya bırakmıştır. Peki, kapitalizmin gittikçe küreselleştiği, yayıldığı ve derinleştiği bu evrede, bunun tam tersi bir şekilde gittikçe parçalanan mikro toplumsal hareketler ve bununla beraber mikro-siyaset teorileri ne kadar etkin olabilecektir? Bu soru, yaşadığımız dönemde “sol”un cevaplaması ve üzerinde tartışması gereken en elzem sorudur. İşte Žižek, günümüzde bu soruya yanıt arayan ve Lenin’in “Ne Yapmalı?” sorusunu yeniden gündeme getiren en önemli düşünürlerden biri olarak karşımızdadır. Bu makalenin amacı ise, küresel kapitalizme karşı ciddi eleştirileri ve devrimci yaklaşımı nedeniyle Žižek’in eserlerine dikkat çekmek ve analitik ve betimleyici bir inceleme ile Žižek’e yeni başlayan okuyuculara küçük bir katkı sağlamaktır.

Žižek, felsefi arayışını Hegel’in *Tinin Görüngübilimi*’nden Hitchcock filmlerine, Wagner’in müziğinden Kafka’ya kadar geniş bir yelpazede sürdürmektedir. Onun kitaplarında, en sofistike felsefi savları, basit bir bilimkurgu filmi veya bir dedektiflik hikâyesi ile yan yana bulabilirsiniz. Birçok farklı alanı bir araya getiren bu eklektik üslubu başlangıçta Žižek’in “postmodern” bir düşünür olduğu izlenimini yaratsa da, postmodern teorisyenlerin adını bile duymaktan rahatsız olacağı, Hegel,

* İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yüksek lisans mezunu

Marx, Lenin, Stalin... gibi isimleri yazınına taşıması bile böyle bir tespiti geçersiz kılmaktadır. Zaten aşağıda da göstermeye çalışacağım gibi, derinlemesine bir inceleme Zizek'in felsefesinin temel kaygılarının da "postmodern" olmaktan fazlasıyla uzak olduğunu göstermektedir. Onun üslubunun eklektizmini, Hegel'de "tin bir kemiktir" önermesi ile ifade edilen, en aşağı olanla en yüksek olanın birlikteliği ile açıklamak daha anlamlı olacaktır. Fakat Zizek'in eserlerinde karşımıza çıkan bu çokyönlü karmaşaya rağmen, bütün eserlerinde travmatik gerçek gibi her ne olursa olsun yerinden edilemeyen ve tekrar tekrar ortaya çıkan kaygılara rastlamaktayız.

Birçok farklı alanla birden ilgilenen Zizek'in temelde üç alanda çalışmalarını yürüttüğünü söyleyebiliriz: psikanaliz, felsefe ve politika. Bu alanlara karşılık gelecek şekilde bütün eserlerinde Lacan, Hegel ve Marx'ın etkilerini görürüz. Lacan'ın psikanalizi onun terminoloji ve kavramsal çerçevesini oluştururken, Hegel'in felsefesi onun düşünme metodunu etkiler. Politik alanda ise Marx, Zizek'in çalışmalarının nedeni ve motivasyonu olmuştur (Myers, 2003: 15). Her ne kadar Lacan, Fransız bir psikanalist olsa da, Zizek'i derinden etkileyen düşünce sistemi, Fransız düşüncesi değil, Alman idealizmi, özellikle Hegel olmuştur. Fakat o Hegel'i klasik yorumlarının dışına çıkarak, Lacan'ı kullanarak okur veya Lacan'ı Hegel'i kullanarak okur. Zizek, bu "...ile okuma" stratejisini Lacan'dan öğrenmiştir. Fakat Zizek, kendisiyle yapılan bir röportajda psikanalizi, Alman idealizmini günümüz için tekrar geçerli kılmaya yarayan bir araç olarak kullandığını belirtir. Dolayısıyla, öznellik mefhumunu Alman idealizmindeki olumsuzlamayı temel alarak okumak, onun çalışmalarının en önemli amaçlarından biridir. (Zizek, 2007a: 90)

Özneye Dönüş

Zizek, 1989'da İngilizce'de yayınlanan ilk kitabı *İdeolojinin Yüce Nesnesi*'nde, ilk olarak, Lacancı psikanalizin bazı temel kavramlarını ve Lacan'ın "post-yapısalcılık"tan radikal kopuşunu göstermeyi ve ayrıca Lacan'ı rasyonalizm içine yerleştirmeyi amaçladığını belirterek, Lacancı teorinin Aydınlanma'nın en radikal çağdaş versiyonu olduğunu ileri sürmektedir (2002a: 23). Zizek, bu müdahale ile kendisine kadar, "özne" anlayışı ve "dil" in önemine yaptığı vurgu ile post-yapısalcı düşünürlere esin kaynağı olan Lacan'ı, bir bakıma onların elinden kurtarmaya çalışmaktadır.

Zizek'in diğer amacı ise "Hegel'e dönüş"ü gerçekleştirmek, "Hegelci diyalektiği Lacancı psikanaliz temelinde yeni bir okumaya tabi tutarak yeniden işler hale getirmek" ve Hegel'in günümüzdeki yanıltıcı imajını silmektir. (2002a: 23). Bu nedenle, Zizek'in birçok Hegel okuyucusu ve yorumcusunu şaşırtacak, Ortodoks olmayan bir Hegel yorumu vardır. Zizek, Hegel'i Fransız post-yapısalcılarının gördüğü şekilde yani karşıtların diyalektik uzlaşmasının düşünürü olarak değil, farklılığın teorisyeni olarak görür (Butler, 2005:6). Zizek'e göre, Hegelci uzlaşma, karşıtların uzlaşmasına dayanmaz, bunun yerine karşıtlar, onları ayıran uçurumun terimlerden birine zaten içsel olduğu anlaşıldığında uzlaşmış olur (2006a: 106). Dolayısıyla, diyalektik süreci sona erdiren "sentez"i, farklılığı kuşatarak, onu bir geçiş aşamasına indirgeyen kim-

liğin oluşumu olarak algılamak tamamen yanlıştır (2000a:124). Ona göre, “mutlak bilgi çelişkinin bütün kimliklerin/özdeşliklerin içsel bir koşulu olduğunu en nihayet kabul eden öznel bir konuma karşılık gelir.”(2002a: 22)

Hegel’in, “her şey gerçeği yalnızca töz olarak değil, ama o denli de özne olarak kavramaya ve anlatmaya dayanır” önermesi, öznelliği, “negativite”yi temel alarak okumaya dayanır (Hegel, 2004: 30). Kojeve’ye göre, mutlak sadece töz değil, ama öznedir de demek, töz bütünsellik, özdeşlikten daha fazla olarak olumsuzluktur da demektir. Yani varlık kendini verilmiş-olarak değil aynı zamanda yaratıcı eylem yoluyla “insan” olarak da ortaya koyar demektir (Kojeve, 2004:114). İnsan, kendisine özdeş doğal varlığın aksine, varlığın verilmiş özdeşliğinin değişip-oluşmanın yaratıcı çelişkisine dönüştürülmesi koşuluyla, kendini gerçekleştiren ve ortaya çıkaran hiçliktir ya da olumsuzluğun gücüdür. Eylemin öznesi ne ise o değildir ve ne değilse odur. Dolayısıyla insan, varolanı eylem yoluyla diyalektik olarak ortadan kaldıran, var olmayanı yaratan hiçleyici “hiçlik”tir (Kojeve, 2004:169). İnsanın kendisinin bilincinde olan, özgür ve yaratıcı eylem yoluyla kendini açığa vuran “hiçlik” olduğu fikri, Zizek’in sıklıkla başvurduğu Hegel’in *Jenaer Realphilosophie* el yazmalarında dile getirilmektedir:

İşte bu kapkara gecedir, kendi basitliği içinde her ama her şeyi barındıran bu boş hiçliktir insanoğlu; sonsuz temsiller ve imgeler zenginliğidir-ancak bunlardan hiçbirisi olamaz ki nihayetinde kendine ait veyahut da elinde mevcut olsun. Bu gece -doğanın tam burada fantazmagorik temsiller içinde var olan bu iç yüzü, saf benlik- kendisini aşarak kendi etrafını kaplayıveren o kapkara gecedir; içinde, bir yerde kanlı bir baş düşer, bir başka yerde ise ölü gibi bembeyaz bir siluet ansızın peyda olur, düşen başın dibinde yine ansızın bitiverir ve bir anda yok olur. Bu geceyi görebilmenin tek yolu, insanın gözlerinin içine, korkunç ve dehşetli bir karanlığa dönüşen bu kara geceye dolaysızca bakmaktır. Bu gecedan bu imgeleri çekip çıkarmak ya da onları bu gecenin içine bırakmak gücü, özerk-duruştur ve de içsel bilinçtir. Eylemdir. Bir verilmiş varlık olarak varoluşan an-tite bu gecenin içine çekilmiştir, ama bu gücün hareketi de aynı zamanda ortaya konmuştur. (Zizek, 2005:42; Kojeve, 2004: 168)

İşte bu sentez öncesi çoğulluğa Hegel’in verdiği isim “dünyayı kaplayan gece”dir. Gerçekliği şiddetli bir patlama ile o dağılmış yüzer-gezerliğine iten ve dipsiz bir uçurumu andıran özgürlüğün, öznenin özgürlüğünün itaatsizliğidir (Zizek, 2005: 47). Zizek’in Hegel’in negativitesine verdiği önem, öznenin özgür olumsuzlayıcı eylemine olan vurgusundan kaynaklanmaktadır. Hegel’de özgür ve kendisinin bilincine varmış öznenin koşulu, öznenin ölüm karşısında korkmaması ama ölüme katlanması ve ölüm içinde varlığını sürdürmesidir. Yani ancak sonluluğunun bilincine varan, ölümün bilincine varan insan, kendinin bilincine ulaşır (Kojeve, 2004). Dolayısıyla, Kant’da olduğu gibi Hegel’de de insanın sınırlılığı onun özgürlüğünün sınırı değil, tersine pozitif koşuludur. Lacancı psikanalizde de “ölüm dürtüsü”, yaratıcı yüceltim için verili alanı boşaltan\temizleyen negatif bir jesttir. Ve Zizek’e

göre, işte “ölüm dürtüsü”nün, radikal negativitenin açtığı bu boşluk, negativitenin bu gücü sosyal hayatımızı yeniden yapılandırmamıza imkân tanıyan militan bir siyasetin yolunu açar (2005: 197). Bir bakıma bu dürtü, insanın yaratıcı yıkım ve aynı zamanda özyıkımını sağlayan devrimci eylemi mümkün kılar.

Zizek’in politik eylem fikrine kaynaklık edecek olan özne anlayışı, Hegel ile Lacan’ın özne anlayışı ile şekillenir. Ve bu sentez sayesinde Zizek, post-yapısalcı özne anlayışına karşı radikal bir alternatif ortaya koymayı başarmıştır. Zizek’in özne anlayışı, Lacan’ın ortaya koyduğu simgesel, imgesel ve gerçek’ten oluşan üçlü düzeninin arasındaki ilişkilerden ve Hegel’in “negativite” nosyonunun birleşiminden doğar.

Lacan’da “simgesel” düzen, imgesel evrede oluşmakta olan “ben”in özneleştiği, dilsel ve kültürel yapıdır. Çocuğun simgesel düzene girmesi, Oidipus kompleksi ile gerçekleşir. Freud’un özel önem atfettiği Oidipus kompleksini Lacan yeniden yorumlar ve “Babanın-Adı” ile tarif eder. Babanın-adı, biyolojik babaya ait olmayan simgesel düzene ait bir kavramdır. Babanın “hayır!” demesi, yani koyduğu yasaklar simgesel düzenin “yasa”sının kurucu kavramıdır. Biyolojik babanın varlığından bağımsız olarak tanrının, devletin ve her türlü otoritenin simgeselleştirilmesidir. Özne, “babanın-adı” yoluyla onun yasalarına uymak zorunda olduğunu öğrenir. Konuşmaya başladığı anda simgesel düzene giren özne, imgesel evredeki “ben”ine ait imgelerin simgesel düzende karşılığını bulamayacağı için, daha baştan parçalanır. Aslında öznenin olduğu simgesel düzen, aynı zamanda onu parçalayan bir evredir. O nedenle Lacan, özneyi üstü çizili özne S olarak tarif eder. (Zizek, 2002a; 2004a) Lacan’ın öznenin parçalı haline yaptığı vurgu, post-yapısalcı olarak düşünülmesine neden olmuştur. Fakat bu parçalanmışlık, aynı zamanda özneye yapısal olarak içkindir.

“Gerçek” ise, işte bu simgesel düzen tarafından içerilemeyen sert bir çekirdektir. Lacan’da “Gerçek” ile “Gerçeklik” birbirinden iki ayrı kavramdır. Gerçeklik, Gerçek’in simgeselleştirilebilen bir kısmıdır. Lacan *Écrits*’de “Gerçek” kavramını şu şekilde tarif eder: “Zira onu nasıl bir altüst oluştan geçirirsek geçirelim, gerçek daima yerli yerindedir; topuğuna yapışıp onu oradan sürmeye yeltenen şeyi umursamazlıkla taşır.” (Bowie, 2007: 95)

Terimi daha anlaşılır hale getirmek için şu şekilde anlatabiliriz: Bebeğin ayna evresi öncesi kendini tam bir bütünlük halinde algılayamadığı, anneden ayrı bir varlık olarak kendini tanımlamadığı bütün deneyimleri ve insan öncesi olan her şey, “doğa” ve simgeselleştirilmesi mümkün olmayan ölüm deneyimi gerçek’in alanına girer. O, aynı zamanda doğadan koparılmış varlığımızdaki derin yaradır. Bu travmayı bastırsak bile, içimizdeki varlığını sürdürür. Söylem tarafından içerilmeye direnen sert bir çekirdektir. Bu travmatik çekirdek şu şekilde de açıklanabilir. Öznenin, ilk doğasından Hegel’de “nesnel tin”¹ olarak ele alınan ikinci doğaya geçişinde, bu ikinci doğasıyla tümüyle barışmasına engel olan, direnen bir çekirdek vardır. Fakat varlığımızdaki bu sert çekirdek, “gerçek”, aynı zamanda kimliğimizi

1 Lacan’ın simgesel, imgesel ve gerçek’ten oluşan üçlü düzeninin Hegel’in doğal bilinç, özne tin ve nesnel tin üçlemesine karşılık gelecek şekilde benzerliği dikkat çekicidir.

destekleyen şeydir. Yani bu “yara ancak onu açmış olan mızrakla iyileştirilebilir” (Zizek, 2005:192). Bu iki doğa arasındaki uçurumda, kendisiyle ilişkisinde hiçbir zaman tümüyle rahat hissedemeyen insanoğlunun bu tekinsiz konumu, psikanalizin nesnesi değil midir? diye sorar Zizek. Ona göre, bu çekirdeğin Freud’daki adı “dür-tü” iken, Hegel’de “dünyayı kaplayan gece” ile şiirselleştirilen “soyut negativite”dir (2005: 104). Bu çekirdek, Cogitoya içsel olan “delilik” anıdır. Zizek’in cogitoya yaptığı şey, aslında onu patolojikleştirmek olmuştur.

Öyleyse, Zizek’te “özne” tam olarak nedir? Slavoj Zizek, *Gıdıklanan Özne*’de, Kartezyen özneyi bir kurgu ve merkezsizleşmiş metinsel mekanizmaların bir etkisi olarak gören postmodern yapısökümcülerin bu anlayışını eleştirel bir perspektif- le ele alarak, Kartezyen özneye yeniden döner. Fakat bu dönüşü kendine saydam olan cogito anlayışına değil, cogitonun unutulmuş öbür yüzüne; ondaki o fazlaya, göz önüne çıkarılmamış çekirdeğe, ışık tutmak olarak tanımlar (2005:8-9). Yani, Zizek’in “özne”si söylem, iktidar veya yasa tarafından kurulmadığı gibi, Kartezyen özne gibi bunların dışında da kurulmaz. Zizek’te özne, bu iki alan arasında, bu ya- rıkta kurulur. Özne, “gerçek” ile “simgesel” düzen arasındaki ilişkiden ortaya çıkar. O nedenle Lacan’ın üçlü kategorisinde en ayrıcalıksız olanına dikkat çekerek, onu eserlerinin en önemli teması haline getirmiştir. (Eagleton, 2006: 204) Foucault’un çalışmaları, simgesel düzen -yani “söylem”- ve onun içine nasıl yerleştirildiğimiz üzerine iken, Zizek, sorunun öbür tarafı yani “söylem”ce içerilemeyecek kısmı -ger- çek- ile ilgilenir. Eğer Foucault’nun teorisini ileriye götürürsek, yani simgesel dü- zen, bütünüyle gerçeği içerebilseydi, bizi insan yapan, özneleştiren şeyden mahrum kalır ve otomatlar haline geldik. Basit bir örnekle açıklarsak, araba kullanırken otomatik olarak ve düşünmeden araba sürme kurallarına uyarız yani simgesel dü- zen içerisinde bir otomatızdır. Fakat birdenbire karşı yönden bir kamyonun geldi- ğini fark ettiğimizde, “gerçek” ile karşı karşıya gelir ve ne yapmamız gerektiğine karar veririz. İşte bu karar bizi “özne” yapan şeydir. (Myers, 2003: 28)

Zizek’in “özne”ye dönüşünün amacı, günümüzde kaybolan sosyal dönüşüm ül- küsüne yeniden bağlanmamızı sağlayacak olan siyasal bir müdahaledir (2005:10). O, öznenin sadece bir kurgu olarak ele alındığı bir anlayışta günümüzün küresel kapitalizmine karşı anti-kapitalist duruşun mümkün olmayacağından hareket eder. Postmodern siyasal düşüncenin ve kimlik siyasetinin bu bağlamdaki zayıflığını göstermek ve devrimci özelliğin kuruluşunu mümkün kılacak bir özne anlayış- ını yeniden oluşturmak onun felsefi arayışının temel unsurudur. Çünkü ona göre “postmodern teorisinin selamladığı dağınık, çoğul, inşa edilmiş özne, herhangi tür- den yıkıcı bir potansiyel barındırmak şöyle dursun, sadece geç kapitalizme tekabül eden öznellik biçimini adlandırmaktadır” (2002b:232).

İstisna Kuralı Kanıtlar

68 sonrasında, bu makalenin sınırları aşacak kadar çeşitli olan sebeplerle, politika meydana gelen dönüşümle beraber, yeni siyasal öznellik biçimleri oluşmuştur. Bu yeni ortaya çıkan siyasal öznellik biçimleri, daha önceleri siyasetin konusu olmayan alanları siyasallaştırma başarısını yakalamış olsa da, Terry Eagleton'ın belirttiği gibi yeni siyasal öznellik biçimlerinin ve yeni meselelerin ortaya çıkışı, eski sorunların çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Eski sorunlar, şimdilik kolayca yoluna koyulamayacağı için ortadan kaybolmuştur (1999:37-38). Zizek'in ekoloji, feminizm, eşcinsel hakları gibi alanlarda ortaya çıkan bu yeni siyasal öznellik biçimlerine eleştirel yaklaşımı, ekonominin siyasallıktan arındırılmasından kaynaklanır. Zizek, tam da bu mikro-politik taleplerin etkili bir şekilde yerine getirilmesi için ekonominin öncelliğine dönüşü savunmaktadır (2005:424). Zizek'e göre, bütün bu tikel meselelere yapılan vurgu, sanki asıl önemli olan şeyler olduğu gibi kalsın diye sürekli konuşan ve konuşmadığında hareket eden obsesif nevrozi andırır (2005:421). Bütün bu mikro-politik müdahaleler "Hep bir şeyleri değiştirmeyi sürdürelim ki global olarak her şey olduğu gibi kalsın" formülüne uyar (2004a:9). Sermaye'nin engel tanımayan mantığı ise değişmeyen şey olarak kalır.

Ekonominin bu kadar derin bir şekilde siyasallıktan arındırılışı, kamusal alanda tartışılan her şeyin dini, cinsel, etnik gibi kültürel meseleler olması ile sonuçlanır. Örneğin, işçi sınıfı kavramının eleştirel ve politik söylemde yok olup, onu yerine "göçmen" (ABD'deki Meksikalılar, Almanya'daki Türkler...) kavramının geçmesi, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılışına işaret eder. İşçi sınıfının sömürülmesi problemi, Öteki'ye hoşgörüsüzlüğü içeren çokkültürlülük problemine indirgenmiştir (2006a:301). Dolayısıyla, herkesi ilgilendiren kararların alındığı bir kamusal tartışma alanına sahip bir topluma ulaşmanın tek yolu, "Sermaye'nin özgürlüğüne radikal bir sınırlama getirmek ve üretim sürecini sosyal kontrole tabi kılmak" yani ekonominin radikal bir şekilde yeniden siyasallaştırmaktır (2005: 420).

Zizek'in son dönem eserlerinde anti-kapitalist tutumunun derinleşmesi ile beraber Marksizm ile olan bağlarının yoğunlaştığı görülmektedir. Fakat böyle bir yoğunlaşmaya rağmen, Zizek'in Marksist teoriye olan katkısı sınırlıdır. O daha ziyade sınıf mücadelesinin önceliği ve ekonominin siyasallaştırılmasına yaptığı vurgu ile Marksist değerleri günümüzün postmodern paradigmasına karşı yeniden gündeme getirir. O nedenle, erken dönem birkaç eseri nedeniyle "postmarksist" olarak görülen veya pozisyonun net olmaması ile eleştiren Zizek, son dönem eserleri ile bu eleştirileri geçersiz kılmaktadır. Kanımca, Laclau ve Mouffe ile süregelen hesaplaşması da kendi pozisyonunu netleştirme amacından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda da belirttiğim gibi aslında kariyerinin erken döneminde kendilerini "post-marksist" olarak adlandıran Laclau ve Mouffe ve onların "radikal demokrasi" stratejisine destek veren Zizek'in, daha sonra bu projeden keskin bir biçimde kopuşunun nedenlerini sorgulamamız gerekiyor. Yaşayan bir düşünürün felsefesi üzerine tespitler yapmanın zorluğunu bir yana bırakırsak, Zizek'in politik anlayı-

şında gerçekleşen bu kopuşun Hegel'in "Zeitgeist" kavramı ile açıklanabileceğini düşünüyorum. Günümüzde 68'den beri entelektüel alanda hâkimiyeti süregelen post-modernizmin politik alanda istenen sonuçları vermeyeceğinin idrak edilmesi ve yeni teorik arayışlara girilmesi, politik alanda da anti-kapitalist tutumun yeniden şekillenmeye başlaması ve küreselleşmenin çelişkilerinin gittikçe görünür hale gelmesi gibi etkenler, Zizek'i "Ne yapmalı?" sorusu üzerine düşünmeye itmiş olabileceğini düşünüyorum. O nedenle, Zizek üzerine yapılan ilk değerlendirmeler ve eleştiriler, Zizek'in sonraki eserlerinde felsefesinde gerçekleşen bu derinleşmeyi görme fırsatını yakalayamamışlardır.

Peki, Zizek'in Laclau ve Mouffe'dan kendini farklılaştırdığı ve pozisyonunu netleştirdiği nokta nedir? Zizek, Laclau'nun önsözüyle çıkan ve Zizek'in Laclau ve Mouffe'a teşekkürü ile başlayan *İdeolojinin Yüce Nesnesi*'nde yüzergezer gösterenlerin kaymalarını durdurup onlara anlamını veren, onları "point de capiton"nın müdahalesi ile diken bir ana-gösterenin varlığını kabul eder. Dolayısıyla, sembolik sistem ya da toplum kapalı bir bütünlüğe sahip değildir. Sürekli olarak hegemonya mücadelesi içinde tekrar tekrar kurulan açık bir yapıdır. Gösterenlere anlamını veren bu eklemlenme sürecidir. Örneğin feminizm, sosyalist ya da apolitik olabilir. Ya da yüzergezer gösterenleri komünizm ile dikeyorsak, "sınıf mücadelesi" diğer bütün unsurlara anlamını verecektir. (2002a: 103–104). İşte Zizek, "sınıf mücadelesi"nin diğer mücadelelerle ilke olarak eşit olduğunu kabul eden bu hegemonya mücadelesini daha sonraki çalışmalarında reddetmiştir. Ona göre, "sınıf antagonizması" diğer toplumsal antagonizmalardan özgül bir konuma sahiptir. Çünkü örneğin feminist mücadele özgürleşimci bir mücadele ile eklemlenebilir veya üstsınıfların patriarkal ve hoşgörüsüz altsınıflara karşı kullandığı ideolojik bir alet işlevi görebilir. Aynı şekilde, anti-ırkçı bir mücadele sınıf mücadelesi ile eklemlenebilir. (2006a:362) Örneğin ırkçılığın beyaz işçilerin en alt kesimlerinde bulunması ya da feminizmin üst sınıflar tarafından desteklenmesi, sınıf mücadelesinin dinamikleri ile açıklanabilir. (2004b: 94). Dolayısıyla, "Sınıfı savaşı burada tamamen Hegelci anlamdaki "somut evrensellik"tir: Kendi ötekiliğine (diğer antagonizmlere) ilişkileneğinde o kendisine ilişkilenebilir, yani o öteki mücadelelere ilişkin biçimini (üstün olarak) belirler." (2004b: 94)

Sınıf mücadelesinin diğer mücadelelerden farklılığının diğer bir boyutu ise, post-modern kimlik siyasetinin amacı, antagonizmi farklılığa dönüştürmek iken, sınıf mücadelesinin amacının sınıf farkını antagonizmaya dönüştürerek şiddetlendirmek olmasıdır. Birincisinde amaç, farklı ırk, cinsiyet, din ve etnik kökenden gelen grupların barışçıl bir şekilde bir arada yaşaması yani farklılığın öteki tarafından kabul edilmesi iken (çokkültürcülük)², ikincisinde amaç öteki'nin sosyo-politik rolü ve işlevinin yok edilmesidir (2006:362). Marjinal kimliklerin tanınması ve farklı-

2 Bugün postmodern "sol" tarafından farklılıkların bir arada yaşamasını öne süren çokkültürcülük, Zizek'e göre kapitalist küreselleşmenin ideolojik biçimidir. Öteki'nin kimliğine saygı duyan, Öteki'yi otantik bir cemaat olarak kabul edip belli bir mesafe takınan çokkültürcülük, aslında mesafeli bir ırkçılıktır. Kendi konumundan Öteki'nin özgüllüğüne duyulan saygı, aslında saygı duyan tarafın üstünlüğü varsayımından hareket eder (Zizek, 2005:263).

lıkların barışçıl bir şekilde bir arada yaşaması için yürütülen kültürel mücadele ve ekonominin siyasallıktan arındırılışı, kapitalizmin kesintisiz bir şekilde varlığını sürdürmesine izin verir veya göz yumar. Zizek'e göre, postmodern kimlik siyasetinin bütün kazanımları Sermaye'nin gerçeğine dokunmadıkları sürece –ki öyle olduğunu söyleyebiliriz- kapitalist sistem tarafından içselleştirilmiştir. (2005:264)

Öyle ki, ona göre “sınıf mücadelesi”ne ikincil bir rolü uygun gören yeni politik özelliklerin artışı, günümüz küresel kapitalizmi bağlamında “sınıf mücadelesi”nin sonucudur (Butler vd., 2000: 320). “Sınıf mücadelesi” tikel ile evrenselin çakıştığı bir nokta olduğu için diğer antagonizmalardan farklıdır. Fakat Laclau'nun “radikal demokrasi” projesi, hakiki bir eylemi hayal etmekten bile yoksundur. Üstelik evrensel ile tekil arasındaki uçurum bakidir ve bu nedenle “somut evrensel”e ulaşmayı imkânsız kılan bitmek bilmeyen sonsuz bir hegemonya mücadelesini öne sürer.

Zizek'in evrensellik anlayışı, Hegel'in “soyut” ve “somut” evrensel arasında yaptığı ayrıma dayanır. Somut evrensellik, tekilin dolayımı ile kurulan evrenselliktir. Hegelyen “somut evrensel” kavramı, soyut evrenselin bütünlüğünü sağlayan kurucu bir istisnadan yola çıkar. Bu istisna, bu tekil konum, somut evrenselin gerçekleşmesini mümkün kılar (2001a:84). İşte bu nedenle Zizek, tekilliğin olumlanması olan mikro-politikanın yerine tekilden hareket eden ama evrensele ulaşan bir boyutun yakalanmasından bahseder. Zizek, Hegelci “istisna bir kuralı kanıtlar” mottosundan yola çıkarak, sistem tarafından dışlanan, onun istisnası olan bir tekil konum sahiplenildiğinde, somut evrensele ulaşabileceğimizi öne sürer. Toplumdan dışlanmış tekilin kendini evrensel ile özdeşleştirisi ile somut evrensele ulaşmak mümkün olur.³ O “hiçbir yere ait olmayan parça” olmaksızın, kendisini Evrensel'in yerine geçmiş gibi sunan bir varlık olmaksızın evrenselleşme mümkün değildir (2005: 244). İşte bu nedenle, gerçek anlamıyla solun yapması gereken, somut düzenin içinde uygun yeri olmayan, düzen tarafından dışlanan “semptom” yoluyla mevcut düzeni sorgulamaktır. Bu ise ancak semptomla özdeşleşme ile mümkün olabilir. “*Somut pozitif düzene dâhil olan dışlanmış, içimizdeki istisnayı, “sefil”i, hem de dokunaklı bir kararlılıkla, gerçek evrensellüğün vücut bulduğu yegâne nokta olarak öne sürmeli, onunla özdeşleşmeliyiz*” (2005:273).

“Semptom”, sistemin yerel bir anormallik olarak yanlış algıladığı, bir istisna olarak gördüğü şeyi, yani bu anormalliği bünyesinde yoğunlaştıran, aslında sistemin tamamındaki sorunu gösterir. Freud'da dil sürçmeleri, rüyalar vs... birer semptom iken, Marx'da ekonomik kriz kapitalizmin semptomudur (2005:159). Yani aslında, Hegel'de olduğu gibi istisna, kuralı kanıtlayan şeydir. Hegel'in mirasçılarından Carl Schmitt'in de siyasi-felsefesinin kurucu unsuru olarak “istisna hali” ve “olağanüstü hal”e yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Fakat Schmitt, olağanüstü hale

3 Fransız Devrimi'nde “tiers etat”nın kendini asiller ve ruhbanlara karşı ulus ile özdeşleştirilmesi “somut evrensellik” konusunda bize ipucu verebilir. Emmanuel Sieyès'in “Üçüncü sınıf Nedir?” adlı broşüründe bu sınıfı tanımlamak için sorduğu sorular anlamlıdır. “Üçüncü sınıf nedir? Herşey. Şimdiye dek siyasal düzen içinde ne olmuştur? Hiç. Ne istemektedir? Bir şey olmak” (Sieyès, 2005:7)

karar veren olarak tanımladığı Egemen'in tarafında iken, (Schmitt, 2005: 13–22) Zizek'in durduğu nokta ise, bu istisnanın bulunduğu yerdir. Zizek, bu nedenle hukukun solcu askıya alınışına vurgu yapar. Zizek, günümüzde küresel kapitalizmin belirlediği siyasal alanı tekrar yaratmanın yolunun, Hukuk'un solcu askıya alınışından⁴ geçtiğini söyler. Hukuk, etik veya simgeselin askıya alınışı hem sol hem sağ tarafından başvurulmuş bir yoldur. Ama hukukun solcu askıya alınışının farklılığı, Sağ'ın ihlali kendi tikel kimliğine dayanırken, solun ihlali hakiki evrensellik adıdır (2005: 272). Sistem tarafından dışlanmış olanın benimsenmesi, semptomla özdeşleşme yoluyla "somut evrensellik" in kurulması solun liberal merkeze karşı yapması gereken şeydir (2005:271).

Marksizm'de "somut evrensellik" boyutuna sahip olan sınıf proletarya olarak görülmüştür. Çünkü proletarya, kapitalist sistemin temel dengesizliğini vücuda getirdiği, onun "semptom"u olması nedeniyle, evrensel insanlığı temsil edebilecek noktadır. Günümüzde siyaset-sonrası-siyaset'in amaçladığı şey ise, tam da tikel talepleri evrenselleştirme sürecine katan edimlerin önüne geçmektir. Zizek'in örneğiyle açıklarsak, örneğin "Doğal kaynakları sömürmeyi bırakın!" tikel talebi ile ortaya çıkan protesto ve yürüyüşler, fiilen söz konusu taleple ilgili olmaktan çıkıp, evrensel boyuta taşıdığı zaman mevcut durum siyasallaşmış olur. Yani tikel bir talebin, müzakerelerin konusu olmayıp, daha fazlasını hedeflediği, mevcut düzenin yeniden yapılandırılmasının mecazi bir yoğunlaşması olarak işlemeye başladığı zaman siyaset başlar. Fakat post-modern kimlik siyaseti, bunun tam zıddı olarak, yani tikel bir kimliğin mevcut sosyal yapı bünyesindeki konumunun benimsenerek öne çıkarılmasını amaçlar (2005:248–252). Küresel kapitalizm ise bu türden tikel talepleri yerine getirmekle kalmadığı gibi, bu tikel kimlikleri desteklemektedir. Çünkü Sermaye, bu tikel kimliklerin farklı ve özgül taleplerini yerine getirmek için hazır ve nazır beklemektedir. Dolayısıyla yapmamız gereken tikelleşme ile desteklenen kapitalist küreselleşmeye karşı "evrensellik" boyutunu yeniden ortaya koymaktır (2005:256).

Zizek, günümüzün kapitalist toplumunda farklı bir sınıf yapılanmasının doğduğuna dikkat çeker ve "somut evrensellik" boyutuna sahip olabilecek yeni bir "istisna"ya işaret eder. Yeni sınıf yapılanması, bir yanda yöneticiler, bankacılar fakat aynı zamanda akademisyenler, gazeteciler ve avukatları kapsayan "sembolik sınıf", diğer yanda her şekilde dışlanmış sürekli işsizler, evsizler, ezilen etnik ve dini azınlıklardan oluşan bir sınıf ve bu ikisi arasındaki hem büyük iş çevrelerine ve akademisyenlere hem de köksüz dışlanmışlara saldıran geleneksel "orta sınıf"tan oluşur. Ona göre, sembolik sınıf, çoğunluğun direncini daha fazla demokratik yollarla zaptedebilecek gibi gözüküyor (Butler vd. 2000: 322–323).

Zizek, bu köksüz dışlanmışları devlet kontrolünün dışında hızlıca büyüyen, ya-

4 Zizek, hukukun solcu askıya alınışına bir filmde güzel bir örnek verir. Nikaragua devrimini konu alan *Ateş Altında* adlı filmde devrimci Sandinistalar, Amerikalı foto-muhabirinden Somozistalar tarafından öldürülen liderlerini canlı gösteren bir fotoğraf düzenlemesini isterler. Muhabirin tarafsızlık etiğine uygun olmayacak böyle bir edim, muhabiri ikileme sürükler. Fakat muhabir "etik'in solcu askıya alınışını seçer ve sahte fotoğrafı düzenler. Zizek'e göre "etik-olanı siyasal bir şekilde askıya alacak edimlere bu "her an hazır olu"; "Sol'u tanımlayan temel unsurdur." (Zizek, 2005: 271)

sanın yarı dışında koşullarda yaşayan, marjinalize olmuş işçiler, eski çiftçiler, işten çıkarılmış sivil hizmetlileri kapsayan “gecekondu sakinleri” olarak işaret ediyor. Son yıllarda özellikle Latin Amerika’nın başkentleri, Afrika’da Lagos ve Chad, Çin, Hindistan, Endonezya gibi Üçüncü Dünya megapollerinde gecekonduların hızlıca büyümesi dikkat çekmektedir. Bu gecekondu bölgelerinde yaşayan insanların birçoğu sağlık veya sosyal güvenlik sigortasına sahip olmayan, kayıtsız olarak çalışan ücretlilerdir (2007b: 56; 2006a:268).

Günümüzde gecekondularda yaşayan bu insanlar “gelişme”, “modernleşme” ve “dünya pazarı” gibi kavramların semptomu olarak, yani küresel kapitalizmin içsel mantığının kaçınılmaz sonuçları olarak görülebilir. Bu insanlar toplum tarafından dışlanmış, vatandaşlığın bütün haklarından mahrum olan, köksüz, mülksüz dolaşısıyla kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan bir varoluşa sahiptir. Aslında diyebiliriz ki, sistemle hiçbir tözsel bağı olmadığı için bu dışlanmışlar, şu an proletaryadan daha “özgür”dür. Bir arada yaşamının farklı kolektif niteliklerine sahip bu kesim, ekonomik sömürü terimi ile tanımlanan klasik proletaryanın aksine, sosyo-politik anlamda sistemle bütünleşmiş değildir. Aslında, kendi toplumlarında bir göçmen olarak yaşadıklarını söyleyebiliriz (2006a:268).

Aynı şekilde, kendini evrensel olarak konumlandıran, köksüz olan diğer bir sınıf ise “sembolik sınıf”tır. Zizek, acaba bu iki sınıf arasında yeni bir sınıf çatışması eksenini mi doğmuştur, yoksa sembolik sınıfın ilerlemeci tarafı ile (akademisyenler, gazeteciler, sanatçılar...) bu köksüz varoluşa sahip gecekondu sakinleri arasında bir koalisyon mümkün olabilir mi? diye soruyor. Aradığımız toplumsal bilinçlilik, gecekonduların kolektif birlikteliğinde yatıyor olabilir mi? Zizek’e göre, geleceğin tohumlarını onlarda bulabiliriz (2006a:269).

Görüldüğü gibi Zizek, son yıllarda küreselleşme karşıtı hareketi derinden etkileyen Negri ve Hardt gibi devrimci özelliğin hem ontolojik hem de epistemolojik kuruluşunu gerçekleştirme arayışına girse de, her iki teorik yaklaşım da farklı devrim perspektiflerine sahiptir. Zizek, küresel kapitalizmin kendisine içkin patlayıcı şekilde çelişkilere sahip olduğuna inandığını ve bu nedenle eski Marksist damardan beslendiğini kabul etse de, (Butler vd. 2000:322) Negri ve Hardt’ın Marksist tarihsel ilerleme şemasına uygun olarak “İmparatorluk”un içinden “kendiliğinden” devrimci bir komünallığın çıkacağını müjdelemelerini fazlasıyla Marksist bulmaktadır (2007b:53). O nedenle Zizek, devrimin öznel yanını açığa vuran “eylem” nosyonunu ileri sürerek, nesnel olarak belirlenen bir sınıf ile öznel bir ilişkilennemeyi mümkün kılan devrimci özneler arasında bir ittifakın gerekliliğinden söz eden Leninist devrim perspektifini benimser.

Leninist Eylem

Zizek’in Lenin’e ilgisi bununla sınırlı kalmamakta ve Lenin’e dönüşü gerçekleştirmekten bahsetmektedir. Zizek, Marx’ın teorisini orijinal bağlamından çıkarıp, onu farklı bir tarihsel momente yerleştiren ve onu fiilen evrenselleştiren bir eylem

adamı olan Lenin'e dönmeyi öne sürer (2006b: 2–3). Zizek, Lenin'e dönüşü, sembolik düzenin varolan koordinatlarını değiştiren, gerçekliği yeniden tanımlayan müdahale anlamında “eylem” kavramı ile Lenin'in devrimci sıçramasını birleştiren Leninist eylem fikri ile gerçekleştirir.

Zizek'te “eylem” fikrinin kaynağı, Lacan'ın “passage a l'acte” kavramı ile şekillenen psikanalitik tedavi anlayışıdır. Bu tedavi, simgesel düzen ile ona direnen gerçek arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Bu eyleme geçiş, simgesel aracılığıyla Gerçek'e dokunmakla mümkün olur. Yani Lacan'da “eylem”, imkânsız Gerçek'in boyutuna dokunan bir jesttir (Butler vd. 2000: 121). Tedavi ise, simgesel düzenin tamlığı hissini yaratan “fantezi”nin katedilmesi ile gerçekleşir. Psikanalitik tedavinin amacı, temel fantezinin içinden geçerek ya da onu katederek onun keyfi ve temelsiz karakterini ifşa etmektir. Zizek'te ise “eylem”, bunun tersi bir şekilde işler. Zizek'in amacı, Gerçek aracılığıyla Simgesel'in tedavi edilmesidir. Zizek'te hakiki siyaset, Gerçek'in düzeninden doğan imkânsız olanın sanatıdır. Gerçek bir eylem ise, simgesel alanın kurallarını geriye dönük olarak değiştiren ve altında fanteziyi işlemez hale getiren bir edimdir. (2005: 242)

Eylem, neyin mümkün olduğunu yeniden tanımlayan ve verili düzen tarafından imkânsız gözüken şeyi başaran ve kendi imkânını öncesini de kapsayacak şekilde yaratan bir edimdir (Butler vd. 2000: 121). Öyle ki, bu edim yasal normu ihlal etmekle kalmaz, aynı zamanda neyin yasal norm olacağını yeniden tanımlar. Yani edim, tüm yasal normlarını ihlal eden irrasyonel bir jest değildir. Edim, evrensel normlar tarafından sınanmalıdır, fakat bu edim aynı zamanda onun sınanacağı ölçütleri de değiştiren bir jesttir. Yani kişi bir eylemi gerçekleştirdiğinde onu sınyacak evrensel ölçütler önceden mevcut değildir. Bu eylem, kendi ölçütlerini kendi yaratır ve gerçeklik denilen şeyi de yeniden tanımlar. Yani eylem, “yalnızca imkânsız olanı yapan bir jest değil, ama olası diye algılananın koordinatlarını değiştirecek şekilde toplumsal gerçekliğe yapılan müdahaledir” (Zizek, 2001b:167-170; 2006c:156,160). Fakat eylemi sınyacak ölçütlerin varolan düzende mevcut olmaması, şiddet içeren bir eylemin de hiçbir ölçüte tabi olmayacağı anlamına mı gelir? Devrimci şiddet ve öznellik üzerine olan makalesinde Christopher J. Finlay, Zizek'in teorisinin, devrimin kendi değer ve ölçütlerini yaratması nedeniyle, şiddeti sınırlandıran herhangi bir ölçüte sahip olmadığını ileri sürüyor (2006). Oysaki böyle bir yaklaşım Zizek'in devrimci eylem anlayışının diğer boyutunu gözden kaçırır. Zizek'te devrimci eylemin ölçütü elbette vardır. Bu da “somut evrensel”e ulaşmaktır. Bunun yolu ise yukarıda da belirttiğim gibi sistemin “septom”u ile özdeşleşerek hakiki bir evrenselliğe ulaşmaktır. Üstelik Zizek, hukukun, etigin solcu askıya alınışı ile sağcı askıya alınışı arasına da bir fark koyar. Hukukun sağcı askıya alınışı, tikel bir kimlik adına olduğu gibi, aynı zamanda varolan düzenin koordinatlarını yerinden etme amacını da taşımaz. O nedenle Zizek'e göre, Badiou'nun kavramsallaştırmasıyla Ekim Devrimi, otantik bir “Olay” iken, Nazizm, sözde-olaydır. Çünkü birincisi kapitalist sistemin temellerine uzanmış ve bunları sarsabilmişken

ikincisi, şeyleri, hiçbir şeyin değişmemesini sağlayacak şekilde değiştirerek, temelde kapitalist sistemin korunmasını amaçlamıştır. (2005:167)

Zizek, bugünün küresel kapitalizm koşullarında bu otantik eylemi ve olayı gerçekleştirmek için gerekli olan dürtüyü Lenin’de bulabileceğimizi öne sürmüştür. Zizek’in yaptığı, Lenin’e dönmekten ziyade, Lenin’i tekrarlamaktır. Yani amaç, Lenin’in programını yeni koşullara uydurmak değil, onun 1914’ün koşullarında bir dünya içinde yaptığı şeyi, bugünün dünya koşullarında tekrarlamaktır. “Lenin’i tekrarlamak”, ona göre, uyuyan bir umuda yeniden hayat kazandırmaktır. Lenin’i tekrarlamak basitçe onun yaptıklarını tekrar yapmak değil, ondaki ütopyacı boyutu tekrar öne çıkarmak ve aslında onun “başaramadığı ve kaçırdığı fırsatları tekrarlamaktır” (2004b: 87). Amaç, Lenin’in sahip olduğu egemen ideolojinin koordinatlarını yerinden eden o dürtüye tekrar sahip olmaktır. (2004b: 37)

Lenin’i tekrarlamak, Zizek’in Walter Benjamin’in “Tarih Kavramı Üzerine” de ele aldığı, geçmişte başarısızlığa uğramış devrimci girişimleri “tekrar” yoluyla kurtarma girişimi olarak anlaşılabilir. Bu ise, ancak tarihi olaylar arasındaki bağlantıları bütünlüğü içinde gören evrimci tarihyazımının aksine, Benjamin’in bahsettiği tarihsel sürekliliği askıya alan, ondaki kısa devreyi açığa çıkaran tarihsel materyalizm ile mümkündür (2002a: 151–156).

Tarihsel maddeci, geçiş dönemi olmayan, ama içerisinde zamanın durmuş olduğu bir şimdiki zaman kavramından vazgeçemez... Tarihselcilik, geçmişin “sonrasız” görüntüsünü çizerken, tarihsel maddeci salt o geçmişe ilişkin ve biriciklik niteliğini taşıyan bir deneyimi dile getirir... Tarihin sürekliliğini parçalayacak güçtedir... (Tarihsel maddeci), ezilen bir geçmiş adına sürdürülen kavga açısından devrimci bir fırsat görür. Bu fırsattan, belli bir dönemi tarihin bağdaşık akışından koparmak için kullanır (Benjamin, 2007: 47).

Walter Benjamin’e göre, “tarihin akışını parçalama bilinci, eyleme geçtikleri anda devrimci sınıflara özgü olan bir bilinçtir.” Bu bilincin en iyi örneği, Temmuz Devrimi sırasında görülmüştür. Paris’in çeşitli bölgelerinde birbirinden bağımsız olarak, saat kulelerine nişan alındığı görülmüştür (Benjamin, 2007: 46). Temmuz Devrimi sırasında yaşanan bu tekil eylemler, aslında zamanı ve tarihin sürekliliğini askıya alan, verili alanı boşaltan/temizleyen devrimci negatif bir jesttir. O nedenle tarihi kapalı, homojen, sürekli bir olaylar dizisi olarak ele alan geleneksel tarihyazımı, aslında “kazanmış olanlar”ın bakışının yerine, ezilen sınıfların bakışını, tarihi “açık” bir şekilde kavrayan tarihsel maddeciliği benimsemeliyiz (2002a: 151–156). Böylece resmi tarih yazımının aksine, başarısız devrimci anları, kendi imkânlılıkları içinde geriye dönük olarak kavrayabiliriz (2001a: 80). Dolayısıyla, devrimci bir bilinç için gerekli olan, olay ve olguları tarihsel sürekliliği içinde ele alıp, onları “doğal”laştıran tarihselciliğe direnmek ve tarihsel olmayan temel bir çekirdeğin varolduğunu kabul etmek olacaktır. Zizek’e göre, ideoloji yalnızca tarihsel olarak sınırlı bir durumun sonsuzlaştırılması, olumsal bir olayda yüksek bir zorun-

luluk aranması değildir. İdeoloji, aynı zamanda bunun tersi olarak, zorunluluğu fark etmeyi başaramama, onu bir olumsuzluk olarak yanlış algılamadır. Dolayısıyla, bu anlamda ideoloji eleştirisinin görevi, bu olumsuzlukmuş gibi görünen şeydeki gizli zorunluluğu yani o çekirdeği açığa çıkarmaktır (2000b:4).

Leninist eylem, simgesel düzenin varolan koordinatlarını tamamen yerinden söktüğü gibi, aynı zamanda eylemin yani seçiminin iyi ve kötü bütün sonuçlarını üstlenen, iktidarı ele geçirmenin ve uygulamanın gerçek anlamıyla ne olduğunun tamamen farkında olan bir sorumluluk bilinci taşır. Fakat Zizek, bu türden bir sorumluluğun günümüzün liberal solcularında bulunmadığını ileri sürer. Ona göre bu liberal solcular “sosyal demokrasi”yi reddedip gerçek bir devrim isterler ama bunun için ödenmesi gereken bedeli ödemekten kaçınıp, kendi “güzel ruh”larını korumayı tercih eder ve ellerini temiz tutarlar. İnsanlar gerçek demokrasi isterler ama karşı-devrimcilerle mücadele edecek gizli polis olmadan ya da kendi akademik ayrıcalıklarından vazgeçmeden. O nedenle, gerçek Leninist, harekete geçmekten korkmayan ve eyleminin sonuçlarını üstlenendir (2001c:2).

Günümüzde Leninist jesti içeren bir politik proje, küresel kapitalist dünya düzeninin bütünselliğini ortadan kaldıracaktır. Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğuna yaptığı şeyin aynısını, bu Leninist jesti benimseyerek, günümüzün küresel çokkültürcü “İmparatorluk”una yapabiliriz. (2001c:3) Zizek’e göre, Laclau ve Mouffe’un “sosyalist strateji”sinde olduğu gibi, post-modern anti-özcü söylem, anti-kapitalist mücadeleyi diğer mücadelelerle eşitlemiş ve hatta sonrasında sınıf köktencilikinden kimlik mücadelelerine doğru bir adım atmıştır. Ona göre, bu gidişat artık nihayet tersine çevrilmiş ve anti-kapitalist mücadele tekrar merkezi konumunu üstlenmeye başlamıştır. Şimdi ise gerekli olan, bu anti-kapitalist mücadelenin politik olarak örgütlenmesini sağlayacak olan Leninist bir adımın atılmasıdır (2004b:90).

Sonuç

Özetle, Zizek, Kartezyen özneye yaptığı şeyin aynısını, kapitalizme yapmış ve onu patolojikleştirmiştir. Ve böylece Lacancı psikanalitik tedavinin ilkelerini kapitalist sistemin analizi çerçevesinde genişletmiştir. Sistem; toplumsal kurumlar, hukuk, dili vb. kapsayan “simgesel”, imgeler, fantezileri içeren “imgesel” ve simgesel tarafından kuşatılamayan bir çekirdek olan “gerçek” ve en önemlisi bütün sisteme dışsal olan “semptom”sal, dışlanmış, bastırılmış aslında bir nevi sistemin devamının imkânlılık koşulu olan bir gruptan oluşur. Kapitalist sistemin tedavisi ise, hastanın kendi semptomu ile özdeşleşmesi sürecine benzer şekilde, semptomla özdeşleşme ile mümkündür. Sistem içinde dışlanan her kimse onunla özdeşleşmek, yapılması gereken ilk adımdır: “Hepimiz zenciyiz”, “Hepimiz Ermeniyiz”, “Hepimiz proleteriz”, “Hepimiz gecekondu sakiniyiz.” Zizek’e göre, Hegel’in ortaya koyduğu somut evrenselliğe ulaşmanın yolu, sistem tarafından dışlanmış olanla, “semptom”la özdeşleşmekle mümkündür. O nedenle otantik bir eylem için ilk yapılması gereken, semptomla özdeşleşmekken, ikinci adım ise sistemin ideolojik koordinatlarını askıya alan (hukukun solcu askıya alınışı) negatif jesti, “eylem”i gerçekleştirmektir. ■

Kaynakça

- Benjamin, W. (2007) "Tarih Kavramı Üzerine", *Pasajlar*, çev. A.Cemal, İstanbul:YKY.
- Bowie, M. (2007) *Lacan*, çev. VP.Şener, Ankara: Dost.
- Butler, R. (2005) *Live Theory Slavoj Zizek*, London: Continuum.
- Butler, J. Laclau, E. and Zizek, S. (2000) *Contingency, Hegemony, Universality*, London: Verso.
- Eagleton, T. (1999) *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. M.Küçük, İstanbul: Ayrıntı.
- Eagleton, T. (2006) *Aykırı Simalar*, çev. A.Ş.Okyayuz, Ankara: Epos.
- Finlay, C. J. (2006), "Violence and Revolutionary Subjectivity Marx to Zizek" *European Journal of Political Theory*, Vol. 5, No. 4, 373–397
- Hegel, G. W. F. (2004) *Tinin Görüngübilimi*, çev. A.Yardımlı, İstanbul: İdea.
- Kojeve, A. (2004) *Hegel Felsefesine Giriş*, çev. S.Hilav, İstanbul:Yapı Kredi.
- Myers, T. (2003) *Slavoj Zizek*, London: Routledge.
- Schmitt, C. (2005) *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, çev. E.Zeybekoğlu, Ankara: Dost.
- Sieyes, E.J. (2005) "Üçüncü Sınıf Nedir?", çev. İ.Birkan, Ankara: İmge
- Zizek, S. (2000a) *Tarrying with the Negative*, Durham: Duke University Press.
- Zizek, S. (2000b) " Introduction the Spectre of Ideology", Zizek, S. (ed.), *Mapping Ideology* içinde, London: Verso
- Zizek, S. (2001a) *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out*, London: Routledge.
- Zizek, S. (2001b) *Did Somebody Say Totalitarianism?*, London:Verso.
- Zizek, S. (2001 c) "What Can Lenin Tell Us About Freedom Today?", *Rethinking Marxism*, 13(2) : 1–9
- Zizek, S. (2002a) *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. T.Birkan, İstanbul: Metis.
- Zizek, S. (2002b) "Milletinin Keyfini Çıkar, Kendinmiş Gibi", *Kırılğan Temas*, çev. T.Birkan, İstanbul: Metis
- Zizek, S. (2004a) *Yamuk bakmak*, çev. T.Birkan, İstanbul: Metis.
- Zizek, S. (2004b) *Lenin Üzerine*, çev. N. Aras, İstanbul: Encore.
- Zizek, S. (2004c) *Ödünç Alınan Irak Çaydanlığı*, çev. M.Öznur, S.Erduman, İstanbul: Encore.
- Zizek, S.(2005) *Gıdıklanan Özne Politik Ontolojinin Yok Merkezi*, çev. Ş.Can, Ankara: Epos
- Zizek, S. (2006a) *The Parallax View*, Cambridge: The MIT Pres.
- Zizek, S (2006b) *On Belief*, London: Routledge.
- Zizek, S. (2006c) *Biri Totalitarizm mi Dedi?*, çev. H. Nalçaoğlu, Ankara: Epos.
- Zizek, S., Rasmussen, E.D (2007a)"Özgürlük Acı Verir: Slavoj Zizek'le Söyleşi Eric Dean Rasmussen", çev. Ş.Öztürk, *Cogito*, (51): 73-90
- Zizek, S (2007b) "Multitude, Surplus and Envy", *Rethinking Marxism*, 19(1): 46–58

Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tılsımı

Marcello Musto*

İngilizceden Çeviren: Gaye Yılmaz

Son birkaç yıldan beri uluslararası akademisyenler cephesinde, yanlış anlaşılmış bir yazar, Karl Marx hakkında bir ilgi canlanması oluştu. Onun, eski moda düşünceleri, gerçekte, günümüzü anlamada hâlâ vazgeçilmez özelliğini korumakta olup; sonunda da bilginin özgür alanlarına geri dönüş yapmış bulunuyor. Geçmişte amaçlı bir şekilde başvurulmuş olan *instrumentum regni* işlevinden en sonunda kurtulmuş olan çalışmaları, yenilenen bir ilginin odağı haline gelmektedir.

Sosyalist ülkelerin çöküşünü izleyerek yaşanan duraklamanın ardından 1998’de tamamlanan *Marx-Engels Gesamtausgabe* (MEGA2)¹ nin yayınları, Marx’ın el yazmalarının devam eden edisyonlarının yeniden düzenlenmesi ve MEGA2’nin genel merkezinin Berlin’deki Brandenburg Bilimler Akademisi’ne (*Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften*) taşınması, Marx’ın çalışmalarına duyulan ilginin yeniden arttığını gösteren en önemli örneklerdir. Yakın zamanda, önemli bir hedef olan 50. sayının yayınlanması başarılıdır ki, bu, toplam 114 kadar yayına belli bir aranın ardından yeniden başladıktan sonraki onuncu yayındır (bunların herbiri iki kitap, ana metin ve eklerden oluşmaktadır).

Yeni tarihsel-eleştirel baskının en son filolojik çözümlemelerinin pek çoğu Marx’ın çalışmalarının özgün özelliğini vurgulamaktadır: Tamamlanmamış olmak.. Öyle ki Marx, basılmış yazılarından çok daha fazla sayıda basılmamış el yazması bırakmıştır. Bu, tüm hazırlık çalışmaları da dahil olmak üzere bütün basımı 1857 sonrasında yapılan, nihai şekline ancak 2009’da MEGA2’nin ikinci bölümünün tamamlanmasıyla ulaşacak olan *Kapital* için de geçerlidir.

Marx’ın ölümünden sonra, arkadaşının parçalı mirasını basmak gibi –verili koşullarda materyallerin dağılmış olması, Marx’ın yazım sırasında garip bir dil kullanmış olması ve el yazısını okumadan kaynaklanan güçlükler dolayısıyla- son derece zorlu bir işin üstesinden gelme girişiminde bulunan ilk kişi Engels oldu.

1 * University of Naples, marcello.musto@gmail.com

MEGA², IV 15. Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Dritter Band* Hamburg 1894, pp. 1420, € 178, Akademie Verlag, Berlin 2004

Bu güçlükler dizini, özellikle, Marx'ın tanımlayıcı bir biçim veremediği tek eser olan *Kapital*'in üçüncü cildinde daha görünür durumdadır. Engels'in 1885-1894 yılları arasında çabalarını yönelttiği yoğun derleme faaliyeti, henüz olgunlaşmamış formdaki düşünceler ile ön notlardan oluşan çok kaba bir metinden, sistematik bir iktisat teorisinin organik metnine dönüşen bir geçişle sonuçlandı. Bu çalışmanın pek çok yorum hatasıyla sonuçlanması kuşkusuz şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda daha büyük bir ilgiyi hak eden, daha önceki cilttir². Gerçekte, bu, Marx'ın 1871-1882 dönemini kapsayan ve *Kapital*'in üçüncü cildi için yazdığı en son altı elyazmasından oluşmaktadır. Bu elyazmalarından en önemlisi, Engels'in kendi editöryal kapasitesiyle eklediği metinlerin yanısıra 1875 tarihli *Mehrwertrate und Profitrate mathematisch behandelt* adlı, yüksek hacimli çalışmadır. Bu özgün elyazmalarının yayınlanmış versiyonda dolambaçsız ve sarıh bir kesinlikle betimlenmesi ve metindeki bir dizi müdahalenin -ki bu müdahaleler bugüne kadar teorize edilenden çok daha büyüktür- sıkıntıları ortadan kaldıran çözümlemelere dönüşmesi, Engels'in editör rolündeki gücünü ve zafiyetlerini anlamamıza olanak vermektedir. Bu kitabın değerinin bir kez daha teslim edilmesi bakımından kitaptaki 51 metinden 45'inin ilk kez burada yayınlandığını vurgulamakta yarar vardır.

MEGA2'nın filolojik araştırması, yazılar, makaleler, Marx ve Engels tarafından üretilmiş taslakları da kapsayan ilk kısım açısından oldukça önemli sonuçlar da üretmektedir. İki cilt yakın zamanda yayınlanmıştır. Birinci cilt³, iki yazarın 1855'de «New-York Tribune» ve Breslau'nun «Neue Oder-Zeitung» ı için hazırladığı ikiyüz kadar makale ve taslağı içermektedir. Çeşitli ilave çalışmalar -yazarların Avrupa'da siyaset ve diplomasi; uluslararası ekonomik kriz ve Kırım savaşına ilişkin en ünlü yazılarına ait olmaları dolayısıyla- ayrıca (ünlü American Daily'de isimsiz olarak yayınlandığı için Marx ve Engels'e atfedilmemiş olan) 21 metin daha eklemeyi olanaklı hale getirmiştir. İkinci ciltte⁴, Engels'in geç dönem yazılarından bazıları sunulmaktadır. Bu cilt, *Rolle der Gewalt in der Geschichte* isimli elyazması da dahil olmak üzere projeler ve notlardan oluşmakta; fakat ilk editörü olan Bernstein'in yorumlarını kapsamamakta; işçi hareketinin örgütlenmesi sorununa cevap vermekte; ve halihazırda yayınlanmış olan bir dizi yazı ve makalenin yeniden yazılmış versiyonlarına önsözleri içermektedir. İşçi hareketinin örgütlenmesi ve daha önce yayınlanmış yazı ve makalelerin yeniden yazılmış versiyonlarının önsözleri arasında «Die Neue Zeit» da yayınlanan fakat 1934 yılında Stalin yönetimi tarafından yasaklanmış olan Rusya'nın iki yüzyıllık dış politika tarihi ile tek tek belli kısımlarına kaynaklık eden Kautsky ile birlikte yazılmış olan *Juristen-Sozialismus* özel bir öneme sahip olup; ilk kez açık bir şekilde anlaşılabilmiştir.

2 MEGA², II/14. Karl Marx-Friedrich Engels, *Manuskripte und redaktionelle Texte zum dritten Buch des „Kapitals“, 1871 bis 1895*, pp. 1183, € 168, Akademie Verlag, Berlin 2003

3 MEGA², I/14. Karl Marx-Friedrich Engels, *Werke, Artikel, Entwürfe. Januar bis Dezember 1855*, pp. 1695, € 188, Akademie Verlag, Berlin 2001

4 MEGA², I/31. Friedrich Engels, *Werke, Artikel, Entwürfe. Oktober 1886 bis Februar 1891*, pp. 1440, € 168, Akademie Verlag, Berlin 2002

Yeni tarihsel-eleştirel baskının benzerlikler taşıyan üçüncü kısmında da ilginç gelişmeler vardır. Yakın zamanda yayınlanmış olan bir ciltte⁵ ana tema, Marx'ın 28 Eylül 1864'te Londra'da kurulmuş olan Uluslararası İşçiler Derneği içinde yürüttüğü politik faaliyetlerdir. Mektuplar, Marx'ın Dernek'teki ilk yıllarındaki faaliyetlerini belgelemekte ve onun, dernek içinde hızla büyüyen bir rol üstlendiğini ortaya koymakta ve -16 yıl sonrasında bilimsel çalışmasıyla birlikte yine ön saflarda görüldüğü- toplumsal taahhüdünü ortaklaştırma çabasını teyit etmektedir. Tartışma konuları arasında: Marx'ın kendisini geri planda tutarak, önemini vurguladığı sendikaların rolü; Lassalle'a ve onun Prusya Devleti tarafından fonlanacak kooperatifler kurulması yönündeki önerisine karşı yazdığı: «İşçi sınıfı devrimcidir ya da hiçbirşeydir» başlıklı çalışması; Owenist Weston'a karşı yazdığı ve 1898'de bir araya getirilen makaleler dizini ile sonuçlanan polemik yazısı; ölümünden sonra basılan *Değer, Fiyat ve Kar*; Birleşik Devletler'deki iç savaş hakkındaki notları; Engels'in *Prusya Ordusu Sorunu ve Alman İşçi Partisi* başlıklı broşür çalışması sayılabilir.

Yazışmaların yakın zamanda hazırlanan bir diğer cildinin⁶ arkaplanı 1857'deki ekonomik krize dayanmaktadır. Bu kriz, Marx'ın, 1848 yenilgisinin ardından ortaya çıkan ve sınıfların birbirlerine üstünlük sağlayamadığı durum sonrasında devrimci hareketin kaldığı yerden devam edeceği yönündeki umutlarını yeniden yeşertmiştir: «kriz, yaşlı bir köstebeğin toprakta delik açması gibi oyuyor». Bu beklenti, Marx'ın entelektüel verimliliğinde bir patlamayla sonuçlanmış ve onu, olmasını umduğu ama yine gerçekleşmemiş olarak kalan ekonomi teorisinin «*bir tufan biçimini almadan önceki*» ana hatlarını betimlemeye yöneltmiştir. Tam da bu dönemde Marx, -yazarın kavramlaştırmasının evrimini gözlemlemeyi sağlayan özgün bir bakış açısı veren- *Grundrisse*'nin son defterlerini oluşturmuş ve kısımlar üzerine çalışmalarını yayınlamaya karar vermiştir ki bunların ilki, 1859'da basılan *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı* olmuştur. Kişisel bir bakış açısından, bu aşamaya damgasını vuran «kangren haline gelmiş bir yokluk halidir»: « Birinin bu denli yokluk yaşarken “para” hakkında yazı yazacağını hiç sanmam». Marx'ın bu kadar sefalet içinde olmasına rağmen «ekonomi» alanındaki çalışmasını tamamlayabilmek için ölesiye çalıştığını görüyoruz: «Ben, kalın ve incenin arasında bir şeyleri kovalayan bir objeyim ve burjuva toplumunun beni bir para makinasına dönüştürmesine izin vermem». Yine de, kendini tamamen ikinci kısmın tamamlanmasına adanmasına rağmen Marx bu çalışmayı hiçbir zaman tamamlayamadı ve *Kapital*'in ilk cildi ancak 1867'de basılabildi. Muazzam büyüklükteki projesinin geri kalan kısmıysa, verilmiş olan bütün sistematik niteliğine rağmen ancak kısmen tamamlanabilecek ve bir kenara bırakılmış elyazmaları, geçici taslaklar ve tamamlanmamış projelerle aşırı bir şekilde yüklü halde kalacaktı.

5 MEGA², III/13. Karl Marx-Friedrich Engels, *Briefwechsel Oktober 1864 bis Dezember 1865*, pp. 1443, € 168, Akademie Verlag, Berlin 2002

6 MEGA², III/9. Karl Marx-Friedrich Engels, *Briefwechsel Januar 1858 bis August 1859*, pp. 1301, € 168, Akademie Verlag, Berlin 2003

Marx'ın tüm yazılı üretiminin yol arkadaşı ve belası olan bu tamamlanmamışlık, doğal olarak onun erken dönem çalışmalarında da kendini göstermektedir. «Marx-Engels-Jahrbuch»,⁷ un tamamen *Alman İdeolojisi*'ne adanmış olan yeni serisinin ilk sayısı bu su götürmez tespiti doğrulamaktadır. MEGA2'nın toplam hacminin 1/5'ine yakın olduğu tahmin edilen ve basımının 2008'de tamamlanması umulan bu kitap haklı olarak Moses Hess'e atfedilmiş elyazmalarından parçalar ihtiva etmektedir. Ve şimdiye kadar yayınlanmış olanlardan farklı olarak, bu kitap, Marx ve Engels'in yazılarını tıpkı yazarlar tarafından bırakıldığı haliyle, örneğin, hiçbir yeniden yapılandırma girişimi olmaksızın içerecektir. Yıllık'ta yer alan kısımlar, I. Feuerbach ve II. Sankt Bruno "kısımları" ile örtüşmektedir. «Farelerin kemirgen eleştirelliği»ne karşı sağ kalmayı başarabilen yedi elyazması, bağımsız metinler olarak derlenmiş ve kronolojik sıraya konmuştur. Söz konusu metnin inişli çıkışlı doğası bu baskıda ifadesini bulmaktadır. Özellikle, Feuerbach'la ilgili bölüm tamamlanmış olmaktan uzaktır. Öte yandan, bir bütün olarak bu cilt, Marx'ın düşüncelerinin detaylı olarak ele alacak müstakbel araştırmalar için güvenilir bir temel oluşturulmasına yardımcı olmaktadır. Zaman zaman Marx'ın materyalist kavramlaştırmasının etraflı bir sunumu olarak bile algılanan *Alman İdeolojisi*, bu sefer kendi orijinal, kısımlı yapısına döndürülmüştür.

Son olarak, genç Marx için her zaman geçerli olduğu üzere, Marx'ın erken dönem çalışmalarının Landshut ve Mayer isimli sosyal demokrat akademisyenler tarafından derlenerek yeniden baskıya hazır hale getirileceğinin işaretini vermek yerinde olacaktır⁸. 1932 yılında -aynı zamanda "ilk" MEGA çalışması olarak- yayınlanan bu baskı, gerek içerik gerekse farklı bölümlerin düzenlenmesi konusunda yapılan bir dizi yanlış ve orijinal versiyonun kötü bir şekilde deşifre edilmiş olmasına rağmen o tarihe kadar basılmamış olan *Alman İdeolojisi ve Ekonomik ve Felsefi Elyazmalarının* yayılmasını sağlamıştır.

Kavramsal yoksunluğun yol açtığı, Marksizmi popülerleştirme girişimlerinin eşlik ettiği ve Marx'ın yazılarının sansürlenmesi, manipüle edilmesi, politik amaçlar uğruna araçsal kullanımı aracılığı ile "onun eleştirel teorisini sistemleştirme çabalarının" sonucu olarak Marx'ın derin ve sürekli tekrarlanan kavranamayışının damgasını vurduğu uzun yılların ardından, -verili durumda natamam ve sistematik olmayan bir karaktere sahip olan- çalışmaların tamamlanmamış olması eskiden bu çalışmaları deforme etmiş yorumların gizlemeyi başaramadığı bütünsel bir tılsım olarak durmakta, üstelik, bu tamamlanmamış olma halinin kendisi Marx'ın çalışmalarını deforme eden yorumların doğru olmadığını ispatlamaktadır.

Bu tamamlanmamışlıktan bir zenginlik ortaya çıkmaktadır; *Marx Forschung*'un (yani Marx üzerine araştırmaların) çok kez gidip gelmesi gereken bir ufka ve sorunu ve polimorf bir düşünceye dair bir zenginlik. ■

7 Karl Marx, Friedrich Engels, Joseph Weydemeyer, *Die deutsche Ideologie*, pp. 400, € 59,80, Akademie Verlag, Berlin 2004

8 Karl Marx, *Die Frühschriften*, pp. 670, € 19,80, Kröner, Stuttgart 2004

A B S T R A C T S

Democrat Party and Its Period: In Search of the "Lost" Times In the Left Historiography

Sinan Yıldırım

Except some keywords, which are mostly used to define the period, the post-World War II years do not hold much place in the left historiography of Turkey. This period is mainly characterized with the severe obstruction of the organized socialist opposition and with the dominance of a systematic anti-communism. But our knowledge on the existence or on the general characteristics of the social movements of the period is still limited. This limitation creates a deficiency for left historiography, especially in defining the social movements of the 1960's in Turkey. In this study, it will be asserted that in order to understand the 1960's the Democrat Party period is needed to be reconsidered with a new perspective. This paper will try to present some of the social movements of the period in question, which are not taken into consideration by left historiography in Turkey.

Hungary, 1918-1919: Passage from the Bourgeois Revolution to the Dictatorship of Proletariat and Count Mihály Károlyi

Ateş Uslu

Count Mihály Károlyi was among the leading Hungarian politicians of the first quarter of 20th century: leader of the opposition party of Hungary during the last years of Austria-Hungary and the First World War, he led the bourgeois revolution of 1918, and served as Prime Minister (then, as President) of independent Hungary. With the support that he provided to the Hungarian Republic of Councils (1919), he contributed to the establishment of a relation continuity between the bourgeois revolution and the dictatorship of proletariat. In this article, the author proposes a biographical framework based on the personality of Károlyi, in order to study political transformations and social dynamics of Hungary during 1918-1919. A first chapter provides a description of the pre- and post-war Hungary, and of the bourgeois revolution of 1918. The second chapter focuses on the Republic of Councils. The whole paper is intended to accentuate the limits of the eventual alliances between aristocratic or bourgeois politicians and political movements, and the socialist movement.

From Totalitarian Paradigm to Post-revisionism: New Developments in Soviet Russian Historiography

Yiğit Akin

This article discusses Soviet Russian historiography which has dramatically transformed since the end of the Second World War. Through the analysis of representative academic studies that reflect the characteristics of each period, this article examines important milestones through which Soviet Russian historiography has passed. This article also aims at relating the developments in Soviet Russian historiography with the global political conjuncture and parallel developments in Western historiography. Finally, this study elaborates the processes that Soviet Russian historiography has experienced in its trajectory from an elite-centered, political/diplomatic history perspective to the one that has centered on social, cultural, and economic aspects of peoples' experiences.

What is Living and What is Dead in the Marxist Theory of History

Vivek Chibber

The classical marxist theory of history has been vigorously defended as a kind of technological determinism. This defense, however, has come under criticism in recent years, which in turn has generated a spirited response by defenders of the classical technological determinist interpretation. Chief among these theorists are the team of Erik Wright, Andrew Levine and Elliott Sober, and in a separate body of work, Alan Carling. This article takes up the reformulated classical theory, as presented by these theorists. It argues that the more recent versions are either unsustainable, or in the case of Wright and his colleagues, end up with a version of the theory in which the basic claims are so weak as to have little explanatory force. The defense of the classical version of the theory thus fails. But this doesn't mean that marxism lacks a plausible theory of history. I propose that, in its place, we are left with a robust theory that is based on class struggle, and not on the functional requirements of the productive forces.

Political Strategy Question In Marxism: From Marx to ComIntern

Mustafa Şener

A series of social and political changes occurred in some Latin American countries in recent years has resulted in the renewing of the debates concerning the ways of coming to political power and the sorts of revolutionary strategies among the leftist cycles. The socialist-oriented governments, especially in Venezuela and Bolivia, have adapted redistributive policies, and due to these developments Marxist theses on revolution and strategy -once more- have been put on the agenda. The article, taking these changes as a starting point, aims to provide an overview on political power and revolutionary strategy within the Marxist theoretical framework. The paper, paying a special attention to its historical process and major themes, revises the Marxist approach to the question of seizing political power, and particularly tries to clarify the issue that whether the orthodox Marxist texts have envisaged a 'transition period' between the capitalist and socialist stages. The paper, then, deals with theoretical insights proposed by Marx and Engels on this matter, and gives a brief account of the theoretical heritage left by the Second International, Lenin, Trotsky and the Communist International.

Immanuel Wallerstein and Marxism

Güllistan Yarkin

Immanuel Wallerstein has become increasingly well-known over the last two decades in Turkey among certain academicians and activists who have long been familiar with Marxist approaches. This article discusses the perspectives of Immanuel Wallerstein and Marxism a) by analyzing Wallerstein's ideas on Marx, Marxism and antisystemic movements, b) by presenting Marxist critiques of Wallerstein, and c) by contrasting the two thinkers' basic points of departure in analyzing capitalism. The key difference is that while Marx and Marxists mainly focus on production relations, Wallerstein focuses on circulation relations. This article argues that these two points of departure not only affect their historiographies but also their understandings of the process by which capitalism will ultimately be abolished. While Marxists seek the creation of communist world by workers as revolutionary subjects, Wallerstein suggests the formation of a democratic and egalitarian system through the construction of non-profit enterprises. In reference to this final point, Wallerstein diverges from the historical materialist approach.

Did It All Start With Words: Structuralism, Poststructuralism And History

Mustafa Kemal Coşkun

It can be said that the structuralism has affected a number of the social scientists. The structuralists claim that the unconscious activity of mind is more important than the conscious one for understanding social phenomena. The task of structural method is to reach these deep, unconscious structures. The task of the historical method is to provide descriptive material for the structural procedure. Therefore, the relations between structuralism and history have always been problematic. Poststructuralists and postmarxists do not also care about historical subject. Therefore, if the subject is history and historism, somebody who seeks Marxist characteristics in structuralism, poststructuralism and postmarxism will find very little thing.

The Stress and Oppurtunlty of Modernlte: Benjamin and Lukács In The Discusslon of Realism and Avangardism

Kubilay Hoşgör

In this paper, transformations that can be described as "modern" will be analyzed through aesthetical and political issues. Thus, a different method of a critical approach to the social change is emphasized. In this framework, the argument between realism and avant-garde art and literature will be discussed in general terms. This argument will then be concretized on Lukács and Benjamin for a better understanding. The ultimate aim of this paper is to grasp the political content and significance of these arguments for the present.

Is The Psychoanalytical Treatment of Capitalism Possible?

Ebru Alp

This article aims to discuss Slavoj Žižek's approach of Leninist act who revives Lenin's question of "What is to be done?" and criticizes postmodern political concept severely in today's world where capitalism has been increasingly globalizing and deepening. In this article, the works of Žižek who broadens the principles of psychoanalytic treatment around the analysis of capitalism will be dealt with analitically and hence an answer will be seeked to the question "Is psychoanalytic treatment of capitalism possible?". For Žižek, what must be done at first for this treatment is to identify with "symptom", while the second step to take is to realize the "Leninist act", the negative gesture which annihilates ideological coordinates of the system.

Geçmiş Sayılar*

16. Sayı (Kış 2007)

Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri

Hrant Dink'in Ardından, Tolga Tören Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Bir Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi, **Sungur Savran**, **E. Ahmet Tonak** Lukács'ın Ontoloji'sinde Emek ve Gündelik Yaşam, **Ateş Uslu** Arzuları Sömürgeleştirmek: Arzu Endüstrilerindeki Satılık Bedenler, Sömürü ve Güvencesizlik, **Anna M. Agathangelou** Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri'den Bakmak, **Ali Ekber Doğan** İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Bursa Örneği", **Işın Ulaş Ertuğrul** Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği, **Nevra Akdemir** Türkiye'de 1988-2004 İstihdam Eğilimlerine Genel Bakış, **Hakan Koçak** Ekmeğin Yokluğunu Bilirim, Kıtılığı Gördüm: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kentsel Alanlarda Emekçiler, **Can Nacar** Donald Quataert ile Söyleşi-Osmanlı-Türkiye Emek Tarihi Çalışmaları Üzerine, **Can Nacar-Gülhan Balsoy** Sermaye ve Yöntem, **Christopher J. Arthur** Niçin Bir Marksistim?, **Karl Korsch** Marksizmi Aşarken Ne Neye Hizmet Eder?, **E. Ahmet Tonak** Dönüştüreğini Bilmek: Tarihsel Materyalizm Konferansı Üzerine Kısa Değerlendirmeler, **Fuat Ercan** Sınıfla Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktası : Ücretli Ev Emegi, **Melda Y. Öztürk-Nuray Ergüneş** Merhaba Fabrika, **Sinan Alçın**

15. Sayı (Yaz 2006)

Marksizm ve Ölçek Sorunu

Jamie Gough ile Söyleşi Ölçek Yaklaşımının Kentler ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine **Mustafa Kemal Bayırbağ**, Realist Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler **John Michael Roberts**, Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki **Jamie Gough**, Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar **Neil Smith**, Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası **Fuat Ercan-Şebnem Oğuz**, Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek **Koray R. Yılmaz**, Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi? **Sungur Savran**, Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa **Ateş Uslu**, Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması **Özgür Öztürk**, Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler **Neil Brenner**, Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'a Bir Yanıt **Sallie A. Marston ve Neil Smith**, Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru **Mark Purcell**, Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma **Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız**, Franco Moretti'nin "Büyübozumu" **Nurçin İleri**

* Praksis'in eski sayıları Ankara'da Dipnot Kitabevinden (0312 4192532, dipnotkitabevi@yahoo.com) edinilebilir.

14. Sayı (Kış-Bahar 2006) Çağdaş Marksist Akımlar

Çiğdem Çıdamlı Ezilenler ve Siyaset: Yeni Bir Tarihin Başlangıcında, **Steve Ellner** Solun Hedefleri ve Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Strateji Tartışması, **Greg Albo** Beklenmedik Devrim: Venezüella Neoliberalizme Karşı Çıkıyor, **Fuat Ercan** Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler, **Jonah Gindin** Venezüella Malı: Venezüella İşçisini Yeniden Keşfetme Çabası, **Sungur Savran** Brezilya'da Lula Faciası, **Aylin Topal** Meksika'nın Neoliberalleşme ve Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları, **Gastón J. Beltrán** Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri, **Emilia Castorina** Demos'un Politikaları ve Politikacıların Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler, **Michael Löwy** Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, **José Carlos Mariátegui** Enternasyonalizm ve Milliyetçilik, **Cenk Saraçoğlu** Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi, **Kemal İnal** Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, **Yasemin Özgün-Çakar** IV. Uluslararası Kültür ve Kalkınma Kongresi: Ortak Bir Direniş Hattı Olarak Kültür, **Demet Özmen-Koray Yılmaz** Merdiven mi Duvar mı? H. J. Chang ve I. Grabel'in Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi, **Stephanie J. Smith** Latin Amerika Tarihinde Cinsellik ve Cinsiyet Politikası, **David Leaman** Latin Amerika'da Popülizmin Değişen Yüzleri: Maskeler, Makyajlar ve Süregelen Özellikler

13. Sayı (Kış 2005) Çağdaş Marksist Akımlar

Alex Callinicos Anglo Sakson Marksizm Marksizmin Ana Hatları, **Bülent Batuman** Batı Marksizminin Sınırları ve Ötesi: Debord ve Ideoloji Sorunsalı, **Galip Yalman-Metin Çulhaoğlu-Sungur Savran** Batı Marksizmi Üzerine, **Michael Lebovitz** Sosyalizm Nedir?, **Michael Löwy** Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyesi ve Ütopyası, **Joel Kovel** Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler Aijaz Ahmed ile Röportaj, **Doğan Göçmen** Wolfgang Fritz Haug'un 'Çoğulcu Marksizm' Önermesi veys Kuramın ve Siyasetin Mistikleştirilmesi, **Ateş Uslu** Macaristan'da Marksizm ve Yeni Sol, **E.Atilla Aytekin - Emre Arslan** Derdini Söylemeyen Teori Bulamaz: Dört Marksist Eserin Öğrettikleri Vefa Saygın Öğütü Pozitivist Marksizm Felsefi-Politik İçerimleri Paul Sweezy ile Görüşme, **Daniel Bensaid** Direniş Tezleri, **Stephan Tumino** Ortodoks Marksizm Nedir ve Bugün Niçin Daha Önce Hiç Olmadığı Kadar Önemlidir, **Ali Rıza Güngen** Özdeşliğe Saldırı Olarak Eleştiri, **Harry D. Harootunian** Kaplanının İninde: Mao Sonrası Çin'de Sosyalist Gündeliklik Kısa Bir İnternet Kaynakçası, **Güçlü Ateşoğlu** Selahattin Hilav'ın Güzel Anısına: Kendi Yolunda Yalnız İlerlemek Filozof Olmanın Özüdür

12. Sayı (Güz 2004) Türkiye'de Siyasi Partiler

Nazım Güveloğlu Demokrasinin Neo-liberal Çağda Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri, **Mert Angılı** Genç Parti:İdeolojisi, Yükselişi ve Çöküşü, **Duygu Türk Adalet**in ve **Kalkınmanın Üçüncü Yolu**, **Burak Gürel** 1970'ler Türkiye'sinde İslamcı ve Faşist Siyaset, **Ali Ekber Doğan** Sosyal Demokrat Vaatlerden Neo-Liberal Rövanşçılığa: 1990'lar Ankara'sında Belediyecilik, **Jenny B. White** Sivil Toplum Kimin Hizmetinde?, **Bülent Batuman** Türkiye'de Kentsel Politika Olgusunun Ortaya Çıkışında Toplumsal Aktörler: Meslek Odaları, Sol Partiler ve Ötesi, **Doğan Göçmen** Marx'ın Emek Kuramı ve Çalışma Koşullarının Esnekleştirilmesi, **Faruk Ataay Yarel** Devletin Krizi ve Yerelleşme Projesi Üzerine Bir Tartışma: **Tarık Şengül**'ün Yazısının Düşündürdükleri, **Tarık Şengül** Ne Devlet Başa Ne Kuzgun Leşe: Ataay'a Bir Yanıt, **Emre Arslan Merdan Yanardağ**: MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Bir Tarihi

11. Sayı (Kış-Bahar-Yaz 2004) Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Mücadelesi

Haluk Gerger Amerikan Emperyalizminin Ayırdedici Özellikleri, **David Harvey** 'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, **Doğan Göçmen** Rosa Luxemburg'un Eleştirel Gerçekçiliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri, **Jens Wissel** Canavarı Adlandırmak: **Nicos Poulantzas** ve İmparatorluk, **Emre Arslan** Almanya'da İmparatorluk Tartışmaları: Bayat Bir Teori Kokteylinden Tadınca, **Graham Taylor-Andy Mathers** Avrupa Bütünleşmesi Üzerinden Politika: İnşa Halinde Bir Avrupa Emek Hareketi?, **Ateş Uslu** Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri, **Hakan Güneş** Ortadoğu'da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail'in Nüfus İkilemi, **Y. Emre Gürbüz** Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak, **İşaya Üşür** Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?, **Yuvarlak Masa** **Riccarda Bellofiore-Alan Freeman-Hugo Radice** Küreselleşme ve Güç İlişkileri

10. Sayı (Yaz-Güz 2003) Kapitalizm ve Demokrasi

Metin Özügürlü Eşitlik Körü Demokratikleşme Programlarının Eleştirisi, **Mehmet Yetiş** Marx ve Sivil Toplum, **Alex Demirovic** Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusalılık Kavramı Üzerine Eleştiri Ötesi Düşünceler, **Metin Çulhaoğlu** Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme, **Mustafa Bayram** Mısır 'Gerçek Demokrasi' Olanağı: **Paris Komünü**, **Richard Wolf** Marksizm ve Demokrasi, **Faruk Ataay** Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, **Gülnur Acar-Savran** Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, **İşaya Üşür** Ekonomi Politik: **Zarif Mezar Taşları**, **E.M. Wood** Sermaye İmparatorluğu,

Doğan Göçmen Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine, John. N. Hazard Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, Simon Clarke Devlet Tartışmaları, A. Ekber Doğan Kısmi Bir Kongre Değerlendirmesi: İkinci Salonda Dört Uzun Gün, Berksoy Bilgin Devlet ve Küreselleşme Almanya ve Türkiyeden Perspektifler, Demet Dinler Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?, Zafer Yılmaz Ellen Meiksins Wood'un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız, Ateş Uslu Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına

9. Sayı (Kış-Bahar 2003)

Düzenlemeden Yeniden Düzenlemeye: Türkiye'de Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Devletin Değişen Rolü

Demet Dinler Türkiye'de 'Güçlü Devlet Geleneği' Tezinin Eleştirisi, Zafer Yılmaz Günümüz Türkiye'sinde Devlet-Hakim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi, Birgül Ayman Güler Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye, Selime Güzelsarı Küresel Kapitalizmin 'Anayasası': GATS, Sonay Bayramoğlu 'Düzenleyici Devlet Düzenlenirken': OECD Türkiye Raporu Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme, Peter Burnham Küreselleşme, Apolitikleştirme ve 'Modern' Ekonomi Yönetimi, Tarık Şengül Yerel Devlet Sorunu ve Yerel Devletin Dönüşümünde Yeni Eğilimler, Faruk Ataay Enerji Sektöründe Özelleştirme: Rekabetçi Bir Piyasada Yönetişim mi?, Yiğit Karahanoğulları Türkiye'de 'Devletin Mali Krizleri', Hülya Kendir Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu, Ata Soyer 1980'den Günümüze Sağlık Politikaları, Murat Özveri Yoksulluğun Yönetilmesi ve Sosyal Güvenlik Hakkı, Yücel Demirer ve Özgür Orhangazi Kemal Derviş Mit(leştirme)sini Tersinden Okumak, Atilla Güney Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme, Simon Clarke Devlet Tartışmaları, John Holloway Devlet ve Gündelik Mücadele, Cem Somel ve Gökhan Atılğan Üçüncü Dünya Sosyal Forumu: İzlenimler, Değerlendirmeler

8. Sayı (Güz 2002) Sınıf Tartışmaları

Tülin Öngen Marx ve Sınıf, Metin Özuğurlu Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları, Mehmet Yetiş Aydınlar ve Sınıflar: Üç Kuramsal Model, Leo Panitch Emek Stratejisi Üzerine Düşünceler, William Robinson Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya, Burçak Özoğlu Sosyalist Emek Sürecini Nerede Aramalı?, Yüksel Akkaya Subotnikler'den Stahanovistler'e Sovyetler Birliği'nde Emek Süreçleri, Gülnur Savran Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru, Demet Dinler Altıncı Uluslararası ODTÜ İktisat Kongresi, Faruk Ataay Türkiye'de Toplumsal Sınıflar Üzerine Dört Kitap

7. Sayı (Yaz 2002) Küreselleşme, Emperyalizm: Ne Yapmalı, Nasıl Direnmeli?

Sinan Kadir Çelik Terry Eagleton'la Söyleşi: Nasıl Direnmeli?, Erinç Yeldan Neo-liberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler, Cem Somel Türkiye'de Küreselleşmeye Tepkiler Üzerine, Mehmet Türkay Cem Somel'in Yazısı Üzerine Kısa Bir Not, Aylin Topal Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ, Sonay Bayramoğlu Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim, Aykut Çoban Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar, İbrahim Gündoğdu Yerel, Yerel Ölçek ve Siyasal Mücadele, Gaye Yılmaz Uluslararası Sendikal Hareketin Küreselleşmeye Cevabına Eleştirel Bir Yaklaşım, Taner Timur "Küreselleşme'den "İmparatorluk"a: 11 Eylül Dönüm Noktası mı?, Sungur Savran "Alternatif Küreselleşme mi, Proleter Enternasyonalizmi mi?: İmparatorluk'a Reddiye, Mustafa Bayram Mısır – Sinan. K. Çelik İmparatorluk'un İlymser Metafiziği, Emre Arslan Olay Mahalli: Küreselleşme Almanya Enternasyonalizm Koordinasyonu (BUKO) Kongresi, Politik Ekonomi Çalışma Grubu (PEÇAG) Ne Piyasa Ne Devlet

19. Sayı: Türkiye’de Sermaye: 1990’lardan Bugüne Temel Eğilimler ve Stratejiler

Bu sayıda, 1990’lardan günümüze Türkiye’de sermaye birikim sürecindeki gelişme ve değişimleri, sermaye sınıfının geçirdiği dönüşümlere yoğunlaşarak ele almayı planlıyoruz. Türkiye’de 1980’li yıllardan bu yana yaşanmakta olan sermayenin uluslararasılaşması süreci içinde, sermayeyi temsil eden örgütler, bu örgütlerin değişen talepleri, sermaye sınıfı içindeki çatışmalar, yerli-yabancı sermaye tartışmaları ve uluslararasılaşmanın yoğun yaşandığı sektörlerde yaşanan dönüşümler bu amaçla değerlendirmek istediğimiz konular. Sermaye sınıfının, özelleştirmeler, kamu yönetimi reformları, sosyal politika ve dış politika (Irak savaşı, İran Krizi, AB) gelişmeleri gibi ülkemizin gündeminde olan sorunlara ilişkin tavrının irdelenmesinin de, Türkiye’de sermaye stratejilerinin anlaşılması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu sayıda ayrıca, sermaye sınıfı sermaye-içi fraksiyonlar, sermaye birikim stratejileri ve sermayenin uluslararasılaşması konuları üzerine kuramsal yazılara da yer vermek istiyoruz. Katkılarınızı bekliyoruz.

20. Sayı: Maddeci bir feminizm için / Kapitalizm yeniden yapılanırken feminizm

Erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümü maddi temellere dayanan ve ideolojik, kültürel uzantıları olan –patriarka kavramında kendi ifadesini bulan- bir egemenlik biçimi. Bu sayımızla, Marksist analizin araçları ve olanaklarını kullanarak toplumsal cinsiyet ilişkileri alanında maddeci ve diyalektik kavrayışı derinleştirmeyi ve patriarkanın maddeci ve diyalektik bir yöntemle analizine ilişkin bir çerçeve oluşturmayı hedefliyoruz. Bu amaçla patriarkanın tarihsel kökenlerine, sınıf ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye, ev içi emeğe odaklanacağız. Bu ilişkilerin ekonomik, toplumsal ve politik düzeylerdeki oluşum süreçlerini ve yapısal boyutlarını inceleyeceğiz. Ayrıca aile, kadınlar arası farklılıklar, aşk, şiddet, heteroseksüellik /eşcinsellik, erkeklerin erkeklik algısı, feminist ütopyalar, Türkiye sosyalist hareketi ve feminizm (ya da kadınlar) ilişkisi değişimi düşündüğümüz konuları oluşturuyor.

21. Sayı: Ortadoğu'da Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar

Orta Doğu üzerine akademik çalışmalar başından beri ABD hegemonyası altında gelişmiştir. 11 Eylül sonrası dönemde özellikle ABD'nin Irak'ı işgaliyle birlikte Orta Doğu'ya ilişkin çalışmalar sayıca hızla artmış, ancak bu çalışmalar hem ilgi alanları hem de içerikleri açısından daha da büyük ölçüde ABD hegemonyası altında biçimlenmiştir. Söz konusu hegemonyanın önemli bir etkisi, Orta Doğu çalışmalarında jeopolitik boyutun hep ön planda olmasıdır. Öte yandan sözkonusu hegemonyayı sorgulayan çalışmalar da eleştirel bir yaklaşımla da olsa aynı temalara odaklanmış; savaş, emperyalizm, petrol ve enerji kaynaklarının bölüşümü, ABD'nin bölgeye yönelik jeopolitik stratejileri gibi temaları öne çıkarmıştır. İçinde bulunduğumuz konjonktürde bu temaların canalcı bir öneme sahip olduğu kuşkusuzdur. Ancak jeopolitik boyut üzerindeki bu tek yanlı vurgu, bölge ülkelerinin kendi tarihsel-toplumsal yapılarının ve içsel güç ilişkilerinin anlaşılmasına engel olmaktadır. Bu nedenle bu sayıda Orta Doğu çalışmalarında çok daha az işlenmiş olan içsel toplumsal-sınıfsal dinamikler üzerinde durmak istiyoruz. Bu bağlamda özellikle ele almak istediğimiz konular şunlar: Karşılaştırmalı bir perspektifle Ortadoğu ülkelerinde kapitalizmin gelişim ve dönüşüm dinamikleri; devlet-sınıf ilişkilerinin evrimi; sermaye birikimi ve sınıf mücadeleleri; neoliberal politikalar ve devletin yeniden yapılanması; egemen sınıfların tarihsel gelişimi ve küresel kapitalizmle eklemlenme biçimleri; işçi sınıflarının oluşumu ve dönüşümü; tarımda mülkiyet ilişkileri ve köylülük; egemen ve muhalif ideolojik yapılanmalarda dinsel ve ulusal motiflerin değişen biçimleri; toplumsal muhalefet hareketleri ve sol örgütlenmeler. Bu tabloda Türkiye kapitalizminin Orta Doğu'yla eklemlenme biçimlerini anlamak da bir başka öncelikli amacımız. Özellikle son dönemde Büyük Orta Doğu Projesi ile gündeme gelen gelişmeler ve Türkiye sermayesinin Orta Doğu'daki yeni yönelimleri, bu bağlamda üzerinde durmak istediğimiz konular arasında. Katkılarınızı bekliyoruz.

Yazarlara

Praksis'te yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucunun belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşina olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazı Prosedürü: *Praksis* hakemli bir dergidir. *Praksis*'e gönderilen yazılar yazarın ismi kapatılarak en az iki yazı kurulu üyesi ve en az bir hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir.

Yazı Teslim Kuralları: *Praksis*'e gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olduğunu ifade eden, yazarların tümünce imzalanmış bir yazı ekinde yazılar, sayfanın tek tarafının kullanıldığı, en az bir buçuk aralıklı üç kopya olarak "*Praksis*" adresine iletilmelidir. Yazarlar ayrıca kısa bir İngilizce ve Türkçe özet ve yazarın adını, adresini, telefon numarasını, e-posta adresini ve yazarı tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler. Bunlarla birlikte yazının "rich text" formatında kaydedildiği bir cd iletilmeli ya da yazı praksisdergi@yahoo.com adresine yine aynı formatta gönderilmelidir.

Kaynak Gösterme Kuralları: Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmamalıdır.

Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır. Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964), yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34), yazarın adı metinde geçiyorsa (1964), iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970), üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992) biçiminde kaynak gösterilir. Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a). Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47).

Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili örnekler aşağıdadır.

Kitap İsmi:

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basic Blackwell.

Çeviri kitap:

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

Dergiden makale:

Abou-el-Haj, R. A. (1982) "The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14 (2): 185-201.

Derleme kitaptan makale:

Mc Nally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *In Defense of History, Marxism and Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review, 26-42.

Yüksek lisans ya da doktora tezi:

Ozan, E. D. (2000) *Towards a Non-Dualistic Understanding of State-Civil Society: Deriving Insights from Gramscian and Realist-Relational Perspective*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet adresinden bir makale:

Ehrbar, H. G. (1998) "Marxism and Critical Realism", <http://www.econ.utah.edu/ehrbat/marx-pdf>, indirilme tarihi: 19 Aralık 2001.

Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi

Şebnem Oğuz, Aylin Topal

Demokrat Parti ve Dönemi: Sol-Tarihyazımında "Kayıp" Zamanın İzinde

Sinan Yıldırım

Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne

Geçiş ve Kont Mihály Károlyi

Ateş Uslu

Totaliteryen Paradigma'dan Post-Revizyonizme:

Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler

Yiğit Akın

Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz?

Vivek Chibber

Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx'tan Komintern'e

Mustafa Şener

Immanuel Wallerstein ve Marksizm

Güllistan Yarkın

Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih

Mustafa Kemal Coşkun

Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik

ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács

Kubilay Hoşgör

Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm

Paul Cammack

Kapitalizmin Psikanalitik Tedavisi Mümkün mü?

Ebru Alp

Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tılsımı

Marcello Musto

Bayındır 1. Sokak Uyum Apt. Tel: 0312. 431 00 65
No: 5/12 Kızılay / ANKARA Fax: 0312. 434 00 78

www.yargiyayinevi.com

FIYATI: 12.50 LİRA